UNIVERSITY OF TORONTO
3 1761 00901163 6

Е. ЛІКОВСЬКИЙ

БЕРЕСТЕЙСЬКА УНІЯ

Presented to the
LIBRARY *of the*
UNIVERSITY OF TORONTO
by
Mrs. Hlynka

ЕДВАРД ЛІКОВСЬКИЙ
ПОЗНАНСЬКИЙ ЕПИСКОП - СУФРАҐАН

БЕРЕСТЕЙСЬКА УНІЯ

(1596)

НА УКРАЇНСЬКУ МОВУ ЗА ДОЗВОЛОМ АВТОРА ПЕРЕВЕЛИ
ВАСИЛЬ КУЗЬМА і ОСИП ЗАТОРСЬКИЙ

UKRAINIAN BOOK STORE
10348 - 101st ST.
EDMONTON, ALTA.

ЖОВКВА :: НАКЛАДОМ ЧИТАЛЬНІ УКРАЇНСЬКИХ БОГОСЛОВІВ ІМ. МАРКІЯНА ШАШКЕВИЧА У ЛЬВОВІ :: 1916

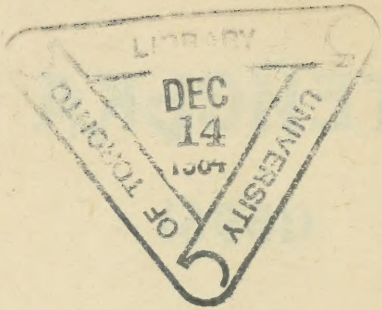

З ПЕЧАТНІ ОО. ВАСИЛИЯН В ЖОВКВІ

ПАМЯТИ

короля Жигмонта III., в. канцлєра коронного Яна Замойського, кардинала Вернарда Мацєйовського, митрополита Іпатія Потїя і епископа Кирила Терлецького,

головних творців Берестейської Унїї

в 300-лїтну єї річницю

присьвячує

АВТОР

Digitized by the Internet Archive
in 2009 with funding from
University of Toronto

http://www.archive.org/details/beresteiskauniia00liko

Передне слово автора.

Від часів Петра Скарги, котрий сейчас по берестейськім соборі в 1596. р., яко єго учасник, описав перебіг собору і оголосив єго оборону, ніхто з польських істориків через 300 літ не заняв ся розслідженєм та обробленєм сеї так важної хвилї в польській історії. Правда воно, що жерела, котрі відносять ся до Берестейського собору і Унії з римською Церквою на нім довершеною, єще перед кількадесятьма роками були заховані в архівах, в части недоступних і се в певній мірі може послужити за оправданє сеї разячої байдужности польських істориків зглядом так епохальної події, якою була Берестейська Унія.

В послідних сорокових літах оголосили ріжні наукові російські товариства обильні материяли до історії руської Церкви з державних та давнійших епископських і уніятських монастирських архівів. Сї інтересні публікациї з одної сторони, а з другої зближаючі ся тристалітні роковини довершеної на згаданім соборі Унії руської Церкви стали для мене вже перед одинайцяти роками понукою до докладнійшого розгляненя оголошеня документів, до відвідин приступних для мене архівів і близшого обзнакомленя з досить богатою російською літературою, котра займає ся тим предметом. На жаль, зібрані перед одинайцяти роками материяли могли бути лиш в малій части тоді оброблені, тому, що ізза адміністрацийних занять в диєцезиї, котрі заскочили мене в 1886 р., а від них звільнити ся не було в моїй

силї, я був приневолений відложити перо на довший час. Як не будь ті занятя єще доси не покінчили ся, колиж 1896. рік щораз більше зближав ся, а нї звідки не було вістки, аби хто небудь з наших писателїв брав за перо, щоби в міру прибуваючих нам історичних жерел представити сей важний момент у відповіднім сьвітлї, постановив я дещо доповнити зібрані досї материяли, оброблену їх частину переробити, зачату працю до кінця довести і 300-лїтний ювилей берестейської Унії вшанувати осібною моноґрафією, котру отсе віддаю до рук Поважаного Читача.

Праця ся, підлещую собі, є тим більше на часї, що сходить ся зі замітним змаганєм св. Отця, папи Льва XIII, коло з'єдиненя відлучених східних Церков з західною Церквою. Досить вказати на апостольські Посланія послїдних двох лїт: »*Praeclara Gratulationis*« і »*Orientalium Dignitas Ecclesiarum*« і на установленє у біжучім роцї сталої окремої комісиї, зложеної з кількох кардиналів і богословів, котрої завданєм є працювати над практичним переведенєм гадки сьв. Отця, зближенєм східних Церков з західною. Нї один папа від часів Евгена IV. у XV. віцї не заняв ся так горячо справою з'єдиненя християнського Сходу з Заходом, як Лев XIII. Тай і зерно кинене ним на Схід не впало на землю цїлком скалисту; фермент у східних Церквах від хвилї відозви сьв. Отця є безсумнївний і наколи ріжні признаки не зводять, хвиля з'єдиненя так дуже бажана папою і всїми вірними може мимо накопичуваних позірно противностий і трудностий бути близшою, як нам загально видає ся!

Книжка моя відносить ся тілько до одної части східної Церкви, колись могучої і чисельної, нинї в наслїдок зовнїшного гнету значно зменшеної, яка числить єще кілька мілїонів вірних, братнього Полякам і через довгі віки тїсно з ним злученого руського народу. Чей може ота галузь і не дуже велика, відограє в будуччинї в Церкві неаби яку ролю. Не зрікаємо ся надії на з'єдиненє зі вселенською Церквою відлученої східної Церкви. Воно наступить з хвилею, коли Росия

одержить свободу релїґійну і полїтичну, а одну і другу виможе на російськім правительстві скорше чи пізнїйше поступ західної цивілїзациї у російській суспільности; перед єї впливом Росия не в силї замкнути себе на довго. Вже з сеї причини, поминаючи инші, треба Полякам більшої лучности з руською Церквою і з Русинами та більшого взаїмного зближеня до себе і треба їм істнуючі на жаль непорозуміня з Русинами усувати та стїсняти з ними узол лучности.

Докладнїйше обізнанє з історию Церкви, а тим самим пізнанє провин, котрими провинили ся предки Поляків зглядом Унїї і руського народу і приписанє їх собі є найпевнїйшим середником до осягненя тої цїли.

До сего має служити також книжка, котра не криє провин з польської сторони, противно отверто висказує і відкриває блуди польського ряду, латинського епископату і польської суспільности зглядом Унїї і дає при кождій нагоді докази прихильного настрою зглядом неї. Коби лише єї по руській сторонї принято з такою прихильностию, з якою она до неї звертає ся!

Яка єї наукова вартість, не моя річ про се судити, яле якийнебудь осуд видасть про ню компетентна критика, того певно менї не відкаже, що я не пощадив труду і працї, щоби в вузоньких відносно рамах дати докладний образ предмету, який я постановив представити. Досить кинути оком на обильний материял, який я перечитав і прослїдив, а котрий так на початку книжки, як і в бігу оповіданя вірно подаю, щоби мати понятє, якого приготованя вимагала та невеликого обєму праця.

Нїм скінчу, то мушу зложити на сїм місци щиру подяку Єго Еміненциї кардиналови Лєдоховському, префектови Конґреґациї для розширеня сьв. віри, за найласкавійший дозвіл користати в минувшім роцї з архіву Пропаґанди, без того трудно було би менї подати вірний образ понтифікату митрополита Велямина Рутського, єго праць та зусиль в оборонї Унїї; відтак гр. Жигмонтови Чарнецькому з Руська за ласкаве ви-

позичуванє менї в часї моєї працї зі своєї богатої бібліотеки дуже рідких, а важних письм полємічних, відносячих ся до Унії з кінця XVI. і початку XVII. віка, правдивих білих круків, а вкінци ґенаральному секретарови краківської Академії п. проф. Др. Станїславови Смольцї за охотне уділенє менї записків з ватиканського архіва, відносячих ся до Берестейської Унії, котрі зладжено за старанєм Академії в останних кількох лїтах з неоцїненим хісном для науки історії.

Писано в Познани, дня 19. червня 1896

АВТОР.

Річеві помилки і пропущеня,

які треба справити перед читанєм книжки

Стор.	Рядок	Звідки	Надруковано	Має бути
XV	14	з гори	Apostołow	Apostatow
XVI	3	з низу	1860	1680
3	8	з гори	Риму	Росиї, саме задля релїґійної спільности,
3	4	з низу	безсмертний	безсторонний
5	2	з низу	ч. 223	ч. 33
6	15	з низу	загрожений	забезпечений
20	17	з гори	сьвящеників	письменників
25	15	з низу	(1577 — 79)	(1556 — 68)
32	4	з низу	сумнѣня	сумѣня
34	6	з низу	безсловестнѣ	безсовѣстнѣ
36	13	з низу	XV. в.	XVI. в.
43	1	з гори	Ярошиньських	Ярмолиньських
43	15	з низу	Аркадий	Аркудий
44	14	з гори	унїверситетах	унїверсалах
65	9	з гори	ним	тим
66	17	з гори	Герберт	Гербест
88	7	з низу	захована	зредаґована
91	6	з гори	певний	непевний
92	11	з гори	Острожинкого	Острожського
95	5	з низу	Італїї	Волощини
97	2	з гори	коротко	ворожо
97	15	з гори	Балакима	Болобана
104	16	з низу	привелеїв	привелеїв з латинським, тобто відновляєся привілей
110	1/2	з низу	лиш митрополит	лист митрополита
112	12	з гори	бо	або
116	16	з гори	уневажнити	зробити неможливою
117	1	з гори	Балабана	Болобаном
128	4	з низу	Тої	Того достоїнства
131	4	з низу	Zyzanicy, єретика виклято	Zyzaniey, єретика виклятого
131	9	з гори	князїв	попів
132	17	з гори	не лиш	тілько
134	12	з низу	Legmen Arieus	de Deguien »Oriens«
136	12	з низу	митрополита	в окруженю митрополита
138	2	з гори	Михайла	Николая
141	17	з низу	цїлковиту	про цїлковиту
141	14	з низу	Так,	Однак,
141	13	з низу	часто	часто заклопочувалась, так теж часто
141	8	з низу	як люди дають	які люди дали
144	19	з низу	патріярхи	патріярхи відступили
145	5	з низу	Стрільбнїцкого	Стрєльбицького

Стор.	Рядок	Звідки	Надруковано	Має бути
147	3	з гори	загрозив	і загрозив
150	23	з низу	до	від
156	4	з низу	Кристофора	Антірресіс або Апольоґія проти Христофора
159	12	з низу	Філярета	Філялєта
160	18	з низу	призначеної	призначенім
160	3	з низу	Pelatio	Relatio
161	12	з низу	Уніятів	і Уніятів
164	10	з гори	спору	опору
164	19	з низу	синоду	сходу
167	1	з низу	коротка	картка
168	7	з низу	функций	фундаций
170	20	з гори	на	не
172	17	з гори	вагаєшся	тим журишся
172	2	з низу	коли собі пригадуєш	все те можеш забути
174	13	з гори	Guepinae - Калїнки	Ґепена і Калїнки
174	16	з низу	die guel	die quel
175	8	з гори	Bolegnett'obu	Больонетта
175	20	з низу	князя	князя в справах церковних намовляв його
177	1	з низу	закидають	заказують
177	4	з низу	Унії	Унії. Без сеї заохоти шляхти були би брацтва й так певно вступили до борби проти Унії
179	10	з низу	гідну	гідну витревалість
181	18	з гори	провідників	проповідників
181	14	з низу	обітницею	аґітацією
191	4	з гори	Кунцевича	Курцевича
192	11	з низу	Кунцевич	Курцевич
193	14	з гори	Константинови	Конашевичови
221	10	з гори	не	се
221	18	з низу	християнином	аріянином
228	17	з низу	зошитів	сшитків проповідий
235	14	з низу	себе	других
240	4	з гори	відступниками	діссидентами
240	17	з гори	зарозуміло опрокинув	зухвало повалив
246	2	з гори	віддали нам в опіку католицьку	віддала нам в опіку католицька
246	14	з гори	відлучуючи	виключуючи Білої Руси се є
248	6	з низу	graeci	latini ritus et graeci
257	13	з низу	відносинам	візитациям
259	5	з гори	родичів	отців
261	15	з низу	епископів.	епископів, переважно більше сенаторів, ніж епископів.
265	11	з низу	значний	що дня
271	1	з гори	Мешків	Мелешків
271	2	з гори	споглядав	оглядався і котрого радився
275	14	з низу	своїм безграничнім бунтї	своїй безграничній бутї (самоволї)
285	17	з гори	суперечити	суперничати
287	8	з низу	повільности	услужливости
288	19	з низу	звати	вистрашити
295	7	з гори	прислугуюче їм	і на власть, прислугуючу їм
309	13	з низу	з увіреня в чистилище	визнаваня огня чистилищного
309	6	з низу	подібно	окромішно

Важнїйші друкарські помилки

Стор.	Рядок	Звідки	Надруковано	Має бути
IX	12	з низу	auctorum	actorum
XII	17	з низу	gredque	grecque
XII	13	з низу	Nefele	Hafele
XIV	6	з гори	nome	nonce
XIV	9	з гори	an	en
XVI	17	з гори	Arieppus	Archieppus
XVI	19	з гори	Schillmann	Spillmann
XVI	13	з низу	Vognè	Voguè
18	5	з низу	владиком	приказав владикам
20	6	з низу	в. с том IV	в томі VI
21	7	з гори	Михаїл	Мисаїл
21	16	з гори	Михаїла	Мисаїла
22	4	з гори	теперішних	тогочасних
22	7	з гори	Михаїла	Мисаїла
39	3	з низу	Peregrinaticy	Peregrinatiey
47	4	з низу	Мораховського	Мороховського
56	11	з гори	Теопемпт	Теолепт
61	3	з низу	Тарнавська	Тарновська
62	12	з низу	Варшавецький	Варшовецький
97	3	з низу	Маляснина	Маляспіни
100	11	з гори	зажив	заживав
104	9	з гори	спору	опору
117	6	з низу	вухарками	кухарками
121	2/4	з гори	Єпіскопи..... папи	Унїя берестейська
130	2	з гори	прибули	вибрали ся
130	13	з гори	підбурювали	підбурювати
137	19	з низу	Зміст	З міст
144	7	з гори	сейчас	знова
156	8	з гори	не побоювалися	були без страху унїяцькі
160	1	з гори	Апокрізіс	Апокрізиї
161	7	з низу	ревнїйше	тим ревнїйше
173	3	з низу	Аркадия	Аркудиєм
176	5	з низу	і corele	in corde
180	8	з низу	Росию	Русию
181	4	з гори	загорнув під свою власть	вже мав був під своєю властю
181	4	з низу	віри	вірі
182	17	з низу	Саломерецьких	Соломерецьких
183	9	з низу	працї	речі
186	2	з гори	патриярхи	патриярха
186	13	з гори	брацтво	брацтво, не були
186	8	з низу	Венямин	Велямин
191	11	з низу	бонїциєю	банїциєю
194	7	з гори	се	за се
195	12	з гори	Білій	на Білій
207	5	з гори	мала	мала обмаль
209	6	з низу	позбавленя дієцезії	позбавленя
212	5	з гори	папський	і папський
214	5	з гори	протосїнґля	протосїнкеля
218	15	з гори	руської	руській
235	1	з низу	Ракачовського	Рикачевського
236	13	з гори	і	і він мав
236	4	з низу	Кревду	Кревзу
238	3	з гори	поручав	порушав
240	15	з гори	краю	в краю
244	1	з низу	Кульчицький	Кульчиньський

Стор.	Рядок	Звідки	Надруковано	Має бути
244	16	з низу	позбув ся	намагав ся позбутись
248	2	з низу	provenda	promovenda
249	2	з низу	proptio	propitio
251	5	з низу	Аркадія	Аркудия
257	7	з гори	та	так,
257	15	з низу	сциятика	подагра
262	4	з гори	бігуном	двигарем
263	3	з гори	Церков	Церков нутрішно.
264	5	з низу	на єго канонїзацию	до канонїзациї єго
2o5	2	з гори	рівнають	рівнає
266	6	з гори	Аркадиєм	Аркудиєм
275	5	з низу	a... do	e....da
276	13	з низу	оборонця	»Оборона
276	12	з низу	єдности	єдности«
280	7	з гори	бо	бо в Варшаві
282	3	з низу	Стеблецький	Стебельський
274	3	з гори	Задунавю [1])	до цего бракує замітка у низу: [1]) Стебельський III, стр. 200
284	3	з низу	Бантима	Бантиша
284	2	з низу	1885	1805
291	17	з низу	надавши докази єго велико	давши засьвідченє великої
292	16	з гори	білоголових	женщин
293	4	з низу	Стебельського	у Стебельського
303	13	з низу	Філярет	Філялєт
305	19	з гори	Ґівель	Ґізель
306	6	з гори	що	виказує, що
306	3	з низу	obcej	obojej
307	4	з гори	мимо сего	себе сьвятими
313	1	з низу	Szuszi	Susza
314	16	з гори	в	з
315	5	з гори	инші	гадані

Виказ жерел, з котрих автор черпав.

Рукописи.

I. Ватиканський Архів.

Nunziatura di Polonia, томи XIV, XV, XX, XXI, XXXI, XXXIX, XL, XLV.

Borghesiana III. 89b, 89c, 89d, 91a,b, 91d.

II. Архів Конґреґациї de Prop. Fide в Римі.

Двайцять два томів in fol. Переписка Василиян і руських епископів з префектом Пропаґанди. Із сих головно томи III, IV, X, XII, XVII. обнимають документи, котрі відносять ся до нашої праці. Том X містить в собі акти канонїзацийного процесу сьв. Йосафата Кунцевича, переписані завдяки стараню о. Ігнатия Волоцко ЧСВВ.

Точний виказ сих документів, якого не має Архів Пропаґанди, находить ся в Кракові, в Музею князїв Чарторийських під ч. 2204 і тит.: Elenchus auctorum in Residentia Romana Ordinis S. Basilii M. Congr. reperibilium. (Давнїйше іменно сї документи находили ся в римськім монастирі руських Василиян біля церкви св. Сергія і Вакха і доперва по смерти послїдного монаха о. Домбровського († 1871?) були перенесені до архіву Пропаґанди.

III. Руський архів Митроп. у Львові.

Manuscriptum Antonii Lewiński під ч. VII, fol. Є се грубий том рукописів переписаних через о. Ант. Левинського. Удїлив менї єго бл. п. преосв. еп. Пелеш.

IV. Музей князїв Чарторийських в Кракові.

Ч. 754, том III. in fol.

V. Бібліотека Товариства Приятелїв наук в Познани.

Два томи in 4° рукопису, що має тит.: »De vita et nece B. M. Josaphat, Excerptum ex Commissione Generali in causa canonisationis«. Том I. обнимає 504 ст., том II. 462 ст.

Документи зібрані в обох томах відповідають документам X тому актів руських Василиян в архіві Пропаґанди, а були відписані з Митрополичого архіву унїяцького через бл. п. о. Шиманського, пралата холмського, обряду руського. Під кінець вони були власностію бл. п. кс. Яна Козьмена.

Печатані документи.

1. Акты относящіеся къ исторіи Западной Россіи, собранные и изданные Археографическою Коммиссіею. Том IV (1588—1632 г.) С.-Петерб. 1851 in 4°.

2. Архивъ Юго-Западной Россіи, изданные временною Коммиссіею для разбора древныхъ актовъ. Часть первая, томъ I Кіевъ 1859 и Часть вторая томъ I. Кіевъ 1861.

3. Архивъ Юго-Западной Россіи. Часть первая, томъ VI. Акты о церковно-религіозныхъ отношеніяхъ въ Юго-Западной Россіи (1322—1648 г.) Кіевъ 1883.

4. Archiwum domu Sapiehów, wydał A. Prochaska, tom I, in 4° (Listy z lat 1575—1606). Lwów 1892.

5. Документы, объясняющіе исторію Западно-русскаго края и его отношенія къ Россіи и къ Польщѣ. СПетерб. 1865.

6. Harasiewicz, Annales Ecclesiae Ruthenae. Leopol. 1862.

7. Historica Russiae Monumenta 2 vol. Petropoli 1841—2.

8. Supplementum ad Historica Russiae monumenta. Petropoli 1848.

9. С. Голубевъ, Кіевскій митрополитъ Петръ Могила и его сподвижники. Томъ I. Приложенія: Матеріалы для исторіи западно-русскаго края. Кіевъ 1883.

10. Ювилейное изданіе въ память 300-лѣтняго основанія львовского Ставропигійского Братства. Львовъ 1886. том I. fol.

11. Monumenta Confraternitatis Stauropigianae Leopoliensis. edid. Dr. Wladim. Milkowicz. Leopoli 1895. Tom I. pars I. (Pars II. 1898).

12. Памятники древне-русскаго каноническаго права. Часть первая. СПетерб. 1880.

13. Relacye Nuncyuszów Apostolskich i innych osób o Polsce. 2 tomy. Berlin 1864. Виданє біблїотеки польської в Парижи.

14. Vetera monumenta Poloniae et Luthuaniae historiam illustrantia, edit. Aug. Theiner. Romae, tom II. 1851, tom III. 1863, in fol.

15. Volumina legum вид. Петерсбурське 1859.

16. Витебская старина, составилъ и издалъ Сапуновъ. Томъ I. Витебскъ 1883.

17. Временникъ Института Ставропигійского во Львовѣ 1869, 1870.

18. Жизнь князя Андрея Михайловича Курбскага въ Литвѣ и на Волынѣ. Акты изданные временною Коммиссіею, 2 тома. Кіевъ 1849.

Історичні письма.

1. *Ἀντίῤῥησις* abo Apologia przeciwko Krzysztofowi Philaletowi, który niedawno wydał książki imieniem starożytnej Rusi. (Автор Потїй. Попр. перев.) W Wilnie 1600. (Книжка незвичайно рідка). [Передрукована в руськім і польськім текстї в III томі: Памятники полеміческой литературы въ Зап. Руси, 1903, Кол. 477—981. Дод. пер.].

2. Антоновичъ М. В., Монографіи по исторіи Западней и Юго-западной Россіи. Томъ I. Кіевъ 1885.

3. Avril Adolphe, Acte du saint et oecumenique concile de Florence pour la réunion des églises. Paris 1861.

4. Baronius Caesar Cardinalis, Annales Ecclesiastici. Tomus VII, Augustae Vindel. et Venetiis 1739.

5. Bartoszewicz Jul. Szkic dziejów kościoła ruskiego w Polsce. Kraków 1880.

6. Civiltà catholica la, vol. IV, ser. VI. Roma 1865.

7. И. Чистовичъ, Очеркъ исторіи западно-русской церкви. СПетерб. Часть I 1882. II 1884.

8. Contieri Nicola, Vita di s. Giosafat. Arcivescovo e Martire Rutheno. Roma 1867.

9. Codex Constitutionum Ordinis S. Basilis M. ex sancitis antiquiorum capitulorum congregationis Ruthenae. Poczajoviae 1791.

10. Dubowicz Jan, Archim. Dermański, Hierarchia abo o Zwierzchności w cerkwi bożej, we Lwowie 1644.

11. Ekthesis abo krotkie zebranie spraw, które się działy na partykularnym to iest pomiastnym Synodzie w Brześciu Litewskim. W Krakowie 1597.

(В часї писаня працї був менї відомий лишень сей примірник, що находить ся в музею князїв Чарторийських в Кракові; підчас печатаня я мав в руках другий примірник з Бібл. гр. З. Чарнецького з Руська сеї нечувано рідкої книжки. [1903 р. передрукована вона в III томі Памятників полємічної лїтератури, кол. 329—76. Дод. пер.]).

12. Examen Obrony, to iest odpis na skript Obrona Werificatii nazwany. W Wilnie 1621.

13. Fiedorowicz Piotr. Obrona św. Synodu Florenckiego. Wilno 1603.

14. Флеровъ Іоанъ, О православныхъ братствахъ въ Югозападной Россіи. СПетерб. 1857.

15. Franko Iwan Dr. Z dziejów Synodu Brzeskiego 1596 r. »Kwartalnik histor.« R. IX, Z. I. Lwów 1895.

16. Guépin Alphonse Dom, Bénédictin de la Congr. de France. Saint Josaphat, Archevêque de Polock, martyr de l'unité cathol. et l'Élgise greeque unie en Pologne et en Russie. 2 tomes Poitiers 1874.

17. Gorzycki Kazimierz, Połączenie Rusi Czerwonej z Polską przez Kazimierza W. Lwów 1889.

18. Nefele Karl Joseph, Conciliengeschichte. Bd. VII, 2 Abt. Freiburg i. Br. 1874.

19. Herbest Benedykt S. J. Wiary kościoła rzymskiego wywody y greckiego niewolstwa historya. W Krakowie 1586. (передр.)

20. Hergenröther J., Handbuch der allgemeinen Kirchengeschichte. 3 Bd. Freiburg i. Br. 1876—1880.

21. Jedność św. Cerkwie wschodniey y zachodniey przeciw skryptowi Synopsis przez Bractwo wileńskie Przenajśw. Trójcy Wilno 1632.

22. Каменскій-Бантышъ Н., Историческое извѣстіе о возникшей въ Польщѣ Уніи. Москва 1805.

23. Kiszka Leon, Kazania i Homilie Męża Bożego Hipacyusza Pocieja, Metropolity Kijowskiego, z listem Melecyusza Patryarchy

Alexandryjskiego, a responsem Hipacyusza (i єго біоґрафією). Suprasl 1714.

24. Kojałowicz Albert Wijuk S. J., Miscellanea rerum ad statum ecclesiasticum in M. Lituaniae Ducatu pertinentium. Vilnae 1650.

25. Кояловичъ М. Литовская церковная унія. СПетерб. 1859. 2 том.

26. Костомаровъ Николай, Историческія Монографіи и Изслѣдованія. Томъ III, СПетерб. 1880.

27. Krewza Leon, archim. wil., Obrona jedności cerkiewnej, abo dowody, którymi się pokazuie, iż grecka cerkiew z łacińską ma być zjednoczona. Wilno 1617.

28. Kulczyński Ignatius OSBM., Specimen ecclesiae Ruthenicae Romae 1733 і нове виданє париське 1859.

29. Kobierzycki Stan., Historia Vladislai, Poloniae et Sveciae Principis. Dantisci 1655.

30. Kognowicki Kaźm., Życie Sapiehów, 2 tomy. Wilno i Warszawa 1790 i 1791.

31. Likowski Edward, Historya unii kościoła ruskiego z rzymskim. Poznań 1875.

32. Łukaszewicz Józef, Dzieje kościołów wyznania helweckiego w Litwie. 2 t. Poznań 1842.

33. Макарія, архіепископа Московскаго, Исторія русской церкви (до кінця XVII віку) 12 томів. СПетерб. 1868—1883.

34. Morochowski Heliasz, Paregoria albo Utulenie uszczypliwego Lamentu... zmyślonego Theophila Orthologa. Wilno 1612.

35. Mużyłowski Andrzej, protopop Słucki, Antidotum przezacnemu narodowi ruskiemu przeciw Apologiey jadem napełnionej, którą wydał Melety Smotrzysky, r. 1629 (без місця друку).

36. Малышевскій проф., Александрійскій Патріархъ Мелетій Пигасъ и его участіе въ дѣлахъ русской церкви. Кіевъ 1892. Томъ I.

37. Naruszewicz Adam, Żywot J. K. Chodkiewicza. Kraków 1858. 2 tomy.

38. Niemcewicz J. U. Dzieje panowania Zygmunta III. Kraków 1860. 3 tomy.

39. Ostrowski Teodor ks., Dzieje i prawa Kościoła polskiego. Poznań 1846. 3 tomy.

40. Памятники полемической литературы въ Западной Руси. СПетерб. 1878 и 1882. 2 тома (Третий 1903, Дод. пер.).

41. Pierling S. J.

а) Rome et Moscou (1574—79). Paris 1883.

б) Antonii Possevini Missio moscovitica Parisiis 1882.

в) Un nome du Pape en Moscou. Paris 1884.

г) Le saint Siège, la Pologne et Moscou (1582—87). Paris 1885.

ґ) Les Russes an concile de Florence (Revue des questions historiques 52. Paris 1892. Juillet).

42. Pitzipios J. G. L'Eglise orientale 3 tomes. Rome 1855.

43. Pełesz Jul., Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom. 2 Bde. Wien 1878—1880.

44. Plewy Stefanka Zyzaniey, heretyka z Cerkwie Russkiej wyklętego. Wilno 1596.

45. Poselstwo do Papieża Rzymskiego Sixta IV od duchowieństwa y od książąt y panów ruskich w roku 1476. Wilno 1605.

46. Philalet Chrystofor (Бронський) *ΑΠΟΚΡΙΣΙΣ* abo odpowiedź na xiążki o Synodzie Brzeskim imieniem ludzi starożytney religiey greckiey w porywczą dana r. 1597 (Передрукована [разом з руським текстом Дод. пер.] в Памятниках полємічної лїтератури том II. Петерб. 1882).

47. Possevini Antonii S. J. Moscovia. Vilnae 1586.

48. Pocieja Hipatiego metrop. kijowskiego, O przywileiach nadanych od N. Krolow Polskich, y przedniejszych niektorych dowodach, ktore św. Unią wielce zalecają y potwierdzają. (Без місця і року печати. 1605 р.? — Дуже рідка книжка, находить ся в бібліотецї ґр. З. Чарнецького).

49. Петрушевичъ А. С., Сводная галицко-русская лѣтопись съ 1600 по 1700 годъ. Львовъ 1874.

50. Piasecki Paulus eppus, Chronica gestorum in Europa singularium. Cracoviae 1645.

51. Przegląd poznański, р. 1862, том 34.

52. Rostowski Stan. S. J. Lituanicarum Societatis Jesu historiarum provincial. Vilnae 1768.

53. Сборникъ науковый Галицко-русской Матицы. Львовъ 1867.

54. Skarga Piotr S. J.

а) O iedności Kościoła Bożego pod iednym pasterzem. Wilno 1577.

б) O rządzie y iedności Kościoła Bożego pod iednym pasterzem. W Krakowie 1590..

в) Synod Brzeski, Kraków 1597. (Cfr. Описанье и оборона събору руского Берестейского. У Вильни 1597. Дод. пер.].

г) Na Threny y Lament Theophila Orthologa do Rusi Greckiego Nabożeństwa Przestroga. Kraków 1610.

55. Смотрицький Мелетий.

а) *'ΑΝΤΙΡΑΦΗ* albo odpowiedź na skript uszczypliwy przeciwko ludziom starożytney religiey greckiey od Apostołow Cerkwie wschodniey wydany. W Wilnie 1608.

б) *Θρῆνον* czyli Lament iedyney świętey powszechney apostolskiey wschodniey Cerkwie z obiasnieniem dogmat wiary pierwiey z greckiego na słoweński a teraz ze słoweńskiego na polski przełożony przez Theophila Orthologa. Wilno 1610. В біблїотецї ґр. Жиґм. Чарнецького в Руську).

в) Verificatia niewinności y omylnych po wszystkiey Litwie i Białej Rusi rozsianych... nowin... chrześcijańskie uprzątnienie. Wilno 1621.

г) Appendix ad Examen obrony. (Без дати і місця печати).

ґ) Elenchus pism uszczypliwych przez zakonniki Zgromadzenia Wileńskiego ś. Troyce wydanych. Wilno 1622.

д) Apologia Peregrinatiey do kraiów wschodnich przez mię Melecyusza Smotryckiego, Medycyny Doktora, Archiepiskopa Płockiego... sporządzona y podana A 1626 w monasterze Dermańskim.

е) Protestacya przeciwko Soborowi w Kiiowie obchodzonemu. Lwów 1628.

є) Paraenesis abo napomnienie od w Bogu Wielebnego Melecyusza Smotryckiego. W Krakowie 1629.

ж) Exaetesis abo Expostulatia to iest rozprawa między Apologią y Antidotum. We Lwowie 1629.

56. Skuminowicza Teodora, Przyczyny porzucenia Dizuniey Wilno 1643.

57. Sielawa Anastazy Z. S. B. W., Antelenchus, czyli odpis na script uszczypliwy zakonników cerkwie odstępney św. Ducha, Eleuchus nazwany. Wilno 1622.

58. Stebelski Ignacy Z. S. B. W.

a) Dwa wielkie światła czyli żywoty ŚŚ. Panien Ewfrozyny i Parascewii.

б) Chronologia.

в) Przydatek do Chronologii

Перше вид. 1781, друге Львів 1866.

59. Sowita wina, to iesf odpis na skrypt nazwany Verificatia niewinności przez Oyce monasteru wileńskiego św. Troicy. Wilno 1621.

60. Susza Jacobus, Eppus Chelmensis, Cursus vitae et certamen martyrii Beati Josaphat Kuncevicii, Archieppi Polocensis. Romae 1665.

61. Susza Jacobus, Eppus Chelm. Saulus et Paulus Ruthenae Unionis, sive Meletius Smotriscius, Arieppus etc. Romae 1665 et Bruxellis 1864.

62. Shillmann Josef S. J. De Union von Brest. »Stimmen aus Maria Laach« Bd X u. XI. Freiburg in Br. 1876.

63. Стрѣльбицкій Іоаннъ, Уніятскіе церковные соборы съ конца XVI вѣка до возсоединенія уніатовъ. Одесса 1891.

64. Szaraniewicz Izydor, Patryarchat wschodni wobec kościoła Ruskiego w Polsce. (Rozprawy i sprawozdania Akademii Umiejętności, tom X i XI. Kraków 1878 i 1879.

65. Vogné de Melchior, De Byzance à Moscou. Revue de deux mondes« t. 32.

66. Василій Острожскій священникъ, О единой истинной православной вѣрѣ и о святой соборной Апостольской церкви. 1588 г. (Памятн. полемич. литер. томъ II).

67. Wielewicki Jan T. J., Dziennik spraw domu OO. Jezutów u św. Barbary w Krakowie. 3 tomy. Kraków 1881 do 1889.

68. Żebrowski Szczęsny, Kąkol, który rozsiewa Stefanek Zizania w cerkwiach ruskich w Wilnie. Wilno 1595.

69. Żochowski Cypryan, metrop. kiiowski, Colloquium Lubelskie. Lwów 1860.

70. Żywot św. Józafata Kuncewicza, męczen. Arcybpa Połockiego według dzieła O. Guépin. Lwów 1885.

Вступ.

Берестейська Унія, котрої історию хочемо оповісти, належить без сумніву до подій великої ваги в історії руської Церкви під польським волододінєм і в історії самої Польщі. Не відмовляє єї вправді того значіня ні один з поважних наших істориків, але не кождий з них видасть о ній справедливий суд длятого, що вслід за нею пішло роздвоєнє руського народу на два сторонництва: уніятів і неуніятів, які через довгі літа себе взаїмно поборювали, а Польща завдяки сему мала немало клопотів. Звідти то й неохота і свого рода упередженє до тих, що довели до Унії, або менше чи більше до неї причинили ся. Найбільше дістало ся Жигмонтови III. і Єзуїтам, під котрих впливами він оставав.

„Релігійний фанатизм Єзуїтів і Жигмонта III., котрим то они цілковито заволоділи, спровадив на Русинів Унію і всї єї злощасні наслідки для Руси і Польщі“ — так в один голос повторяють польські історики, а тим більше російські. Кілько то в тім правди, а кілько пересади і ложи, викаже наше оповіданє.

Не перечимо деякої участи Єзуїтів в навязаню злуки руської Церкви з римською, а викажемо єї подрібно на своїм місци; однак ся участь не переступила ніколи дозволених границь; обмежувала ся она лише на підданю гадки про Унію, на представлюваню церковних і політичних користий, які міг з неї осягнути руський і польський нарід; на релігійнім осьвідомленю і просьвічуваню Русинів, а іменно на усуваню упереджень, розповсюднених між руським народом проти католицкої Церкви і на заохочуваню поодиноких руських одиниць в народі, щоби заняли ся приготованєм Унії. В переговорах в справі Унії не беруть вже

Єзуїти або ніякої, або дуже посередну і незначну участь, а вже зовсім їх не бачимо в практичнім єї переведеню. Що більше, в тім часї, коли поміч їх булаби найбільше пожадана для скріпленя і утвердженя Унії, они не тілько спроневірили ся первісній своїй ідеї злуки обох обрядів руського і латинського під одною головою, що єї голосили Поссевіно і Скарга, але навіть шкодили єї перетяганєм в своїх школах руської шляхотської молодїжи на латинський обряд.

Жигмонт III., віруючий католик, без сумнїву був речником, приклонником і покровителем Унії; але гадка Унії від него анї не вийшла, анї не накидував єї епископам, коли зрозумів єї потребу, а впрочім не потребував їм накидувати єї, бо почин до неї вийшов від них самих.

Чиж міг він, як католицкий монарх і володар над католицким народом, спротивити ся тому так похвальному намірови длятого, що по довершеню дїла показали ся небажані наслїдки, яких в цїлій грозї годї було предвидїти, коли чотирох епископів вже в 1590 р. виявило гадку злуки з католицкою Церквою? І не здїлав сего; однак коли приняв з вдоволенєм заяву перших епископів, не наглив, а чекав з державною акцією обережно і розважно більше як чотири лїта аж до хвилї, коли вже мав в руках докази всїх руських епископів, що приступають до заяви перших своїх чотирох товаришів. Ся згода епископів на Унїю дозріла сама собою в їх умах; бо як побачимо пізнїйше, так свобідно і з такою независимостию від держави обговорювали они і укладали питанє Унії, що можемо сумнївати ся, чи котра инша держава в Европі в тім часї, або і нинї булаби дала тілько свободи в справі так великої ваги, що обходила так Церкву, як і державу, яку полишила свому епископови польська держава, та з якою відбували ся наради руських епископів перед берестейською Унїєю.

Що держава попирала морально змаганя прихильних Унії епископів, то зовсїм природно і згідно з задачею і післаництвом католицької Польщі на Сходї і між славянськими народами. Від хвилї полїтичної злуки Литви і Руси під своїм скиптром, мала Польща богато причин так релїгійних, як і полїтичних, щоби злучити руський нарід з собою також на полї церковнім. Сама она як католицька держава, не могла не хотїти такої злуки вже хоч би з тої причини, що був колись час і то не так дав-

ний, коли то Русь разом з нею узнавала епископа римського головою цілої Церкви і що доперва під впливами російськими і в наслідок байдужности держави настав в початках XVI. віка цілковитий роздор між Римом, а руською Церквою.

Так само з політичних зглядів старала ся Польща о релігійну злуку Русинів з католицькою Церквою без огляду на се, чи понука до тої злуки булаби вийшла від руських епископів, чи ні. Руський нарід від давна звертав своє серце і очи до Риму, а з Поляками яко латинниками і католиками, не жив ніколи в приязних зносинах.

Богато доказів на то дає нам книжка Tomiciana, також сьвідчать про се всї руські писателї, признає то само в своїм звіті до Риму Єзуїт Поссевіно, чужинець, посол на дворі російськім і Батория. Мимо люблинської Унії не була злука Литви і Руси з Короною єще цілковитою і Польща так довго не була певна Руси, як довго була она неуніятською т. є. як довго лучив єї узол релігійний з Росиєю. Заходила потреба перетяти той узол і то потреба нагла, бо Росия вже в 1589 р. відорвалась від Царгороду і сотворила в себе російський патриярхат, від котрого зовсїм природно мали залежати єсли не зараз, то колись пізнїйше, всї руські і славянські народи східного обряду, отже і Русини, що були під польським правлїнєм. Се мабуть зрозумів добре тодїшний коронний канцлєр Ян Замойський, а з ним і Жигмонт III. і длятого оба попирали усильно змаганя епископів до релігійної Унії, підготованої вже єзуїтськими писателями, та знайшли вже в самій руській суспільности прихильний відгомін. Тодїшні внутрішні відносини в руській Церкві були такі сумні, що богато поважних людий уважало Унїю з католицкою Церквою за одинокий можливий для неї вихід.

З такого положеня і нерозлучного з ним настрою певної части тодїшної руської суспільности, повинно було користати кожде оглядне правительство, що дбає про забезпеченє і будуччину повіреної собі держави.

Дуже поучаючо в тій справі пише один з новійших російських істориків, проф. київського університету Орест Левицький, котрий хоч Унії неприхильний, здобув ся на безсмертний осуд про неї.

Він пише ось так: „Булоби дрібною річию (очень мелочно), приписувати інтриґам і підступам Єзуїтів доконанє так великого

перевороту церковного, яким по правдї була Унїя, не до речї (несостоятельно) рівнож спихати єго на систематичне переслїдуванє польського правительства, або радше неможливо виказати істнованя такого переслїдуваня; польське правительство може прискорило своїм попертєм Унїю, але єї не сотворило; противно можна би сказати, що правне положенє західно-руської православної Церкви не було анї гірше, анї лїпше до Стефана Баторія і в перших лїтах пановання Жигмонта III. Не треба однак шукати основних причин того (!) явища (Унїї) в зовнїшних условинах тодїшного стану західно-руської Церкви, анї в інтриґах Єзуїтів, анї в намірах польського правительства, але внутр єї самої і в зіпсутю головних підстав єї орґанїзму, в тій внутрішній отруї, що знищила єї орґанїзм і зробила з неї легку добич для кождого ворога. Головне жерело і корінь того зла криє ся в розстрою тодїшної єрархії і в крайній деморалїзациї більшої части єї представителїв... а до того розстрою приложили свою руку царгородські патриярхи, наданєм ставропіґійським брацтвам, котрі складали ся переважно з простих сьвітських людий, надзвичайних привілеїв, яких не було в канонах східної Церкви; ті брацтва мали власть над духовеньством і епископами і через то правильна адмінїстрация Церкви стала ся неможливою, а також вкрали ся до неї протестантські зародки. Без того всї инші причини не моглиби сотворити Унїї, бо такі перевороти, як Унїя, нїколи не є випливом якогось зовнїшного напору, але вислїдом внутрішного заворушеня. І на відворот, то одно жерело (внутрішна деорґанїзация) укривало в собі тілько небезпечних зародків, що і без внїшних причин мусїло допровадити Церкву скорше чи пізнїйше, єсли не до Унїї, то до инших дуже небезпечних переворотів“[1]).

А що справдї внутрішний стан Церкви був тодї так невідрадний, як змалював єго в короткім нашім нарисї згаданий автор, переконаємо ся о тім незабаром в дальшім оповіданю.

Так отже подвійний мали обовязок польські католики, чи то они звали ся Єзуїти, чи як інакше, тай саме польське правительство, використати той стан і виринаюче стремлїнє до Унїї

---

[1]) Архивъ Ю. З. Р. том VI. часть I. Київ 1883. Предисловіе ст. 8, 9, 10, 15, 16, 41, 42, 43, 90, 93, 94, взагалї поручаємо увазї читача цїлий вступ, що обнимає стокількадесять сторін і обговорює той предмет.

не тілько у руських епископів, але і в народї, а вкінци піддержувати і попирати змаганя всїми відповідними способами[1]). О скілько Польща в дїйсности того доконала т. є. о скілько подавала помічну руку прихильним Унїї чинникам в руській Церкві і між руським народом, о стілько має она в довершеню Унїї історичну заслугу.

Польща на жаль не використала як слїд побіди віднесеної над схизмою духом, подібно як не використала побід на полях битв, які віднесла силою оружною. Додавала она відваги і заохоти руським епископам до принятя Унїї, але коли Унїя була вже принайменше формально довершена, она не давала їй відповідного попертя, але полишала єї собі самій навіть в дуже критичних для неї хвилях; виставляла єї на жир численних ворогів, та дивила ся байдужно, як бунтівники безкарно підбурювали проти Унїї спокійну руську людність.

Без сумнїву не було задачею польського правительства накидати Русинам Унїю силою, але було єї обовязком, виступити рішучо проти бунтівників, коли вже прийшло до Унїї за згодою епископів в Римі, а потім на синодї в Берестї. Коли кн. Константин Острожський і брацтва ставропіґійські: виленське і львівське, піднесли бунт проти епископів і їх дїла, повинно було правительство відмовити королївського потвердженя, або навіть розвязати такі брацтва, що переступали границї первісної своєї задачі, як то зробив епископ володимирський Потїй з упертим брацтвом в Берестї[2]) і не впустити в границї держави найбільшого ворохобника, єрусалимського патриярха Теофана. Правительство повинно було дати відчути свою силу і повагу також старому князеви Острожському, коли той станув отверто на революцийнім становищу зглядом унїятських епископів та самого короля. Був то великий полїтичний промах польського правительства, що не почувало ся до того обовязку, або що може не мало відваги сповнити єго, бо єму належить приписати той пожалуваня гідний роздор в руськім народї по берестейській Унїї і ті борби, що тревали кількадесять лїт між унїятами. Не винна була тому

---

[1]) Львівське брацтво сьвідчить виразно в листї до царгородського патриярхи в 1592 р., що богато Русинів думає над тим, якби то піддати ся папі і через то привернути лад і спокій в Церкві. L. c. ст. 12. і А. З. Р. том IV. ч. 223.

[2]) А. Ю. Р. том I. Предисловіе ст. 191.

анї Унїя, анї єї творцї, але слабосильне і немічне правительство, що давало ворохобникам цїлковиту свободу, а не охороняло достаточно почасти власного дїла, яке могло під енергічним правлїнєм принести колись для цїлої держави неоцїнені користи.

Що Унїя відразу як слїд не приняла ся в краю, як могла і повинна була приняти ся, велика вина спадає також на цїлу тодїшну польську суспільність. Она не розуміла єї ваги і значіня і тому не тільки не підпирала єї морально, але противно довгий час була їй неприхильною.

Мимо того всього показала Унїя свою животворну силу і рацию істнованя, коли мимо ріжних блудів правительства і польської суспільности удержала ся і вийшла побідно зі змагань, які тревали через трийцять кілька лїт, та по сто лїтах свого істнованя злучила з собою всї руські дієцезиї з виїмком мстиславської. Працю нашу о берестейській Унїї доведемо лиш до тої хвилї, коли то єї бутє і дальший розвій був під кождим зглядом загрожений т. є. аж до кінця правлїня митрополита Венямина Рутського і початку пановання Володислава IV.

Заки приступимо до самого предмету, уважаємо за відповідне представити в першій части короткий погляд на відносини руської Церкви до Апостольского Престола від часу принятя Русинами християньства, аж до другої половини XVI. віка. Кине то нове сьвітло на саму берестейську Унїю і послужить за причинок до оправданя єї в історії Руси і Польщі. Представимо дальше внутрішний стан руської Церкви безпосередно перед берестейською Унїєю; розкажемо рівнож про переговори між руськими епископами, а польським правительством перед Унїєю; представимо сам акт Унїї і обставини, серед яких Унїю довершено, борби, які мусїла она провадити з православієм, заки запевнила собі істнованє; вкінци постепенну побіду Унїї і єї утвердженє в руськім народї.

КНИГА ПЕРША

Погляд на відносини руської Церкви до Апостольської Столиці від часу заведеня християньства на Руси до другої половини XVI. віка.

РОЗДІЛ I.

Відносини руської Церкви до Апостольської Столиці від заведеня християньства на Руси до фльорентийського собору.

За приміром більшої частини славянських народів приняла і Русь, послїдна з них, сьвітло християнської віри зі сходу з кінцем X. віка. Великий князь Володимир, разом з боярами і своїм народом, приняв хрест від царгородського духовеньства в 988 р. З принятєм хрещеня від Греків приняла Русь також грецький обряд служби Божої в славянськім язиці, а також єрархічно була зависима від Царгороду. Та єрархічна зависимість мала для Руси вельми сумні наслїдки, бо від того часу попала з царгородським патриярхатом в той сам внутрішний нелад, моральний упадок, а що найважнїйше — в схизму, в яку попав Царгород в половинї XI. в., а з якої єще доси не піднїс ся, мимо подаваної єму тілько разів помочи.

В хвили, коли християньство за проводом і старанєм кн. Володимира Великого приняло ся на Руси т. є в X. віцї, узнавав єще Царгород разом з иншими східними Церквами римского епископа Головою цїлої Церкви. Отже руська Церков була основана в часї єдности і злуки Царгороду з Римом і витревала в нїй аж по конець XI. віка, мимо того, що царгородський патриярх Михайло Керулярий попав в схизму.

На иншім місци виказали ми[1]), що руський епископат єще кількадесять лїт по схизмі Керулярия, почував ся

[1]) Порівнай нашу історию Унїї руської Церкви з Римом оголошену 1875 р. в Познани у M. Leitgebra.

до тої єдности з Римом. З часом показує ся щораз яснїйше лихий вплив матерної Церкви на дочерну. Однак руська Церков не зриває звязи з Римом мимо того, що і наслїдники Михайла Керулярия позіставали в схизмі, хотяй і дальше приймає митрополитів з Царгороду. Річ ясна, що таким чином мала схизма легкий до неї приступ. Нею то заражує ся сьвященьство і руський нарід. Вправдї Русь не відриває ся відразу цїлковито від Апостольської Столицї і не виповідає послуху сьвятїйшому Отцю, як инші східні Церкви, бож не мала анї особистих анї льокальних причин, які царгородську і взагалї східну схизму приготовили і виховали; все таки ізза тїсної лучности з Царгородом улягає і сама постепенно і незамітно впливам схизми. Впливи ті цїлком певно були на Руси вже в початках XII. столїтя, та від того часу перетревала руська Церков в такім станї аж до половини XV. в. т. є до вселеньського фльорентийського собору (1439 р.).

Навіть завойоване Червоної Руси Польщею[1]), а прочих руських земель Литвою в першій половинї XIV. віка, не змінило зовсїм відносин руської Церкви до Царгороду.

Великі князї литовські аж до Володислава Ягайла віддані ідолопоклоньству, не вважали на се, чи Русини склонюють ся до Унїї, чи до схизми. Під зглядом полїтичним може і відчували они деякі недогідности з причини перенесеня осїдку київських митрополитів в границї московського князївства в 1328 р.; і тому бажали повороту митрополитів з Москви до Києва, або установленя осібної митрополїї в границях своїх князївств, але поза тим нїчого більше. Послїдне бажанє хотїв здїйснити великий князь Ольґерд, та візвав царгородського патриярха Фільотея 1371 р., щоби назначив окремого митрополита для Малої Руси, Смоленьска, Тверу, Нижного Новгорода, бо тодїшний митрополит Алексей не тілько, що не хотїв вернути на Русь, але єще підбурював Росию до війни з Литвою[2]). Однак бажанє князя не здїйснило ся.

---

[1]) Kazimierz I. Gorzycki, Połączenie Rusi Czerwonej z Polską przez Kazimierza W. Львів 1889 р. ст. 50. і слїд.

[2]) Acta patriarchatus Constantinop. edid. Miklosichs et Müller, том I. ст. 580 — 81. і Памятники древне-русскаго каноническ. права. Петербург 1880. часть I. ст. 136—140 в Приложеніяхъ.

Подібно не вплинуло також на зміну відносин руської Церкви до Апостольської Столиці прилученє Червоної Руси до Польщі Казимиром В. 1340 р. Він вправді постарав ся о установленє єрархії для латинської Церкви в новоздобутих краях около 1375 р. мимо опору люблинських епископів, котрі присвоювали собі виключне право до юрисдикциї над католиками Червоної Руси; але про руську єрархію анї не згадав, анї не старав ся знова злучити Русинів з Римом[1]). Противно, як Ольґерд так і він віднїс ся 1370 р. до царгородського патриярха з жаданєм установленя митрополії для Червоної Руси в Галичи, де від давен давна руські митрополити мали свій осїдок; доперва в разї відмови грозив переведенєм Русинів на латинський обряд[2]).

І дійсно сповнив царгородський патриярх жаданє короля і установив слїдуючого року в місяци маю галицьку митрополію і піддав під єї власть епископства: хомське, турівське, перемиське і володимирське[3]). Тому то папа Григорий XII., коли на жаданє польських королїв установляє в 1375 р. на Червоній Руси латинську ерархію, говорить о Русинах тих сторін як о схизматиках і єретиках[4]).

Зворот на користь Унії руської Церкви з Римом поволи наступає доперва зі вступленєм на польський престол литовського князя Володислава Ягайла. Він то чи з полїтичних зглядів, щоби заховати підчинені собі руські землї від російських впливів, на які виставлені були через схизматицький нахил київських митрополитів до Москви і частїйше їх там перебуванє, як на Руси, чи під впливом римо-католицького духовеньства, зачав поправдї думати про Унїю Руси, по злученю Литви з Короною. Бачимо се ясно з привілею даного виленському епископови 1387 р. з нагоди основаня виленського епископства. Там читаємо:

---

[1]) Monum. histor. Poloniae Theiner том I. ст. 531, 32, 51, 712, 13, 14 і Vitae Epprm. Premisl. Viennae 1844 p. XIX - XX.

[2]) Acta patriarchatus C. том I. ст. 578—580 і Памятники древнерусскаго каноническаго права, часть I. Приложенія ч. 22.

[3]) Acta patriarchatus C. том I. ст. 578—580 і Памятники і т. д. як під [2]).

[4]) Порівнай згаданий дипльом Theinera Monumenta і т. д. в томі I. ст. 713—714.

Щоби розширити католицьку віру в наших литовських і руських краях, ми постановили і під присягою прирекли, привернути на католицьку віру і до послуху Апостольській Столици всїх литовцїв обох полів, якоїби секти они не були, у всїх наших литовських і руських краях. Крім того забороняємо подружа Литовцїв з Русинами, хиба що ті прирекли послух римській Церкві«[1]).

Навязав навіть письменні зносини з царгородським патриярхом, щоби єго в той спосіб наклонити до примиреня з Римом. Се показує ся ясно з відповіди патриярха в січни 1397., яку прислав королеви і київському митрополитї Киприянови вифлеємським епископом. Відповідь звучить:

Патриярх хоче Унїї з Римом і охотно буде єї спомагати, але не зараз, бо зі всїх сторін невірні грозять царгородському цїсарству і зближаючий ся воєнний час не позваляє скликати вселенського собора, без якого не може бути доконане таке дїло. Коли польський король упокорить невірних і приверне супокій в царстві, тодї на се буде відповідна пора[2]).

Але Ягайло мав тодї иншу задачу до виконаня, котра єго близше обходила, як поміч візантийському царству, хотяйби навіть в той спосіб мав зискати так пожадану Унїю руської Церкви з Римом; він мав під боком Хрестоносцїв, котрих передовсїм мусїв упокорити, щоби ратувати власну державу. В виду услівя поставленого патриярхом, мусїла уступити на якийсь час надїя і єго пляни що до злуки Царгороду і Руси з Римом. Впрочім не була то так дуже відповідна пора для переговорів з Римом, а то тому, що якраз тодї настав роздор також в західній Церкві. Роздор той, як відомо, тревав 40 лїт і скінчив ся доперва на соборі в Констанциї, де вибрано папою Мартина V.

---

[1]) Kraszewski, Wilno od początków jego do roku 1750. том II. ст. 513 і 514; порівнай також »Miscellanea Rerum ad Statum eccles. in M. D. Lith. pertin. auth. Alb. Wijuk Kijałowicz Vilnae a. D. 1650. стор. 38, де автор дає Ягайлови таке сьвідоцтво: Jagellone, Vladislav dicto, annitento in omnes M. Ducatus Lituaniae provincias religio Christi propagata est.... cum et per Rusiam Polonis aut Lituanis subiectam a Graeco schismate ad suscipiendam cum Romana Ecclesia unionem accedere cogerentur« etc.

[2]) Acta patr. C. том II. ст. 280—85.

Коли переговори з патриярхом розбили ся, старав ся Ягайло приєднати Русинів до католицизму дорогою законодавства. На городельськім зїздї 1413 р., на котрім списано урядово і торжественно акт вічної унїї Литви з Короною, признав король привілеї польського шлахоцтва тілько Литовцям рим.-кат. віроісповіданя з виразним виключенєм неунїятів[1]). Сподївав ся, що таким робом не одна руська родина покине схизму, та получить ся з латинською Церквою, щоби не стратити доступу до краєвих достоїньств. Коли вкінци зібрав ся констанцький собор, що мав на цїли закінчити роздор папства, відновив великий князь литовський Витовт, як згадують руські лїтописцї, без сумнїву в порозуміню з Ягайлом, давні стараня в Константиї і в Римі в справі злуки руської Церкви з західною. Ужив до тої цїли такої особи, як київського митрополита Григория Цамвлака, Болгарина, котрого руські епископи вибрали своїм митрополитом на синодї в Новгородку 1417 р. проти волї і затвердженя патриярха, коли вже їм докучила була тиранїя Греків, а передовсїм послїдного митрополита Фотия. Тому то Цамвлак, хочби для самих обставин, які товаришили єго винесеню на митрополичий престол, не міг сприяти лучности Руси з Царогородом. В 1418 р. бачимо єго на соборі в Константиї[2]) однак переговори єго з собором і папою, не знати з яких причин, були без успіху[3]).

Вже в тім видно ясне стремлїнє польського ряду до заведеня Унїї на Руси, хоч не все видно рівну в тім напрямі енерґію і зрозумінє ваги сеї справи. З тими змаганями польського ряду сходять ся щасливо стараня о Унїю, яких докладали царгородські цїсарі, передовсїм Мануїл Палєольоґ і єго син Іван VII., як також царгородські патриярхи. Між згада-

---

[1]) Руські лїтописи твердять, що сей акт вислано до Риму; але то менше правдоподібне і жадних о тім не маємо сучасних сьвідоцтв.

[2]) Лїтописець руський вид. Даниловича ст. 240—41. W. Kojałowicz: Miscellanea ст. 43. М. Кояловичъ: Литовская Церковная Унія, Петербург 1859. том I. ст. 248—249. Hefele Conciliengesch. том VII. ст. 342, де Григорий мильно Юрієм (Georg) названий і Kulczyński, Specim. Eccl. Ruth. wyd. парижське 1859 р. ст. 207—14.

[3]) Volumina legum, том I. ст. 31. вид. Петербп. 1859. »Praedictis libertatibus, privilegiis et gratiis tantummodo debent uti.... cultores christianae religionis, Romanae ecclesiae subjecti et nonschismatici velalii infideles.«

ними цїсарями, а папою Мартином V. і Евгеном IV. вели ся через кілька лїт в тій справі переговори, а як відомо, закінчили ся они тим, що на соборі ферраро-фльорентийськім 1439 р. взяли участь не лиш сам цїсар, царгородський патриярх і намісники, але також всї прочі східні патриярхи і велике число висшого і низшого духовеньства.

РОЗДІЛ II.

Відносини руської Церкви до Апостольського Престола від фльорентийського собору аж до другої половини XVI. віка.

Прихильні хвилево відносини Царгороду до Риму принесли Руси деякі користи. В 1435. р. спалено на приказ в. князя литовського Свидригайла, зрадника митрополита Гарасима[1]). Тоді царгородський патриярх без всякого порозуміня з в. князем московським Василем Івановичом, іменував митрополитом Ісидора, ігумена монастиря сьв. Димитрия в Царгороді (1437 р.), звісного з єго згідливого та Унії прихильного успосібленя, що був послом на собор в Базилеї 1434 р. в справі Унії. Ісидор сейчас по номінациї з початком 1437 р. відїхав до Москви. Там мав він представити ся неприхильному зглядом него цареви, котрий хотїв мати в себе митрополитом неунїята Йону, епископа рязанського. Рівнож хотїв виєднати у Василя позволенє поїхати на ферраро-фльорентийський собор, котрий мав на цїли злуку східної Церкви з західною. Бо і самому царгородському патриярхови залежало дуже на тім, щоби так визначна часть східної Церкви, яку представляла київська митрополїя, була заступлена на тім соборі. Великий князь Василь був зразу противний участи митрополита на соборі, скоро довідав ся яка єго цїль. Вкінци рішучість Ісидора побідила; Ісидор поїхав на собор не тілько сам, але разом з ним поїхав суздальський епископ Аврамій, та богато Русинів і Росиян так духовного як і сьвітского стану, всїх около сотки. Дня 8. вересня 1437 р. вирушив Ісидор з цїлим почотом через Твер, Новгород, Псков, Дорнат, Ригу, Балтик до Любеки,

---

[1]) Був час, коли Гарасим по принятю Унії був прихильним єї і в. князь з тої причини поручав єго Евгенїєви IV. Pełesz, Geschichte der Union том. I. ст. 366.

а звідти сушею через Німеччину до Феррари та станув на місци 15 серпня 1438 р.

Лишаємо на боці цілий перебіг собору та єго перенесенє з Феррари до Фльорентиї, як також опис чинної діяльности Ісидора в дискусиях над поодинокими спірними питанями між одною а другою Церквою, щоби не перейти границь загального огляду відносин руської Церкви до Апостольської столиці перед берестейською Унією. Ограничимо ся лише на замітці, що митрополит належав до тих членів собору, котрі акт Унії радо та з переконанєм підписали. Підпис єго на акті фльорентийської Унії звучить: »Ісидор, митрополит київський і цілої Руси, заступник Апостольської Столиці найсьв. патриярха Антиохії Доротея, радо підписав«. Епископ Аврамій з прочими руськими учасниками стояв по противній сторонї.

По оголошеню акту Унії в фльорентийській катедрі дня 6. липня 1439 р. лишив ся Ізидор в Фльоренциї єще кілька тижднів.

Папа за заслуги, які він поклав коло переведеня Унії, іменував єго 17. серпня надзвичайним леґатом Апостольської Столиці для Польщі, Литви і Руси з як найширшим кругом повновласти[1]).

Дня 6. вересня 1439 р. опустив Ісидор Фльорентию та через Кроатию і Угри вирушив до Польщі. Вже в Венетиї дня 7. грудня одержав іменованє на римського кардинала. З Буди, столиці Угрів, вислав він пастирський лист до своїх вірних, в котрім оповідає їм з радостию і теплими словами про довершене діло на соборі в Фльорентиї.

»Ісидор Божою милостию митрополит Київа і цілої Руси, апостольський леґат, всїм своїм вірним мир і благословенє!

Веселїть ся і радуйте ся в Бозї, бо Церкви східна і західна, що від довшого часу були в незгоді з собою, повернули знова до єдности, любови і мира! Прийміть тому всї християнські народи, Латинники і Греки і ви Русини, Серби і Волохи, що підлягаєте Церкві в Царгородї і всї вірні з радостию і одушевленєм ту сьвяту єдність! Передовсїм прошу вас в імя Ісуса

---

[1]) Theiner, Monum. Poloniae hist. том II. ч. 56 і 57. — Acte du Saint et occumenique Concile de Florence pour la reunion des Eglises. Adolphe D' Avril Paris 1861.

Христа, котрого ласки доступилисьмо, щоби не було ніякого роздору між вами а латинниками, бож ви всї слуги Господа нашого Ісуса Христа, охрещені в Єго Імя. А також і ви народи латиньского обряду любіть тою самою любовію християн грецкого обряду, бож они тим самим хрестом омиті... Коли Греки будуть перебувати в краях Латинників, то нехай беруть участь в латиньских богослуженях, віддають Найсьв. Тайнам ту саму честь, як се в своїх церквах роблять; нехай також в латиньских сьвящеників сповідають ся і причащають ся. Так само Латинники в грецьких церквах і т. д., бо так рішив собор в Фльоренциї, року Божого 1439. дня 6. липня[1]).

Коли прибув до Санча (в Велику пятницю 1440 р.), приняло єго тамошне польське населенє вельми величаво. На потвердженє єдности з римським Престолом відправив Ісидор торжественне богослуженє в своїм обрядї вперед в латиньскім костелї в Санчи, а потім в катедральнім костелї в Кракові на Вавели. Відтак вибрав ся на візитацию деяких частий своєї митрополії, щоби лично на місци оголосити акт Унії. І так стрічаємо єго насамперед у Львові, в Холмі в товаристві короля, а в кінци в Київі та Смоленську. Всюди витало єго населенє сердечно, та з великим торжеством. З Холму, дня 27. липня 1440 р. вислав лист до холмського воєводи, та каштелянів в обороні одного руського сьвященика. В тім листї стверджує єдність Русинів з Латинниками: »А нам, Ляхи і Русини, що єсьмо католицькими християнами, годить ся наповняти Божі церкви, а їх сьвящеників не кривдити. Тепер (дав Бог) ми Латинники і Русини єсьмо братьми. Дано в Холмі Р. Б. 1440«[2]).

В Володимирі волинськім поставив він епископом Данила, коли той піддав ся фльорентийському декретови.

З Київа удав ся він до Москви, щоби і там оголосити акт фльорентийської Унії. В Москві станув около Великодня 1441 р. Переконаний о великій неприхильности великого князя Василя II. зглядом Унії єще в часї першого свого побуту

---

[1]) Theiner, L. c. ст. 77.

[2]) »Сьвята єдність східної і західної Церкви«, видана виленським Брацтвом Пресьв. Тройцї в 1632 р. стор. 18; Colloquium Lubelskie Cypr. Zochowskiego, Львів 1680 р. ст. 24. і Annales Ecclesiae Ruth. ст 75. і 76. в замітцї.

в єго столици, знав, що там чекає єго трудна задача; а єще більше труду причинили додані Василем на собор товариші подорожи, котрі випередили єго в повороті до Москви. Також не богато поміг єму лист папи Евгена, що поручав Василеви єго і діло Унії.

По єго приїзді, скликав великий князь до Москви всїх владик суздальського князївства. Але вже підчас торжественного вїзду до столиці не подобало ся цареви, що Ісидор казав нести перед собою латинський хрест апостольського леґата. Обуренє єго збільшило ся, коли Ісидор підчас лїтурґії, котру відправив з великим торжеством в цьвітну недїлю в присутности цїлого князївського двора, владик та численного народа, згадав імя папи, котрого православні не згадують. А коли по лїтурґії митрополичий диякон почав читати акт Унії, князь повстав з місця, та ганьбив митрополита, як облудного патриярха, убийника душ, єретика, — і тим так осьмілив мовчаливих доси владик, що они одноголосно осудили фльорентийську Унїю[1]).

По скінченім богослуженю замкнув Ісидора разом з єго товаришом Григорієм в чудівськім монастири, звідки той доперва 15. вересня 1441 р. мусїв спасати ся утечею. Тодї то Ісидор схоронив ся наперед в Твері, де однак не приняв єго прихильно князь Борис, подібно як в Новгородку на Литві великий князь Казимир Ягайлович, що був приклонником антипапи Фелїкса V., противника Евгена IV. То холодне та повне недовіря поведенє князївського двора, цїлком відмінне від того, якого зазнав в Польщі, коли їхав до Москви, знеохотило очевидно Ісидора довше перебувати на Литві і Руси і він рішив ся повернути до Риму. Вже в 1443 р. бачимо єго на папськім дворі.

Єго наглий виїзд з Руси в так важній хвили, по недавно оголошенім декретї фльорентийської Унії, зашкодив єї дуже,

---

[1]) Від того часу датує ся перше відірванє церкви московського князївства від київської митрополії. В. князь Василь казав увязнити Ісидора, владиком свого князївства, вибрати осібного митрополита в особі Йони рязанського, епископа з титулом митрополита московського, та навіть не жадав для него потвердженя царгородського патриярха, бо знав, що той стоїть по сторонї фльорентийського собору.

бо позбавив єї визначного, та сьвітлого заступника, за те не пошкодив бодай на разї правному єї істнованю на Литві і Руси. Акт Унїї був записаний не тілько в руських церковних книгах[1]), на що пізнїйше по довершеню берестейської Унїї[2]) покликували ся часто унїятські епископи, але що більше, король Володислав Варненьчук актом видании в Будї в 1443 р., зрівнав руське духовеньство, о скілько оно піддало ся фльорентийської Унїї, у всїх привілеях з латинським духовеньством[3]). В дїйсности однак позістав той привілей Варненьчука тілько на папери; руське духовеньство не мало з него нїякої користи. Доперва по довершеню берестейської Унїї відшукав єго митрополит Іпатій Потїй і покликував ся на него проти неунїятів. По утечі Ісидора була Унїя через якийсь час в великій небезпецї, бо в. князь московський Василь скористав з сего, що митрополїя по утечі Ісидора була опорожнена, та виєднав в 1445 р. у Казимира Ягайловича, що той затвердив на київського митрополита для руських земель в Польщі, новоіменованого князем архиепископа, неунїята Йону. На щастє управа Йони на Руси і Литві не довго тревала.

Коли Апостольська Столиця довідала ся про іменованє Йони, прокинула ся зі своєї байдужности зглядом судьби руської Церкви по відїздї Ісидора, та в 1458 р. іменувала київським митрополитом ігумена Григория, ученика і товариша Ісидора в єго подорожи до Москви, по фльорентийськім соборі. Царгородський патриярх Григорий Мамма, зєдинений з Апостольською Столицею, котрий в тім часї перебував в Римі, висьвятив єго, а папа Пій II. заосмотрив єго в буллю, в котрій підчинив єго власти девять руських епископств: чернигівське, смоленське, перемиське, турівське, луцьке, володимирське, полоцьке, холмське, галицьке і поручив єго королеви Казимирови. Король Казимир, котрий 7. лїт перед тим згодив ся на Йону лише тому, щоби руська Церков не була довгий час без

---

[1]) Exacthesis pag. 91., Львів 1629 р.

[2]) Obrona św. synodu Florenckiego przez ks. Piotra Fiedorowicza, Вильно 1603 р. ст. 4.

[3]) Про Ісидора, єго участь в Соборі в Фльорентиї та про єго подвійний побут на Руси і в Москві є дуже цїкава розправа O. Pierling S. J. Les Russes au Concile de Florence w Revue des Questions historiques Paris 1892. Juillet ст. 58—106.

голови, скоро Григорий явив ся на єго дворі, та вилеґітимував ся як правний митрополит, узнав єго київським митрополитом, не тільки без опору, але візвав єще в. князя Василя, щоби поступив так само. Легко догадати ся, що зазив єго в Москві проминув безслїдно; що більше Василь скликав сейчас до Москви владик свого князївства, щоби торжественно виречи ся Григория та прокляти єго, як відступника і єретика. Їх ухвалу подав до відома Йона литовським епископам, бо числив на їх улягліcть зглядом себе. Однак небавом переконав ся, що литовські епископи улягли радше голосови свого монарха і Апостольського Престола як візваню московських епископів, бо всї тепер піддали ся під власть Григория. Оден тілько, чернигівський епископ Евтимій, зрадив ся по кількох лїтах, що був противником Унїї, але коли побачив, що яко неунїят, не зможе вдержати ся на своїм престолї, зрік ся епископства і віддав ся в опіку царя 1464 р.[1])

Загал католицьких сьвящеників звичайно приймає, що від тодї без перерви, через 80 лїт, позіставала Київська митрополїя в єдности з Апостольським Престолом. Однак по розслїдженю документів, які відносять ся до сего періоду, ми не можемо без застереженя приняти сего погляду, а то зі слїдуючих причин:

Насамперед нема сумнїву, що значна часть населеня київської митрополїї признавала ся в другій половинї XV. ст. до схизми, хотяй фльорентийська Унїя була вже проголошена, та урядово на Руси принята. Сьвідчить про се між иншим лист короля Казимира Ягайловича до сьв. Йоана Капістрана, щоби прибув до єго держави і навертав Русинів відступників. — Лист той подає Райналд в продовженю лїтописи Баронїя 1451 р. По друге папа Павло II. пише 1468 р.[2]) до могилівського абата, що після звіту короля Казимира »є много неунїятів на Литві і Руси і число їх щораз збільшаєсь.«

---

[1]) Обширнїйше о тім моментї з історії руської Церкви пише московський митрополит Макарій в. с том IV. ст. 1—40. Порівнай крім сего ст. 36 сего тому і том IX сеї історії ст. 17—25.

[2]) Monumenta hist. Poloniae et Lithuaniae, Theinera том II. ч. 196. Порівнай також Kojałowicz, Miscellanea rerum ad statum Eccl. in M. D. L. pert Vilnae 1650 ст. 46 і Макарія »Історія Русской Церкви« том IX. ст. 25—40.

В кінци папа Александер VI. говорить про київського митрополита, Йосифа Солтана і про Русинів взагалї як про відступників від Апостольського Престола[1]).

З другої сторони не дасть ся заперечити, що від часу митрополита Григория II. аж до кінця XV. в. була свого рода єдність між декотрими руськими епископами а Римом. І так митрополит Михаїл, котрий був київським митрополитом від 1476—1477 р., а перед тим як смоленський епископ, узнав над собою унїятського митрополита Григория, а навіть вислав 1476 р. посольство до папи Сикста IV. з заявою, що він держить ся вірно Апостольського Престола. Просив також папу, щоби допустив Русинів до участи в ювилейнім відпустї, який сьвятковано попередного року в Римі, та щоби прислав на Русь своїх послів, котрі би полагодили деякі спірні питаня між латинським а грецьким обрядом. В тім листї митрополита до папи були підписані крім Михаїла також архимандрити, Київсько-печерський Йоан і виленський Макарій, руські князї Михайло і Теодор, свояки короля Казимира Ягайловича, гетьман і маршал В. Князївства Литовського Ян Ходкевич, князь вяземський Дмитро та богато инших сьвітських і духовних достойників[2]).

Знаємо також, що митрополит Йосиф Солтан 1498—1517), старав ся у папи о потверджене єго митрополичої гідности[3]), а коли єї отримав, попирав ревно Унїю на Литві.

---

[1]) Theiner, Monumenta Poloniae et Lithuaniae т. II., ст. 280.

[2]) Лист той перший раз був друкований 1605 р. митрополитом Іпатієм Потїєм; в новійших часах видав єго крилошанин Петрушевич 1870 р. у Львові на основі трох рукописів; ставропігійського, львівського, ватиканського і римської Пропаґанди. Хотяй дивним здає ся, длячого перед Потїєм нїхто не оголосив друком так важного документу, то все таки не сьвідчить то єще против єго автентичности, як того хотять неунїяти. Надармо також схизматицький, московський митрополит Макарій, автор 12 том. науково опрацьованої історії руської Церкви старав ся виказати, що є він фальзифікатом XVI. в., а вносить то з єго мови. Єму здає ся, що мова та походить радше з XVI в. як з XV. В порівнаню з зовнїшними арґументами, які сьвідчать за автентичностию листа, є сей заміт за слабий. Історія Русской Церкви том IX ст. 43—53.

[3]) Theiner, Monumenta Poloniae том II. l. c. Лев Кревза Оборона церковної єдности ст. 68.

Якої гадки були инші митрополити з другої половини XV. в., напевно не знати. Які приміром були відносини митрополитів Симеона (1477—1488) та Йони Глезни (1488—1494) до Апостольського Престола, на основі теперішних жерел годї сказати. Про Макарія (1495—1497), наслїдника Йони Глезни, знаємо тілько то, що коли був єще архимандритом, підписав ся на листї митрополита Михаїла до папи Сикста IV. Дуже цїкавою є річию, що майже всї тогочасні руські митрополити брали канонїчну інституцию з Царгорода. Правда, фльорентийський собор не зніс єрархічної зависимости руської Церкви від царгородського патриярхату, а то длятого, що той приступив торжественно на згаданім соборі до Унії з Римом; тому то власне здавало ся, що Руська Церков мала на дальше перестерігати єрархічної звязи з Царгородом. Але коли по упадку східно-візантийського цїсарства, нові володарі Сходу не хотїли признати в краю унїятських патриярхів і коли ті змушені були перенести ся до Риму, а їх місце заняли відступники, накинені султанами, звязь київської митрополії з Царгородом, о скілько хотїла позістати дальше унїятською, повинна була устати.

Ми не дивували би ся, колиб по канонїчну інвеституру звертали ся до Царгороду лиш деякі митрополити по Григорию II. Можна би се було пояснити тим, що они не знали, що тодї дїяло ся в Царгородї, та якого духа патриярхи засїдали на патриярщім престолї. Та годї в той спосіб оправдувати Русь, коли се повтаряло ся довший час. Треба длятого приняти, що з виїмком трох висше згаданих митрополитів: Григория II, Мисаїла і Йосифа Солтана, всї прочі були більше склонні до схизми, як до Унії. Бо такі як Мисаїл, Йосиф Солтан, що почували ся до єдности з Римом, не обмежували ся лише на іменованю з Царгороду, але відносили ся єще і до Апостольської Столицї о потвердженє. В адресї митрополита Мисаїла дивує нас се, що крім єго назвиска не находимо підпису нї одного руського епископа, хотяй там підписало ся кількох архимандритів та богато сьвітських достойників.

Наколи би тодїшний руський епископат був почував ся до лучности з Апостольською Столицею, то був би без сумнїву не поминув доброї нагоди оказати свій послух зглядом Неї. Навіть Йосиф Солтан, сей при кінци свого житя горячий про-

лаґатор Унії, в початках не міг рішити ся, чи має приняти декрет фльорентийського собора, хотяй знаходимо єго підпис на листї Мисаїла, та просить о раду не папу, але царгородського патриярха Нифона. Коли той відписав єму прихильно зглядом фльорентийського собора, поручив декрети ухвалені собором та наказав згоду з Латинниками[1]); доперва тодї зголошує ся Солтан за посередництвом і правдоподібно за радою латиньського, виленського епископа Альберта, до Апостольської Столиці. Тому то папа Александер VI. не зараз

---

[1]) Лист патриярхи Нифона до Йосифа Солтана находить ся в »Obronie jedności kościelnej« Л. Кревзи, ст. 91—92; in Colloguio Lublin, ст. 26; Przegląd poznański 1862, том 34, ст. 161—164. Між иншими справами пише патриярх: »Просиш від нас помочи, та поручаючого листу до можного вашого короля. Крім того хочеш знати о тім синодї, як він відбув ся, щоби ви могли здати з него звіт тим, котрі вам докучають і горячо сего бажають.

Нехайже вам буде відомо, що тамтой синод був скликаний і затверджений торжественно при загальній радости і то в присутности найяснїйшого нашого короля, Івана Палеольоґа і найсьв. царгородського патриярха, блаженної памяти Йосифа, котрий був недавно перед нами. Дальше в присутности намісників братів наших патриярхів і инших архиепископів і князїв, що були представителями східної Церкви.

З другої сторони в присутности римського епископа зі своїми.

Однак деякі з наших, котрі були позістали дома, не хотїли приняти Унії, правдоподібно задля ненависти до латинників ширять роздор між вірними, а нами, що над ними маємо власть, хотять рядити, а ми їх не можемо відперти. А хто знає, чи не скарав нас так тяжко Господь і чи не карає єще і нинї, що не допускаючи до сьвятої єдности, втратили ми всяку поміч так, що Латинники не тільки нам нїякої помочи не присилають, але єще ворожо зглядом нас суть настроєні. Длятого то не треба дивувати ся, що і вам роблять трудности. Однак твоя милість не мале маєш оправданє і викрут, єсли скажеш, що без порученя з Царгороду то є від свого патриярха нїчо не можеш робити. Ми однак, хотяйбисьмо дуже хотїли, то не можемо нїякої ради дати в тій справі, на котрій нам так дуже залежить.

Тому нехай не нарікають, а радше змилосердивши ся над нашим нещастєм, нехай благають Господа Бога, щоби ми увільнені з неволї, знов за ласкою Божою злучили ся. А твоя побожність нїяким чином не опирай ся, але відноси ся до нас прихильно (бо ми також нашим сьвященикам, що живуть на островах під достойним венецьким сенатом, позволили разом з Латинниками відправляти молитви і зібраня) і пильно бережи нашу батьківську релїґію і всї инші звичаї. Бо наші предки аж тогди получили ся з Латинниками в Фльорентиї, коли всї наші привілеї зістали ненарушені і заховані і т. д.«

повірив тій заяві Солтана, але перед принятєм єго на лоно Церкви мусїв він єще зложити формальне визнанє віри.

Отже загальний вислїд нашого огляду відносин руської митрополії до Апостольської Столиці від часів фльорентийського собору аж до кінця XV. в. не дуже прихильно випав для Унії. Митрополит Ісидор оголосив фльорентийську Унїю, як то бачилисьмо, без опору руських епископів і загалу вірних, а попирав єго в тім польський ряд, а передовсїм король Володислав Варненьчук.

Однак, коли по довершеній формальности треба було витревалої і горячої працї, щоби утвердити зачате дїло, уступає Ісидор з Руси і через кілька лїт не дбає за свою провінцию, навіть на стілько, щоби постарав ся о відповідного заступника, котрий би повів зачате дїло. Звідси то пішло, що київська митрополїя мусїла за дозволом короля піддати ся на якийсь час власти московського митрополита Йони, неунїята.

Вкінци 1458 р. одержала київська митрополїя унїятського митрополита Григория II. Але кільканайцятьлїтне правлїнє того ревного пастиря не могло викорінити защіпленого зла, яке росло на Руси в протягу кількох віків. Не хотїла також до того допустити сусїдка, незєдинена Росия, чуйна на се, щоби на Руси не бракло нїколи прихильників православія.

Після Григория II. майже всї митрополити, з виїмком Йосифа Солтана, цїлковито занедбують справу Унії; навіть католицьке успособленє декотрих було дуже підозріле, хоч отверто не признавали ся до сего зі згляду на короля Казимира Ягайловича, що був католиком. Хотяй король спорив з латинськими епископами і Апостольською Столицею, то однак через се не перестав бути католицьким монархом. Він мав також досить полїтичного розуму, щоби зрозуміти, як велику вагу для держави має одна віра в народї, а тим самим Унїя руської Церкви з римською. Тому був він прихильний Унії, та наклонював київських митрополитів до єдности з Римом, — і тота єдність бодай на внї удержувала ся аж до кінця єго панованя, а радше до кінця житя митрополита Солтана.

Нещасним в своїх наслїдках було подруже в. князя литовського, а потім короля польського Александра з Єленою, дочкою царя Івана III. Василевича. Александер сподївав ся, що

через посвояченє з царським домом забезпечить собі спокій зі сторони російської на східних границях Литви. Тимчасом не тілько, що не осягнув сего, але що більше, дав цареви через се змогу ворожого підбурюваня в самім серци Литви т. є в єї столици Вильнї.

Цар застеріг собі при супружестві дочки, що єї не будуть силувати до латинської віри, а навіть, що могла мати на своїм дворі православних сьвящеників і службу православної віри.

Менше важним є се, що цар жалував ся на свого зятя, немов би він мимо зложеної обітниці при слюбі, старав ся наклонити свою жену до принятя католицької віри, хотяй Александер і сама Єлена запевняли єго торжественно, що жалоби царя суть безпідставними. Важнїйшим однак є то, що зі згляду на Єлену вештали ся по Вильнї цїлі рої православних попів, та під єї покровом ширили православну віру.[1]) Попертє Єлени двигало їх на визначні становища в руській Церкві, а кожде заняте ними становище ставало ся новим осередком схизми. По смерти мужа удало ся Єленї виєднати у Жигмонта Старого навіть київську митрополїю для свого капеляна, неунїята Йони (1519—23). Від того часу схизма не мала жадних перепон зі сторони польського ряду, та широким руслом розливала ся по цїлій Руси. Наслїдники Йони II., Йосиф III. (1524—34), Макарій II. (1538— 55), також давнїйший капелян Єлени, а походженя Росиянин, Сильвестер Бількевич (1577—79) і Йона III. Протасович (1579—88) були явними схизматиками, та ширили свобідно православіє, а з ним ненависть до Риму і католицизму. А йшло їм се дуже легко, бо королї Жигмонт I. і Жигмонт Август рівнодушно відносили ся до Унїї, а з другої сторони сама латинська Церква в польській державі т. є в Коронї і на Литві почала розпадати ся під впливом віттенберґських і женевських єресей. — Серед таких сумних відносин в західній Церкві, що могло до неї тягнути Русь? Тому то в часї, коли більша часть руської шляхти, передовсїм новгородського воєводства під напором апостазиї князя Николи Чорного Радивила, склонює ся до єреси[2]), то загал ру-

---

[1]) Акты Западной Россіи, Петербург 1846 р. том I. ч. 135. і том II. ч. 22 і 80.

[2]) Antirresis або Apologia przeciw Krzysztofowi Philatetowi Wilno; у Данила Ланчицкого 1600 р. ст. 179.

ського народа і духовеньства стоїть уперто на становищи передфльорентийської доби через цілий час пановання королів Жигмонта І. і Жигмонта Августа. Ось що пише о тім великім вкоріненю православія на Руси в XVI. віці дуже близький тим часам, майже тогочасний Лев Кревза, виленський архимандрит, в своїм творі: »Оборона церковної єдности« ст. 90. »Єдність Церкви почала упадати, а православіє ширити ся з приїздом московки, королевої Єлени, котра привезла з собою сьвящеників з Москви, та допомогла їм заняти найвизначнїйші становища в руській Церкві. Йона, передше архимандрит новоуфундованого нею минського монастиря, зістав пізнїйше київським митрополитом. Також і Йосиф II. належить до тих, що тілько старанєм Єлени з полоцького владики став київським митрополитом. Рівнож Макарій, як надворний єї владика, зістав по них київським митрополитом. Они то відновили схизму«.

Очевидна річ, що не так легко булоби їм се удало ся, колиби Унїя по фльорентийськім соборі була запустила в краю глубоко коріня, а польський ряд за Жигмонта Старого і Жигмонта Августа не був зглядом неї рівнодушним, та наколиби рівночасно латинська Церква в Польщі через єретицькі та релїґійні незгоди не була роздвоєна. Та все таки з сего загального огляду на відносини руської Церкви до Апостольського Престола напевно можна приняти, що руська Церков від свого основаня цілий вік була в єдности з латинською, та що по довгій перерві знова в половині XV. віка до неї приступила і якийсь протяг часу, менше більше до кінця XV. віка, була в єдности.

КНИГА ДРУГА

Внутрішний стан руської Церкви перед берестейською Унією.

РОЗДІЛ I.

Руський епископат.

Коли річ іде про вірну оцінку берестейської Унії, то треба передовсім близше приглянути ся внутрішному станови руської Церкви перед Унією. Якраз в кількох дальших роздїлах постановили ми змалювати образ сього стану. Перед нашими очима пересуне ся образ мальований дуже сумними і темними красками, однак не тому, будьтоби ми добирали ізза нашої односторонности або упередженя таких красок, — поминаючи яснїйші, але тому, що в сучасних документах і сьвідоцтвах так унїятських як і неунїятських писателїв, котрим скажемо говорити їх власними словами, не можемо мимо совісного слїдженя добачити яснїйших.

Зачнемо від руського епископату. Дуже прикро приходить ся нам малювати якраз ту часть образа, бо годї в якій небудь епосї історії соборної або руської Церкви стрінути епископат, що упавби так низько під зглядом моральним, як стало ся се на Руси. На се склало ся богато причин, які пізнаємо з дальшого оповіданя. Однак вже на вступі звертаємо увагу на одну причину, котра пояснить найлучше сей упадок.

Після староцерковних постанов епископи, даної духовної провінциї, мали вибирати митрополита, а царгородський патриярх і король, мали єго лише потверджати; за то вибір епископів належав до митрополита. Від XV. віка ввійшло в звичай, що сам король іменував митрополита і епископів. Митрополита мав затверджувати патриярх, а епископів митрополит. Тимчасом митрополит не завсїди дбав про потвердженє патриярха, а епископи про потвердженє митропо-

лита. Митрополитови лишило ся ледви право сьвяченя новоіменованих епископів[1]).

Декотрі епископства обсаджували навіть незалежно від короля і митрополита родини князїв Глинських на Полїсю і Острогських на Волини, перші епископство пинське і турівське, другі епископство острогське і луцьке[2]). Легко догадати ся, що в таких обставинах звичайно не рішали гідности, чесноти і заслуги сьвященичі кандидатів на опорожнені епископства, але инші згляди, що не мали нїякої лучности з гідностию і урядом пастирським. Владиками не стають монахи, як сього вимагав старий церковний звичай, знані з сьвятости житя, та високої науки, але по більшій части люди сьвітські, нераз і старші віком, що шукали на старість вигідного житя та обильного жерела доходів; звичайно якийсь королївський писар, литовський скарбник, часом властитель більшої посїлости в воєводстві, домовий приятель можних князїв на Руси, одним словом, котрийсь з панів руської шляхти, що тїшив ся на королївськім дворі симпатиями, а котрий конче бажав поліпшити своє материяльне положенє. Нераз епископство не було ще опорожнене, а вже они старали ся в королївській канцеляриї о так звану експектативу. Колиж знова не помагала протекция, сягали по бажану гідність при помочи гроша. Лучало ся і таке, що куплену гідність відпродувано иншим за більшу цїну. Голосне на цїлу Польщу і ганьбляче було старанє нараз двох кандидатів о володимирське епископство около половини XVI. віка: Івана Борзобогатого Красєнського, зубожілого в наслїдок виставного житя шляхтича, і Теодозия Лазовського, холмського епископа. Оба они, коли ще епископство було обсаджене, купили собі на нього в королївській канцеляриї дипльоми, бо епископство се уходило за найбогатше по митрополії. Скоро лише розійшла ся вістка о смерти дотеперішнього володимирського епископа (1565 р.), старав ся один другого випередити. Красєнський перший прибув до Володимира, осадив свого сина на епископськім замку, а управу диєцезиї віддав в руки сьвітських людий і триюмфував зі

[1]) Памятники изданные временною Комиссіею для разбора древныхъ актовъ кіевскихъ. Віддїл II, ст. 30, 37. I, 35.

[2]) Шараневич: Patryarchat Wschodni; том VIII. ст. 270, Розправ і звітів Академії наук. Краків 1878. (Видїл історичний).

своєї побіди. Однак єго триюмф не тревав довго. Небаром надійшов з оружною ватагою епископ Лазовський. По кровавій борбі здобув він епископський замок і 12. вересня 1565 р. оголосив себе володимирським епископом. Не помогло і се, що сам король вмішав ся в сю ганьблячу справу і візвав Лазовського перед суд. Лазовський зневажив королївського посла і лишив ся при епископстві[1]). Красєнського винагородив король епископством луцьким, скоро лиш умер дотеперішний зверхник сього епископства, котрий завідував диєцезиєю через 6 лїт, хоч не мав нїякого сьвяченя. Красєнський вступив в єго слїди, про епископське сьвяченє не дбав, і доперва приняв єго в роцї 1571. під загрозою клятви зі сторони митрополита. Певна річ, що пастирі вибрані в такий спосіб не могли бути сьвітилами Церкви, анї їх управа славою і честию для неї.

Пригляньмо ся декотрим з них!

1. Від 1538—1555 р. був митрополитом Макарій II. Сьвідоцтва руських писателїв представляють єго не лише як неука, але як наємника, так крайно байдужного на нелад і брак карности в Церкві, що Жигмонт Август був приневолений пригадати єму пастирські обовязки і візвати єго окремим листом, щоби скликав владиків на синод до Вильна в цїли усуненя разячого згіршеня. Лист короля, що кидає ярке сьвітло на тодїшне положенє Церкви, звучить ось як: »Жигмонтъ Августъ, Божою милостію король Польскій и пр... Вырозумѣли есмо съ повѣсти многихъ нѣкоторыхъ князей и панôвъ, и тый слухы насъ доходятъ о нерадности и несправѣ, которая ся дѣетъ межи духовенства вашего Греческого закону, такожъ межи князей и панôвъ и простыхъ людей въ законѣ вашомъ, а звлаща, ижъ межи владыкъ всѣхъ, яко на Волыни ся дѣетъ, ижъ не подлѣ правилъ святыхъ отецъ и ни подлѣ права, блуды и розпущеньства ся великіи дѣютъ; а твоя милость, яко старшій ихъ пастырь, того вѣдати, а ни встихати не хочешь. Для чогожъ мы, маючи бачность первѣи на церквы Божіи і на вѣры хрестіанскіи, и тотъ блудъ хотячи повъстягнути, и въ доброй справѣ, яко и костелы наши Римскіи, такъ и ваши церквы подлѣ вѣры вашое заховати, видѣло ся намъ, абы твоя милость вчинилъ на то Соборъ духовный во всей

[1]) Архивъ Юго-западной Россіи, том I. ч. 12.

митрополіи своей, и послалъ по всимъ Епископемъ и Архимандритомъ и по всему духовеньству вѣры вашое, которіи суть подъ справою твоей милости, и о томъ намову зъ ними вчинилъ, и винныхъ карати велѣлъ, подлѣ правилъ святыхъ отець, яко ся мають въ законѣ вашомъ справовати... Писанъ у Вильни«[1]).

Наслїдник Макарія, Сильвестер Білкевич (1558—68), умів заледви читати і писати[2]). Обох однак перевисшає нездарностию і браком всякої моральної вартости Онифор Дївочка, 1578—1588) безпосередний попередник Михайла Рагози, за котрого довершила ся берестейська Унїя.

Місто власних слів подаємо знова лист, який вислала до него руська шляхта 14. лютого 1585 р. а в котрім закидує єму ріжні провини і взиває єго до опамятаня: »Великому нещастю своєму причитати мусимъ,... за вашего пастырства, вси велицѣ утиснены плачемъ и скитаємся, яко овцы пастыря неимущіе: ачь вашу милость старшого своего маємъ, але в. м. подвизати ся і працы чинити, словесныхъ овець отъ волковъ губящихъ боронити, и ни троха ни в чомъ святому благочестію ратунку додавати не рачишь... Ино ваша милость будучи въ повинности той, не рачишь въ таковыхъ великихъ і гвалтовныхъ кривдахъ дбалымъ і потужнымъ засмученымъ быти, што ижъ такихъ бѣдъ первѣй николи не бывало и вже больше быти не могуть, яко тые: за пастирства вашей милости, досить всего злого въ законѣ нашомъ стало ся, яко згвалченя святостей, святыхъ Тайнъ замыканя, запечатованя церквей святыхъ, заказанє звоненя... А што єще къ тому, порубаня крестовъ святыхъ, побраня звоновъ до замку і гволи жидомъ? и єще ваша милость и листы свои отвореные, противку церкви Божое, жидомъ на помощъ даешъ, къ потѣсѣ имъ, а къ большому оболженю закону нашого святого і къ жалю нашому.

Къ тому єще якія дѣються спустошеня церквей!... игумены съ жонами і съ дѣтьми живуть, и церквами святыми владають... И инныхъ, и инныхъ и инныхъ бѣдъ великихъ и нестроенія множество, чого зъ жалемъ нашимъ, на тотъ часъ такъ много писати не можемъ... Бога ради обачь ся ваша милость... Жаль намъ души и сумнѣня вашей милости і т. д.«[3])

---

[1]) Акты Западной Россіи, Петербургъ, том III. р. 1848, ч. 3.

[2]) Specimen Ecclesiae Ruthenicae Kulczyński ed. II. pag. 127.

[3]) Акты Зап. Рос. том III. ч. 146, ст. 289.

2) Не дивно, що прочі руські епископи не уступають в нічім митрополитам, своїм зверхникам. В висше згаданім листї, якого уривок ми щойно подали, нарікає руська шляхта, що митрополит дає високі гідности людям негідним, »которьи съ жонами своими кромъ всякого встыду живуть и дѣтки плодять.« З виїмком пинського епископа Макарія Евлашевського, котрий в пізнім віцї за старанєм свого сина диссидента, прямо зі сьвітського стану вступив на владичий престол 1568 р.[1]), ледви чи котрий з руських епископів був гідний свого достоїньства. На доказ подамо кілька примірів.

Архиепископ полоцький Симеон (від 1538 р.) знаний був як симоніст; за гроші продавав духовні бенефіция найнегіднїйшим особам, та без канонїчної причини уневажняв супружества. Надужитя єго стались так голосними, що аж сам король Жигмонт узнав за відповідне два рази проти него виступити і то раз, коли митрополит мовчав, як Симеон через свою захланність допровадив катедральну церков в Полоцьку майже до цїлковитої руїни і рік пізнїйше, коли без канонїчної причини розірвав супружу звязь одного боярина, тай позволив єму вступити в нове подруже з сестрінкою[2]).

Знаний нам вже володимирський епископ Теодозий Лазовський, був публично обжалований власним духовеньством не лиш о ріжні хабарі, але також о грабіж чужого майна, і о розбій. За се змусив єго король до резиґнациї[3]).

Не лїпше було правлїнє єго суперника Івана Красєнського, епископа луцько-острожського. Здає ся, що головною задачею того пастиря, було збогачувати церковним майном своє потомство. В тій цїли розігнав монахів василиянського монастиря в Дубнї, загорнув їх майно, а навіть церков ограбив з дорогоцїнностий. На богатий монастир жидичиньский, що був призначений Стефаном Баториєм на удержанє грецького вигнанця, епископа меленського, Теофана, напав оружно зі своїми синами, пролив кров на місци посьвяченім Богу, прогнав епископа старця, а монастир ограбив[4]). На сьвітське ду-

---

[1]) Акты Зап. Рос. том III. ч. 65; Bartoszewicz Jul.: Szkic Dziejów Kościoła ruskiego w Polsce, Краків 1880, ст. 124.

[2]) Акты Зап. Рос. том II. ч. 201, 231 і том III, ч. 2.

[3]) Архивъ Юго-Зап. Рос. том I, ст. XXIII—XXV і ч. 2.

[4]) Архивъ Юго-Зап. Рос. том I. ч. 25, 34, 40.

ховеньство накладав щораз то нові тягарі, а коли сьвященики не хотїли вволити єго домаганям, замикав їм церкви, та забороняв відправляти богослуженя. В самім Луцьку 1583 р. було замкнених з тої причини девять церков[1]).

Епископи холмський, пинський і перемиський мимо найвиразнїйших постанов східної Церкви мешкають разом з жінками і дїтьми в своїх епископських столицях і своїм поведенєм дають народови згіршенє, та позваляють другий раз женатим священикам, справувати сьвященичий уряд. Нарід з болем серця дивив ся на се, і явно грозив, що коли би такий стан потревав довше, відверне ся від руського обряду, а перейде на латинський.[2])

А який прикрий, та відражаючий вид представляє ся нам на престолї львівськім, котрий занимає (1568—1607.) владика Ґедеон (Грицько) Балабан! Ґедеон обняв львівську столицю, яка повстала недавно зі звичайного намісництва руських митрополитів, по батькови, чоловікови неспокійнім, що не умів жити без спорів і колотнеч. Дорогу до неї промостив собі силою, по зявзятій борбі з иньшим кандидатом, Іваном Лопаткою Осталовським, що рівнож старав ся о сю гідність. Через 30 лїт правив нещасною диецезию, а тих трийцять лїт були неперерваним пасмом згіршеня, гнету і здирства церков і монастирів, сварки і процесів, передовсїм з львівською Ставропіґією, вкінци бунту проти своїх зверхників, митрополитів і патриярхів. Митрополит і патриярх кидають на него клятву. Він кпить собі з неї і дальше так само поступає. Коли мимо здирств і симонії забракло єму гроший, забирає цїлий скарб унївського монастира, річи церковні продає жидам а монахів заковує в кайдани та вивозить до одної зі своїх посїлостий, і там держить їх під сторожию свого свояка. Подібно поступає з добрами церковними і школами львівської Ставропіґії. Царгородський патриярх пише про него 1588 р.: »сотворивъ все лукавствіе неправеднѣ и безсловестнѣ»[3]). У всїх єго злочинах помагає єму єго велика і богата родина, якій в нагороду за се давав що найкрасші бенефіциї. Івана Балабана

[1]) Архивъ Юго-Зап. Рос. ст. XXVIII і ч. 33.
[2]) Соловьевъ: Исторія Россіи том X. ст. 25.
[3]) Акты Зап. Рос. том IV. ч. 5, 33. 135, 137.

посадив в Уневі, Григория в Жидичині, а братового сина Ісаїю, призначив на свого наслїдника. Імя Балабана пішло від тепер в приповідку. На означенє чогось гидкого і нечесного уживано назви: »се балабанський звичай«. Єпископи — то стовпи Церкви; коли ті стовпи в руській Церкві захитали ся в своїй основі, зовсїм природно, що цїла будова Церкви схилила ся до упадку.

РОЗДІЛ II.

Низше руське дрховеньство сьвітське і монаше.

1. Головною прикметою низшого руського духовеньства як сьвітського, так і монашого в XVI. в. є груба темнота т. є. цілковитий брак загального образованя і знаня елементарних правд віри, якої оно мало учити других. Моральний упадок і брак всякого впливу на нарід був лиш безпосередним і природним наслідком тої темноти. Вина такого стану була виключно по стороні епископату, котрий сам темний та неморальний, не дбав про закладанє шкіл, в котрих будучі сьвященики моглиби приготовити ся до так взнеслого стану. Аж до половини XVI. в. не подибуємо на цілій Руси нїодної висшої школи, що могла би заспокоїти хоч найменші вимоги. Заледви ту і там при монастирях і церквах находять ся нужденні початкові школи, в котрих крім читаня, писаня та церковного сьпіву не вчили більше нїчого. Доперва суперництво з чином Єзуїтів, який почав розширяти ся на Литві і Руси в другій половинї XV. в. і оснував при своїх колеґіях школи, куди горнуло ся велике число молодїжи без ріжниці віроісповіданя та обава, щоби ті школи не відвернули від Церкви молодїжи, що в них образувала ся, викликали основанє кількох висших руських шкіл. Великим передусїм страхом наповнила виднїйших представителїв руської Церкви вістка, що за радою єзуїти Поссевіна, посла на дворі Стефана Батория і Івана Грозьного, папа Григорий XIII, заложив в Вильнї 1582 р. колеґію під проводом Єзуїтів, призначену виключно на вихованє руської молодїжи в католицкім дусї.

Першу висшу руську школу, щось в родї академії, заложив в Острозї 1580 р. руський вельможа, князь Константин Острогський; в слїдуючих роках повстають нові школи за

старанєм руських братств[1]): у Львові 1586 р., в Вильнї 1588 р., в Білій 1594 р. Був се вправдї поважний зворот до лїпшого, але тих кілька шкіл на величезнім просторі руської країни і Литви, при утрудненій в тих часах комунїкациї, не могли вплинути на загальне піднесенє низького уровеня руського клира. Як низький був той уровень, вказують сьвідоцтва тодїшних Русинів, так унїятів, як і неунїятів.

На першім місци ставимо сьвідка найбільше віродостойного, бо найбільшого противника Унїї, князя Константина Острожського. В часах, коли зі сторони руського епископату вели ся вступні приготованя до заключеня Унїї з римською Церквою, та коли ще була надія, що і він сам возьме участь в тім хосеннім для Церкви і руського народа дїлї, пише він до тодїшного володимирського епископа, Іпатїя Потїя в 1593 р.: »А не через нїчо иншого розмножило ся між людьми [руським народом] таке лїнивство, оспалість, відступництво, як лиш через се, що не було учителїв, не було проповідників Божого слова, не було проповідий, а в слїд за тим прийшло знищенє і зменшенє слави Божої і Церкви, настав голод Божого слова»[2]).

Лев Кревза, виленський архимандрит, що перейшов з православя на католицизм, застановляючи ся в своїм творі: »Оборона церковної єдности« (видано в Вильнї 1617 р.) над користями, які мала Русь зі схизми, говорить: »Користий не було нїяких, противно самі шкоди. Між духовеньством і сьвітськими людьми загальна темнота так, що декотрі сьвітські вельможі спроваджували до своїх шкіл з заграницї єретиків. Мелетий Смотрицький, неунїятський полоцький архиєпископ, давнїйший завзятий пропаґатор схизми та рішучий противник полоцького архиепископа сьв. Йосафата Кунцевича, в наслїдок безнастанного читаня письма старих Отцїв східної Церкви, та тронутий Божою ласкою, прийшов до пізнаня правди і вернув на лоно католицької Церкви. Між иншим пише він ось що: »Русь неунїятська є без науки подібно, як Церков грецька. Трех проповідників годї в нїй подибати. А і ті не умілиби

---

[1]) Флеровъ: О церковныхъ православныхъ Братствахъ. Петербургъ 1857, ст. 87; Чистовичь: Очеркъ западно-русской Церкви, Петербургъ 1882, часть I. ст. 210.

[2]) Лев Кревза: »O jedności cerkiewney« ст. 99.

сказати і слова, як би не користували ся католицькими жерелами. Зголоднїлий на слово Боже нарід, ледви животїє«[1]).

Руська неунїятська шляхта київського і волинського воєводства так говорить в інструкциї для послів на сойм в 1607 р.: »До сего вже дійшло злим звичаєм і порядком, що по ті часи нема людий образсваних в тій релїґії навіть при катедральних церквах.« Тому домагає ся, щоби на будуче наложити обовязок на епископа володимирського і луцького, щоби при катедральних церквах закладав духовні семинарі, в яких би учили ся, та приготовляли ся до духовного стану шляхотські дїти в числї 20[2]). Не менше поважним сьвідком є королївський секретар Ілия Мороховський. Він полємізуючи зі Смотрицьким, котрий єще тодї буз неунїятом, в своїм творі Paregoria або »Utulenie uszczypliwego Lamentu«, так пише о тодїшнім неунїятськім духовеньстві, а тим більше о руськім духовеньстві з перед Унїї: »Через єї (східної незєдиненої Церкви) недбальство вступають в сьвященичий стан цїлковиті неуки, лихих обичаїв. Головна їх задача не була відправа богослужень, справованє сьв. Тайн, та голошенє Божого слова, але гоненє за грошем та забавами. Вслїд за тим дістає ся сьвященичий уряд не людям побожним та ученим, але переходить після природного права з батька на сина. При сьвяченю не питають ся о побожність і науку, але о се, чи вже оженив ся«. Дальше згадує, що вже навіть дійшло до того, що в неунїятській Церкві гіршать ся, коли унїятські сьвященики на Лїтурґії по Євангелию голосять слово Боже в зрозумілій мові. Називають се папською видумкою. »Їх (схизматицькі) сьвященики — додає він — з причини цїлковитого лїнивства, мало що знають о законї Божім, а єще менше о доґмах католицької віри.« — »Не згадую вже про негідне справованє Тайни Покаяня і инших Тайн, бо всї о тім добре знають. А запобічи сему чоловік не в силї, бо булоби се навіть ангелови трудно«[3]). Дерманський архимандрит на Волини Дубович, каже в своїй »Гієрархії«, що богато найзнатнїйших руських шляхтичів лише тому

[1]) Exaethesis, Львів 1629, карта 6 і 7. — і Paraenesis тогож автора. Краків 1629, ст. 32 і 33.

[2]) Архивъ Юго-З. Р. Кіевъ 1861. том I. ч. 8.

[3]) Paregoria, Вильно 1612, ст. 22.

покинуло руську Церков, а перейшло до римської, що в цілій Церкві не було кому звірити ся зі своєю совістию та навчити ся правд сьв. віри, бо сьвященики цілком не дбали о свої вівці, а самі не сповідаючи ся, нікого не розрішали, бо не знали форми розрішеня, а коли вже часом розрішали, то певно за гроші.

Наслідки тої темноти духовеньства були такі, що Русь перед берестейською Унією сама не знала, в що вірила, передовсім від часу, коли до своїх шкіл почала спроваджувати учителів ариян і лютеранів, як то учинив князь Острожський і виленське брацтво сьв. Духа. Нераз боронила Русь найочивиднійший блуд ариянський, лютеранський або кальвінський думаючи, що се правда віри східної Церкви.

Полємічні католицькі писателї сьої доби, часто вертають до сего предмету і на примірах доказують своїм незєдиненим братям їх незнанє і прямо єретицькі блуди. Пишуть про се: Мелєтий Смотрицький »в Апольоґії«, »Paraenesis« і »Exaethesis«; Анастазий Сєлява, архимандрит виленського монастиря сьв. Тройці і Теодор Скуминович, подаючи причини, які наклонили єго до принятя Унії.

Мелетий Смотрицький сам о собі говорить в »Апольоґії«, що як довго був схизматиком не знав, в що вірив, або радше не знав своєї віри. А коли так о собі говорить муж, що наукою і здібностями перевисшив всїх зверхників своєї Церкви, то щож думати о прочій части руського духовеньства, а передовсїм о низшім сїльськім? Ось які слова висказав Смотрицький: »Се мене найбільше болїло, що я епископ, ба навіть архиепископ Церкви мого руського народа, не знав, в що я вірив. Неправдоподібним видає ся, щоби епископ не знав, в що вірить; щоби учитель, що має других учити, сам того не знав;... а що мої слова правдиві, то переконаєш ся, коли скажу, що я більше вірив в блуди і єреси, чим в правдиву приняту зі сходу Христову віру; так учив я і других«[1]).

Кілька сторін дальше вичисляє ті блуди, які він в добрій вірі подавав в своїх письмах, бо думав, що така є наука східної Церкви[2]).

---

[1]) Апольоґія. Peregrinaticy do krajów wschodnich Мелетия Смотрицького 1628 р. у Львові ст. 11.

[2]) Апольоґія, ст. 22; порів. Paraenesis тогож автора від ст. 26.

В »Exaethesis« пише: »Віруючи в ті блуди (єретицькі) і єреси, та нарушуючи православні доґми, чи знав я, в що я вірив? Не укриваю а противно признаю ся, що незнанє моєї віри було причиною, що я нарушував єї доґми«[1]).

Анастазий Сєлява дорікає провідникам схизми за се, що єще давнїйше, заки приняли Унїю, ізза своєї недбалости і незнаня Божих справ, допускали ся розширюваня єретицьких блудів, та вичислює подрібно жерела, з яких плила єресь між руське духовеньство і нарід. »Позволяєте свому народови затроювати ся наукою іновірців і вже давно за ваших вам подібних предків була Русь цїлком затроєна. Перед Унїєю був Скорина сторонником Гуса і друкував вам в Празї книги по руськи. Принималисьте їх вдячно, бо як не приняти працї земляка, що звав себе Русином з Полоцька. Кождий хвалив собі їх друки. Говорилисьте: се друкував чоловік чесний, Русин, наш брат. — Семен Будний і Лаврентий Кришковський видали по руськи свої ариянські блуди і розповсюднювали їх між попами. Ті так одушевляли ся ними, що єще тепер відбираючи їм сї книги з рук не мало маємо клопоту. Говорять, що се старі, добрі церковні книги і віддають їх доперва під примусом. Причинили ся до сего головно московські черцї, котрих мабуть сам чорт научив єреси, о котру були обжаловані в Москві. Коли они прийшли в нашу країну, прилучили ся до визначнїйших вельмож, та разом з ними затроїли своєю наукою велику часть Руси. З сего повного їди жерела вийшов також сей заразливий потік Зизанїя і т. и.[2])

Те саме закидає перед Унїєю Теодор Скуминович руській Церкві: »Незнанє спасенних річий, та темнота так опанували плодовиті в християньство широкі краї..., що можна сумнївати ся, чи між духовними булоб знайшло ся хоч десять мудрійших, які добре здавалиби собі справу зі своєї віри. А як би був хто запитав ігуменів, або архимандритів про тайну походженя сьв. Духа, про славу Сьвятих і т. и., то певно не відповіли би нїчого, єслиб не заглянули до »Клирика« (анонїм неунїятського писателя) Зизанїя, »Антіґрафи«, »Трену« і »Ан-

[1]) Exaethesis або Expostulatio, то є Розправа між Апольоґією а Антидотом М. Смотрицького А. Д. 1629. Львів; expostulatio III.

[2]) Antelenchus, Вильно 1622, ст. 49 і 50.

тідоту«, книг переповнених блудами, та ріжними єресями. Хтонебудь, перечитавши кілька розділів з тих книжок, уважав себе вже за великого богослова, на котрого авторитеті мусїла полягати цїла Церков. А кілько то було таких ігуменів, котрі не лише не розуміли труднїйших питань, але дуже часто не знали, кілько є сьв. Тайн, та яка їх форма і материя. Бог сьвідком моєї совісти, що все те, що я сказав, се чиста правда. Візитуючи деканати: овруцький, мозирський і річицький, та протопопії на Полїсю, стрічав я навіть таких сьвящеників, що не вміли »expedite« по руськи читати, а лише силябізували«.[1])

Вправдї Скуминович пише доперва в першій половинї XVII. віка, але коли єще в тім часї серед руського неунїятського клиру були можливі такі відносини, коли вже істнували декотрі неунїятські школи, то о скілько сумнїйшим мусїв бути просьвітний стан перед заложенєм тих шкіл, отже єще перед берестейською Унїєю.

В парі з неуцтвом йшла неморальність духовеньства, яке не мало понятя про своє взнесле покликанє, та яке уважало свій уряд за звичайне ремесло.

Право східної Церкви заборонює сьвященикам по смерти жінки, коли они вже мають сьвяченє на диякона, другий раз женити ся. Тимчасом царгородський патриярх Єремія, задержавши ся в переїздї до Москви 1589. р., на Литві і Руси, стрічав богато сьвящеників, що вже мали другу або трету жінку, тай без перешкоди зі сторони епископа справували дальше свої пастирські обовязки[2]). Не дивно, що духовеньство, не зважаючи само на найсьвятїйші закони Церкви, терпіло в своїх парохіях незаконні супружества, що більше само на такі звязи позволяло, або розривало супружества. А простий нарід мовчав, бо думав, що так має бути. Так само Ґедеон Балабан в своїм пастирськім листї з дня 12. марта 1591. р. нарікає на духовеньство перемиської диєцезиї, яку одержав від митрополита в заряд[3]).

Се, що Ґедеон Балабан пише про духовеньство перемиської дієцезиї, та про моральне здичінє руського народу,

[1]) Причини покиненя схизми. Вильно 1643. Роздїл V. § 3.

[2]) Акты З. Р. том IV., ч. 17; пор. Antirrisis або Апольоґія против Христофора Філялята, Вильно 1600., ст. 98 і 99.

[3]) Акты З. Р. том IV., ст. 29.

відносить ся менше більше до всїх дієцезий в тім часї. — Висше згаданий Мелетий Смотрицький, котрий може найлїпше знав внутрішні відносини Церкви, пише в своїм творі »Напімненє до руського народу«: »Деж то старанє у сьвящеників, деж та дбалість о спасенє душ? Деж той корм для зголоднїлих сердець? Сьміло говорю, бо такий стан вже довго треває... тут на нашій руській земли простий народ по селах, містах, та місточках не знає, що то є віра християнська, що то є церковні сьвятощі, що то є молитва »Отче наш«, »Вірую«, »Десять заповідий Божих«, взагалї всего, що кождий християнин повинен знати. Нїхто не зазнає потїхи віри християнської, яка пливе зі слуханя Божого слова; кождий жиє наче худоба.[1]) В наслїдок такого занедбаня руського народу парохіяльним духовеньством, цїле житє народу ограничало ся на знаню і повненю виключно зовнїшних практик релїґійних, на поклонах образам, та на строгім береженю численних строгих постів.

Зате висшій верстві руської суспільности, передовсїм заможнїйшій шляхтї, надоїла темнота руського клиру, а не могучи в своїй Церкві найти заспокоєня своїх релїґійних потреб, громадно переходила або на протестантизм, що широким руслом почав втискати ся на Литву і Русь, або до римської Церкви. Тому минає ся з історичною правдою твердженє руських письменників наших часів, будьтоби доперва Унїя була для руської шляхти мостом для переходу на латинський обряд. Одна частина руської шляхти приняла латинський обряд перед берестейською Унїєю. Доказує нам се Мелетий Смотрицький. Єще яко неунїят, говорить в своїм »*Θρῆνοσ*-ї«, що найвиднїйші шляхотські і княжі родини єще перед заключенєм Унїї покинули руський обряд, а приняли латинський, а то родини князїв: Слуцьких, Заславських, Саламерецьких, Головчинських, Крошинських, Збаражських, Вишневецьких, Санґушків, Чарторийських, Пронських, Роженських, Масальських, Горських, Соколинських, Лукомських, Пузинів; дальше шляхоцькі родини Ходкевичів, Глїбовичів, Зеновичів, Кишків, Сапіґів, Дрогостайських, Войнів, Волловичів, Пацїв, Галецьких, Тишкевичів, Корсаків, Тризнів, Мишків, Семашків,

[1]) Paraenesis або Напімненє до народу руськ., Краків 1629, ст. 33.

Гулевичів, Ярошинських, Калиновських, Мелешків, Скуминовичів, Потіїв і много инших, яких єще довго можнаби вичисляти[1]).

Те саме говорить Анастазий Сєлява, звертаючи ся до православних Русинів, такими словами: »Чи може Унїя є причиною сего, що так богато князїв, сенаторів, шляхтичів покинуло руський обряд, та руську народність, що тепер тяжко і зі сьвічкою знайти руського шляхтича, а щож доперва сенатора? О нї, се стало ся єще перед Унїєю«[2]).

Причини сего відступства подає дерманський архимандрит Іван Дубович, згадуючи про сьвідоцтво Смотрицького, або Ортольоґа, як то часто себе називає Смотрицький. »Богато їх — каже він — перенесло ся до римської Церкви лиш тому, що не було кому повірити безпечно своєї совісти, та не мож було нїгде дістати духовного корму для душі[3]). Дубович подає навіть докладно час, від якого римська Церква почала між руською шляхтою позискувати сторонників. »По роцї 1560. обряд руський тратить сторонників, а римський зискує«[4]).

Инша часть руської шляхти в досить великім числї єще перед заведенєм Унїї перейшла на протестантизм; відносить ся се передовсїм до шляхти воєводства новгородського. В тій частинї Руси заледви сотний шляхотський дім не був заражений єресию; в инших частинах Руси пішло їх також не мало за єретицькими нововірствами. Сучасний, а на Руси перебуваючий Грек Аркадий, ось як відзиває ся до Русинів: »Глядїть, чи не більше намножило ся тепер на Руси Ариян і анабаптистів, гляньте найлучше на новгородський повіт, як страшно розширила ся там проклята єресь, ледви сотний шляхотський дім найдеш, щоби не був тою єресею заражений, а деинде також не лучше«[5]).

Коли католицька струя взяла в краю верх, перейшла тота шляхта за приміром польської зараженої єресию шляхти

---

[1]) *Θρῆνοσ* т. є плач єдиної і загальної апостольської східної Церкви — Теофіля Ортольоґа. Вильно 1610. ст. 15.

[2]) Antelenchus, ст. 48 і 49.

[3]) Гієрархія, ст. 192.

[4]) Гієрархія, ст. 206 і пор. Paraenesis, ст. 53 і 54 і Obrona Jedności cerkiewney, ст. 108.

[5]) Antirresis, ст. 179.

на лоно католицької Церкви. Отже з того виходить, що анї Унїя, анї римська Церква не завинили в тім, що руська Церква стратила шляхту, але сама Церква, або радше єї пастирі своїм неуцтвом, та недбалостию. Ті знова руські шляхтичі, що лишили ся при своїй Церкві, крайно легковажили своє духовеньство задля єго простого поведеня. Ясний образ відносин руського духовеньства до руської суспільности дає нам висше згаданий Грек Аркадий, чоловік, що мав досить нагоди приглянути ся близше церковним відносинам на Руси. »Хто — говорить він — обстав за владиками і їх духовеньством, хто промовив хоч одно слово за попами, коли їх кривджено, та коли відбирано їм церковні добра? Небораків попів трактовано на рівнї з простими хлопами і ставлено низше від гарбарів і шевців, а до того на унїверситетах уміщувано їх підписи по всїх, на самім кінци; на них самих і за кожду церковну обслугу накладано податки, на яку то несправедливість не були наражені анї жидівські школи, анї татарські мечети. Глядїть, що за спосіб; піп обовязаний за церковну обслугу платити 2 золоті, протопіп 4; покажіть менї, де є так написано про жидівських рабінів, щоби так оплачували школи, як наші попи церкви. Хиба се крамарі сидять над товаром? Якаж тодї пошана для руських попів зі сторони їх власних панів, а особливо тих, що признають себе Русинами, коли они мусять їздити з підводами і ходити з плугом на роботу до своїх панів. А чи про ті всї вичислені кривди і гнети, не згадуючи вже побоїв і вязниць, згадували де наші мальовані православні, чи призадумували ся коли на якім з'їздї або соймі?... О що вам ходить? Чи о Юлїянову неволю; чиж хочете панувати над своїми духовними не лиш в сьвітських справах (чого вам не заборонюють), але і в духовних (до яких не маєте права); хочете рядити ними і Божими церквами не лиш ви, але і жінки ваші? Подивіть ся, що за лад в ваших церквах, котрі вже нераз кровю зросили ся... Хочете, щоби піп був у вас за простого хлопа... з жидами їх зрівналисьте«[1]).

Зовсїм те саме пише про гнет і пониженє руського духовеньства перед Унїєю виленський архимандрит Лев Кревза: »В Царгородї сам цїсар, в Москві сам великий князь, а у нас

[1]) Antirrisis, ст. 77—79 і ст. 139.

кождий шляхтич, що має попа, рядить ним як хоче; деколи каже єму ходити на роботу, а у декотрих така безбожна зарозумілість, що єсли котрий не послухає, так сейчас карає єго. В справах, які відносять ся до богослужень, велить лише себе слухати, а жадної вартости не має се, що без него зробить[1]).

2. Пізнавши докладнїйше моральний та просьвітний стан руського сьвітського духовеньства перед берестейською Унїєю, киньмо єше на хвилину оком на монаше духовеньство в тім часї. Монаше житє в східній Церкві має для неї більше значінє, та є певнїйшою ознакою будьто єї розцьвіту, будьто упадку, чим в західній Церкві. Східна Церков має лиш один чин Василиянський. З посеред сего чина, яко обовязуючого до целїбату, вибирає ся східних епископів, бо сьвітське духовеньство, особливо схизматицьке, єго не заховує. Руська Церков завсїгди не лиш примінювала ся до сего звичаю, але на всї важнїйші місця духовні покликувала монахів, яко більше від сьвітського духовеньства образованих. А хоч в XVI. віцї були виїмки, що з особливої королївської ласки якийсь сьвітський чоловік зістав епископом, то всетаки перед сьвяченєм на епископа мусїв бодай короткий час перебути в монастири, приняти монашу рясу і зложити монаші обіти. Впрочім і сї виїмки належить зачислити до над'ужить.

Колиж василиянський чин не стояв тодї на відповіднім науковім, та моральнім уровени, то мусїло се відбити ся на цїлій руській Церкві, о скілько провідниками єї були члени сего тїла. А яке було монаше житє на Руси перед Унїєю, а навіть єще якийсь час по єї заключеню, сейчас довідаємо ся з сучасних сьвідоцтв.

Сьвідоцтв тих маємо дуже богато, так зі сторони унїятів, як і неунїятів, так зі сторони людий сьвітських, що дбали про добро Церкви, як і зі сторони осіб духовних. Перша і найважнїйша на цїлу Русь київська Лавра вже за часів Жигмонта I. находила ся в такім занепадї, що тодїшний архимандрит усунув спільне житє монахів, а монастирські добра роздїлив між своїх дїтий, та свояків. Доперва король положив кінець сим надужитям[2]).

---

[1]) Obrona Jedności cerkiewney 1617 р. ст. 94.

[2]) Пелеш. Geschichte der Union, том I, ст. 597.

Виленський маґістрат жалує ся перед королем Стефаном в 1584 р., що виленський монастир сьв. Тройці, котрого архимандритом був сам митрополит, хилить ся до занепаду і то не лиш з огляду на будівлю, але також і на єго духа, тому що архимандрит не дбав про него. Наводимо слова жалоби: »тотъ манастыръ до великого знищеня прышолъ, и яко будованємъ не по малу показилъ, такъ и въ иншихъ справахъ оного монастыря порядку никоторого нѣтъ«[1]). Та жалоба не богато помогла, бо кільканайцять літ пізнійше пише про той сам монастир єго архимандрит Лев Кревза: »перед Унією був в такім занепаді, що в нім перебував ледви один сьвітський піп, а мимо того ледви міг удержати себе. Мури в нім валили ся, монастир заростав кропивою«[2]). Галицько-руська шляхта жалує ся 1586 р. перед митрополитом Дівочкою на оплаканий стан монашого житя: »В монастырехъ честныхъ вмѣсто игуменовъ и братіи, игумены сь жонами і съ дѣтьми живуть и церквами святыми владаютъ і рядятъ«[3]).

Далеко вірнійший образ морального занепаду, який панував в руських монастырях перед Унією, дають нам уніятські писателї, котрі нім стали уніятами, самі на собі зазнали сего монашого житя по руських монастирях. Згаданий передше архимандрит Лев Кревза пише так про часи перед Унією: »Житє монаше так підупало, що крім одежи, та зверхного вигляду, нічого монашого не було. Більше о тім говорити і жалко і встидно. Хто хотів, міг на власні очи о тім переконати ся[4]).

Зовсім те саме говорить наслїдник Кревзи на виленській архимандриї, Анастазий Селява: »О як богато гидких перед Богом і людьми проступків знайшли би ми (в ваших монастирях), а колиб ви їх випирали ся, то міста і близько них лежачі оселї вказалиб вам всї місця, на котрих щонебудь гидкого стало ся, а таких місцевостий найшлиб ми дуже богато, почавши від Києва аж до Вильна. А ті проступки тим гірші, що ніхто їх не карає; сьвітські люди не сьміють, бо поважають

---

[1]) Акты з. Р. том III. 144.
[2]) Obrona Jedności cerkiewney, ст. 108.
[3]) Акты З. Р. том III, ч. 146 і ч. 10.
[4]) Obrona Jedności Cerkiewney, ст. 72.

духовний стан... А самі також не карають, бо винні відкликують ся до своїх монастирів, а кождий, котрий з них вийшов, має повну независимість крім духовних сьвячень. З сеї самоволї виходить таке, що монахи жиють в тім монастири, в котрім хочуть, та як довго хочуть, виїзджають до вподоби, їздять по чужих монастирях і так розволочили ся, що не всидять довго на однім місци«[1]). Королївський секретар Мороховський в своїй відповіди на »Плач« Смотрицького говорить, що до неунїятських монастирів вступають звичайно люди, які зазнали на сьвітї розпустного житя і затужили за тихим житєм в монастири. Та вже в короткім часї наприкряє ся їм келїя, та стають знова непогамованими розпустниками[2]). Інтересна поява! Мимо того, що так унїятські як і неунїятські писателї виступають проти упадку монашої карности в незєдиненій Церкві, нї один з неунїятських писателїв не підніс голову в їх оборонї. Видно, що не було чого боронити!

Трудно вкінци дивувати ся сему занепадови, коли зважить ся, що провід і архимандриї всїх важнїйших руських монастирів находили ся або в руках епископів, яких моральна вартість нам вже знана і котрі стреміли лише до побільшеня своїх доходів, або що гірше, в руках людий сьвітських, що прислужили ся чимсь державі, або королеви. Они жили в монастирях разом з жінками і дїтьми, та очевидно зовсїм не дбали о карність. Не були се спорадичні случаї, але загал руських монастирів в XVI. в., о скілько був лучше вивінований, стрічав ся з подібною судьбою[3]).

Серед таких відносин було байдужним, чи руських епископів вибирано з чина василиянського, чи впрост зі сьвітського стану, як то часто в XVI. в. лучало ся. Такий Чин василиянський, як ми єго щойно пізнали, перестав бути школою, що мала виховувати епископів, як також не було нею житє прожите на сьвітї, на ріжних услугах дня Річипосполитої. Супроти того загального зіпсутя, що огорнуло всї

---

[1]) Antelenchus, ст. 43—44.

[2]) Paregoria Мораховського, Вильно 1612. ст. 27 і Вел. Рутського, Discursus de corrigendo regimine in ritu graeco. Guepin, S. Josaphat, том I. ст. CIX.

[3]) А. З. Р. том II, 47, 83, 110, 132, 152, 158.

степені руської церковної єрархії, мусимо уважати за корисну появу сю обставину, що, коли зло дійшло до найвисшої точки, а зі сторони церковної єрархії не було надії на поміч, почав будити ся дух і напрям реформаторський серед сьвітської, руської людности. Хто кермував тим рухом, та які користи приніс він руській Церкві, довідаємо ся в слідуючім роздїлї.

РОЗДІЛ III.

Сьвітські люди реформаторами руської Церкви — Брацтва.

1. На чолї нового реформаторського руху станув князь Константин Острожський, що походив з родини В. Князїв Київських, найможнїйший тодї не лиш на Руси, але в цїлій Польщі. Річні єго доходи несли на тодїшні часи казочну суму 15 мілїонів польських золотих, а двір єго був уряджений на взір королївського. Один з сенаторів сповнював у него уряд маршалка двора. Посїлости єго обнимали майже цїлу Волинь. Був патроном 1000 руських церков; навіть обсаджував луцько-острогське епископство. Горячий патрийот, привязаний до польської корони, був би радо віддав своє майно і житє в єї обороні, чого докази вже нераз дав в борбах з Москвою, та Татарами, а не менше при заключеню люблинської Унїї; був рівнож щиро привязаний до руської Церкви, якої був сином. Царгородські патриярхи признавали єму певного рода нагляд над руською Церквою; рівнож і Стефан Баторий віддав в єго опіку Церков та позволив єму предкладати кандидатів на опорожнені руські епископства. Тому в Церкві мав князь більшу повагу від київського митрополита, а навіть від самого патриярхи. Руська шляхта і духовеньство корили ся перед ним, коли старали ся о єго ласку і прихильність. Князь добре бачив сей занепад Церкви і болїв над ним, а не могучи числити на епископат, що сей займе ся єї піддвигненєм, сам думав, як би зарадити лиху. В тій цїли порозумівав ся з папським нунциєм Больонєтто (Bolognetto) і з Єзуїтом Поссевіном, коли сей перебував в Вильнї, яко посол Апостольської Столиці на

дворі Батория і московськім[1]). Порозумівав ся з Поссевіном[2]) мимо того, що ненавидів Єзуїтів, а також з берестейським сенатором і каштеляном, та намовив єго вступити в духовний стан і приняти сьвяченя на епископа, якого потребувала реформа Церкви. Щоби піднести значінє Церкви, заложив власним коштом острожську академію 1580 р., в якій крім богословія учили язика словянського, грецького і латинського. Першим ректором сеї школи був Гарасим Смотрицький, чоловік високообразований, батько славного Мелетія Смотрицького[3]). Однак заходи князя не увінчали ся відповідним успіхом.

Зносини з Поссевіном (в р. 1581, 82, 83) лишили ся мабуть тому безуспішними, що Поссевіно, яко перше услівє реформи Церкви, ставив злуку з Римом, та відмовленє послуху царгородському патриярхови. Князь не відкидав рішучо гадки злуки, але не хотів від сего зачинати поправи Церкви, бо не розумів, що без сего о правдивій реформі годї думати і відложив рішенє на пізнїйше.

Острогська академія[4]), заснована головно за старанєм князя, причинила ся без сумнїву до піднесеня умового, та наукового уровеня на Руси, бо завдячуємо єї побіч сьв. Письма виданє не одної релїґійної книжки в руськім язиці, передовсїм полємічного змісту; однак руській Церкві не принесла великих користий, противно принесла єї більше шкоди. А причина

---

[1]) Нунций Bolognetto доносить до Риму, що князь переговорював з ним (3. липня 1583 р.) в справі нового календаря і Унії і додає: »Duca dal principio del ragionemento si rese molto piu facile che non avera fatto del calendario, perche egli ancora detesto grandamente lo scisma per quanto si puote giudicare dal volto e'dalle parole e monstrando un interno dolore di tanto discordio fra il populo cristiano disse con molta tenerezza, che, se potesse con la vita propria comparare l'unione di s. chiesa, lo farebbe volentieri e morirebbe all'hora contentissimo«

[2]) Голубьевъ: Петръ Могила кіевскій Митрополитъ. Кіевъ 1883, I том. Приложенія, ст. 27, де (1585) радить свому внукови Янушови Радивиллови ходити радше на збори кальвінів, чим до церкви Єзуїтів, яких називає новими Ісусовцями.

[3]) Макарій: Исторія Русской Церкви, том IX. ст. 411.

[4]) Нунций Больонєтто (Bolognetto) доносить до Риму з Кракова дня 20. марта 1583 р., що князь хотів приняти до своєї школи учителїв з Риму, найрадше Греків, хочби і католиків, а навіть і латинників. Однак нїхто не хотів рішити ся на подорож до Острога. Архив Ват. Nunc. di Polonia, том XX ст. 122, 315.

сего та, що князь не маючи ясного понятя про науку і доґми Церкви, що становить єї зміст і суть, спроваджував без вибору до академії з заграниці професорів, з котрих, коли не більша то принайменше велика часть відносила ся до руської Церкви байдужно, або і ворожо, з котрих богато було явних а єще більше скритих єретиків, що ненавиділи руську Церков. Досить згадати, що через якийсь час ректором академії був Кирило Люкаріс, пізнїйший патриярх александрийський, а відтак царгородський, звісний яко скритий кальвінїст. Тому місто утверджувати Русинів в вірі східної Церкви, місто пояснювати правди віри, та взбуджувати побожність, професори острогської академії так з катедри, як і книжками, друкованими в острожській друкарни, що розходили ся по цїлій Руси, затроювали своїх слухачів, та суспільність отруєю єреси, сїяли незгоду, та побільшували вже і так досить великий заколот в руській Церкві.

Реформаторські почини князя Острожського мали єще ту відємну сторону, яка виступила в більшій силї передовсїм по принятю берестейської Унїї, що князь, положивши без сумнїву величезні жертви для Церкви, та виступаючи довший час явно, яко єї протектор і оборонець, привик уважати себе головою Церкви, присвоював собі право мішати ся у внутрішні справи Церкви, накидав епископам свою волю, а коли не хотїли єго слухати, то сейчас на них обурював ся і давав їм відчути свій гнїв. Нестримна єго гордість усїм своїм тягарем упала на цїлу руську єрархію. Князь найшов гідних наслїдників в особах руських шляхтичів, що в подібний спосіб почали поводити ся по своїх парохіях зі сьвящениками, як зі своїми слугами.

2. В реформацийнім русї, який зачав і провадив головно князь Константин Острожський, взяли участь також церковні брацтва. Інституция брацтв була чужа східній Церкві. Она до того часу не знала брацтв і доси їх не знає. Доперва беручи собі примір з брацтв, що істнували в римській Церкві, почали також і на Руси в половинї XV. в. засновувати брацтва при декотрих церквах, головно монастирських. І так 1439 р. повстало руське брацтво у Львові, а кільканайцять лїт пізнїйше 1458 р. у Вильнї. Були се так звані цехові брацтва; через довший час не давали они нїякої ознаки житя. Кільканайцять

літ перед Унією зачинають руські брацва, яких членами були головно міщани, орґанізуватись, та бачучи упадок Церкви, проявляти сильнійшу діяльність. На своїх зібранях ведуть річ не лише про брацкі справи, але радять також над справами Церкви, бо епископи і духовеньство соромно їх занедбали, та запустили, радять над потребою висшої осьвіти, піднесеня слави Божої, прикрасою церков, богослуженєм, уладжують на ті ціли складки, закладають школи, друкарні, спроваджують собі проповідників, та учителїв, передовсїм з Греції а навіть з Німеччини.

Зворот до лїпшого наступив з часом в наслїдок живого руху серед міщаньства більших руських міст. В тій праці львівське брацтво давало провід. В 1586 р. заложило оно у себе школу, яку пізнїйше затвердив Жигмонт III. Учили в нїй язика старо-церковного і грецького, пізнїйше латинського і польського. Крім школи оснувало брацтво друкарню, з якої 1591 р. вийшла перша грецько-славянська граматика, уложена професорами братської школи; в слїдуючих роках виходило много книжок, передовсїм релїґійного змісту.

За приміром львівського брацтва пішло небавом виленське брацтво сьв. Тройцї, котре рівнож зорґанїзовало ся так, як львівське, та основало також школу і друкарню. Менше більше в тім самім часї гуртують ся в брацтвах міщани в Луцьку, Київі, Могилеві, Берестї, Пинську, Минську, Білську, Оршій і в богато инших, менших місточках[1]).

Глядячи на ті стараня руських міщан, здавало ся, що настав в Церкві зворот до лїпшого. А однак мимо величезної працї, та незвичайних жертв зі сторони руських брацтв, овочі тих зусиль не вийшли руській Церкві на добро, подібно, як і зусиля князя Острожського, а то головно з двох причин.

Серед оспалости і недбальства владик і сьвящеників по парохіях, росли в силу і значінє брацтва, що складали ся з людий сьвітских, в більшій части без всякого образованя, а не ограничаючи ся на справах братських, намагали ся піднести славу Божу украшенєм церков, заснованєм численних

---

[1]) Флеровъ: О православныхъ церковныхъ братствахъ въ Юго-западной Россіи, Петербургъ 1857 і Акты З. Р. том IV, ч. 4, 18, 27, 28, 36, 94, 101, 119, і богато инших чисел.

шкіл і т. и., а тим самим зачали управляти Церквою і мішати ся до справ, що належали до духовеньства, а не до них. З сего счинили ся спори, колотнечі, та ворогованя на сьвящеників і епископів, спори одного брацтва з другим, а навіть між членами того самого брацтва, так, що то, що одною рукою брацтва зробили, другою нищили; а місто служити загальній справі Церкви, дбали більше про своє значінє, привилеї, права, та заспокоєнє личних амбіций. Такий стан між брацтвами почав ся з хвилею, коли два східні патриярхи, антиохийський Йоаким 1586 р. і царгородський Єремія II. 1589 р. прибули на Русь в цїли збираня гроший, та піднесли до гідности Ставропігій вперед львівське брацтво 1586 р. а відтак виленське сьв. Тройцї 1589 р. Через се згадані брацтва підлягали виключно царгородському патриярхови. Єремія II. потверджуючи ставропігіяльну гідність виленського брацтва, виразно пише в своїй грамотї: »Архиепископови, епископови, архимандритї, ігуменови, протопопови, попови, дияконови, кождому, хто би був противний тому брацтву, та вносив в него роздор, відмавляємо нашого благословеня«.

Йоаким признав львіському брацтву навіть право екскомунїки т. є клятви і нагляду так над низшим духовеньством, як і над епископами, та зобовязав їх до складаня звітів про цїле духовеньство перед царгородськими патриярхами[1]). Справдї треба було грецької злоби, щоби в самім почині затроїти так пожиточну інституцию, вводячи єї в так неприродні відносини до своєї церковної єрархії, в відносини, котрі бідній Церкві могли принести лише як найгірші наслїдки. Як довго брацтва розбуджували релїгійного духа, та своєю печаливостию побуджували в тім напрямі висше і низше духовеньство до більшої працї, дуже гарно сповняли свою задачу, клали великі заслуги около Церкви, та певна річ, що могли причинити ся до внутрішного відродженя руської Церкви. Від коли однак царгородські патриярхи призначали їм шпигунську ролю в Церкві, та поставили їх висше не лише над духовеньство, але також над епископів, від тодї перестали бути додатним чинником в відродженю Церкви. Своїм дальшим істнованям та дїяльностию побільшували і так вже не малий заколот в Церкві[2]).

---

[1]) Соловьевъ: Исторія Россіи том X. ст. 13.

[2]) Apokrisis, ст. 269, в Памятниках полем. литературы, Петербургъ 1882 часть II.

Друга причина, чому брацтва не причинили ся до відродженя Церкви, лежала в братських школах. Школи ті мали серед своїх професорів, подібно як і острожська академія, людий сприяючих ріжним єресям. Блуди свої голосили они яко правди руської Церкви з катедр в школах, а що гірше з амвона в церквах а також письмами друкованими в братських друкарнях, які розходили ся по цілій Руси між темний народ, що зі своєї віри не знав нічого крім обряду. Досить згадати Стефана Зизанія (Кукіля) і Ортольоґа (Мел. Смотрицького), професорів виленського брацтва, котрі маючи на цілій Руси славу учених людий, затроювали духа віри в широких верствах руського народа. Як бачимо, просьвіта ширена братськими школами була для руської Церкви більше шкідливою, як попередна темнота і не могла причинити ся до відродженя руської Церкви. Она на взір инших єресий в руській суспільности підсичувала лише ненависть до латинської Церкви. Звідси то і надії, які будили ся при основаню брацтв, що они видвигнуть з занепаду Церкву, та влиють в неї нове житє, оказали ся небавом даремними.

В дальшім ході нашого оповіданя викажемо, як то по заключеню берестейської Унії в протиставленю до епископів, що станули по стороні Унії, стали ся ті брацтва головними стовпами схизми, та найзавзятійше єї боронили, бунтуючи відповідно до вказівок з Царгороду міщаньство, та сільський нарід проти своїх пастирів.

РОЗДІЛ IV.

Царгородські патриярхи в виду внутрішного занепаду руської Церкви перед берестейською Унією.

Само собою насуває ся питанє, яке становище заняли супроти занепаду руської Церкви єї найвисші зверхники, царгородські патриярхи? Що робили патриярхи, щоби єї ратувати, влити в неї нового духа, та нове житє на вид єї упадку і пониженя?

Заки відповімо на се питанє, мусимо вперед з'образити собі стан, в якім тоді находила ся східна Церков, а особливо царгородський патриярхат. Стан сей був дуже сумний! Коли східна Церков відступила від церковної єдности, погасало в ній то сьвітло науки, яке через тілько віків осьвічувало цілий християнський сьвіт, та завмерла в ній та сьвятість, яка була славою та особлившою окрасою Сходу в перших віках християньства. Від часу сьвятого Івана Дамаскина не мож знайти на цілім Сході визначнійшого богослова, крім Фотия, пізнійшого царгородського псевдопатриярха. Чим близше часів, котрі описуємо, тим більша бездільність і темнота огортає сю колись від Бога богато вивіновану часть Церкви. Тяжке турецьке ярмо, що злягло на неї від половини XIV. в., довершило все проче. Вправді розбудив ся релїґійний фанатизм підсичуваний гнетом ісляму, позістало пристрастне привязанє до зовнїшного релїґійного обряду, зате завмер цілковито той релїґійний та побожний дух, що в давних часах оживляв синів східної Церкви. До того всего вкорінила ся в ній симонія, яка з часом огорнула всї степенї церковної єрархії. Патриярхи не доступають скорше своєї гідности, хиба що зложили султанови цінний окуп. Чим більше хто заплатив,

тим скорше міг сподївати ся ласки султана. Кандидати на сю гідність взаїмно себе випереджували. Рідко коли лучало ся, щоби який патриярх до смерти удержав ся на своїм престолї. Зявить ся инший кандидат з більшою грошевою сумою, якому сприкрило ся ждати на смерть єще жиючого патриярхи, дістає від султана апробату, а попередника усуває без ваганя. Тому лучало ся, що рівночасно три або чотири епископи уважали себе за патриярхів, або один і той самий вертав кілька разів на свій престол, з якого єго прогнано. В часї який описуємо, спорить з патриярхом Єремією II. єго попередник Митрофан III., а за ним також від 1572 р. Пахомій і Теопемпт. Всї чотири старають ся о прихильність гарему, яко найпевнїйшої запоруки заспокоєня своєї амбіциї[1]). Певна річ, що патриярхи осягаючи в той спосіб свою гідність, відбивають собі свої гроші на епископах, а сї на духовеньстві. А коли з грецького духовеньства не можуть стягнути сум вложених до кишенї султана, та ріжних посередників, вибирають ся на Русь, Литву та Москву, щоби там видерти трохи гроша. Наслїдком таких відносин був такий сам занепад грецької Церкви, який бачили ми на Руси. Послухаймо, що пише про ті відносини в листї до князя Константина Острожського сучасний, а так поважний сьвідок Іпатій Потїй. Ось єго слова: »Не бачу, щоби Церков в протягу кількох лїт (т. є від часу, як сам князь узнав потребу єдности з Римом) стала ся хоч на око сьвятїйшою, та богатшою в добрі дїла; але чим дальше, тим більше упадає, тим більше темноти і простацтва. Між старшими і настоятелями церковними не панує нїчо инше як лакімство, симонїя, лож, ненависть, обмова, упір, гордість, зарозумілість і инші блуди до того степеня, що навіть під тягаром турецької неволї не хотять поправити ся, або упокорити ся. Про знанє сьв. Письма і инших духовних практик нема що й говорити. Докторів і добрих проповідників між ними зі сьвічкою не найдеш, а противно, покриваючи своє неуцтво, уважають проповіди за папську єресь... Погляньмо на монаший стан, а не побачимо там анї послуху, анї боязни перед законом, бо як

---

[1]) Pitzipios, L Eglise Orientale Rome 1855, том III. ст. 82 Hergenröther, Handbuch der allgem. Kirchengeschichte, Freiburg 1877. том II. ст. 476.

скажені бігають по сьвіті проти волї своїх настоятелїв, шукаючи більше ситої страви... Кождий бачить, що з сего сьвятого монашого чина заснованого Василиєм Великим, позістала лиш назва та тїнь, а сама ідея загинула, бо монахи бурлакуючи по сьвіті поза монастирями, збирають в нечесний спосіб гроші, які відтак легко пускають... Роблять то не лиш низші (монахи), але і настоятелї. Памятку сего полишив по собі в тих сторонах архидонський патриярх Гавриїл, котрий неначе крамар продавав сьвяті річи, як велике і мале розгрішенє... На те все глядів я власними очима в Берестї«[1]).

Не лучші відносини на Сходї і в Царгородї застав Мелетий Смотрицький, де перебув кільканайцять лїт, щоби пізнати віру в самім жерелї. Оповідає, що в часї єго побуту в Царгородї, один з тамошних учителїв, єромонах Матвій, докоряв епископам, що на епископських престолах не засїдають люди обзнакомлені з законом Божим, але ті, що мають бороду та повну калиту. За сї гіркі докори мусїв покинути патриярхат. Дальше пише Смотрицький, що пізнав трех митрополитів, які навіть писати не уміли. »Нинї скоморох (весельчак) а завтра митрополит«[2]). Ті знова з висшого духовеньства, котрі мали висше образованє, були по части заражені блудами єретицькими, лютерськими, або кальвінськими[3]). Після сьвідоцтва Мелетия Смотрицького они явно з царгородських амвонів ті блуди голосили, яко правди східної віри. Загал темного духовеньства і народа не визнавав ся на тім і пізнати ся не міг, бо правд віри учили їх з повного єретичних блудів катехизму Ґарґана, який був тодї розповсюджений в Грециї[4]).

І чогож могла сподївати ся від такої Церкви, а радше від такої єрархії в своїм пониженю і розбитю руська Церков. Як могла грецька Церков сама мертва дати житє другій? Занята власним пониженєм з причини музулманського гнету, роздерта внутрішними незгодинами, не мала она часу занимати ся справами иншої Церкви. Від початку XVI. в. аж по 1586. р. царгородські патриярхи не дбають цїлком про руську

---

[1]) Antirrisis, ст. 194, 195.
[2]) Exaetesis, Expostulatio II.
[3]) Hergenröther, I. ст. 476.
[4]) Exaetesis у вступі.

Церков, та навіть не запитають, що в нїй дїє ся. Аж коли забракло гроший, появляють ся на Руси, наперед антиохійський патриярх Йоаким 1586 р., в імени царгородського патриярха, а в два роки опісля царгородський патриярх Єремія II. в переїздї до Москви. Кілька лїт пізнїйше, по опорожненю царгородського патриярхату, висилає александрийський патриярх Мелетий Піґас свого протосїнкеля Кирила Люкаріса на візванє львівського брацтва, яке просило єго о поміч проти приготовляючої ся Унїї. З того часу маємо дуже оживлену кореспонденцию патриярхів, або їх заступників, з брацтвами, з митрополитом і иншими руськими епископами, а навіть з чільнїйшими особами з руської шляхти, як князем Константином Острожським[1]). В слїд за патриярхами і їх висланниками, іде цїла товпа зайдів, грецьких монахів і сьвітських сьвящеників[2]), але їм всїм ходить більше о виманченє гроший від руського духовеньства і народу, як о реформу і двигненє Церкви.

Побут Йоакима на Руси не лишив по собі найменшого слїду якоїсь реформи, хиба ту память, що піднїс львівське брацтво до гідности Ставропіґії, як се ми висше згадали. Через се виняв єго з під судовласти місцевого владики, а віддав під судовласть царгородського патриярха і таким чином викликав незгоду між епископом а брацтвом.

Про побут і дїяльність Єремії II. на Руси, поговоримо пізнїйше, а ту згадаємо лише, що єго управа не піднесла з занепаду руської Церкви. Щоби єї піддвигнути, треба було звернути ся в иншу сторону і деинде шукати для неї помочи, а не в Царгородї. Маємо на думцї Церков римську, котра відроджена під впливом рішень собору тридентийського, підносила ся з незвичайною скоростию з давнїйшого занепаду до нового цвитучого житя і давала як найсильнїйші докази свого житя, так в инших краях, як і в Польші. І туди звернули ся з часом уми Русинів.

---

[1]) Гляди »Патриярхат східний п. Шараневича, том VIII. Розправа іст. видїлу Акад. Наук. Краків 1878, ст. 259.

[2]) Акты З. Р. том IV. ст. 27 і 28.

КНИГА ТРЕТА

Переговори, котрі попередили берестейську Унїю.

РОЗДІЛ I.

Перша гадка про Унію.

Після фльорентийської Унії, котра не тішила ся довгим житєм на Руси, почала на ново прозябати думка з'єдиненя руської Церкви, остаючої під польським скиптром, з римською за почином єзуїтського чина, з хвилею появи тогож чина на Литві і руських землях.

Перед приходом Єзуїтів до Польщі, через більшу часть XVI. в. не стрічаємо зі сторони польського ряду ані зі сторони руського духовеньства навіть найменьшого сліду яких небудь змагань, або хотяй би лиш намірів воскресити давну єдність східної Церкви з західною. Се дасть ся легко вияснити. Католицька Церков в Польщі, котру підкопували в тім часї ріжні протестантські секти, котрі привели єї до страти значної части ісповідників, була занята виключно власною обороною і доки не вигоїла ся із заданих собі ран і не скріпила ся внутрішно, не могла думати про наверненє відлучених. Гадка релїгійної Унії Руси з римською Церквою, повинна була прийти на ум Жигмонтови Августови вже по довершеню полїтичної злуки Литви з Польщею 1569. р., але на се треба було глубших релїгійних почувань і сильнїйших католицьких переконань, як посїдав їх сей під иншим зглядом небуденний володар.

Тому не дивно, що в руській Церкві не зродила ся в тім часї гадка з'єдиненя з римською, бо ся Церков в Польщі не представляла красшого виду від руської. Тимчасом в другій половині XVI. в. виступають Єзуїти наперед на Литві, а опісля на Руси. Вже в 1569 р. спроваджує їх до Вильна епископ Валєрий Проташевич. В 1574 р. Софія Одровонж Тарнавська ставить для них величаву колєгію в Ярославі, Стефан Баторий в 1580 р. в Полоцьку, а в 1584 р. в Городнї, Миколай Радивіл

Сирітка 1582 р. в Несьвіжу, а Іван Дмитро Соліковський, ставши львівським архиепископом, не міг відразу утворити для них фондациї і тому удержує через якийсь час в архиепископській палаті лиш кількох членів чина: Якова Вуйка, Венедикта Гербеста і Нолая. Вкінци і сей довершує фондациї в 1586 р.

В перших початках уважали Єзуїти головною своєю задачею борбу з єресями. І тій власне борбі посьвячують всї свої сили від першої хвилї приходу на литовські і руські землї, нищать єреси з проповідниці, в школї, приватно в диспутах, живим словом і письмом. Коли однак побачили, що побіч єреси, так в Польщі, як на Литві і Руси, заволодїла схизма, а опутаний нею нарід, не мав понятя про основні правди катехизму, а тим самим не знав зовсїм, в що вірить; коли побачили, що і шляхта не більше під зглядом релїґійним просьвічена, ба навіть несьвідомо перенята протестантським сьвітоглядом; до того темне і неморальне духовеньство на всїх єрархічних степенях звертають поволи в ту сторону свою апостольску працю[1]).

А що одиноким певним средством двигненя руської Церкви з єї великого упадку уважали цїлком справедливо відновленє давної єдности з західною Церквою, тому почали сю гадку підносити насамперед з проповідниці.

Головним осередком ширеня Унїї було з початку Вильно, де були визначнїйші люди в єзуїтськім монастири. Вистарчить згадати, що першими єго настоятелями були такі мужі як Станислав Варшавецький і Петро Скарга. Члени сего монастиря мали і поза мурами храма широке поле впливу, а то в висшій школї, заложеній при монастири вже 1570 р., яку дванайцять лїт пізнїйше піднїс Стефан Баторий до степеня академії. Там яко в осередній точцї сьвітської власти на цїлу Литву, збирали ся провідники литовської і руської шляхти.

Найревнїйшим подвижником гадки про Унїю між виленськими Єзуїтами був Петро Скарга. В переднім слові до єго твору: »O Rządzie y jedności Kościoła Bożego pod jednym Pasterzem,« оголошеного в 1590 р. читаємо: »Через сїмнайцять

---

[1]) Архивъ Юго-Зап. Росс. Кіевъ 1883. том VI. ч. I. ст. 10, 11, 12, 58, в Предисловію і А. З. Р. том IV ч. 33.

літ посївом слова євангельської правди нашого спасеня в Великім Князївстві Литовськім і в головнім єго місті Вильнї, загороджувано при помочи Божій і моєї братії доступ так новим єретичним блудам, як і старим грецьким, в які попав руський нарід. А крім сего, що писало ся проти єретиків, які тодї противили ся Божій правдї, видав я також книжки о грецькій схизмі... маючи милосердиє над нашими братьми Русинами, спорідненими з нами сусїдством, мовою і одною державою, які стоять при тій грецькій схизмі«[1]).

В переднім слові до першого виданя згаданого твору[2]) пише Скарга, що коли з обовязку і монастирського послуху мав в Вильнї проповіди о грецькій схизмі, много людий грецького обряду слухало сих проповідий.

І тому на жаданє многих з тих слухачів, оголосив друком 1577 р. свої проповіди, науки і диспути проти руської схизми.

Перше виданє своєї книжки присьвятив Скарга князеви Константинови Острожському, київському воєводї, найбільшому руському вельможі, панови і властителеви 35 місточок і около 1000 сїл, котрі обіймали більшу часть Волиня, значну часть України і Поділя, де був патроном 1000 руських церков і двох епископств, луцького і пинського[3]). Присьвячуючи свою працю київському воєводї, числив Скарга справедливо на се, що приєднавши для ідеї Унїї, чоловіка такого впливу і значіня, а при тім такого покровителя східної Церкви, яким був князь Острожський, запевнить тим самим тій ідеї побіду і триюмф на Руси.

Вже перед кількома роками мав нагоду запізнати ся лично з князем на похоронї єго шваґра ґрафа Івана Христофора Тарновського, на котрім то похоронї виголосив дві бесїди в честь помершого і позискав собі відразу єго довірє. Князь воєвода умовив ся навіть тодї зі Скаргою, що завізве єго до Львова, щоби порозуміти ся з ним в церковних справах.

---

[1]) Віддруковано в »Памятникахъ полемической Литературы« — Петербургъ 1882. часть II. ст. 527.

[2]) В першім виданю має она наголовок: »O jedności Kościoła Bożego pod jednym Pasterzem« Вильно 1577; єсть віддрукована в »Памят. Лит. полем. часть II. ст. 227.

[3]) А. Ю. З. Р. том VI. ч. I. ст. 51. в Предисловію.

Однак не прийшло з незвісних причин до сего з'їзду у Львові. Скарга користає з навязаного в Тарнові знакомства з князем і присьвячує єму свою працю, де в переднім слові згадує: »що, то, чого би не міг єму сказати устно, посилає єму в отсім письмі з просьбою, щоби зволив прочитати і розважити; нехай не слухає тих, що оружем боронять грецької схизми і збещещу:оть сьвяту, непорочну Церков сьв. Петра, а лише нехай єму вірить. Ваша Княжа Милість побачить, що лиш ми, котрі стоїмо на твердій скалї віри сьв. Петра«[1]), голосимо правдиве євангеліє і науку богоносних Отців.

Як все, що вийшло з під пера Скарги, було небуденної вартости, так і згадана єго праця, ледви показала ся, сейчас звернула на себе загальну увагу. Мимо свого полємічного характеру, має она єще і до нинї незвичайну вартість. В першій части свого твору викладає Скарга, що спасенє може бути лише в церковній єдности, і виказує ознаки, по яких можна пізнати правдиву Церков, а викладає се так основно і ясно, що годї нинї вказати на иншу книжку в польській лїтературі, де би сї правди були виложені так само глубоко і приступно.

Друга часть занимає ся виключно відступленєм Греків від тої єдности і розбирає головні причини грецького роздору. Оповідає ту в історичнім порядку і з великим знанєм річи про непорозуміня межи Царгородом а Римом від IV. аж до XV. в. то є аж до фльорентийського собора і до заключеня фльорентийської Унїї в руській Церкві київським митрополитом Ісидором. Трета часть твору се »пересторога і упімненє руських народів, котрі держать ся Греків, щоби злучили ся зі сьвятою Церквою і римскою Столицею«.

Цїлу сю часть можна назвати горячою, і піднесеною проповідию до відірваних Русинів. На жаль годї єї тут помістити і мусимо обмежити ся на короткім єї змістї.

Насамперед питає Русинів »чи той дух, що розєднює, роздїлює людий, напоює заїлостию, а ненавидить згоду, є духом Божим, духом Христової любови«. Опісля виказує їм, що їх Церков ріжнить ся від римської не якимись маловажними, внїшними обрядами, але правдами віри, які конечно до спасеня потрібні, а прецїнь ся Церков не лише грецька, але їх

[1]) Памятники, 1 с... ст. 228 і 229.

власна на Руси, первісно була в римській єдности. Звертає увагу на сьогочасне упослїдженє Церкви в наслїдок роздору, на погорду духовного стану і управу сьвітських людий їх храмами, і нехай не сподїють ся нїчого доброго, тай нїякої полекші від патриярха, який сам мусить Туркови кланяти ся, аж доки не получать ся з правдивим Христовим намістником.

А сполука ся не булаби цїлком трудною, »нехайби пани руської віри, а передовсїм митрополит з владиками радили спільно над ним, а опісля скликали за дозволом короля свою раду і покликали учених католиків, які би їм наглядно виложили потрібні річи«. Запевнює, що богослуженя лишилиби ся враз зі своїми обрядами і звичаями, »бо Божа Церков є прибрана ріжноманїтними красками, як цариця«, щоби лише папа іменував митрополита, а всї хотїли годити ся в спірних точках віри з Апостольською Столицею. Рівнож представляє їм користи, які би вийшли з сего з'єдиненя, і то крім духовних користий, крім висшої просьвіти, також полїтичні користи, не лише для Польщі, але і для них самих. »Держава (польська) в дочасних річах булаби могучійша і більше довіряли би вам преславні польські королї і от ся Литовська земля, тай надїляли би вас висшим урядами«[1]). Вкінци просить і завзиває, щоб не відкладали свого наверненя, представляючи їм нещастє царгородської, а блаженний розцьвіт римської Столицї.

Полякам робить справедливий закид, що до тепер не робили нїяких заходів коло справи Унїї. »Много мож здїлати, замічав влучно, намовою, добрим пожитєм і товариством з руськими владиками і в порозуміню зі сьвітськими боярами грецького обряду. Як би ми були обережні, ми могли давно мати руські школи, переглянути всї руські письма і мати своїх католиків виобразованих в їх словеньській мові. Треба було перекладати для руського народа і на польську і на руську мову потрібні до сего річи, щоби скорше пізнав правду. Добре булоби посилати учених до визначнїйших вельмож руського обряду, щоби їм вказували на їх блуди і небезпеку«[2]).

Твір Скарги лискавкою розійшов ся по цїлій Польщі і Руси. Одні Русини читали єго пристрастно і жадно і много

---

[1]) Памятники I. с. ст. 490.

[2]) Памятники 1. с. ст. 499.

з них перший раз довідувало ся про давні зносини грецької Церкви з Римом, про причини, що викликали роздор, а іменно, що колись так грецька Церков, як і руська жила в єдности з західною. Инші зі страху, щоби влучні слова Скарги не захитали до останка хитких в церковній вірі, викуповували єго твір і палили. Сам Скарга сьвідчить, що сей твір приніс богато хісна і коли він 1589 р. переїздив з королем через Литву до Інфлянт, найшов у виленських книгарів ледви один примірник і то не цілий. Пускаючи в сьвіт друге виданє, пише на вступі: »Сї книжки (о єдности Божої Церкви), як знаємо з досьвіду, вийшли многим на хосен і отворили їм очи, і богато тепер єще питає за ними і просять мене, щоби я в друге їх видав. Бо як сам успіх показує, будучи в Вильнї, ледви міг я знайти одну і то без початку«[1]).

Друге виданє було присьвячене Жигмонтови III. В присьвятї просить короля, щоби взяв собі до серця справу Унії. Слїдами Скарги пішов львівський Єзуїт, Венедикт Герберт, і оголосив у Львові 1586 р. малу розвідку в справі Унії п. з.: »Основи віри римської Церкви і істория грецької неволї« (»Wiary Kościoła rzymskiego wywody i greckiego niewolstwa historya«)[2]). Однак більше прислужив ся Герберт справі Унії ревною Апостольською працею між Русинами, як сим малим і слабо написаним твором.

Сей праведний і знатний монах через 20 лїт ходив від села до села по Червоній Руси, Волини, Поділю і Покутю та об'учував руський нарід, що не знав правд віри«[3]). Инші єзуїтські монастирі, розсїяні вже тодї по Литві і Руси, працювали рівнож в тім дусї з меншим, або більшим успіхом, як се можна вносити з немногих натяків Станислава Ростовського в єго

---

[1]) Памятники I. с. ст. 529. Пор. також А. З. Р. том IV. ч. 33, і Kojałowicza: Литовская Церковная Унія том I, ст. 47.

[2]) Віддруковано в Памятниках полем. Литературы ч. II. від ст. 613—632. Пор. о. Гербертї, Архив теол. о. Ябчинського том I, р. 1836 від ст. 461.

[3]) О ревній праци Герберта над навертанєм неунїятів сьвідчить нунций Bolognetto в листї до кардинала Птолемея Galli з дня 7. липня 1583 р. Архів Ват. Nunz. di Polonia XX. ст. 667.

історії єзуїтського чина на Литві[1]). Годї поминути на сїм місци єще одного Єзуїта, який не належав до жадного з литовських і руських монастирів, а прецїнь повагою і своїм становищем незвичайно попер гадку Унїї, яку перший раз видвигнув Скарга у Вильнї. Маємо на гадцї Антона Поссевіна, папського посла 1581 р. на дворі короля Стефана Батория і царя Івана. Поссевіно їхав до Москви з надїєю, розбудженою самим царем, з'єдинити російську Церков з Апостольською Столицею; але скоро завів ся в своїй надїї і в листах до папи Григория XIII. переконує єго, що годї мріти про приєднанє російської людности для Унїї так довго, доки не наверне ся руського народу в польській державі; рівнож замічує, що не тяжко їх навернути, як о тім переконав ся на місци з бесїди многих осіб. Треба лише поважно справою заняти ся. Тому радить папі взяти ту важну справу в свої руки, видати до руських владик лист (breve) і завізвати їх по батьківськи до згоди і єдности з римською Церквою. Бреве тото нехай привезе до Польщі який вчений богослов, котрий би міг служити епископам доброю радою в їх сумнївах, а папа нехай пришле латинські або грецькі книжки про схизму, а він сам постарає ся в Вильнї про їх руський перевід.[2])

Крім того дораджував папі заложити з власних фондів руську колєгію для убогої, руської і російської молодїжи. Там могла би она мати удержанє даром і образовала би ся в новооснованій академії в Вильнї під управою Єзуїтів, а вихована в католицькім дусї, працювати-ме над наверненєм свого власного народу. Але побоював ся, що царі не скоро позволять молодїжи своєї держави йти на науку до Вильна ізза ворожого настрою Росиї до Польщі; в такім случаю радить висилати молодїж родом з Росиї, а жадну науки, до єзуїтських

---

[1]) Lituanicarum Societatis Jesu hictoriarum provincialium pars I, auctore Stan. Rostowski S. J. Vilnae 1768 ст. 120, 121, 156. і на инших місцях.

[2]) Turgeniew: Supplementum ad historica Russiae documenta. Petropoli 1848. Від ст. 39—41 вичисляє Поссевін бажані книжки: Твори Ґеннадия, а саме о приматї папи; Enchiridion про ріжницю схизми і Унїї; Катехизм Канїзия і сьв. Томи з Аквіну: Про блуди Греків; буллю Евгена IV. видану на фльорентийськім соборі і и.

колеґій в Оломунци, в Празї або до грецької колеґії в Римі[1]. В дальшій переписцї з папою згадує єще, що в своїй подорожи до Москви через руські землї мав нагоду стрінути ся з кількома руськими князями і деякими членами руської шляхти і з їх бесїди набрав переконаня, що їм не тяжко з'єдинити ся з латинською Церквою; бо самі заявили, що якби їм отворити очи, они не вагалиби ся кинути православє, а злучити ся з римською Церквою[2]).

І дїйсно, в 1582 роцї станула в Вильнї колеґія себто семинар для руської і російської молодїжи, як радив Поссевіно і істнувала она там аж до знесеня єзуїтського чина через Климента XIV. Мала двайцять вільних бурс, які однак мабуть нїколи не були всї заняті. Рівнож і папа Григорий XIII. оснував кілька вільних бурс для Русинів і Росиян в Римі при грецькій колеґії сьвятого Атаназия, в Оломуци, в Празї та в Брунберзї.

Вкінци годить ся признати, що завдяки радам і заходам Поссевіна вийшло майже рівночасно крім писань Скарги і Гер-

---

[1]) Antonii Possevini S. J. Moscovia. Vilnae a. 1586. Alter Commentarius de rebus Moscoviticis. Cap. Rationes promovendae in Moscoviam catholicae religionis: »Inprimis ergo Seminarium instituendum videtur, quod paternam V. Beatitudinis erga Ruthenos, quoque curam orbi terrarum ostendat, operarios autem suppeditet huic sanctissimo aedificio excitando. Si quaereretur, ubinam Seminarium istud esset instituendum, primum Vilnae aut Polociae dicerem pro Ruthenis Poloniae regni proque iis, qui huius trienii bello in Moscovia capti minus difficultatis afferre negotio possent. Qui vero ex Moscovia educerentur, hi vel Olomucium vel Pragam mitterentur ad Pontificis Seminaria, in quibus ex eius linguae affinitate cum Ruthenica facilius, quantum satis esset doctrinae haurirent.

Maximi autem ponderis futurum sit ad Moscoviam convertendam, si episcopi sive Vladicae Regiae Russiae sese ad catholicam Ecclesiam aggregarent: propterea huc serio incumbendum videretur, si amantia brevia V. B. scriberet iisdem Vladicis, qui octo sunt, ad quos per unum theologum afferentur... eos autem V. B. ad veritatem agnoscendam invitaret...« ст. 21—25. Гляди також: Supplem. ad hist. Russiae docum. ст. 72.

[2]) Moscovia, карта 24: »Nam cum per Russiam regiam in Moscoviam veniremus, nobiles aliqui, qui schisma suum deseruerunt (стали протестантами), nobis fidenter dixerunt, si ea, quae a nostris audierunt, apud illos unqam dicerentur, maximum momentum ad eorum conversionem allatura«. Порівнай єще O. Pierling-a S. J. Le Saint Sieg, la Pologne et Moscovie, 1582—1587. Paris 1885; того-ж Un nonce du pape en Moscovie Paris 1864, і Antonii Possevini Missio Moscovitica, Parisiis 1882.

берта єще кілька инших полємічних, руських і польських розправ, яких ціль була просьвітити Русинів, як: »Ґеннадия Схолярія«, царгородського патриярха »Оборона фльорентийського собору« (1581 р.), Єзуїта Василя Замаського »Катехизм Канїзия« 1582 р. і инший катехизм без імени автора п. з. »Катехизисъ или наука всѣмъ православнымъ христіянамъ« 1585 р.[1])

Чи руські епископи одержали бреве, за яким був Поссевіно, не знати. Однак сумнїваємо ся, бо не стрічаємо найменшого слїду подібного папського письма, а тим менше нарочного папського відпоручника до владик на Руси.

В висше згаданім листї до папи натякує Поссевіно, що в переїздї через Русь розмовляв з деякими руськими вельможами в справі Унїї. Межи тими вельможами був князь Константин Острожський. Він сам пише про се в листї до Іпатия Потїя: »Я задумав і порозумів ся з Поссевіном, послом папи римського, що буду радити і диспутувати про деякі потрібні річи сьв. Письма не сам, але зі своєю старшиною і зі сьвящениками. А що Бог не хотїв сего, не знаю, чи для нашого добра, чи зла і чи оно так стало ся, як подобало ся Г. Богу«[2]).

Рівнож папському нунциєви Больонетто (Bolognetto), лежала дуже на серцю справа з'єдиненя відлучених Русинів від католицької Церкви. В тій цїли відбув кілька нарад з синами князя Костантина Острожського, Янушом і Константином, як також з самим старим князем. На иншім місци, де є бесїда про становище князя Константина Острожського зглядом Унїї, подаємо довший уступ зі звіту нунция до Апостольської Столицї про ту нараду з князем. Крім сего старав ся нунций впливати на князя воєводу в справі Унїї через архимандрита Палєольоґа, Грека, що прихильно відносив ся до католицької Церкви, а котрий перебував на дворі князя.

Старий князь заявив нунциєви (1583 р.), що готов житє своє жертвувати, щоби лише міг через се осягнути злуку обох Церков.

---

[1]) Макарія, Исторія Русской Церкви, т. IX. ст. 421 і 422.

[2]) Архів Ватик., Nunz. di Polonia том XX. Лист нунция Bolognetto з 6. липня 1583. р. Antirrisis albo Apologia przeciwko Krzysztofowi Philaletowi Wilno 1600, ст. 42.

Нунций намагав ся переконати короля Батория, що в інтересї Унїї потрібно відновити привілей Володислава Варненьчука, признаний руському духовеньству після оголошеня фльорентийської Унїї і візвати патриярха, щоби перенїс свою столицю з Царгорода до Львова або Вильна і надавати руські епископства лише таким особам, котрі є прихильні католицькій Церкві. Нунция попирав виленський епископ Юрий Радивил. Однак король з проєктів нунция не пророкував великих надій для Унїї[1]).

Рівночасно з Поссевіном звертав увагу Церкви і ряду на потребу Унїї найзнатнїйший з поміж сьвітського польського клиру тодїшний письменник і богослов, Станислав Соколовський, професор краківського унїверситета і королївський проповідник, в своїх двох латинських творах. Перший з них має наголовок: »Censura Ecclesiae orientalis« (1582 р.), другий: »De verae et falsae Ecclesiae discrimine libri tres« (1583 р.[2])

Ото все, що здїлано для справи Унїї в кільканайцяти перших лїтах від появи Єзуїтів на Литві. Обмежували ся они на захвалюваню єї в проповідях, в приватних розговорах, на народних місиях, в письмах, зі шкільних катедр, а передовсїм з катедр виленської академії, вказуючи з одної сторони на внутрішне відродженє і розцьвіт католицької Церкви в розмірно короткім часї, бо від тридентийського собора, а з другої на безладє східної Церкви. Поза ті межі не вийшли они аж до 1590 р. Єзуїти під проводом Скарги бажали справедливо, щоби наверненє Русинів довершило ся не инакше, як лише дорогою осьвідомленя, переконаня і добровільного рішеня; і нїхто не зможе їм виказати, щоби коли небудь перли польський ряд до насильних средств. Зовсїм природно, що така праця над з'єдиненєм Руси з католицькою Церквою, яка вела ся впрочім ледви на пятьох місцях просторого краю, вимагала довшого часу, щоби видати очевидні плоди. Але і то зрозуміле, що коли одні Русини з цїкавости читали католицькі письма, які відносили ся до їх Церкви, або бодай пильно ходили на проповіди, науки, єзуїтські диспути і опісля в певній

---

[1]) Архів Ватик. Nunz. di Polonia, l. c. і ст. 667., лист з 7. липня 1583 р. і том XXI, ст. 236, лист з 16. червня 1584 р.

[2]) Łętowski: Katalog prałatów, kanoników i biskupów krakowskich. Kraków 1853, том IV. ст. 65.

мірі хилили ся до католицизму, то другі знова готовили ся до опору.

На чолї послїдних зараз в початках працї виленських Єзуїтів, бачимо князя Андрея Курбського († 1583 р.). Він видїв небезпеку, яка грозила православній Церкві; тому слав не лише упімненя до виленського посадника, Кузьми Мамонича, щоби виленські Русини не брали участи в єзуїтських науках і диспутах, або приходили тільки в товаристві вчених мужів грецького Чина, якіби з'уміли ослабити докази Єзуїтів, але також, щоби ослаблювати вплив Єзуїтів, спроваджував твори східних Отцїв і церковних писателїв і казав переводити поодинокі уступи на руську мову. Що більше, навіть наклонив ожененого вже свого сина, князя Михайла Оболенського, що той покинув жінку і дїти і через пять лїт перебував в Кракові і в Італїї на науцї грецької і латинської мови, щоби при недостаточі инших вчених, міг бути своїм землякам переводчиком грецьких письм, а тим самим, як собі думав, боронити Церкву перед католицькими затїями[1]).

Рівнож Острогська академія, основана 1580 р. князем Константином Острожським, виступила від початку свого істнованя до борби з Єзуїтами в обороні східної Церкви і православя. В відповідь на розправу Скарги »O jedności Kościoła« видав 1588 р. острожський сьвященик Василь, книжку під заголовком: »О єдиной вѣры сочиненіе острожского священника Василія«[2]).

В слїдуючих лїтах появилось з того самого жерела кілька инших полємічних письм, котрих авторами були по части протестанти, а по части такі православні, що сприяли протестантським ідеям.

Перші стараня около наверненя Русинів до єдиости почали ся за пановання Стефана Батория. Він числив ся з сим зростаючим опором Русинів против Унїї, ба навіть бояв ся накинути Русинам григориянський календар, мимо сего, що форма календаря не мала нїчого спільного з вірою; що більше,

---

[1]) Жизнь князя Андрея Михайловича Курбского, 3 томи, Кієвъ 1848—1856 і Макарія, Исторія русск. Церкви, т. IX., ст. 424 і сл.

[2]) Памятники полем. литер. ч. II. від ст. 633—938.

двічи 1584 і 1585 р. заказував осібними універсалами силувати Русинів до него[1]).

Рівнож Жигмонт III. в перших лїтах володїня йшов цїлковито слїдами свого попередника і доперва пізнїйше став горячим приклонником Унїї. В противнім случаю не бувби дав царгородському патриярхови дозволу на виконуванє судовласти в своїй державі, коли той приїхав на Русь (1589 р.), анї не бувби в тім часї затвердив схизматицьких брацтв у Львові і Вильнї, котрі підлягали безпосередній власти патриярха, поминаючи місцеву власть епископську.

Так один як і другий король певно з вдоволенєм глядїли на працю Єзуїтів коло Унїї, але нема слїду, щоби перед 1590 р., будьто посередно будьто безпосередно дали руським епископам зрозуміти свої бажаня: кинути схизму а перевести низше духовеньство враз з народом на лоно католицької Церкви. І певно булоби не мало часу минуло, щоби король Жигмонт III. рішив ся на якийсь відважнїйший крок в справі Унїї, поки царгородський патриярх не присилував єго і руське епископство морально до скорого рішеня.

---

[1]) А. З. Р., том III. ч. 139 і 140. Supplementum ad histor. Russiae docum., ч. 59 і 178. Antigrafe. Вильно 1608, роздїл I. Verificatia niewinności. Wilno 1621, ст. 33.

РОЗДІЛ II.

Побут царгородського питриярха Єремії II на Литві і Руси в 1588 і 1589 р.

Відколи істнувала руська Церков, являє ся на руській земли перший раз царгородський патриярх в 1588 р. Був се патриярх Єремія II. Цїлию його подорожи була Москва. Користаючи з нагоди переїзду через Русь, задержав ся як в переїздї до Москви, так і з поворотом трохи довше в деяких містах Литви і Руси. До Москви їхав, щоби випросити у царя гроший, яких йому треба було на оплату султанови, свому зверхникови і тром своїм суперникам, котрі стреміли до того самого достоїньства і щоби там установити патриярхат, о який старав ся цар Теодор вже від двох лїт при помочи антиохейського патриярха Йоахима, котрий перебував в Москві. Ледви переступив границї Польщі, а вже зі всїх сторін посипали ся жалї на цїлковитий розстрій Церкви, на безпримірне житє епископів і низшого духовеньства, на їх найтяжші однак безкарні проступки, не згадуючи вже про цїлковите занедбанє пастирських обовязків. В слїд за сим ішли погрози, що як так дальше потреває, то опустять православну церков, а перейдуть до латинської, де є більший лад, карність і старанє про релїґійне осьвідомленє народу[1]).

Сим жалобам і однодушному покликови о поправу Церкви не міг оперти ся патриярх і обіцяв в поворотї з Москви задержати ся довше на Руси, зарадити потребам Церкви і усунути надужитя. В тій цїли заосмотрив ся в дозвіл короля до виконуваня духовної юрисдикциї в підчинених єму краях, та

---

[1]) Пор. попередний роздїл.

позволенє ужити всяких конечних средств[1]) до переведеня реформи і заповів синод в Вильнї на місяць липень 1589 р.[2]). Жигмонт III. дає єму цїлковиту свободу дїланя в так званім »ґлєйтї« з дня 15. липня 1589 р., а розісланим до всїх державних і мійських урядів. Він звучить: »Коли патриярх Єремія відвідав своїх підданих в Польщі, даю єму власть вглядати у всї церковні справи, має судити і карати духовних від найнизшого до найвисшого після приписів грецького послуху, і анї духовний анї сьвітський уряд не сьміє єму в тім перешкаджати«. Сей побут патриярха в краю заповідав найкрасші успіхи. О скілько се здїйснило ся, в скорі переконаємо ся.

На єго поворот з Москви зібрав ся в Вильнї в липни цїлий руський епископат, з виїмком архиепископа полоцького і епископа перемиського, котрі ізза старечого віку і недуги не могли приїхати; зїхало ся також много низшого духовеньства, члени брацтв і чимало руської шляхти. Був тодї в Вильнї і Жигмонт III.

Заповіджений синод в Вильнї не відбув ся. Зложив Єремія з уряду Онисифора Дївочку в наслїдок жалоб, що доходили до него з усїх сторін і загрозив такою карою всїм двічи і тричи жонатим сьвящениким, коли би важили ся дальше сповняти сьвященичий уряд; рівнож загрозив пинському епископови, Леонтиєви, коли буде терпіти в своїй диецезиї сьвящеників двічи жонатих. На сїм закінчила ся головна реформа, що очевидно не заспокоювала найменших жадань руського населеня[3]).

На опорожнений митрополичий престол треба було поставити нового пастиря. Дня 27. липня іменував король митрополитом мінського архимандрита, Михайла Рогозу, з припорученя новгородського воєводи, Скумина Тишкевича. Патриярх висьвятив єго на архиепископа, дня 1. серпня, але мабуть

[1]) Королївський унїверсал, удїляючий патриярсї сей дозвіл, гл. в Актахъ западн. Росс. IV ч. 16.

[2]) Theiner, Monumenta Poloniae, т. III. ч. 46., де епископ Вернард Мацєйовський виразно звіщає пап. леґатови Аннїбалї про заповідженє патриярхом синоду до Вильна і додає, що руські владики волїли би їхати до Берестя, до місця вигіднїйшого, бо близшого.

[3]) А. З. Р. том IV. ч. 17.

нерадо. Російські письменники поясняють неохоту патриярха передчутєм, що Рогоза буде відступником грецької Церкви. Ті самі письменники роблять з сего дальші заключеня, що на вибір Рогози вплинули Єзуїти, бо Рогоза передше мав дати їм безсумнївні докази своєї охоти приняти Унїю[1]). Є се пусті здогади. Рогоза був монахом без догани, чистих обичаїв, але слабої і хиткої вдачі, сам нездібний до кроку так великої ваги як Унїя і цїлком не відносив ся прихильно до неї. Таке сьвідоцтво дає єму навіть так загорілий противник Унїї, як Коялович, в своїй історії Унїї на Литві[2]).

З Вильна удав ся патриярх в товаристві нового митрополити і епископів до Берестя, а відбувши тут синод, наложив на митрополита обовязок скликувати рік річно провінциональні синоди[3]). На тім синоді, дня 16. серпня, підніс луцького епископа Терлецького, до достоїньства ексарха. Такої гідности не доступив доси нї один руський епископ, а давала она власть ексархови на рівнї з юрисдикциєю митрополита не лише над прочими епископами — підчиненими єму, але ставила єго понад митрополита. Сам патриярх говорить до руських владик в своїй грамотї, сповіщаючій се іменованє, що ексарх значить тілько, що в латинській Церкві кардинал, а узнаючи єго юрисдикцию, називає єго своїм »намісником« для поправи епископів, для нагляду над ними і над цїлим духовеньством; може їх напоминати, карати, а навіть зложити з уряду; а всїх вірних завзиває, щоби новоіменованого ексарха так само почитали і шанували, як єго самого[4]).

Іменованє патриярха здивувало всїх, для митрополита однак була незаслуженим ударом в лице і упокоренєм. Поважний російський історик руської Церкви, московський митрополит Макарий признає: »що поставленє нового достоїньства ексарха з такою властию в київській митрополії, було обиджаючим для місцевого митрополита і не могло нїчого

---

[1]) Макарія, Исторія русской Церкви, том IX. ст. 484 і А. З. Р. IV. ч. 20.

[2]) Литовская Церковная Унія, том I. ст. 60, 264—268, пор. Antirresis ст. 46.

[3]) А. Ю. З. Р. часть I. том I. ст. XXXV.

[4]) А. З. Р. том IV. ч. 21. Ю. З. Р. часть I. том I. Кіевъ 1859 ст. 252 і 253 і Макарія, Исторія русской Церкви, том IX, ст. 488 і слїд.

доброго пророкувати для цілої митрополії і додає »тяжко поняти сей крок патриярха«[1]).

Річ ясна, що се постановленє ексарха обиджало в найвисшім степени митрополита, бо було найочевиднїйшою заявою недовіря до него, а опісля дало підвалину до роздвоєня церковної єрархиї, якій передовсїм в тім часї так дуже треба було одноцїльного дїланя, спрямованого до спільної цїли внутрішного відродженя Церкви. Але і легко поняти, чому патриярх таке здїлав. Патриярхови очевидно не так лежало на серци відродженє Церкви і поправа епископів, як радше се, щоби не стратити так значної части свого стада. В тій цїли уважав за потрібне протиставити непевному в своїх очах митрополитови иншого, обдареного не меншою властию духовного зверхника; здавало ся, що буде міг на него числити, і що сей стане рішучо в обороні схизми і злуки з Царгородом, коли би митрополит заявив охоту зєдинити руську Церков з латинською.

Оттак все під ту хвилю промовляло за тим, що поступованє патриярха було в дечім лукаве, але мудре.

Наймудрійшим і найревнїйшим епископом з цїлого тодїшного руського епископату був пинський шляхтич Кирило Терлецький. Він дав докази великої ревности і печаливости о добро Церкви від хвилї, коли 1585 р. став луцьким епископом. Коли Терлецький обняв се епископство по Йонї Красенськім, якого скинено з епископства за ріжні проступки, то застав єго в найбільшім неладї.

Духовеньство було неслухняне і найпоганїйших норовів; катедральна церков цїлковито знищена, а єї дорогоцїнности і маєтки розграбили свояки попередника. Терлецький обмежив самоволю духовеньства, катедральну церков відновив, свояків Йони Красенського, що грабили церковне майно, висьмівали і оклевечували єго, візвав перед суд; боронив епископського маєтку і своєї доброї слави, а своєю енерґією і витревалостию побідив своїх противників. Не меншу відвагу і витревалість заявив в борбі зі своїм гнобителем, луцьким старостою, Сємашком. В наслїдок сего став Кирило незабаром найбільше популярним епископом серед руського населеня. Навіть князь

---

[1]) Тамже, ст. 490.

Острожський був для него дуже ввічливий. Не дивно отже, що патриярх звернув на него своє око. Инша річ, чи се, що здїлав патриярх, було для добра Церкви. О скілько однак осягнув намірену цїль, внедовзї побачимо[1]).

Єще одну похибку поповнив патриярх Єремія в часї свого побуту на Литві і Руси, з подібних причин, що і установленє ексарха в особі епископа Терлецького. Іменно виніс він львівські і виленські брацтва (1589 р.) до гідности ставропиґійських брацтв, се є виняв їх з під власти місцевих епископів, а піддав своїй безпосередній власти; уповажнив їх до нагляданя не лише над низшим духовеньством, але і над самими епископами, дав їм право рішати про їх правовірність і доносити собі про неслухняних[2]).

До сих брацтв належали самі люди сьвітські, по більшій части міщани, хотяй з часом приступило до них чимало шляхти. І так вівцї, стали наставниками над своїми пастирями, тай до сего в справах чисто духовних. Годї подумати щось більше неприродного, щось більше противного канонови, над се розпорядженє патриярха. Дїйсно, не пастирська ревність, але лукава византийська хитрість могла піддати патриярхови такий нецерковний середник. Коли установленє ексарха, внесло роздор між руське епископство і спиняло однодушну, духом любови назнаменовану працю епископів, то знов основанє ставропиґійських брацтв, кидало кість незгоди і сїяло безнастанні роздори межи епископською властию, а сьвітськими людьми, до сего людьми найживійшої віри.

---

[1]) Тому, що завів надії схизми, деякі письменники роблять много закидів характерови Терлецького, як пр., що був розбійником, що підробляв гроші, що давав захист злодїям і и. Але вже сама злоба тих закидів насуває сумнїв на їх правдивість, а до сего єще і ся обставина, що доперва від часу, коли Терлецький заявив ся прихильником Унії, с. є. від 1594 р. єго вороги виступають з ними. Звістні автентичні документи не заключають в собі нїчого, що давало би підставу до так тяжких закидів. А. Ю. З. Р. ч. І. том І. ст. XXX і сл. Вкінци порівнай о Терлецькім: А. З. Р. том III. ч. 133, 150; Виленскій Археографіческій Сборникъ, VI. ч. 38. А. Ю. З. Р. ч. І. том І., ч. 44—47, 49, 51—53, 73; Макарія, Ист. том IX. ст. 448 і сл.; Кояловича: Литов. Церк. Унія том І. ст. 63—64, 269—270.

[2]) Apokrisis, ст. 269 в II ч. Памятникôвъ полем. Лит. Архив Ю. З. Р. том VI. предисл. ст. 12; А. З. Р. IV. ст. 150.

Через ті брацтва хотів патриярх, як влучно зауважує Костомарів, не лише знати все, що діяло ся на Руси, але держати в своїх руках руську Церков і рядити нею після засади: divide et impera[1]).

Якось незабаром показали ся наслідки сего нещасного правлїня патриярха. Давнїйші спори львівського епископа, Ґедеона Балабана, з місцевим брацтвом, розгоріли ся єще сильнїйшою поломінею, відколи брацтво, чуючи свою незалежність від епископа, відносило ся до него зі щораз грізнїйшою поставою.

З Берестя поїхав патриярх в товаристві трох епископів: Терлецького, Балабана і Хребтовича до Замостя до канцлєра Замойського, куди вже в подорожі до Москви був загостив[2]).

В другій половинї 1589 р. покидає Єремія Польщу, збогачений грішми так в Москві як і в Польші і через Молдавщину попрямував до своєї столиці, побоюючись, щоби який з єго трох суперників, не загорнув престола в свої руки.

2. По єго відїздї настало на Руси у одних розчарованє, у других розяренє і обуренє. Нїхто вже тепер не сумнївав ся, що з Царгорода годї надїятись обновленя Церкви. Зайшла єще в тім часї дрібна на позір обставина скріпляюча загал в переконаню, що Русь служить царгородському патриярхови лише яко богате жерело доходів.

Небавом по відїздї патриярха, наспів до митрополита на Литву товариш подорожи Єремії до Москви, архиепископ Дионїзий, немов би в імени патриярха і з листом від него, з жаданєм, щоби митрополит заплатив Єремії за своє сьвяченє 15.000 аспрів. Однак вневдовзї виявило ся, що Дионїзий був обманцем, що доперва в Вильнї підробив лист і печать патриярха і що не мав від него нїякого післанництва. Очивидно митрополит відмовив жаданих гроший. »А тому, що не лише менї, але і всїм, кого я радив ся, видало ся підозрілим то, що пише в листї до львівської Ставропиґії, я відмовив єму, хо-

---

[1]) Историческія Монографіи и Изслѣдованія, том III. ст. 193. Петербугргъ 1867.

[2]) Автор »Перестороги« А. З. Р. IV. ч. 149 розказує про підступ Балабана проти Терлецького, опісля про віддачу листа від патриярха до митрополита і зневагу єго посла обома епископами. Поминаємо се оповіданє, бо оно не є стверджене нїяким сьвідоцтвом, а походить з сумнївного жерела.

тячи сам писати про се до патриярха, чи так дійсно є, чи ні. З сеї причини лютий на мене Дионїзий відїхав«[1]).

Хотяй досить скоро стало явним, що не патриярх жадав гроший але обманець, що недавно був приятелем і довірником патриярха, то мимо того обуренє на Руси против царгородських Греків було велике.

Такі і инші вже висше згадані обставини здїлали, що по відїздї патриярха руські владики почали поважно думати о зірваню з Царгородом. Та дивно, що Терлецький і Балабан вели перед в тім змаганю, очивидно кождий з инших понук.

Рівночасно також у канцлєра Яна Замойського і Жигмонта III. дозріла гадка, відлучити руську Церков від царгородського патриярха, а зєдинити з католицькою. У Жигмонта III. дозріла ся гадка переважно з релїґійних причин, під впливом Петра Скарги, який 1590 р. присьвятив єму друге виданє свого твору »O jedności Kościoła Bożego;« у Яна Замойського головно з полїтичних причин.

На рішенє Замойського міг вплинути сам факт утвореня Єремією нового патриярхату в Москві 1589 р.

Небезпеки сеї царської інституциї, ледви чи міг не добачити ґенїяльний канцлєр.

Зараз перший патриярх Йов назвав себе »патриярхом володимирським, московським, всеї Руси і всїх країв півночи,« а один з єго наслїдників, Нїкон, іменує себе 1656 р. не лиш патриярхом цїлої великої і малої Росиї, але видає прикази на Литву, неначе в межах свого патриярхату, іменує ігумена Марковського монастиря в Витебськім своїм намісником на полоцьку і витебську диєцезию для тамошних неунїятів, та взиває, щоби він не поминав відповідної нагоди, приниманя Унїятів на лоно схизми[2]).

Що Русини ізза єдности віри хилили ся більше до Росиї і на неї оглядали ся, знали про се тодїшні державні мужі

---

[1]) Monumenta Confraternitatis Stauropigianae Leopoliensis edidit Vlad. Milkowicz t. I. Leopoli 1895, док. ч. CCLVIII. з 4. грудня 1592. Аж до оголошеня сих документів думали загально, що сам патриярх жадав гроший і що се спонукало руських епископів виповісти єму послух. — Пор. для характеристики Єремії в Макарія: »Исторія русской Церкви том IX. ст. 680—682.

[2]) Витебская Старина, том I. Витебск 1883. ч. 125.

в Польщі. Рутський в однім своїм листї до римської Пропаґанди каже, що Русини були завсїгди нераді Полякам, лише таїли сю відразу і не виявляли єї на внї, а в часї воєн Баторія звіщає Поссевіно папі Григориєви XIII, що в своїх Церквах молили ся за побіду російського оружа[1]).

Полїтичний змисл вимагав відтягнути Русь від православя, а тим самим відірвати єї від всякої звязи з Москвою і Царгородом. Опісля дізнаємо ся, як царгородські патриярхи під впливом В. Порти 1621 р. користували ся своєю верховною, духовною властию на Руси на некористь Польщі, і що о много більша небезпека була би грозила Польщі, наколиби московський патриярх був розтягнув свою верховну власть на всїх Русинів в Польщі.

Згадуючи однак про полїтичну користь польського уряду з Унїї Русинів з католицькою Церквою, годить ся також приглянутись на сїм місци близше причинам, якими руководили ся перші ініциятори Унїї серед руського епископату с. є Ґедеон Балабан і Кирило Терлецький.

У Ґедеона Балабана, чоловіка, як нам впрочім звісно, хиткої вдачі, найважнїйшою, а може одинокою понукою був спір з брацтвом і патриярхом, що стояв по сторонї брацтва, яке будучи ставропиґійським не хотїло признати над собою єго верховної власти. Патриярх загрозив Ґедеонови клятвою і зложенєм з уряду, наколи він посьміє дальше нарушувати привілеї брацтва. Балабан не видїв иншого виходу з сего так тяжкого положеня, як виповісти патриярхови послух, а піддати ся з цїлою диєцезиєю під власть папи. Здавало ся, що обставини сприяли сему намірови серед досить загального невдоволеня, яке голосно відзивало ся по від'їздї патриярха з Руси. Звірив ся отже наперед зі своїм наміром архиепископови Дмитрови Солїковському і просив єго, щоби поміг єму визволити ся з неволї патриярхів і брацтв. Опісля мабуть за радою Солїковського, порозумів ся з Терлецким. Що такий, а не инший був початок звороту Балабана до Унїї, сьвідчать

---

[1]) Поссевіно доносить папі Григориєви XIII: »Senatus et rex imprimis, qui eorum (Ruthenorum) fidem suspectam habeat, cupit eos catholicos fieri; et enim incolae ipsi in schismate Moschis adhaerentes comperti sunt – orationes publice facere pro victoria eorum contra Polonos«. Supplem. ad hist. Russiae doc., nr. 2.

про се російські писателї, а найяснїйше потверджує се сучасний подїям, митрополит Потїй. В єго листї до кардинала Баронїя 1600 р., в якім Потїй пояснює пізнїйше відступленє Балабана від Унїї, читаємо:

»Не диво, що львівський владика не остояв ся при сїй єдности, бо не зачав єї зі щирого серця, анї для слави Божої, але більше для приватної справи тому, що на него негодували патриярхи за львівське брацтво; се признають і самі львівські братчики. Навіть і сам львівський архиепископ може сказати, що львівський владика приїздив до него до Дунаєва, благав зі слїзми і падав до ніг, щоби освободив єго з неволї царгородських патриярхів, обіцюючи покорити ся римському папі. Коли хто на стільки сьмілий, що очернює єго, нехай радше порадить єму запитати ся про се луцького владику, який радо викаже безсумнївними доказами, що нїхто инший, а лише він почав насамперед сю єдність і відступив від патриярхів«[1]).

Противно Кирило Терлецький, личність під кождим зглядом висша від Балабана, який міг лише почувати ся до вдячности зглядом патриярха, за своє незвичайне вивисшенє, мусїв мати до свого кроку важні причини, коли мимо сего в невдовзї по єго відїздї з Польщі, відлучає ся від него. Головною причиною був у него без сумнїву згляд на добро Церкви і на пекучу потребу скорого єї відродженя. Наочно переконаний, що годї надїятись чогось від патриярха, котрий був більше занятий журбою про своє істнованє і удержанє себе на патрияршім престолї, як про добро і розвій своєї Церкви, рішив ся скоро відступити від него, а з'єдинити ся з римською Церквою.

Як страшний був тодї занепад в руській Церкві, була про се ширша бесїда в попередній книзї, тут можемо навести єще два достовірні і непідозрілі сьвідоцтва: львівського брацтва і князя Константина Острожського.

Львівське брацтво пише в звітї, висланім в 1592 р. до патриярха про внутрішний стан Церкви: »Сьвященики двічи жонаті як деінде так і в нас, відправляють сьв. Лїтурґію. Епи-

---

[1]) Supplementum ad hist. Russiae doc. nr. 186 і пор. Antirresis, ст. 55 і 56 і Науковый сборникъ 1867 р. Львôвъ ст. 111—134 і 199—210, Гедеонъ Балабанъ, епископъ львôвскій, Петрушевичь.

скопи: холмський (Дионїзий Збіруйський) і пинський (Леонтий Пелчицький), живуть з жінками, а до сего перемиський (Михайло Копистеньский) з жінкою введений в епископство. Двоєженцї видячи се, сьміло сповняють дальше духовний уряд. Про многі инші (проступки) ми написали до александрийського патриярха. Церков дуже сумує. Особи на становищах впали в ріжні єреси і ті, що хотїли вернути до віри своїх батьків, тепер вирікають ся сего, вказуючи на нелад Церкви, а всї люди одноголосно говорять: наколи не наступить лад в Церкві, розійдемо ся, вкінци піддамо ся під римський покров і будемо жити в незаколоченім супокою! В другім листї того самого року (7. вересня) додає: »Наша православна Церков є повна всяких блудів і нарід побоює ся, чи не грозить її цїлковита загибель. Богато рішило піддати ся римському папі і жити під єго властию, заховуючи без перепони цїлий свій обряд грецької віри«[1]).

Князь Константин Острожський, великий покровитель Церкви, жалїючи над єї упадком, дає сумний образ тодїшного стану сеї Церкви в листї до володимирського владики Потїя (21. червня 1593 р.): »Явно всїм, що люди нашої віри згіршили ся і так суть в богослуженях отяжілі, лїниві, недбалі, що не лиш не виконують своїх християнських обовязків і не обороняють Божої Церкви і старинної своєї віри, але єще самі з неї насьміваютъ ся і покидаючи єї приступають до ріжних сект... І не через що инше розмножило ся між людьми таке лїнивство і відступство, як найбільше через то, що зникли учителї і проповідники Божого слова, устали науки, не чути проповідий... настав голод Божого слова, настало тому і відступство від віри і закона... Все перевернуло ся і упало, всюди гнет, нарікання, нужда і коли не зарадимо сему, Бог знає, який конець нас чекає«[2]).

Терлецький глядїв з одної сторони на се зруйнованє своєї Церкви, на гнет парохіяльного духовеньства приватними патронами Церкви, їх повновласниками і віднаємниками, що присвоювали собі над бідними сьвящениками майже епископську власть[3]); з другої сторони видїв, як сусїдна католицька Церков

---

[1]) А. З. Р. том IV, ч. 33.

[2]) А. З. Р. том IV, ч. 45 і Antirresis ст. 41.

[3]) Antirresis, ст. 76 і сл.

в послїдних часах щораз більше відроджувала ся внутрішно, підносила ся духово, закладала семинариї і инші школи для образованя духовеньства, як зростав єї вплив і поважанє в суспільности і як родини заражені до недавна ріжними сектами, вертали назад на єї лоно. Тож мусїв признати, що Церков відродить ся о много скорше, коли піддасть ся католицькій Церкві, як коли дальше буде звязана з поневоленим і збещещеним поганами царгородським патриярхатом. А коли се признав, взяв ся рішучо до дїла, бо як вже висше згадано, цїла інтелїґентнїйша часть народу готовилась перейти або до латинської Церкви, або до протестантських сект[1]) тому, що обридли були вже єї нелад Церкви та необразоване і недбале духовеньство[2]).

Крім сего не були без впливу на диєцезию Терлецького два мужі: Вернард Мацєйовський і берестейський каштелян, Адам Потїй.

Вернард Мацєйовский був в тім самім часї латинським епископом в Луцьку, коли руською епіскопією рядив там Кирило Терлецький. Мацєйовський є звісний в історії польської Церкви, яко чоловік повний Божого духа, ревний пастир і горячий патрийот. Жиючи і працюючи серед руського населеня, мав нагоду пізнати близше внутрішні відносини руської Церкви, а заразом зближити ся до знатнїйших руських личностий, а особливо до місцевого пастиря Русинів. З сеї нагоди користав, щоби на близше пізнаних впливати в католицькім дусї. Справа з'єдиненя руської Церкви з католицькою лежала йому так дуже на серцю, що коли патриярх Єремія їхав через Русь до Москви, Мацєйовський шукав нагоди стрінути ся з ним, наклонити єго до розмови з католицьким духовеньством і обго-

---

[1]) Leon Krewza w obronie jedności cerkiewnej. Wilno 1617. ст. 105; Анаст. Сѣлява в Antelenchu. Wilno 1622. ст. 47—50, Antirresis ст. 179.

[2]) Зах. Копистенський, схизматицький автор, пише в своїй Палинодіи (Полемическая Литература I.) ст. 1057, що порядні люди стидали ся вступати до духовного стану, а до него »самыи толко голодныи и неукове такъ натиснули были, же южь не розознати было, гдѣ былъ частшій пресвитеръ, въ корчмѣ чили въ Церкви«? Пор. Макарія I. с. том IX. ст. 567; Акты З. Р. том IV. ч. 149, ст. 205. Пор. Θρῆνος, с. є Плач східної Церкви Теофіля Ортольоґа. Вильно 1610. к. 15. Єрархія Дубовича, ст. 192. Paraenesis Смотрицького, ст. 53 і 54.

ворити услівя Унії обох Церков. Патриярх умів зручно оминути сю стрічу.

По від'їздї Єремії з краю, найбільше залежало Мацєйовському на приєднаню для Унії Терлецького, яко найвисшого достойника руської Церкви. Хоч скупі і дуже уривочні маємо вісти про взаїмні зносини одного епископа з другим, то вже з сего, що знаємо, можна заключати, що ті зносини відбували ся часто і що одинокою їх цїлию і предметом була Унія. Нерішеному і хиткому з початку Терлецькому, додавав Мацєйовський відваги, виступити рішучо зі своїми переконанями, а заохотивши єго до дїла, служив єму опісля і другим епископам за посередника між ними, а королем і канцлєром. Звідси без сумнїву немала часть заслуги доведеня Унії до кінця, належить ся Мацєйовському. Сю заслугу виразно признає єму папа Климент VIII. в листї до него, коли вже руські епископи зложили присягу вірности в Римі 1595 р.

»Як велика часть радости, з якої дізнаємо з повороту руських епископів на лоно римської Церкви, належить до Вашої Всечесности, дуже добре знаємо, пише папа: »Нехай справедливий Судия нагородить Тобі щедро в день заплати, за Твою працю, над злукою відірваних членів з Головою. Надїємось, що всьо, що єще лишає ся до здїланя, при Твоїй помочи точно стане ся, бо Ти з небувалою ревностию заняв ся сею спасенною справою«[1]).

Адам Потїй[2]), берестейський каштелян, вчасти посередно через Мацєйовського, вчасти безпосередно впливав на Терлецького в дусї прихильнім католицькій Церкві. Через зносини з кардиналом Коммендонїєм, папським лєґатом в Польщі, переняв ся католицькими засадами (ідеями) і став горячим приклонником Унії. Укріпляв єго в тім Мацєйовський, до якого заходив часто, яко каштелян і Єзуїт Венедикт Гербест, що перебував в домі епископа Мацєйовського. Потїй, ревний серед руського народу апостол, піддав Мацєйовському гадку, щоби

---

[1]) Theiner: Vetera Monum. Poloniae et Lituaniae, том III. ч. 46 і 188 і Макарія, Исторія Р. Ц. IX. ст. 515 і 516.

[2]) Потїй родив ся 1541 р. Перше образоване побирав в кальвінській школї князїв Радивилів, був якийсь час на службі Радивилів і під їх впливом з схизматика став кальвіном. 1574 р. вернув на лоно католицької Церкви.

старав ся стрінутись з Єремією, як той буде їхати до Москви 1588 р. і наклонити єго до розмови з католицькими богословами, бо думав, що се може вийти лише на користь зєдиненя обох Церков. Коли прийде до такої розмови (colloquium), то без сумнїву католики віднесуть побіду і нерішучих заохотять до зєдиненя зі своєю Церквою. Колиж патриярх не схоче розмови, то се буде для нас доказом, що схизма опирає ся на слабоньких підставах, а тим самим стане новою понукою до єї покиненя.

Не таїв також Потїй перед епископом Мацєйовським, що і він і много єго однодумців слїдять точно патриярха, чи приїхав на Русь по хабарі, чи для душевного хісна вірних[1]). Перенятий ідеєю зєдиненя руської Церкви з римською, шукав стрічи з Терлецьким, своїм пастирем, якого впрочім без сумнїву стрічав у Мацєйовського. На жаль не звісні нам близші подробиції з єго відносин до Терлецького в часї, коли був єще каштеляном; все таки довідуємо ся про єго зносини з Мацєйовським, случайно лише з єго листу до нунция.

Серед заходів біля Унії, що виринули тепер між руськими епископами, зникає з очий стать Потїя через три перші роки. За те рука Мацєйовського видна у всїм аж до кінця. Чого однак зовсїм не бачимо в сих старанях, а чого найбільше належалоби сподївати ся, то хиба участи Єзуїтів.

---

[1]) Theiner, l. c. том II. ч. 46, де Мацєйовський в листї до апостольського нунция в Польщі, описує се подрібно і висказує ся з великим признанєм про Адама Потїя. Називає єго: »authoritate, doctrina atque rerum usu non vulgari vir, quisque omnium eorum, quae ad religionem spectant, scientissimus inter suos esse videtur«. Пор. також А. З. Р. т. IV. ч. 56 і 149, ст. 209 в примітцї.

РОЗДІЛ III.

Заходи руських епископів в справі Унії в 1590, 1591 і 1592 рр.

Після наказу патриярха Єремії (1589 р.) в Берестї рішили руські епископи сейчас слїдуючого року, по єго відїздї відбути синод. Сей синод мав первісно відбути ся в Белзї, містї холмської диєцезиї; але митрополит нараз змінив свій первісний намір і заповів єго до Литовського Берестя на день 24. червня 1590 р. і запросив крім епископів і архимандритів, також деяких знатнїйших сьвітських громадян і членів брацтв.

Тимчасом кілька чи кільканайцять днїв перед тим, точне се означити годї, з'їхали ся до Белза мабуть на зазив епископа Кирила Терлецького, чотири епископи, т. є. побіч Терлецького, львівський епископ (Балабан), пинський (Леонтий Пелчицький) і холмський (Дионїзий Збіруйський[1]).

І на сїм з'їздї станула перша спільна постанова згаданих епископів: зірвати з патриярхом, а підчинити ся Апостольському Престолови.

Рішенє там уложене за згодою присутних а датоване з Берестя[2]) звучить:

»Ми епископи низше підписані особи заявляємо, що обовязок наш наказує нам дбати як про спасенє наше так і про стадо християнського народа і про ягнята Христові нам Богом поручені, та провадити їх до згоди і єдности. Длятого хочемо визнавати нашим пастирем одного старшого Пастиря і правдивого Намісника сьв. Петра, котрий на римскім Престолї Найсьвятїйшого Отця і узнавати єго нашим Головою, єму підлягати і завсїгди повинувати ся; з того побільшить ся

---

[1]) А. З. Р., том IV. ст. 34—36.

[2]) Чому датоване з Берестя, викаже ся опісля.

хвала Божа в Єго сьвятій Церкві. Ми не хочемо сего дальше мати на совісти; тому ми постановили, як висше згадано, слухати Сьвятїйшого Отця, Папу римского і піддати Божу Церков під зверхність і благословенє Єго Сьвятости. Застерігаємо собі лише се, щоби нам Сьвятїйший Отець лишив незмінені всї церемонії і обряди, т. є. Службу Божу і цїлий церковний порядок, якого держить ся з давна наша східна Церков. Їх Королївське Величество зволить наші свободи, які ми подамо, зберечи і укріпити привілеями. А ми за таке запевненє і укріпленє привілеїв Сьвятїйшим Отцем і їх Королївським Величеством, прирікаємо отсим листом, зобовязуємо ся і обіцяємо підлягати верховній Власти і благословеню Сьвятїйшого Отця Папи римського. Сю гадку і бажанє нашого серця заявляємо Богу в Тройцї єдиному, а лист сей руками нашими опечатаний, передаємо старшому нашому братови Є. В. Отцю Кирилови Терлецькому, ексархови і епископови луцькому і Острогському. Писано в Берестї тисяч пятьсот девятьдесятого року двацятьчетвертого червня«. Підпис. Кирило Терлецький Божою милостию епископ луцький і острогський, власною рукою. Леонтий Пелчицький епископ пинський і турівський. Ґедеон Балабан, епископ львівський, галицький і Каменця подільського. Дионїзий Збіруйський, епископ холмський і белзкий«[1]).

З Белза удали ся підписані на тій заяві епископи до Берестя на заповіджений синод. Тут застали митрополита Михайла Рогозу і володимирського епископа Мелетия Хребтовича. Не підписали єї лише полоцький архиепископ і перемиський епископ без сумнїву ізза старечого віку. Імени сьвітських осіб, що прибули на синод, не дійшли до нашого відома, з виїмком імени Адама Потїя, берестейського каштеляна. Найбільше учасників вислали брацтва, передовсїм львівські і виленські, оба ставропігійні, які від побуту Єремії на Руси стояли майже на рівнї з епископами, могли забирати голос у всїх церковних справах.

Предметом нарад і рішень синода були потреби, недостачі і гнет Церкви. Рішеня синода містять ся в синодальнім посланію, яке видали епископи до цїлого народа. На вступі сего посланія

---

[1]) Cypr. Żochowski: Colloquium Lubelskie, Lwów 1680, ст. 32.

нарікають епископи так на гнет, якого дізнає руська Церков з усїх сторін, як на упадок карности серед духовеньства і народа, тай на очевидний занепад слави Божої в руськім народї. Тому, щоби положити конець отсим безпорядкам, завести лад в цїлій Церкві і мати нагоду порадитись спільно над важнїйшими справами, котрі відносять ся до Церкви, шкіл, шпиталїв, навчаня вірних, постановили рік річно зїздити ся в Литовськім Берестї на день 24. червня ради відбуваня синодів. На неприсутних без оправданя епископів назначили на будуче кару 50 кіп литовських гроший, дещо менше на архимандритів і низших сьвящеників, обовязаних брати участь в синодї. Вкінци взаїмно зобовязали ся не присвоювати собі повновласти в чужих диецезиях, а на будучий синод привести з собою всї документи і церковні записи[1]).

В тих рішенях Берестейського синода приходить єще один уступ, котрий для єго ваги годить ся дословно з ориґіналу навести: »А что которое постановленіе учинили и списали ся епископы нѣкоторые зъ насъ въ Белзѣ въ року теперешномъ тысяча пятсотъ девятдесятомъ; тое постановленіе при зупонной моцы зоставуемъ и тымъ листомъ нашымъ стверджаємъ и по тымъ способомъ и тамошній нашъ зѣздъ, атожъ мы ся мѣли зѣждати въ Белзѣ... а въ иншыхъ въ всѣхъ пунктахъ въ своей моцы отъ всѣхъ насъ захованъ быти маетъ«.

Уступ сей не може відносити ся до чого иншого, як до звісного рішеня чотирох епископів в Белзї, щоби піддати ся під власть папи. В часї синода предложено на приватнім зібраню прочим епископам списану в Белзї заяву, яку уважали за потрібне задержати до часу в тайнї і тут єї всї присутні епископи враз з митрополитом потвердили. І се мабуть хоче зазначити наведений уступ рішень синода. Декларация епископів має дату з Берестя, а не з Белза тому, що доперва в Берестї зістала остаточно захована і через цїлий епископат принята.

Синод дав порученє Терлецькому, щоби разом з жалобами епископів на гнет Церкви зі сторони католиків, вручив королеви також згадану заяву, що хотять зірвати зі схизмою[2]).

---

[1]) А. З. Р. том IV, ч. 25.

[2]) А. Ю. З. Р. том I. ч. 1. ст. XXXVII.

Коли пізнїйше Балабан за намовою князя Острожського зірвав солїдарність зі своїми товаришами, то закинув Терлецькому надужитє епископського порученя, бо на блянкетах з підписами і печатками епископів місто списати жалоби руської Церкви проти гнету і предложити їх королеви, умістив згадану заяву. Не поручав єму сего нїхто, навіть єго пізнїйші сторонники. В такім случаю не були би певно мовчали і наші епископи, яких імена містили ся на заяві, були би протестували перед королем і народом супротив сьміливого надужитя їх імен в так важній справі[1]).

Більше як рік минув від згаданого щойно синода, заким Терлецький вивязав ся з даного собі порученя. Коли іменно вернув з синода до Луцька, не застав епископа Мацєйовського, котрий виїхав в королївській місиї до Риму і забавив кілька міцяців в дорозї. А без ради Мацєйовського не хотїв братись до дїла[2]). По друге здержували єго від скорого предложеня королеви белзької заяви тодїшні спори між королем а Замойським і розголошувана по краю чутка, мов би король хотїв зречи ся престола[3]).

Крім сего мусїв Терлецький якийсь час по синодї перебувати на лїченю в Сандомирі.

Коли вернув до Луцька, ожидали єго ріжні клопоти і процеси з рабівниками епископських маєтків а то зі Зданом Боровицьким і Александром Сємашкою, луцьким старостою.

---

[1]) А. Ю. З. Р., том I. ч. 109; Annales Ecl. Ruth. Гарасевича ст. 125 і Кояловича, Литовская Церковная Унія том I. ст. 89; Макарій Исторія русск. Церкви том IX ст. 588—90: »Но по истинѣ протестъ зтотъ былъ несправедливъ и нѣ заслуживалъ вѣры« пише Макарій.

[2]) На сю неприсутність епископа Мацєйовського в Польщі в другій половинї 1590 р. мало звертаємо до тепер увагу. Тимчасом з »Monum. vet. Lith. et Polon.,« т. III. ч. 120 і 135, виходить, що Мацєйовський виїхав до Риму дня 24. цьвітня 1590 р., що дня 7. липня мав торжественну авдиєнцию у папи і що по тій авдиєнциї зістав єще кілька місяців в Римі, наперед для своїх, опісля для королївських інтересів, а по части і тому, що папа Сикст V. умер дня 26. серпня 1590 р. Вибраний по нїм Урбан III. жив заледви 13 днїв і по довгій непевности, доперва 5. грудня вибрано Григория XIV. Поворот Мацєйовського до Кракова наступив доперва 1591 р. при кінци мая або з початком червня (порів. Monum. vet. Lith. et Polon., том III. E. 154).

[3]) Theiner, Monum. Poloniae, том III. ст. 186 і 188; Morawski, Dzieje narodu polskiego, Poznań 1871, том III. ст. 146.

Семашко не хотїв єго навіть пустити до епископскої палати і замкнув перед ним катедральну церков так, що в часї Великодня не могло в нїй правити ся богослуженє[1]).

Тимчасом зближив ся речинець нового синода, заповідженого на 1591 рік. З незвісних причин відбув ся він місто 24. червня доперва 26. жовтня в Берестї. З виїмком епископів перемиського і полоцького взяли в нїм участь всї прочі руські епископи. Предметом нарад сего синода, побіч спору епископа Ґедеона Балабана з львівським ставропиґійським брацтвом, були жалоби епископів, що сьвітські уряди мішають ся у внутрішну управу Церкви. Митрополитови поручено предложити ті жалоби королеви[2]).

Чи говорили на сїм синодї про приступленє до єдности з римською Церквою, на певно не знати. На публичних зборах годї було про се говорити; над чим однак радили на довірочних зборах, про се рівнож не дійшла до нас вістка. Нема однак сумнїву, що епископи не збули сего предмету мовчки. Терлецький іменно мусїв оправдати ся перед своїми товаришами, чому не виповнив даного єму порученя з минувшого року. Можливо, що старав ся, чи не удасть ся єму єще одержати підписів прочих епископів на заяву з 24. червня 1590 р.[3]).

В недовзї після синода 1591 р. вручив Терлецький королеви белзьку заяву з підписами чотирох епископів в порозуміню з Замойським і епископом Мацєйовським, котрий вже був повернув з Риму. Королївська відповідь, датована з Кракова, надійшла дня 18. марта 1592. Король заявляє в нїй свою вдячність підписаним на заяві епископам, за їх готовість до Унїї, прирікає їм і всїм, що підуть за їх приміром, свою опіку і охорону перед переслїдованєм, якого могли би дізнати чи то від патриярха чи від кого иншого; обіцює боронити їх

---

[1]) А. Ю. З. Р. том I. часть I. ч. 72, 73, 75, 76 і ст. XLVII.

[2]) Зубрицький: »Начало Уніи« въ Чтеніяхъ Моск. Историч. Общества 1878, VII, огу. III. 30—31; А. З. Р. IV. ч. 31 і 33 і Макарія, Исторія Р. Ц. том IX. ст. 517—519.

[3]) Хотяй присутні на минувшім синодї руські епископи згодились на белзьку заяву, однак не дали на ню своїх підписів. Дотепер мали они підписи лише чотирох епископів, шо єї уложили в Белзї.

урядів і маєтків і запевнює їм ненарушимість обряду і рівні привілеї з латинським духовеньством[1]).

На тій точці лишила ся справа Унії до початку 1593 р. і не поступила ані кроку на перед, бо з руської сторони занимав ся нею дотепер щиро і ревно один лиш Терлецький, Балабан був певний, до того яко чоловік без моральної вартости, не мав у свого народа ані поважаня, ані впливу. Два прочі владики, пинський і холмський ограничили свою участь в розпочатім ділї Унії на підписї грамоти врученої королеви. Стан річи 1593 р. зміняє ся, бо прибуває Терлецькому новий здібний, а повний одушевленя співробітник.

---

[1]) Apocrisis, Christofora Philaleta (перший випуск 1599) новий випуск в: »Памятникахъ полем. Литер.« Петербург 1882 часть II. ст. 1134 і Annales Ecclesiae Ruthenae ст. 163.

РОЗДІЛ IV.

Переписка князя Константина Острожського з володимирським епископом, Іпатієм Потієм, в справі Унії 1593 р.

Послїдного дня, місяця сїчня 1593 р., закінчив житє володимирський епископ, Мелетий Хребтович, чоловік нездарний і недбалий пастир. З єго смерти користає князь Константин Острожський, що єще 1591 р. за дрібницю поріжнив ся був[1]) з давнїйшим своїм любимцем, епископом Кирилом Терлецьким, і старає ся на опорожненім тепер епископськім престолї посадити свого приятеля, берестейського старосту, Адама Потїя. Адам Потїй подружений з Острожецькою (не Острожинкою, як твердять деякі писателї), повдовів саме в тім часї. Князь нечайно, на першу вістку про смерть М. Хребтовича, поспішив сам до старости, щоби любовію єго до убогої в добрих пастирів Церкви і своєю приязнею спонукати, вступити в духовний стан і приняти достоїньство володимирського епископа. Коли староста на се згодив ся, просив короля о іменованє для Потїя. Королївську номінацию можна було легко одержати для чоловіка, що мав за собою великі заслуги біля вітчини, тимбільше, що був звісний королеви зі свого прихильного настрою зглядом Унії. І тому вже 20. марта одержав Потїй від короля номінацийну грамоту, а рівночасно візвав король митрополита, щоби єго висьвятив.

---

[1]) Межи наїздниками епископського майна Терлецького, о котрих висше була бесїда, був також один боярин князя. Епископ жадав задоситьучиненя; князь однак відмовив, бо вірив більше слузї чим епископови. Звідси холодні відносини. Пор. А. Ю. З. Р. том І. ч. 76. А. З. Р. IV. ч. 149. Макарія И. Р. Ц. IV. ст. 511 і Кояловичъ: Лит. Церк. Унія, том І. ст. 93.

Тому, що право східної Церкви вимагає, щоби епископи походили з Чина сьв. Василия В., мусїв Потїй найперше постричи ся в черцї. Обряди сї відбули ся дуже торжественно в катедральній церкві в Володимирі. Постриг єго Кирило Терлецький в присутности князя і після звичаю чина змінив він імя Адам на Іпатій. Тому від тепер будемо все називати Потїя тільки тим іменем.

В особі нового епископа позискала справа Унїї визначного заступника, та провідника. На гадку Унїї навів Терлецького Вернард Мацєйовський. Він був для него також головною понукою в дїяльности, а Потїй єще яко староста Берестя, мрів про Унїю, тай удїляв Мацєйовському і Терлецькому рад і вказівок, в який спосіб взяти ся за дїло, щоби ввести в житє Унїю, одиноку поміч і спасенє Церкви[1]).

Колиж став володимирським епископом, не спішить ся Потїй переводити в житє своїх бажань і намірів, не тому, щоби їх яко епископ понехав, але тому, що наразї бачив величезні трудности, котрі стояли тому на перепонї. До того зовсїм не знав про розпочаті вже, але єще тайні переговори епископів з королем[2]). І зовсїм справедливо єму здавало ся, що приготованя низшого духовеньства і народу до принятя Унїї повинно випередити всї внїшні змаганя завести єї. Тій тихій працї пастирській віддав ся він з великим запалом і ревностию також яко епископ. Однак той спокій епископа непокоїв князя Острожського, котрий як знаємо, вже давно бажав Унїї. Навіть почав підозрівати Потїя, чи він з принятєм епископської мітри не змінив своїх давних переконань. Тому в три місяцї по висьвяченю Потїя, відзивав ся до него перший в довгім і краснім листї (дня 21. червня), на кілька днїв перед синодом в Берестї (дня 24. червня).

На вступі пише до него князь, »що віддавна мав охоту, котра не меншала, але все збільшала ся, в такому занепадї, знищеню і опущеню нашої матери сьв. східної Церкви, шукати, розважати і роздумувати над способами, котрими можна би

---

[1]) Навіть московський митрополит Макарій дає йому доказ, що бодай перші стараня Потїя о Унїю походили з найлїпшого жерела. Истор. Руск. Церкви IX, ст. 536.

[2]) Antirresis, ст. 46 і 47.

було привернути Христову Церков до первісної карности. Недавно — каже він — не для слави того сьвіта, але болїючи над занепадом Христової Церкви, та для пониженя єретиків і тих, котрі відпали від Риму, а колись були нам братьми, задумав я, чи — то постановив з Поссевіном, не сам, але з своєю старшиною і пресвитерами радити і диспутувати над деякими конечними річами сьв. Письма«.

Дальше напоминає Потїя, »щоби на найблизшім синодї, котрий мав відбути ся в Берестї вже за три днї, обдумав з митрополитом і прочими епископами средства і способи, котрими можна би усунути роздвоєнє між Церквою східною і західною, і сам зобовязав ся, на тій самій основі, яку ухвалять епископи, порозуміти ся лично з папою, бо виїздить до Італїї для поратованя здоровля«.

Однак в супереч намірови порозуміти ся з папою на тій основі, на котру згодять ся епископи на синодї, долучає до листа деякі услівя угоди, які уважав за конечні. Між тими услівями були такі, на котрі як легко міг предвидїти, руські епископи нїколи не пристануть.

Услівя князя були слїдуючі:

»Збереженє обрядів в цїлости: полишенє Церкві всїх домів божих, не приймати нїкого з обряду латинського на грецький; допустити митрополита і владик до сойму і сенату; візвати всїх східних патриярхів, щоби прилучили ся до згоди і єдности; крім того вислати епископа Потїя до Москви до царя, а епископа Балабана до Риму в тій самій цїли. Вкінци князь додав, що в Церкві мусить ся поправити справи, особливо що до сьв. Тайн і инших людських вигадок і жадав, щоби закладати школи, бо через брак шкіл в нашім духовеньстві розширилась темнота«[1]).

Лист князя разом з услівями доручили володимирському епископови два єго дворяни, сураський староста, Василій і Вишенський.

Потїй, хоч не довго єще був епископом, перечитавши лист князя і услівя, відразу зрозумів, що тою дорогою не дійде ся до Унїї, що епископи не можуть нїяк позволити, щоби сьвітська особа, хоч би навіть найвисше поставлена в суспільности, вела в чисто духових справах переговори

---

[1]) Antirresis, ст. 41 і 46; А. З. Р. IV, ч. 45.

з Апостольскою Столицею, як сего бажав князь. Крім того обурило Потїя порівнанє сьв. Тайн з людськими забобонами, бо се зраджувало, що князь вже тодї сприяв протестантським поглядам. Рівнож обурило єго і се жаданє, щоби до злуки з Римом приступити не инакше, як тільки спільно зі східними патриярхами і московським царем, наче би князь не знав о недавній невдачі переговорів Поссевіна з царем і патриярхом, коли би навіть хотїли, то турецький султан на злуку з Римом не позволить. Отже послїдне жаданє князя давало до пізнаня, що він ледви чи серийозно бажав Унїї Церкви з Римом.

Не дивно, що Потїй відмовив бажаню князя. Заслонював ся браком відваги виступити з проєктом на синодї, бо з гори знав, що се буде без хісна тому, що митрополит був неприхильного успосібленя до Унїї. Тим меншу мав охоту до подорожи до Москви, де знайшов би скорше вязницю як згоду на Унїю. Також не скрив свого здивованя, що князь назвав сьв. Тайни людськими забобонами. Вкінци радив князеви, щоби сам, як впливовий муж і заступник руської віри, старав ся у Єго Милости короля о переведенє своїх намірів[1]).

На синодї, котрий відбув ся в Берестї, дня 24. червня 1593 року, о скілько знаємо, нї один з присутних епископів не порушив справи Унїї. Одиноким предметом нарад того синоду були дальші непорозуміня епископа Балабана зі ставропігійським брацтвом у Львові. Балабан опирав ся привілеям, які признав патриярх брацтву з кривдою єго епископської власти і поваги. Рішенє синоду вийшло на некористь львівського епископа. Синод узнав єго винним, та позбавив управи диецезиєю. Впрочім не була на се відповідна пора, провадити дальше переговори в справі Унїї. Король виїхав до Швециї по корону, котра йому належалась в спадщинї і не вернув до краю перед днем 2. жовтня 1594 р., а великий канцлєр і рівночасно коронний гетьман по виїздї короля, занятий був загальним ополченєм в цїли відпертя Татар, що йшли до Італїї в поміч Туркам, а також обороною границь держави. Отже не було з ким вести переговорів.

---

[1]) Antirresis ст. 46 — Відповідь Потїя доказує також, що переговори з королем розпочаті 1591 р., були йому до тепер зовсїм не знані.

РОЗДІЛ V.

Переговори в роках 1594 і 1595.

Перші подвижники Унії не дали єї упасти, а до того і самі обставини змушували їх повернути до неї при першій нагоді.

В червни 1594 р. мали руські епископи після рішеня з р. 1590, зїхати ся на синод. Тим часом соймова конституция з 1593 р. забороняла всякі численнїйші зібраня, в часї неприсутности короля, а тим самим і синод Гнезненський примас, яко заступник короля, перестеріг о тім митрополита, але доперва тодї, коли вже той прибув з кількома иншими епископами до Берестя. Межи ними були Іпатій Потїй і Кирило Терлецький. Инші, що знали про соймову конституцию, не явили ся в Берестї. Дуже численний був зїзд братських депутаций. Однак з огляду на краєвий закон не важив ся митрополит утворити властивого синоду. Перевів тільки суд в справі Ґедеона Балабана, котрий не зважав на рішеня минулого синоду і яко непослушного рішеням синоду, викляв єго публично з амвона катедральної церкви. Крім того затвердив проєкти, які виготовили брацтва про їх відносини до місцевої епископської власти. Проєкти ті мали прийти під рішенє найблизшого синоду. Рішенє виклятя підписав побіч митрополита лише Потїй[1]).

Терлецький відмовив підпису, бо не хвалив того поведеня митрополита і єще перед закінченєм зїзду опустив Берест.

---

[1]) А. Ю. З. Р. том І. ч. 107; А. З. Р. IV. ч. 48 і 49 і Макарія Історія том IX. ст. 546.

Невдоволений опікою, якою митрополит щораз то явнїйше огортав брацтва[1]), котрі вже тодї коротко виступали проти Унїї, удав ся Терлецький до Жидичина. Тут стрінув ся з Балабаном і в порозуміню з ним, вніс протест проти виклятя львівського епископа, як не синодально рішеного[2]) та порозумів ся що до дальшої дїяльности, якої треба було підняти ся в справі зєдиненя Церкви східної зі західною. В наслїдок того удались до Сокаля (може в липни), де зїхали ся з холмським епископом Дионїзієм Збіруйським і перемиським Михайлом Копистенським і відновили давнїйший акт Унїї, який списано в Белзї і Берестї 1590 р.[3]). Терлецькому поручено, щоби старав ся о підписи прочих епископів, а передовсїм митрополита.

Заки єще Терлецький зїхав ся з митрополитом, вислав він на руки Замойського лист, з просьбою о королївське затверджене засуду на Балакима, який видано в Берестї[4]). Замойський дізнавши ся від Терлецького про сокальський зїзд, не згодив ся на просьбу митрополита, але поручив Терлецькому, щоби дав йому до зрозуміня, що місто сварити ся з львівським епископом і ставати в обороні брацтв, нехай радше подумає над тим, що приносить хосен Церкві т. є нехай займе ся Унїєю.

Терлецький підбадьорений Замойським почав обїздити епископів, щоби зискати їх підписи. До митрополита прибув в самім початку місяця грудня. Дня 2. грудня мав уже єго підпис. Дату підпису митрополита має також декларация в Сокали, котру підписало чотирох епископів. Митрополит написав також від себе услівя, під якими годить ся на Унїю, і зажадав, щоби їх предложили королеви. Між иншими домагав ся, щоб епископи, по принятю Унїї, задержали свої гідности, щоби руське духовеньство під зглядом прав і привілеїв було

---

[1]) Пор.: Monumenta Confraternitatis Stauropigianae Leopoli, том I. Львів 1895, де є повно на то доказів.

[2]) Русская Бесѣда 1858 III книга I ст. 37; Кояловичь Литовская Церков. Унія том I. ст. 114.

[3]) Кояловичь I. с. ст. 115.

[4]) А. З. Р. IV. ч. 51 і Archiv. Watykan. Borghesiana III. 91. ав. Лист Нунция Маляснина з 15. жовтня 1594 р. повідомляв, що епископи приготовляючі Унїю, просили канцлєра Замойського о охорону проти кн. Острожського, коли би той проти них виступив.

зрівнане з латинським, щоби король боронив їх перед церковними карами патриярха і не допускав до краю єго післанців, а також, щоби не позволив оголошувати єго розпоряджень[1]).

Також від кількох инших епископів одержав Терлецький окрему інструкцию що до условин, котрі мав в їх імени предложити королеви. Епископи домагали ся деще більше від митрополита, іменно місць в сенаті для себе[2]).

Аж 2. грудня 1594 р. мав Терлецький всї підписи епископів з виїмком володимирського, Іпатїя Потїя. Чому поминув Потїя, не знати. О вислїдї своїх старань зараз повідомив канцлєра, а сей при стрічі з королем домагав ся конечно підпису Потїя і повідомив Терлецького, що король бажає особисто бачити ся з Потїєм і митрополитом. По тій заяві Замойського удав ся Терлецький єще в грудни до володимирського епископа. Застав єго в Торчинї, в домі епископа Вернарда Мацєйовського[3]). Тут в присутности господаря дому перший раз довідав ся Потїй про тайні переговори, почавши від 1590 р. і не тяжко догадати ся, що підписав ся з найбільшою охотою побіч підписів прочих епископів так під декларациєю за Унїєю, як і під услівями, на котрих після бажаня єго товаришів она мала опирати ся.

Терлецький показав Потїєви також лист Замойського, в котрім містило ся бажанє короля побачити ся з ним і митрополитом. Тому Мацєйовський радив, щоб оба епископи, Потїй і Терлецький поїхали разом до митрополита, та наклонили єго поїхати до Кракова до короля. Потїй обіцяв передше повідомити митрополита про їх намір і запитати ся, в якій для него найдогіднїйшій порі могли би єго відвідати. З тою постановою розїхали ся оба епископи.

Тепер Потїй сильно переконаний, що справа Унїї стоїть на добрій дорозї і що має забезпечену опіку і прихильність ряду, віддавав ся єї з цїлим питомим єму запалом.

Під датою д. 16. сїчня 1595 р. пише до митрополита довгий і сердечний лист, в котрім повідомляє єго, що завдяки Терлецькому довідав ся про стан переговорів про Унїю,

---

[1]) A. З. Р. IV, ч. 53 і 54.
[2]) L. c., ч. 55.
[3]) Antirresis ст. 46—48.

вичисляє єму всї користи, які она дасть Церкві, єї єрархії і духовеньству; благає єго, щоби він, як найвисший заступник Церкви, став провідником справи, та покинув свою бездїльність. Вкінци повідомляє єго, що король бажає побачитись з ними обома в присутности коронного канцлєра. Однак хотїв би наперед разом з Терлецьким єго відвідати і порозуміти ся в деяких важних точках, котрі відносять ся до тої справи; тому просить його, щоби донїс єму чим-скорше, де і коли могли би з ним стрінути ся, бо справа не терпить проволоки. При тім єще раз усильно благає єго, щоби не легковажив собі тої так важної справи, бо хоч би їх двох відлучило ся від прочих епископів, то се буде без хісна — они лишать ся самі, а всї підуть за другими епископами. Від патриярхів нехай не сподїє ся нїчого; від них походить тільки заколот і роздор в Церкві. Вкінци просить, щоби єго лист заховав ся в тайнї і нїкому єго не показував[1]).

Терлецький мав по торчинській умові чекати на відповідь митрополита, однак з незвісних нам близше причин не додержав слова і може єще, заки Потїй вислав лист до митрополита, або в ту саму пору поїхав з підписами епископів до Замойського і виєднав собі у него дозвіл представити ся королеви в Кракові, без митрополита, з документами, які мав в руках[2]). Дїяло ся се в тайнї так, як взагалї все, що до тепер в тій справі роблено. Бояли ся іменно, щоби наслїдком передвчасного виявленя переговорів перед ширшою публикою, не вмішали ся в них не покликані одиницї і щоби через то не пішло все марно.

Вправдї Потїй, від початку епископського урядованя в володимирській диєцезиї, працював без упину в дусї католицькім і готовив терен під Унїю серед духовеньства і народа, але так обережно, що мало хто догадував ся до чого він стремить[3]).

Одинокий Балабан, доведений до крайности в борбі з могучим ставропигійським брацтвом, відкрив в дечім тайну, хотяй невтаємниченим годї було з того догадати ся всего, що дїяло ся за кулїсами.

---

[1]) А. З. Р., IV, ч. 56 і Antirresis ст. 46 і 47.

[2]) А. З. Р. IV. ч. 59.

[3]) Antirresis ст. 47.

Дня 28. січня 1595 р. скликав він диєцезальний синод до Львова і окружений сорок архимандритами, ігуменами і сьвітськими пресвитерами, розводив ся широко над лихом роздвоєня Церкви, а опісля зобовязав ся разом з присутними зірвати з патриярхом, а признати папу своїм духовним зверхником. Митрополита і прочих епископів завізвав, щоб ішли за єго приміром[1]).

На щастє се не звернуло на себе великої уваги не лише тому, що для нікого не було тайною, з яких понук виринуло се діло Ґедеона Балабана і єго товаришів, але і з причини не найліпшої слави, якої зажив в руській суспільности Балабан зі своїми учасниками синода. Тому заява львівського синода, остала без впливу на дальший спокійний хід переговорів.

О много важнійшим було в сю хвилю захованє митрополита Михайла Рогози супроти наново навязаних переговорів руського епископату з правительством. Михайло Рогоза, чоловік хиткий і слабої вдачі, що оглядав ся на руських вельмож, коли одержав лист Потія, найшов ся в великім клопоті, бо не знав, що має відповісти. Межи руськими вельможами побіч князя Острожського, мав в тім часї найбільшу повагу в народї і в Церкві новгородський воєвода, Теодор Скумин Тишкевич. І місто відписати володимирському епископови, боязливий митрополит відносить ся до прихильного собі воєводи. Вже 20. січня посилає до него нарочного післанця з листом, щоби наспів до него, єще перед відїздом на сойм, що мав зібрати ся в лютім. В тім листї виключаючи себе облудно, доносить єму про рішенє епископів піддати ся папі і називає се нечуваним в подіях Церкви. Пише, що боїть ся сеї роботи епископів, як диявольського підступу, а воєводу просить о раду, що має здїлати, бо не хотїв би забирати ся до дїла проти єго волї. А для ліпшої інформациї залучає в відписї лист Потія до себе, а в кінци благає воєводу, щоби боронив на соймі Церков і єї права[2]).

З цїлого листа виходить, що він бажав би завернути з дороги, на яку вступив не так з доброї волї і переконаня, як радше силою втягнений, коби лише хтось зі знатнїйших осіб прийшов єму з помочию.

---

[1]) А. З. Р. IV, ч. 58.
[2]) А. З. Р., IV. ч. 57.

Але на разї митрополит завів ся на новгородськім воєводї. Передовсїм воєвода не відповів єму сейчас, як сего бажав митрополит; колиж по чотирох майже місяцях, се є 10. мая наспіла відповідь воєводи, то не випала она зовсїм після надії Рогози. Воєвода заявляє, що не може єму служити нїякою радою; про се, що знає, боїть ся писати; здалоб ся о тім устно поговорити, але ізза слабого здоровля не може їхати до него, хиба що митрополит сам єго відвідає. На єго думку головна причина сего нового заворушеня Церкви лежить в непорозуміню Балабана з львівським брацтвом. До сего непорозуміня належить віднести перші кроки Балабана в справі Унії. А другою причиною є царгородський патриярх, котрий своїми посланіями і привілеями викликав заколот і спори в Церкві. Кінчить лист увагою: »Наколи Унїя є з волї Божої, нїчого не вдїємо, даремні наші стараня«[1]).

З сего листа міг митрополит легко зрозуміти, що новгородський воєвода в сути річи не дуже противить ся Унії, але подібно як він, боязливий, нерішений тай числить ся з королївським двором і єго настроєм. А який був настрій на королївськім дворі, міг воєвода легко відгадати з листів митрополита, писаних до него в справі Унії, а також з сего, що чув в часї сойму в Кракові, де Терлецький вів тайні наради з королем, з Замойським та з духовними і сьвітськими сенаторами. Хотяй предмет сих нарад мав лишити ся в тайнї, все таки виявила ся та і инша вістка, яку міг собі доповнити Тишкевич, втаємничений митрополитом і Потїєм в сокальське рішенє епископів.

В переговорах Терлецького з королем і Замойським в часї сойму, в лютім (1595 р.) стануло на тім, що король згодив ся на всї услівя і жаданя епископів, лиш рішенє що до місць в сенатї відложив на пізнїйше і зобовязав ся предложити єго соймови. Також зажадав, щоби митрополит і володимирський епископ взяли живійшу участь в справі Унії. Впрочім се бажанє заявив король одному і другому в листах, які передав до них через Терлецького.

Тимчасом Потїй з нетерпеливостию очікував на відповідь митрополита на свій лист з дня 16. сїчня. Звертає ся тому

---

[1]) А. З. Р., IV. ч. 65.

до него в друге дня 11. лютого. В сїм новім листї докоряє єму, що не відписав на єго перший лист, анї не дав нагоди бачити ся з ним. Доси чекав на відповідь в Берестї, тепер мусить вертати до Володимира, а по причинї лихих доріг нема надїї скоро з ним побачити ся. А прецїнь в справах великої ваги мусять конче взаїмно лично порозуміти ся і то в найкоротшім часї, бо саме під сю хвилю Терлецький веде з королем переговори в Кракові. Єще більше болить Потїя се, що мабуть на королївськім дворі чують до него уразу, що він є байдужним зглядом дїла Терлецького; а в дїйсности лишень тому держав ся з далека, бо не хотїв нїчого зачинати без митрополита. Просить длятого єще раз митрополита, щоби не легковажив собі справи і не числив на Схід, бо нема на що числити, щоби забрав ся до розпочатого дїла і поїхав до короля, а по дорозї вступив до него. Вкінци подає раду скликати єще раз синод в червни, тай дає запоруку, що все задержить в тайнї, що лише митрополит єму повірить.

Мабуть на сей лист надійшла вкінци відповідь, в котрій митрополит назначив Потїєви і Терлецькому зїзд з ним в Кобрини на день 17. мая[1]). Побоюванє Потїя, неначе би король завів ся на нїм і чув до него жаль, показало ся вкоротцї безпідставним. Король добре вивідав ся, як не від Терлецького, то від Вернарда Мацєйовського і Замойського про єго успособленє тай про се, що він здїлав дотепер в своїй диєцезиї для підготовленя вірних до Унїї. Тому, коли Терлецький по вступних переговорах опускав Краків, дав єму король лист до Потїя під датою 18. лютого. В листї заявляє єму свою прихильність, похваляє єго ревність для Унїї і стараня, які вже поробив в сїм напрямі, та заохочує єго, щоби дальше працював в тім дусї і поміг зачате дїло довести до щасливого кінця. Сего вимагає — пише король — добро Церкви, не згадуючи вже о тім, що прадїди єго народа віками визнавали Унїю, тай по нинїшний день єще промовляють за нею лїтурґічні книги Церкви. Проче скаже єму Ґерлецький устно і радить у всїм єму довіряти[2]).

---

[1]) А. З. Р., IV. ч. 59, II. 66.

[2]) Тамже ч. 60.

Наслїдком королївського листу Потїй від тепер іде рука в руку з Терлецьким у всїх старанях, заходах і переговорах в справі Унїї: побоюванє о щасливий вислїд справи щезло, а бере ся до дїла з довірєм і відвагою.

А що митрополит заповів свій приїзд до Кобриня на день 17. мая, отже Терлецький і Потїй удають ся там на означений день. Але завели ся в друге. Митрополит занепокоєний неохотним успособленєм для Унїї кількох руських вельмож, не приїхав до Кобриня, анї не оправдав ся. До того причинило ся також заворушенє серед міщаньства, викликане виленськими і львівськими брацтвами проти єрархів своєї Церкви, на яких кинено підозрінє, що хотять запродати латинникам Церков і віддати єї в неволю Риму.

Оба епископи, володимирський і луцький, надармо ждали три дни в Кобрини. Вкінци вислали спільно докоряючий лист до Рогози, в котрім закидали єму, що закпив собі не лише з них, але також з когось висше поставленого, за котрого відомостию мав відбути ся кобринський зїзд. Додають, що мали єму віддати важні і для него самого корисні справи, і заклинають єго, щоби як найскорше зїхав ся з ними, найлїпше в Берестї і то у спільнім інтересї цїлої Церкви. Наколи сего не зробить, то погубить їх, а себе певно не охоронить, бо нехай знає, з ким має до дїла, і що король єму не рівня[1]).

В кінци погрози віднесли успіх. Митрополит сейчас скликав єпископів до Берестя на день 12. червня. Ізза короткого часу годї було всїм епископам явити ся на заповідженім синодї. Крім митрополита явили ся лише епископи: володимирський, луцький і пинський (Леонтий Пелчинський), і кобринський архимандрит, Йона Гоголь[2]). Зібрані епископи уложили дві адреси, одну до папи Климента VIII., другу до короля Жигмонта III. В першій заявляють: тому, що царгородські патріярхи не старають ся привернути церковної єдности, о яку всї давно в лїтурґічних молитвах Бога благають і якої вимагає добро Церкви, приступають самі за згодою свого монарха,

---

[1]) А. З. Р., IV. ч. 66.

[2]) Макарія, Истор. Р. Ц. IX. ст. 571, Голубьева, Петро Могила, том I. Кієвъ 1883, Приложенія, ст. 41, де є красний лист полоцького архиепископа Грегора до князя Радивила Сирітки з дня 20. цьвітня 1545, що доказує єго прихильність зглядом Унїї.

Жигмонта III. до Унії заключеної в Фльорентиї, в котрій вже колись їх предки жили, коби тілько папа дав їм запоруку, що не змінить східної літурґії і ніяких церковних обрядів. В імени духовеньства і стада Богом в їх опіку відданого, висилають від себе до сьв. Отця, Іпатія Потїя і Кирила Терлецького в цїли заключеня Унії[1]). В адресї до короля просять майже о те саме, о що просили єго на сокальськім зїздї і годять ся на заведенє Григоріянського календаря, від чого пізнїйше відступили по причинї великого спору народу.

На адресах підписали ся всї руські епископи без виїмку, бо Потїй і Терлецький їздили до неприсутних і дістали їх підписи.

Скоро всї епископи підписали ся, поїхав Потїй з Терлецьким в липни з адресами до короля до Кракова, щоби покінчити переговори, які розпочав Терлецький. Особистої участи митрополита вже тепер король не жадав. Переговори вели дальше в Кракові з відпоручниками руського епископату Лев Сапіга, литовський канцлєр, Ян Замойський і Вернард Мацєйовський зі сторони короля, а папський нунций на польськім дворі зі сторони Апостольської Столиці.

Всї услівя, які поставили епископи, приняли відпоручники короля, а король потвердив: »Руське духовеньство зрівнане під зглядом прав і привілеїв Володислава Варненьчука з 1443 р.; епископат вільний від клятви і инших церковних цензур патриярха; епископами стають на будуче тілько родовиті Русини, король вибирає епископом одного з чотирох поставлених кандидатів. Король годить ся дати епископам місце в сенатї, але мусить ту справу предложити насамперед соймови. Маєтки записані Церкві королївськими предками вернуть до Церкви, як би під ту пору находили ся в неправних руках. Церков і монастирів руських не можна переміняти на костели і монастирі латинські. Брацтва вертають під судовласть епископів. Всї церкви в королївських містах і оселях будуть зависимі виключно від епископів, а богослуженє в них буде відправляти ся після вподоби духовної власти. В границї держави не вільно буде нікому з Грециї приїздити в цїли вико-

---

[1]) A. З. P. IV. ч. 68; Theiner: Vetera monum. Pol. III. ч. 185. Annales Ecclesiae Ruthenae, ст. 193.

нуваня юрисдикциї над Церквою«[1]). Той привілей видано 2. серпня.

З апостольським нунцием порозуміли ся руські відпоручники рівнож без труду вже 1. серпня, на підставі домагань руського епископату.

Коли переговори кінчили ся, вислав єще король 28. липня до митрополита лист з подякою, що признав потребу відлучитись від Царгороду, де саме аж чотирох приписує собі право до патріяршого достоїньства, і що рішив підчинитись під зверхність Апостольської Столиці. Загріває єго, щоб витревав в добрій постанові, нічого не бояв ся, бо в нім мати ме покровителя, а Церков дістане привілеї, яких жадав[2]).

По укінчених переговорах хотїв король, щоби епископи, виделеґовані на послїднім берестейськім зїздї до Апостольської Столиці (12. червня), не отягали ся з подорожею до Риму і сейчас по полагодженю домашних справ вибирали ся в дорогу. Від того часу не було жадної оправданої причини, щоби дальше заховувати в тайнї рішеня ухвалені в справі Унїї. Тому деякі епископи, як: луцький, холмський, перемиський і львівський повідомили в пастирських листах з 27. серпня вірних своїх епархій, що цїлий епископат разом з митрополитом рішив в цїли уратованя душ собі повірених, піддати ся під зверхність римського папи і візвали їх, щоби то рішенє своїх пастирів приняли покірно і з вдячностию та в нїчім єму не противили ся[3]).

---

[1]) А. З. Р., IV. ч. 78 і 79 і Макарія Истор. Р. Ц. томъ IX. ст. 571—580.

[2]) А. З. Р., IV. ч. 77.

[3]) Тамже, ч. 83.

РОЗДІЛ VI.

Дволичність митрополита Михайла Рогози у веденю нарад.

Єще до недавного часу приписувано доволї загально ініциятиву Берестейської Унії митрополитови Михайлови Рогозї. Після тої гадки мав він бути учеником і орудієм виленських Єзуїтів, і що він в тій справі дїлав після тайної єзуїтської інструкциї. Таку інструкцию винайшов Лукашевич мабуть в архіві виленсько-єзуїтської коллеґії і оповістив в своїх: »Dzieje wyznania helweckiego na Litwie« [1]). А вжеж лиш трохи треба було довіря і спокійної розваги, щоби переконати єго, що такої неморальної інструкциї не міг написати нїоден чернечий збір тай що се, що Лукашевич мав в руках, могло бути хиба фальсифікатом уложеним ворогом Єзуїтів і їм приписаним. Тому злишним булоби над ним довше задержувати ся.

Рівнож не міг бути Рогоза учеником і питомцем єзуїтських шкіл. Нема на то найменшого доказу, щоби він у них виховував ся, а поодинокі дати з єго житя сьвідчать якраз противно. Єзуїтська школа в Вильнї, найдавнїйша зі всїх литовських шкіл, повстала 1570 р., а вже 1576 р. бачимо Рогозу на становиску надворного писаря виленського воєводи, князя Богуша Корецького, а три роки пізнїйше стає він архимандритом в Минську [2]). Мусїв отже в 1579 р. мати бодай 30 лїт, бо годї зрозуміти, щоби єго в молодшім віцї покликали на гідність архимандрита. Тож під сю пору, як Єзуїти основували школи, Рогоза кінчив свої шкільні студиї [3]).

---

[1]) Ст. 70. в замітцї.

[2]) Архивъ юго-запад. Россіи, том I, ч. 17 і А. З. Р. том III, ч. 110.

[3]) Кояловичь: Литовская Церковная Унія, т. I, ст. 63 і 264. і Макарій: Исторія Р. Ц. IX. ст. 484.

А як мало занимав ся від 1590 р. питанєм Унії, мали ми нагоду переконати ся з дотеперішного оповіданя. Але і в дальших роздїлах не побачимо в житю Рогози нї одної хвилї, в якій би він розвинув якунебудь дїяльність біля Унії. Противно, цїле його поступованє — особливо чим близшою була хвиля довершеня Унії — зраджує до неї неохоту, дволичність, ба навіть лицемірство. Не хоче зразити собі короля, як також зривати з руськими вельможами, противниками Унії. Тому то роля єго є дволична, яка не лицює, не то епископови і найвисшому зверхникови Церкви, але навіть звичайному чесному чоловікови. Що одною рукою під напором окруженя і епископів підписує, що другою счеркує. Противило би ся дїйсному станови річи, колиб ми уважали єго чоловіком слабим і хитким, хоч в сути річи не злим, який в души так само бажав Унії, як Потїй і Терлецький, тілько що не мав відваги бажати єї отверто і понести для неї яку небудь жертву.

Вже згаданий висше єго лист до воєводи Скумина Тишкевича (з дня 20. сїчня 1595 р.) сьвідчить про велику єго нещирість, тому що дїйсно 2. грудня 1594 р. згодив ся підчинити Церков під зверхність папи, а перед воєводою удає, начеб не знав, що єму робити: чи згодити ся на сокальську ухвалу епископів, чи нї; але єще в далеко гіршім сьвітлї являє ся єго особа в слїдуючих місяцях.

Дня 12. червня (1595 р.) підписав він в Берестї спільно з другими епископами адресу до папи і до короля, в якій радо заявив, що приступить до єдности з Римом, а два днї пізнїйше пише до новгородського воєводи і випирає ся свого підпису та заявляє, що застерігає собі шість тижнїв до намислу. Тому користаючи з того часу, засягає ради у воєводи, »бож нїчо не хотїв би робити без єго волї і згоди своїх братів«. Долучує відпис письма до Папи, з пропущенєм свого підпису, та відпис привілеїв запевнених Церкві на случай Унії. Натякає, що волївби зречи ся митрополичого престола, але боїть ся, щоби не заняв єго зарозумілий Терлецький[1]). Відповідь Тишкевича з Олики з дня 29. червня була дїйсно для митрополита ганьблячою. Бо воєводу вже поінформували о тім, що зайшло на послїднім берестейськім синодї, як також і о

[1]) А. З. Р. IV, ч. 69.

живих переговорах між правительством а руським епископством за посередництвом Терлецького і Потїя. Тому не мало дивує ся, як митрополит може писати о тім, що владики без єго волї схочуть запровадити так важну зміну в Церкві; бож він має цїлком відмінні відомости з королївського двора, впрочім рада єго булаби тепер сьмішною і марною, скоро листи митрополита і владиків за Унїєю були вже відійшли до короля. Повинен був перед тим порозуміти ся зі шляхтою і народом, заки рішив ся на такий крок. Тепер вже за пізно. Думає, що тепер митрополит буде мусїв йти за своїми епископами туди, куди они єго поведуть, але відвічальність спаде на них[1]).

Мимо того і дальше остає Рогоза на своїм дволичнім становиску і в трете пише (дня 19. серпня) до Тишкевича в тім самім дусї, що й передше. Запевнює воєводу, що не думає піддати ся під зверхність римського папи, що між епископами була тілько мова о принятю григориянського календаря і то зі згляду на руських міщан, замешкалих між латинниками і що в тій справі мав ще відбути ся синод. Колиж довідав ся, що Потїй і Терлецький вибирають ся до Риму, здержує їх від сего. Однак сумнїває ся о тім, чи єму се удасть ся. Вкінци додає, що не думає пожертвувати східного обряду, бо не уміє латинської мови і не буде єї на старість вчити ся, колиби Унїя вимагала зміни обряду[2]).

Дещо осторожнїйше висказує свої гадки не довго по тім (1. вересня) в пастирськім посланію до своїх вірних, щоби усунути їх занепокоєнє. Запевнює, що нїколи не відступить від східної віри і обряду і не впровадить до Церкви нових звичаїв, радше заохочує їх, щоби самі кріпко держали ся при своїй східній Церкві. Про Унїю і єї велике значінє не згадує анї словечком[3]), хоч повинен був так зробити за приміром епископів: холмського, луцького, перемиського і львівського[4]). Що більше, єще того самого місяця (28. вересня) пише до князя Острожського з повною сьміливостию. Вправдї дякує

---

[1]) А. З. Р. IV. ст. 96 і 97.

[2]) А. З. Р. IV. ч. 80 і Голубьевъ, СС. ст. 44., де знов в листї до князя Радивила Сирітки з дня 20. серпня 1595 р. говорить: »о своїй склонности до єдности з сьв. католицькою Церквою«.

[3]) А. З. Р. IV. ч. 83.

[4]) А. З. Р. IV. ч. 82.

князеви за єго ради і вказівки, але вельми сумує і болїє над тим, що князь повірив поголоскам, немов би він належав до тих, які запродують Церков в римське ярмо, а то тим більше, що якраз під іменем князя кружать по Литві листи, що він є Юдою і зрадником своєї віри. Пригадує князеви, що не лише завчасу повідомляв єго о починах Унїї, але і о тім, хто єї приготовляв. Він вже з самого початку радив ся єго, що має робити і що тепер готов стояти по сторонї православної Церкви, хотяйби прийшло ся і смерть потерпіти. Збиває закид князя, немовби він післав свого слугу Григория з Терлецьким і Потїєм до Кракова і Риму. Противно говорить, післав я єго до владик, щоби они не їхали до Риму перед зібранєм синоду. На синодї моглиб обговорити сю справу не лиш духовеньство, але й сьвітські горожани, без котрих не годить ся братись до дїла. На пропозицию князя, щоби скликав синод, відповідає, що не знає, як до сего взяти ся, тим більше, що епископи єго не слухають. Тому радить, щоби князь від себе візвав епископів на синод до Новгородка, та щоби они привезли там з собою протести проти єдности, зі що найменше 200 підписами руської шляхти[1]).

Князь сеї ради не послухав, мабуть бояв ся короля і канцлєра Замойського; але митрополит улягає вкінци єго намовам і дня 28. жовтня взиває духовеньство на синод до Новгородка на день 25. січня 1596 р. з причини відїзду Потїя і Терлецького до Риму без попередного порозуміня з тими, котрі також повинні були висловити свою згоду на Унїю. Заразом доносить духовеньству, що повідомив о тім короля і просив єго о позволенє на скликанє синоду[2]).

Вкінци, єще одна черта дволичности митрополита. В роцї 1594. викляв він прилюдно а берестейській катедрі епископа Ґедеона Балабана за переступленє синодальних ухвал. На домаганє Замойського зняв з него клятву в Слуцьку, де приватно з'їхав ся з Балабаном (1595 р.) Замойський, здає ся, натякнув єму, що король виклятя Балабана не потвердить і що митрополит більше прислужить ся добрій справі, коли місто спорити поєднає ся з львівським епископом і перетягне єго на сторону Унїї.

---

[1]) А. З. Р. IV. ч. 87.
[2]) А. З. Р. IV. ч. 89.

Колиж се несподіване звільненє Балабана з клятви, головно в таборі противників Унії, викликало велике вражінє, оправдує ся митрополит в листї до князя Острожського, що тому так поступив, щоби в особі Балабана мати союзника в борбі проти Унії, тим більше, що Балабан не належить до епископів, які Церков запродують[1]).

Тож нема чого дивувати ся, що Унія не удасть ся так, як могла і повинна була удати ся, скоро найвисший зверхник Церкви в той спосіб єї підкопує, проти неї тайком підбурює, навіть ворохобню орґанїзує, мимо того, що двократно прилюдно єї підписав. Побіч князя Острожського поносить він значну часть вини пізнїйшого роздору руської Церкви.

---

[1]) Макарія, Истор. Р. Ц. том IX ст. 563—570, де находять ся лиш митрополит.

РОЗДІЛ VII.

Відносини князя Константина Острожського до переговорів.

Князь Константин Острожський був далеким від переговорів в справі Унії, які вели ся між руськими епископами, а королем і єго канцлєром, Яном Замойським. Не втаємничили єго в них з боязни перед шкідливим єго впливом на переговори.

Перші глухі вісти про переговори дійшли до князя на початку 1595 року по зїздї епископів в Сокали і по подорожи Терлецького з сокальською ухвалою до короля до Кракова. По відмові володимирського епископа в справі Унії перед двома лїтами, чув князь до него відразу і від тодї через довгий час не відзивав ся до Потїя.

Занепокоєний і обурений послїдними вістками, що епископи посьміли підприняти без него щонебудь в справі Унії, перервав мовчанку і запитав (9. марта 1595) Потїя, де перебуває луцький владика, бо довідав ся, що він виїхав кудись в посольстві від кількох осіб і що він там робить[1]).

Потїй відповів, що не знає, чи Терлецький їздив від кого в посольстві до короля, що від него немав нїякого порученя[2]), а о єго подорожи довідав ся сам доперва пізнїйше. Вже висше згадалисьмо, що Терлецький сам без Потїя, не зважаючи і не чекаючи на него, удав ся з декларациєю епископів і з їх услівями до короля.

Однак щоби князь не думав, що він не годить ся на заходи своїх товаришів зєдинити обі Церкви, старає ся пере-

---

[1]) Antirresis, ст. 48.

[2]) Макарій і Кояловичь закидають несправедливо Потїєви, що був нещирим для князя. З повисшого знаємо, що Терлецький лише за порозумінєм з Замойським їздив до короля.

конати єго про потребу сего зєдиненя і вичисляє користи, які би з того мали оба народи, польський і руський, а яко відповідне средство до осягненя тої цїли поручає скликати синод[1]).

Князеви лучила ся нагода доказати, що щиро думав про Унїю, коли кільканайцять лїт тому порозумівав ся про неї з Єзуїтом Поссевіном і нунциєм папським Больонетто (1583) і коли єще перед двома лїтами взивав Потїя, щоби порозумів ся з другими епископами о способі зближеня Церкви східної до західної. Але мабуть ображена гордість, що епископи не питаючи ся о єго раду, на власну руку тою справою заняли ся, бо переважаючі тодї на єго дворі протестанські впливи спричинили се, що про предложеня Потїя вже і чути не хотїв, і відписав єму (дня 21. марта) з докорами і легковаженєм руських епископів і синодів, які они відбували, протиставлячи їх синодам новохрещенцїв[2]).

Потїй чув ся тим листом дуже ображеним і не міг єго збути мовчанкою. Відзиває ся отже до князя вже 25. марта і ударяючи на похвали, які князь давав новохрещенцям, не таїть своєї боязни о єго душу з причини щораз тїснїйшої єго злуки з іновірцями; опісля розбирає закиди, які они робили єму і епископам і опрокидує насамперед закид, будьтоби він в Унїї шукав своєї користи і свого вивисшеня. »Иншої користи, каже, не знаю над користь і добро Церкви, а найменше думаю о кардинальстві або митрополїї, бо вже доволї тяжить на менї гідність, котру посїдаю і нераз я жалував, що єї підняв ся на просьби В. Князївської Високости«.

На закид будьтоби давав комусь (Терлецькому) блянкети, відповідає: »про нїякі блянкети не знаю; однак, хоч не давав я понуки до нїякої річи, не хотївбим позістати поза другими, коли они роблять щось доброго. Мавбим впрочім, додає, сказати князеви в тій справі богато важних і пильних річий, про які згадувати в листї не маю відваги, а не знаю коли менї удасть ся побачити князя[3]). Хотяй Потїй не одержав

[1]) Antirresis, ст. 48 і 49 і Apokrisis, в Памятникахъ полем. Литер. часть II. ст. 1063.

[2]) Antirresis, l. c

[3]) Лист той під датою 25. марта 1595 р. находить ся в Antirresis ст. 50—53.

на сей лист ніякої відповіди, то не тратив надії, що князь стямить ся в своїм гніві на епископів і післав єму дня 16. червня услівя Унії, які поставив епископат, так королеви як і папі і долучив до них лист, де благає князя, щоби не вірив клеветам, будьтоби епископи запродували Церков латинникам і хотіли свій родимий обряд заступити римським. Долучені услівя переконають єго, що епископи жадають тепер більше, як він жадав єще 1593 року. Бо з виїмком календаря, котрий преціїнь не є правдою віри, має Церков заховати все що мала, а за то зискає богато инших прав. Від царгородської Церкви не мож нічого сподївати ся, навіть спасенної науки; там знищила все довголїтна поганська неволя. Єсли про стан річи не повідомляв князя так довго, то тільки тому, що передше не було нічого певного. Колиж вкінци всї епископи порозуміли ся з митрополитом, спішить донести єму о тім і просить єго, як могучого і побожного пана о поміч і оборону. Бажав би також лично бачити ся з князем і то перед своєю подорожию до Кракова, куди завізвав єго король і додає, що по дорозї вступить до Люблина[1]).

На той лист прийшла відповідь (24. червня), але дуже прикра; не називає вже князь Потїя своїм пастирем і рішучо протестує проти проєктованої Унії[2]), а для наданя більшої ваги свому протестови, видає рівночасно відозву до духовеньства, шляхти і народу, в якій перестерігає їх перед зрадниками-епископами. З кількох уступів тої відозви можемо пізнати, як великою ненавистию палав вже тодї князь Острожський до епископів і до Унії:

»Наші ложні пастирі, пише він, митрополити і епископи, заслїплені славою сьвіта і самолюбством, стали вовками, відступили від одної правдивої і сьвятої нашої східної віри і наших зверхних пастирів, східних патриярхів, а перейшли до західних. До часу лише ховають ся в овечу шкіру і не виявляють правдивих своїх замірів; але вже порозуміли ся з собою, як Юда з Жидами, щоби продати Христа, щоби виставити на поталу всїх правовірних християн... Тому, що більша часть православних горожан наших сторін уважає мене

[1]) Antirresis, ст. 57—61.
[2]) А. З. Р. ч. 70 Antirresis, ст. 61.

своїм провідником, хоч я уважаю себе тільки рівним братом всїх; з боязни, щоби я не відповідав перед Богом і вами, скоро дійшли до мене певні відомости про явних відступників і зрадників Христової Церкви, заявляю вам всїм разом і кождому з осібна, що я спільно з вами буду завзято опирати ся тим ворогам нашого спасеня, щобисьмо не впали в їх підступні сїти... Щож може бути більше безстидним і безправним, як коли шість чи сїм переворотних людий порозуміє ся з собою, щоби опустити наших патриярхів, і хоче нас всїх, як би нїмих за собою потягнути? Що нам з таких пастирів?«[1])

Се було вже явним виповідженєм війни епископам! Однак Потїй не зражує ся тим і не устає в змаганях, щоби успокоїти гнїв князя на себе і епископів і настроїти єго прихильнїйше до справи, котра недавно єще, як здавало ся, єму самому дуже лежала на серци.

Щасливий случай хотїв, що володимирський епископ їдучи до Кракова, задержав ся в Люблини і застав там князя. За посередництвом підлїського воєводи, князя Заславського, вдало ся єму зближитись до него. Там оповів єму цїлий перебіг переговорів з найбільшою отвертостию, почавши від першої хвилї порозуміня чотирох епископів: луцького, львівського, пінського і хомського в Белзї р. 1590. Не затаїв також того, що понуку до переговорів дав не хто инший, а таки сам львівський Владика Балабан. Предложив єму всї дотичні листи і переговори епископів з їх підписами і печатками, щоби не мав найменьшого сумнїву так про те, що епископи від короля і папи жадали, як також де кінчили ся границї їх уступок.

До тих інформаций додав: »єслиби князеви не подобало ся то, що епископи зробили доси, нехай знищить і спалить їх переговори і поставлені услівя і нехай повяже і поставить нові після своєї найлучшої гадки, а всї епископи підуть за ним«. Потім упав єму до ніг і просив зі слезами в очах, щоби не противив ся сьвятому дїлу, але радше попер їх своєю могучою опікою, і як колись давав перший понуку до Унїї, так тепер нехай поможе довести зачате дїло до щасливого кінця.

[1]) А. З. Р., IV. ст. 71, і Костомаровъ, I. с. III. ст. 227.

Здавало ся, що Потїя слова подїлали на князя; бо сей при кінци розмови заявив єму, щоби лише виєднав у короля синод, а він буде на тім синодї старати ся, щоби єдність довершила ся на славу Божу і користь Церкви[1]).

Був то лише обман! Князь, як сей час довідаємо ся, вже тодї носив ся з иншими плянами! Тимчасом Потїй поспішив до Кракова, повний надїї і довіря до обітницї князя, котрого доси но переставав поважати, як також не легковажив єго впливу на руський нарід. Коли станув перед королем, ужив цїлої своєї краснорічивости, щоби вимусити на нїм жаданий князем синод, котрий впрочім в давнїйших своїх листах сам уважав конечним до успішного переведеня Унїї.

Король був противний з початку синодови, маючи вже в руках писемну заяву за Унїєю цїлого епископату, бо бояв ся, щоби синод не спричинив нового роздвоєня і заколоту в руській Церкві. Позволив однак на него під напором Потїя, який представив безосновність єго боязни. Ті побоюваня не були безпідставними, бо вже в часї побуту Потїя і Терлецького в Кракові доходили з краю до відома королївського вісти, що Острожський і єго сторонники не думають про Унїю, а бажають синоду, щоби лише єї перешкодити[2]).

Щоби однак переконати ся о дальших замірах князя, вислав король до него дня 28. липня двох сенаторів: кн. Януша Заславського і Якова Претвича і повідомив єго, що всї руські епископи згодились на Унїю з католицькою Церквою. Робить се тому, бо знає, що сам князь бажав давнїйше Унїї і о неї старав ся і має надїю, що та вістка єго утїшить і він попре змаганя епископів.

При тім згадує, що епископи бажають синоду єще перед відїздом Потїя і Терлецького до Риму. Він сам не бачить потреби синоду, бо там де многі радять, трудно о згоду, однакож бажав би, щоби князь висказав свою гадку єго послам, які мають до сего потрібні інструкциї[3]).

Рівночасно казав король виготовити запрошеня на синод, але їх не розсилати, аж надійде успокоююча відповідь від

---

[1]) Antirresis, ст. 61 і 62.
[2]) Antirresis, ст. 62.
[3]) А. З. Р., IV. ч. 76.

князя Острожського. Потїєви і Терлецькому поручив вернути домів і приготовляти ся до подорожи до Риму. На скликанє синоду мали чекати найдальше чотири тижнї. Коли в протягу того часу не одержать візваня, мали прибути до Кракова а звідси прямо вибрати ся в дорогу до Риму, щоби зложити заяву послуху Апостольській Столици. Рівнож і Потїй від себе вислав два листи до князя воєводи в справі синоду і Унїї. Перший лист вислав, коли виїзджав з Кракова до Володимира (дня 5. серпня) а другий, коли минав чотиротижневий реченець побуту в Володимирі а не було нїякої вістки про скликанє синоду (дня 23. серпня) В листах просив князя, щоби домагав ся скликаня синоду, бо без попередного синоду і згоди на нїм духовеньства і горожан на Унїю, а особливо князя воєводи, не хотїв би їхати до Риму і заключати Унїї. Князь не відповів Потїєви на нїодин з єго листів. Бажав вправдї скликати синод, але тільки в тій цїли, щоби Унїю уневажнити[1]).

Відповідно до свого заміру, відвів князь Балабана від солїдарности з митрополитом і прочими епископами, єще перед прибутєм королївських сенаторів. Предчував він, що доки по своїй сторонї не буде мав котрогось з епископів, не зможе на якийсь час забурити Церкви анї не уратує на довго схизми. А вибрав собі на першім місци власне Балабана, бо пізнав єго моральну вартість і знав, що нї один крім него не зрадить скорше своїх товаришів і не зірве з ними солїдарности. І не завела єго надїя. Балабан пішов навіть дальше, як князь бажав, бо дня 1. липня випер ся в володимирськім городї всякого удїлу в переговорах в справі Унїї і заложив протест проти всему, що епископи зробили досї в сїй справі, а Терлецькому закинув, що надужив довіря своїх товаришів, бо на одержаних від них блянкетах, місто скарг на утиск Церкви, умістив згоду на Унїю. Сам князь не вірив певно тій декларациї Балабана, але она була єму на руку[2]).

---

[1]) Antirresis, ст. 62, 63 і 69 і Apokrisis, в »Памятникахъ полем. Литер.« часть II. ст. 1066—1067.

[2]) Архивъ Ю. З. Р. том I. часть I. ч. 109. Протестови Балабана не вірять навіть самі російські писателї. Макарій, том IX. ст. 586 пише: »Но по истинѣ протестъ єтотъ былъ несправедливъ и не заслуговалъ вѣры«. — Кояловичь I. с. том I. ст. 95. А. З. Р. том IV. ч. 113 і Временникъ Ставроп. Львôвъ 1809 ст. 73.

Незабаром приєднав князь за Балабана перемиського епископа, Михайла Копистенського, знаючи однак, що за помочию самих Русинів не осягне задуманої цїли, оглянув ся за спілкою з протестантами. Але саме той послїдний крок князя був зі всїх найгірший і знївечив єго пляни.

Дня 12. серпня вислав він свого дворянина Лушковського на протестанський синод до Торуня, та взивав і просив згромаджених на нїм диссидентів, щоби прибули на руський синод, який має зібрати ся в справі Унїї в найблизшім часї; щоби злучили ся з ісповідниками руської Церкви до спільної борби проти католиків і взагалї справу східної Церкви уважали за особисту справу. В тім самім листї, в котрім ставить протестантам згадане предложенє, нарушує короля і закидує єму кривоприсягу на случай, єслиби схотїв без попередного синоду і без загальної згоди на Унїю до неї приневолювати, а крім того відзиває ся з погрозами, що виступить в обороні свободи з оружною силою з 15 до 20 тисячами людий, скоро король і папські приклонники ужиють насильства. Папу називає антихристом. Ось декотрі уступи з листу князя:

»Я навіть мало прошений і без вашої понуки бував і приставав з Їх-Милостями, бо кривду Їх-Милостий уважав я за свою власну. А тепер і овшім, коли є так велика причина, повинні ми яко такі, що єсьмо дальші від Римлян, а близші своїми обрядами з Їх-Ммлостями, тим тїснїйше лучити ся з Їх-Милостями...

Тому, як завсїгди, так і тепер єсьм так прихильним і сприяючим Їх-Милостям панам евангеликам, що беру кривду Їх-Милостий за свою власну... Я є того переконаня, що, коли сильно в тій справі опремо ся, то Є. К. Милість не буде против нас насильно виступати, бо зі мною одним може прибути до В. Милости єсли не двайцять, то певно пятнайцять тисяч людий, а не знаю чи Їх-Милість пани папісти, кажу духовні, зможуть тілько людий зібрати... На случай насильства... хиба вухарками моглиби нас засипати, а не почотом. Наші сьвященики мають з ласки Божої слюбні жінки тай чесні дїти правого ложа. Не мало є також Їх-Милостий панів литовських, і то велике число, котрі станутъ по нашій сторонї. Ті правди, котрі наші духовні потайки і підступно нам накинули, посилаємо до Їх-Милостий. При помочи тих правд перетягали

нас на сторону ворога Сина Божого, а піддаючи нас під покров Антихриста (папи), відлучили нас від Господа Христа«...

Той лист попав в королївські руки і спонукав короля, що відступив від гадки скликаня синоду, бо було річию ясною, що при таких намірах князя, які він виявив в своїм листї, синод місто скріпити справу Унїї був би єї ослабив.

Саме тодї, як лист князя воєводи писаний до торунського синода був в руках короля, прибув до него післанець від князя з просьбою о синод. Легко догадати ся, яка відповідь стрінула князя. До неї додав король пересторогу, щоби тямив ся, бо добре знає, з якими намірами він носить ся і як собі позволяє осуджувати свого монарха, католицьку Церкву і єї начального Зверхника[1]).

Однак се цїлком не опамятало князя. Він ширив дальше заворушеня і невдоволеня серед руської людности. З помочию прийшли єму волоські епископи, котрі на вість, що на Руси ведуть ся приготовленя до Унїї, зібрали ся в Яссах 17. серпня 1595 р., і вислали синодальний лист до руського духовеньства і народу з зазивом, щоби не слухали своїх епископів — відступників, а стояли вірно при царгородських патриярхах[2]).

Постава князя і викликане ним в деяких верствах руської людности негодованє проти Унїї, затревожили короля і єго окруженє. Тому скликав король в половинї вересня раду мінїстрів, деяких литовських і польських сенаторів, та нунция Маляспіни, щоби розважити, що має робити; чи розпочате і близьке сповненя дїло довести до кінця і вислати епископів до Риму, чи радше здержати їх від подорожи. Одноголосно рішено здержати безпроволочну подорож і чекати, аж князь Острожський охолоне в своїм завзятю і займе зглядом Унїї приязнїйше становище. Такого змісту листи пішли безпроволочно до Потїя і Терлецького. Але заки дійшли до них листи, оба вони вже були прибули до Кракова[3]).

Приїзд їх спричинив нові наради 22. вересня. Тепер гадки подїлили ся. Одні заявили ся в друге проти подорожи епископів до Риму і звертали увагу на зростаючий, від часів побуту

---

[1]) Antirresis, ст. 69—72.

[2]) Временникъ Ставроп. Львôвъ 1869, ст. 139.

[3]) Архів Ватик. Borghes. III. 91 d. Лист нунция Malaspin-u з 15. вересня 1595 до кардин. секрет. стану.

на Литві патріярха Єремії, вплив виленського брацтва сьв. Духа на нарід, на можливість заворушеня руської людности проти Унії і на факт, що Русини повідомили в останній хвилї Царгород про се, що діє ся на Руси і взивають патріярха, щоби скинув митрополита і епископів з їх урядів. З передвчасно заключеної Унії — казали — може легко прийти до роздору Руси. Кромі того мало стояти у князя готових стопятьдесять їздців, щоби пустити ся в погоню за їдучими до Риму епископами і в дорозї убити їх. На всякий случай радили скликати вперед синод, а як би зі згляду на князя виринув сумнїв, що до єго успіху, то постарати ся о загальний собор, зложений з латинського і східного духовеньства.

Другі думали противно. Епископи не повинні отягати ся з подорожию до Риму, бо князь Острожський не буде міг занепокоїти населенє в виду великої королївської поваги в краю. Русини не можуть нарікати на насилуванє їх совісти, коли самі їх пастирі домагають ся Унії. Чекати на загальний собор, то довга справа і тратить ся теперішну корисну хвилю, а не знати, яке становище зглядом Унії займуть слїдуючі монархи.

Жадали, щоби також нунций висказав свою гадку; але він відмовив сего.

Тодї візвали до участи в нарадї Потїя і Терлецького, та постановили їм слїдуючі питаня. »Чи суть певні, що до митрополита і прочих епископів? чи суть певні, що до духовеньства, шляхти і народу? Що відносить ся до епископату і народу, притакнули. Що до духовеньства, то сподїють ся, що піде за їх голосом, бодай в їх диєцезиях; що до шляхти, то запевнювали, що много заявило охоту приступити до Унії, а тільки тому не зробили того письменно, щоби справа не виявила ся. Крім того заявили, що коли їх безпроволочна подорож до Риму є получена з обавою на будуче, то далеко більша небезпека грозить цїлій справі, єсли Унії сейчас не заключить ся. Коли повернуть домів без успіху, скажуть їх противники, що католики усунули їх від себе, а патриярх мимо того позбавить їх урядів, скоро довідає ся о їх переговорах в справі Унії. Правда, що зверхности єго над собою довше признавати не хочуть і не можуть зі згляду на спасенє своїх душ, а що без зверхника не можуть бути, то мусять признати папу своїм головою. До Унії не спонукує їх нїчо иншого як згляд

на спасенє власної душі, душ відданих собі в опіку овець і добро вітчини. Не треба покликувати ся на примір митрополита Ісидора, бо Ісидор був сам один, а їх є много. До того мають над собою короля, що любить горячо Церков, а як відкладати муть Унїю на пізнїйше, годї знати, який буде єго наслїдник. Єсли король заопікує ся епископами і духовеньством, то запевнить нарід, що Унїя не є відступством від давної східної віри і від релїгійних обрядів і коли до того зрівнає руське духовеньство з латинським, не буде сумнїву, що Унїя в тім случаю принесе инші плоди, як за Ісидора.

Під впливом заяви епископів, по їх виходї з палати нарад, змінено первісну ухвалу і рішено, щоби без проволоки вибрали ся до Риму і щоби рівночасно король окремим унїверсалом успокоїв Русинів, що Унїя не зносить анї віри, анї їх обряду[1]).

Впрочім не тратили єще надїї, що удасть ся приєднати до Унїї князя Острожського[2]). В тій цїли мали післати до него Мацєйовського, луцького епископа, підлїського воєводу, литовського канцлєра, а яко богослова Скаргу. Навіть нунций рішив ся піти до князя, бо казав, »як єго приєднаємо, не буде тодї нїякої перепони«[3]).

Нунций поручив папі епископів, що їхали до Риму і радив єму, щоби для забезпеченя Унїї домагав ся покликаня до сенату всїх руських епископів, або бодай деяких з них і кінчить свій лист словами: »прийми сьв. Отче ту Унїю, як плоди Твого посольства в Польщі і плоди Твоїх слїз«[4]).

---

[1]) Arch. Watyk. Borghesiana, III, 91 d. лист з 22. вересня 1595 того самого нунция.

[2]) Тамже Borgh. III, 89, лист нунция Malaspin-u з 12. сїчня 1596 р.

[3]) Тамже Borgh. III, 91 d. Чи була тота депутация у князя, не відомо.

[4]) Arch. Watyk. Borgh. III, 91 d. »Riceva dunque la Beatissima Sua Persona il frutto di questa unione, come frutto della sua legatione, come frutto delle lacrime sue« Папа Клементий VIII був нунциєм в Польщі.

КНИГА ЧЕТВЕРТА

Епископи Іпатій Потїй і Кирило Терлецький їдуть до Риму, щоби в імени цїлого руського епископату піддати руську Церкву під власть папи.

РОЗДІЛ I.

Епископи Іпатій Потій і Кирило Терлецький їдуть до Риму, щоби в імени цілого руського епископату піддати руську Церкву під власть папи.

В кілька днів після наради сенаторів, міністрів, нунция і епископів Потія і Терлецького, відбутій дня 22. вересня в Кракові, вибрали ся епископи володимирський і луцький в дорогу до Риму.

Єще перед їх відїздом видав король дня 24. вересня згідно з ухвалою згаданої наради універсал до Русинів, повідомляючи їх про свою волю і бажаня, щоби всї єго піддані хвалили Господа Бога, одним серцем і одними устами. Заразом візвав одних, щоби радували ся і дякували Богу, що вкінци сповнять ся їх бажаня, других упімнув, щоби не опирали ся своїм пастирям, але пішли їх слїдами, а також повідомив, що двох епископів в імени прочих удає ся до Риму, щоби довершити акту зєдиненя руської Церкви з Апостольською Столицею, з застереженєм ненарушимости східного обряду[1]).

Дня 25. падолиста прибули Потій і Терлецький до Риму.

На Апостольськім Престолї сидів тодї папа Климент VIII, давнїйший нунций в Польщі, котрому то краєві відносини не були чужими. З невисказаною радостию приняв папа вістку, про висланє руським епископатом Потія і Терлецького до Риму. Вже третого дня по прибутю мали они у него послуханє, на котрім вручили єму поручаючі листи від короля і від деяких сенаторів. Тревало однак кілька тижнїв, заким могло наступити торжественне заключенє Унії. Треба було вперед

---

[1]) Annales Eccl. Ruthenae. Гарасевич, ст. 196; Костомаровъ: Историческія Монографіи, т. III. ст. 251.

бути певним, що услівя поставлені цїлим руським епископатом дня 2. грудня 1594 р. і дня 12. червня 1595 р. на синодї в Берестї, а обговорені з королем і нунциєм в Кракові, прийме Апостольська Столиця без зміни. Тому довший час нараджували ся в кардиналами, визначеними папою. Руські епископи жадали: щоби »справованє сьв. Тайн і цїлий руський обряд полишили ся ненарушеними так, якими були до хвилї Унїї, і щоби їх не лише тепер, але і на будуче незмінювали.

Апостольська Столиця охотно згодила ся на се, навіть не вимагала, щоби Русини до нїкейського символа віри додавали »і Сина«, бо епископи прирекли, що доґму о сьв. Тройцї будуть викладати згідно з наукою римської Церкви.

В нарадах з кардиналами обговорено також без сумнїву услівя поставлені королеви що до прав і привілеїв руського духовеньства, а передовсїм що до сенаторської гідности епископів, бо папа в своїх листах до короля і сенаторів виразно поручає їх додержати. Від принятя Русинами григориянського календаря папа відступив, бо Потїй і Терлецький заявили, що єго принятє стрінуло би ся з надто великим опором.

Коли обі сторони погодили ся, назначив папа день 23. грудня на довершенє Унїї. Папа хотїв, щоби се торжество відбуло ся як найвеличавійше. Перебіг торжества був слїдуючий. Коли Папа окружений кардиналами, иншими церковними достойниками, римськими князями і дипльоматами, засїв на престолї в салї Константина в ватиканській палатї, ввели руських епископів і їх почет. Коли епископи зложили папі належний поклін, відчитав Евстахій Воллович, крилошанин виленської катедри, в руській і латинській мові синодальний лист руських епископів до папи з дня 12. червня 1595 р. В тім листї говорять епископи, що памятаючи давну єдність східної Церкви з західною, а видячи теперішне роздвоєнє тих Церков, вже від давна просили Бога о привернене єдности і ждали тілько, чи східні патриярхи самі тим не займуть ся. Коли однак переконали ся, що сего сподївати ся по них не можуть, не так може з причини їх злої волї, як радше длятого, що стогнучи під поганським ярмом, хочби хотїли, то наміру свого виконати не можуть; тому постановили самі зі згляду на спасенє власних душ і овечок їм відданих, по порозуміню з Їх величеством Королем, відновити єдність на

фльорентийськім соборі поновлену і затверджену, а предками їх приняту.

В тій то власне цїли посилають в своїм імени епископів Потїя і Терлецького до сьв. Столицї, застерігаючи собі лише ненарушенє дотеперішних руських обрядів.

На тім листї були підписані всї епископи не виключаючи Балабана і Копистенського[1]).

В імени папи на відчитаний лист, відповів кардинал Сильвій Антонїянї і красноречиво вихвалював стараня епископів біля привернення церковної єдности: »За ласкою Божою, сказав, повертаєте до скали, на якій Христос збудував свою Церков... до матери і Учительки всїх Церков, до сьв. римської Церкви по стопятьдесятьлїтній розлуцї, на добро ваше і вашого народу і на невисказану радість сьв. Отця. О як справедливо і ви самі прославляєте доброту і мудрість Божу, котра вас просьвітила, і ви зрозуміли, що члени тїла віддїлені від голови не можуть самі жити, і подібно як галузка відтята від пня не може видати овочів, як потік віддїлений від жерела висихає, так вкінци не може мати Бога Отцем, хто не має Церкви материю.

»Справедливо отже і розумно поступили: ваш митрополит і другі епископи, ваші товариші, що з так далеких сторін прислали вас сюди до апостольських порогів, щоби ви віддали належний послух правдивому наслїдникови сьв. Петра, а намісникови Христа на земли, і покинувши давні блуди приняли чисту і нїяким блудом незіпсовану віру... Сповнїть отже радість сьв. Отця і тої сьв. кардинальської колеґії і зложіть визнанє католицької віри. Бо сьв. Отець готов приняти вас, вашого митрополита, ваших співбратів епископів і цїлий руський нарід до церковної єдности... щоби було одно стадо і один пастир«[2]).

Коли Антонїянї скінчив свою промову, відчитав відповідно до того візваня наперед Іпатій Потїй в латинській мові в імени своїм і всїх без виїмку руських епископів визнанє віри, після форми приписаної для Греків, повертаючих до єдности віри

---

[1]) Гарасевич, Annales Eccl. Ruth. ст. 193 і 194 і Theiner, Monumenta hist. Poloniae III, ст. 232—49.

[2]) Baronius, Annales ecclesiastici, VII, De Ruthenis a S. Sede receptis, ст. 859. Venetris et Augustae Vind. 1739.

і закінчив єго присягою і власноручним підписом. То само зробив Кирило Терлецький в руській мові.

По зложенім визнаню віри обома епископами, промовив єще до них сам папа, заявляючи свою радість і невисказане щастє з причини повороту руського народу до сьв. Церкви. При тім напоминав їх, щоби були вірні ласцї Божій, котрої доступили і котра їх спонукала до так великого дїла і щоби були послушними тій матери, сьв. Церкві, котра не шукає своєї земської користи, але спасеня і добра душ. Вкінци запевнив їх, що нїколи їм не бракне єго опіки і помочи. Коли скінчив, удїлив присутним і цїлому руському народови апостольського благословеня.

Так описує принятє Русинів до єдности Церкви тодїшний кардинал Баронїй в своїй церковній лїтописи[1]). Папа казав на спомин тої важної хвилї в історії Церкви, вибити золоті і срібні медалї, з'ображуючі намісника Христового, як приймає руських епископів з написию: »Ruthenis receptis«[2]) і роздав їх присутним епископам і їх товаришам. Кардиналови пенїнїтенциярієви поручив звільнити обох єпископів і їх товаришів від всяких церковних цензур, в яких могли знаходити ся з причини схизми і позволити їм справувати духовні функциї. Таку саму власть одержали Іпатїй і Кирило Терлецький зглядом митрополита, своїх прочих товаришів і руських сьвящеників. Того єще дня видав папа буллю »Magnus Dominus et laudabilis nimis«, і оголосив католицькому сьвітови, що Русини приступили до церковної єдности. В тій буллї описує папа докладно наради руських епископів між собою в справі Унії, згадує про синод з дня 12. червня 1595 р. в Берестї, про прибутє Потїя і Терлецького до вічного міста і про зложене ними визнанє віри в присутности єго і кардиналів, а вкінци потверджує цїлий їх обряд у всїх єго частях, з виїмком того, що противило би ся правдї і науцї католицкої віри[3]). Потїй і Терлецький, котрі єще якийсь час задержали ся в Римі, описали в двох листах з вічного міста своє принятє сьв.

---

[1]) Baronius, l. c. ст. 862 і 863.

[2]) Відбитка медалю знаходить ся у Баронїя, l. c. ст. 863.

[3]) Гарасевич, Annales Eccl. Ruth., ст. 202—214. Буллю ту подали в цїлій основі на кінци дїла в додатку разом з иншими документами, котрі відносять ся до Унії.

Отцем і кардиналами, а то в листах: до архиепископа Карнківського і до епископа Ґедеона Балабана. Лист до Карнківського мав на цїли виєднати у короля за посередництвом примаса унїверзал, котрий би успокоїв руський нарід, що так старий календар, як і релїґійний обряд на случай Унїї, будуть заховані без зміни[1]).

Оба епископи старали ся єще в послїдній хвили відвести Балабана від союза з князем Острожським і схизматиками. Коли описали знані нам подробиці принятя і коли запевнили Балабана, що сьв. Отець всї дотеперішні їх обряди затвердив, додають: »Лучше нам бути під одним найвисшим пастирем, чим під пятьма, або шістьма, а дасть Бог, що в згодї і любови з римськими духовними, любов і оборона сьв. Церкви і порядок будуть певнїйшими«[2]).

---

[1]) Niemcewicz, Dzieje panowania Zygmunta III. том I, ст. 274 — 277, виданє Туровського, Краків 1860.

[2]) А. Ю. З. Р., том I, часть I, ч. 116; Гарасевич, l. c., ст. 199—201.

РОЗДІЛ II.

Підбурюваня проти Унії в часї між заключенєм Унії в Римі а синодом в Берестї 1596 р.

В перших днях лютого 1596 р. вибрали ся Потїй і Терлецький з поворотом до вітчини. З якими почуванями вертали, легко догадати ся. Чувство радости і вдоволеня ізза довершеного обовязку, приказаного дїйсною і наглячою потребою і добре зрозумілою справою Церкви, певно не було свобідне від страху і непокою, як загал народу і духовеньства прийме їх дїло, довершене з таким трудом і заходом. Коли опускали родинний край, вибираючи ся до Риму, вже з далека доходив до них відгомін бурі, яка збирала ся над їх головами. Чи тимчасом зловіщі хмари розійшли ся, могли сумнївати ся. Папа заосмотрив їх в поручаючі листи до короля Жигмонта III., до декотрих духовних і сьвітських сенаторів, як: кардинала Юрія Радивилла, краківського епископа Станислава Карнківського, гнїзненського архиепископа, Солїковського львівського, до епископів куявського, холмського, луцького л. обр., до канцлєра Яна Замойського, канцлєра литовського Льва Сапіги, Януша князя Острожського, містоканцлєра королївства, Яна Тарновського і до инших, вкінци до митрополита Михайла Рогози і прочих руських епископів.

Папа дякує королеви за его поміч в довершеню так похвального дїла і просить єго о дальшу опіку над Унїєю, а передовсїм, щоби покликав руських епископів до сенату і в той спосіб піднїс їх повагу і скріпив Унїю. »Тої (пише папа) они суть гідні від хвилї, коли ми їх приняли до нашої єдности і признали їх нашими братьми, а крім того з'обовяжеш собі митрополита, епископів і руський клир, а вже говорити

Тобі не потребую про те, які користи прийдуть з того для цілого Твого королївства. Зєдинених з Церквою епископів поручає духовним і сьвітським сенаторам, щоби їм не відмовляли свого попертя і не спротивляли ся признаню їм сенаторських крісел. Особливша похвала дістала ся луцькому епископови, Вернардови Мацєйовському, пізнїйшому кардиналови, котрий не щадив заходів і трудів, щоби розірвані члени Церкви злучити в одну цїлість. Подібну похвалу одержав в. канцлєр Ян Замойський[1]).

Трох духовних сенаторів, львівського архиепископа, Димитрія Солїковського, луцького епископа Вернарда Мацєйовського і холмського епископа Гомолїнського з'обовязує, щоби в єго імени взяли участь в руськім синодї, на котрім акт Унїї має бути торжественно всїми руськими епископами поновлений і оголошений.

Вкінци в листї до митрополита і до руських епископів, не виключаючи епископа Ґедеона Балабана, як підписаного на актї Унїї, привезенім до Риму Потїєм і Терлецьким, висказує свою велику радість по причинї їх приступленя до Унїї, признає їм ріжні привілеї. Митрополитї признає між иншими право іменованя і сьвяченя всїх руських епископів без порозуміня з Апостольською Столицею і заявляє їм, що цїлий їх обряд, о скілько не має в собі нїчого противного правдам католицької віри, затверджений.

На митрополита накладає єще обовязок, щоби в найблизшім часї скликав синод в цїли торжественного оголошеня Унїї з сьв. Апостольським Престолом.

З початком марта 1596 р. станули Іпатїй Потїй і Кирило Терлецький на родинній земли. І з вдяки Господу Богу за щасливо довершене дїло, як також за щасливий їх поворот, відправив епископ Вернард Мацєйовський в своїй катедрі в Луцьку торжественне »Тебе Бога хвалимъ«[2]).

Але гірка доля зачала ся тепер для ініцияторів Унїї, тим більше, що начальник руської Церкви, митрополит Михайло

---

[1]) Monumenta Poloniae hist. Theinera, том III., ст. 250 і прочі. Таких листів вислав папа 16, через вертаючих до краю епископів, всї суть датовані з дня 7. лютого.

[2]) А. Ю. З. Р., том I, 116, 96.

Рогоза не заперестав відгравати непевної і двозначної ролї. Ледви Терлецький і Потїй в минулім роцї прибули до Риму, випер ся, як вже чулисьмо, в присутности князя Острожського участи в маючім довершити ся дїлї. На єго отже чинну і енерґічну співроботу Потїй і Терлецький не могли числити.

Рогоза зволїкав також із скликанєм синода, який приказав сьв. Отець і був може радий, що відбуваючі ся по воєводствах земські соймики, котрі вибирали послів на будучий варшавський сойм, відвертали уми в иншу сторону.

І дїйсно ті соймики, особливо київські, волинські, минські, новгородські, полоцькі, давали бажану нагоду противникам Унїї, а передовсїм їх провідникови старому князеви Константинови Острожському, підбурювали руську шляхту проти Унїї і єї творцїв: Потїя і Терлецького. В згаданих округах не відбув ся нї один соймик, на котрім би не заложено протесту проти злуки Русинів з Римом, довершеної Потїєм і Терлецьким, і на котрім би не поручено послам, щоби жадали на соймі в Варшаві, усунути з уряду Потїя і Терлецького і признати довершений ними в Римі акт неістнуючим.

Коли отже в маю 1596 р. зістав отворений варшавський сойм, піднесли посли руської землї разом з князем Острожським, відповідно до одержаних інструкций, великий крик проти Унїї і головних єї творцїв. Однак король їх не слухав і тому они в послїдний день сойму заявили в присутности сенату і сойму, що Потїя і Терлецького, котрі без відома східних патриярхів і руського народу, самовільно піддали ся під власть папи, не будуть уважали за своїх пастирів і не допустять їх до власти над собою. Крім сего виголосив князь Острожський в присутности короля бесїду, повну жалїв на релїґійний гнет. Відписи своїх протестів розіслали посли в цїли успішної аґітациї по всїх воєводствах і долучали їх ту і там до городських актів[1]).

Потїй і Терлецький перестрашені погрозами князя і послів, просили короля, щоби на ново затвердив їх в гідности і епископських урядах і виставив їм нові номінацийні патенти. Король се вчинив в цїли їх успокоєня дня 21. мая.

---

[1]) Apokrisis, ст. 1123, вид. в »Пам. Полем. Литер.« том II. Петербург 1882; А. Ю. З. Р., часть I. том I. ч. 123.

Побіч князя Острожського виступило до борби проти Унії єще перед синодом в Берестї ставропігійське брацтво при церкві сьв. Тройцї в Вильнї. Вплив того брацтва не ограничав ся на самім Вильнї, але сягав вже тодї далеко поза границями литовської столицї на Литві і полудневій Руси. Попирало оно отже дуже успішно підбурюваня князя Острожського серед руської шляхти. На чолї опозициї виленського брацтва станули в тім часї дидаскал Стефан Зизанїй (Кукіль) і двох братських князїв: Василь і Гарасим. Мимо того, що вже в сїчни 1596 року на синодї в Новгородку були покарані церковною клятвою, як учителї підозрілої віри і ширителї єретицьких блудів і тим самим були усунені від научаня в церквах, не зважали на се і вступали дальше зухвало на проповідницю церкви сьв. Тройцї і з неї підбурювали нарід проти епископів, називаючи їх публично зрадниками східної Церкви, котрим всї правовірні повинні виповісти послух.

Особи Василя і Гарасима менше нам знані, але імя Стефана Зизанїя, котрий вже перед подорожию Потїя і Терлецького до Риму видав був книжку під заголовком: »Книга Кирила про Антихриста« і кілька инших менших письм, голосне було тодї на Литві і на Руси.

Він переняв ся лютерськими блудами і розсївав їх з проповідальницї і письмом, яко правдиву науку східної Церкви, вщіплюючи рівночасно в нарід ненависть до католицької Церкви і папи. Згідно з нїмецькими єретиками того часу не називав папу инакше, як антихристом і отверто перечив декотрі правди віри, в які вірили в східній, як і в західній Церкві. Непросьвічена достаточно руська суспільність не пізнавала ся довго на тім. Колиж на синодї в Новгородку осудили єго, як єретика, суспільність заслїплена ненавистию до митрополита і епископів, яко справдїшних зрадників Церкви, засуду того признати не хотїла[1]).

Король наказав митрополитови, не знаючи про синодальний засуд, ставити згаданих ворохобників перед духовний суд

---

[1]) А. З. Р., том IV, ч. 91. — Пор. також полємічні письма проти Зизанїя, як: »Plewy Stefanka Zyzanicy«, єретика виклято з руської Церкви. Вильно 1596 р. і »Кукіль«, котрий розсїває Стефан Зизанїй в руських церквах в Вильнї. При тім коротке напімненє до Унії руської Церкви з латинською. Вильно 1595 Щасн. Жебровського.

дня 22. мая, а потім віддати їх сьвітським судам, брацтву забрати вівтар, а членам єго заборонити вступу до церкви сьв. Тройці. Тож коли митрополит доніс королеви, що Зизаній, Василь і Гарасим вже суть синодом осуджені і що мимо сего не перестають справувати духовних функций, засудив він їх дня 28. мая на прогнанє з краю[1]).

Для успокоєня збаламученого ворохобниками народа, котрі розсївали фалшиві про Унію вісти, оголосив король дня 14. червня розпорядженє до духовеньства і руського народа. В тім розпорядженю повідомляє про заключенє Потієм і Терлецьким в імени цілого руського епископату Унії з римською Церквою і про відновленє тим способом давного союза істнуючого вже довший час між обома Церквами. В цїли торжественного затвердженя Унії цїлим руським епископатом і духовеньством, митрополит заповідає, що скличе на день 8. жовтня синод до литовського Берестя. На тім синоді можуть брати участь не лиш епископи і руське духовеньство, як також сьвітські особи, о скілько они суть прихильними Унії, з виключенєм чужинців, людий иншої віри[2]).

Від засуду митрополита і короля, відважив ся Зизаній внести відклик до литовського трибуналу в Вильнї, а осьмілені єго поведенєм инші противники Унії, підбурювані князем Острожським, внесли протести проти митрополита і епископів київського города. Трибунал візвав митрополита на суд, а коли король зганив переступленє єго компетенциї і заборонив на будуче судити церковні справи, зачало бурити ся виленське міщаньство, яке стояло по сторонї Зизанія. Оно уряджувало тайні сходини, приготовлюючи формальний бунт проти короля і митрополита і підбурені уми не успокоїли ся скорше аж король загрозив посадникам і радним міста, що за всякі неспокої они будуть відповідати[3]).

Вкінци нерішучий митрополит постановив скликати синод до Берестя, з тими самими застереженями, які вже король умістив в своїм розпорядженю. Ся тілько заходить ріжниця,

---

[1]) А З Р. том IV, ч 94 і 95.
[2]) А. З. Р., том IV. ч. 97 і А. Ю. З. Р., том I. ч. 120.
[3]) А. З. Р. том IV. ч. 98, 99, 101.

що митрополит яко реченець отвореня синоду, назначив день 6. місто 8. жовтня.

З короткого часу попереджаючого синод користали пильно епископи Потїй і Терлецький, поучаючи докладно нарід і своє духовеньство про значінє і користи Унїї. Праця однак поступала повільно, по причинї що йно описаних підбурювань. В диєцезиї володимирсько-берестейській стрічав ся Потїй з найбільшими перешкодами зі сторони берестейського брацтва так, що не могучи поконати єго опору був змушений брацтво розвязати і усунути єго провідників від сьв. Тайн і від всяких духовних потїх. В луцькій диєцезиї робив найбільші трудности намірам епископа Терлецького жидичинський монастир, на чолї котрого станув свояк львівського епископа Ґедеона Балабана, Григорий Балабан[1]).

Про працї инших руських епископів в тім напрямі нїчого не знаємо. Противна сторона в виду того, що не могла перешкодити скликаню берестейського синода, звернула ся о поміч до Царгороду. Князь Острожський і оба ставропіґійські брацтва виленське і львівське, жадали висланя богословів і пастирського листу до вірних. Царгородська патриярша столиця була тодї осиротїлою від року 1594 до року 1597 в наслїдок смерти патриярха Єремії. В часї осиротїня завідували нею адмінїстратори. Був отже в Царгородї не малий клопіт, як помочи братям схизматикам. З того клопоту увільнив їх александрийський патриярх, Мелетий Піґас. Він не мав вправдї нїякої юрисдикциї над руською Церквою, мимо того прислав князеви Острожському довший пастирський лист, в котрім ганить відступників від царгородських патриярхів, ганить також римських епископів, що неправно присвоюють собі зверхність над східною Церквою; а князя Острожського і разом з ним вірно стоячих при давній Церкві виславляє і заохочує до дальшої витревалости[2]). Лист той впрочім без значіня, повний загальників, привіз князеви Острожському Кирило Люкаріс, давнїйший учитель Острожської Академії, знаний з криптокальвінїзму, а пізнїйше наслїдник Мелетія Піґаса на алексан-

---

[1]) Antirresis, ст. 166 і 167.

[2]) Ap. krisis, ст. 1667 і слїд. в II. том.

дрийськім престолї. Заразом поручив єму патриярх, щоби задержав ся довший час на Руси і своєю радою підтримував схизму[1]). За ним прибув в тім часї на Русь, як мнимий висланник і заступник Царгородського патриярха протосинкель, а в дїйсности самозванець Никифор[2]). В часї, коли до Никифора дійшли вісти з Руси, що має відбути ся синод в Берестї, знаходив ся він в Молдавії (від р. 1595), де був вмішаний в полїтичні непорозуміня і причинив ся, що султан позбавив власти прихильного Польщі господаря Єремію, а на єго місце поставив ворожого єї воєводу Стефана. Прибувши на Русь, виказував ся Никифор якимсь документом, що патриярх Єремія II. іменував єго протосинкелем т. є патриярським заступником. Єсли документ той був автентичний, чого однак нїхто не справдив, то міг відносити ся тілько до часу перед смертию патриярха. Бо з єго смертию, котра наступила в 1594 р., скінчила ся також після правних понять, власть патриярха єму дана, іменно власть так незвичайна, яку собі приписував Никифор. Не мав отже права виступати в характері заступника патриярха. Не був також Никифор завідателем царгородської патриярхії, бо в часї осиротїня патриярської столиці між Єремієм II. а єго наслїдником Мелетієм Піґасом, вичисляє патриярший катальоґ двох инших адмінїстраторів: Матвія

---

[1]) Про Кирила Люкариса пор. том VII. зібраних документів через Ант. Левинського в Архіві львівської руської митр., ст. 579; Сьвящ. Петра Скарги Пересторога, на Трени і Ляменти Теофіля Ортольоґа до Руси грецького Богослуженя. Краків 1610, ст. 108—110; а іменно Leo Allatius, De consensu Eccl. Orient. cum Occident. кн. III. р. XI. ч. 4; Торґенев, Historica Russiae monumenta том II. ст. 411—434; Legmen Ariens christianus, том III. ст. 518 і сьвящ. Шиманського »Документа до історії блажен. Йосафата Кунцевича« в Przegl. poznań. том 34 ст. 176.

[2]) Никифор на Синодї в Берестї ложно представляє як висланник царгородського патриярха, мимо того, що патриярша столиця була тодї аж до року 1597 осиротїлою і що від року бодай, коли втїк з Царгороду задля рішених неправильностий, блукав ся в Молдавії і ширив полїтичні інтриґи (Ekthesis). Про Никифора пор. А. З. Р. том IV, ч. 117, Велика вина, Вильно 1621 ст. 28 і слїд. Сьвящ. Шиманський, документа до історії бл. Йосафата Кунцевича в Przeglądzie pozn. том 34 ст. 175 і слїд. Сьвята єдність Церкви східної і західної привілеями правами стережена р. 1632 в Вильнї ст. 40.

і Гавриїла, а про Никифора не згадує[1]). Крім того тяжило на Никифорі не без підстави підозрінє о шпігуньство в користь Туреччини і тому то на приказ Замойського, коли переступив польску границю, піймали єго і умістили в Хотині у вязници. Однак з відси він утїк і удав ся на двір князя Острожського. Перебуваючи у князя, питає дня 13. вересня митрополита Михайла Рогозу, називаючи себе патрияршим еґзархою і протосинкелем, чи то правда, що він перестав згадувати в лїтурґії царгородського патриярха?[2]). Такі то були відносини на Руси в часї, коли мав зібрати ся синод в Берестї!

Не суть они на разї для синоду сприяючими!

---

[1]) Малышевскій, Александрийскій патріярхъ, Мелетій Пигасъ і єго участіе въ дѣлахъ русской церкви том I. ст. 410 і слїд. Київ 1872 р. Малишевський старає ся вправдї доказати, що Никифор мав гідність, котру собі приписував, але дати через него подані і докладно розважані, доводять щось цїлком противного. Після нашої гадки був він простим обманцем, що удавав патрияршого висланника.

[2]) А. З. Р. IV. ч. 106 і 111 і Ekthesis ст. 9—10.

РОЗДІЛ III.

Синод в Берестї від 6. до 10. жовтня 1596 р.

Коли зближив ся день 6. жовтня після старого стилю, прибули на заповіджений синод до литовського Берестя митрополит Михайло Рогоза, володимирський епископ Іпатїй Потїй, луцький епископ, ексарх, Кирило Терлецький, полоцький архиепископ Гермоґен, пинський епископ Іван Гоголь, холмський епископ Дионїзий Збіруйський, а з латинських епископів, яко папські делеґати, львівський архиепископ Іван Дмитро Солїковський, луцький епископ Вернард Мацїйовський і холмський епископ Станислав Гомолїнський. До помочи, яко богослови були їм додані Єзуїти: Петро Скарга, єго товариш Юстин Раб, Мартин Лятерна, давнїйший проповідник Стефана Батория і Каспер Ногай. З руського духовеньства прибуло трох архимандритів: брацлавський, лавришівський і минський, крім того відповідне число сьвітського духовеньства[1]), яке стояло по сторонї Унїї.

З руських епископів бракувало отже двох митрополитів: Львівського епископа Ґедеона Балабана і Михайла Копистенського. Явили ся они вправдї також на час в Берестї, але вже від першої хвилї свого прибутя, уникали сторонників Унїї, а прилучились до партиї князя Острожського, котрий прибув з численним оружним віддїлом. В тім віддїлї було також 23. послів руських країв, богато з парохіяльного клиру, заступники чотирнайцяти брацтв, як: виленського, львівського, слуцького і инших, кількох архимандритів, а на їх чолї архимандрит печерської лаври Тур, сербський митрополит Лука,

---

[1]) Макарія, Исторія Русской Церкви том IX, ст. 654. Макарий ложно дає Лятернї імя Максима.

двох протосинкелїв Греків, Никифор, мнимий заступник царгородського патриярха[1]), і Кирило Люкаріс, правдивий заступник александрийського патриярха[2]). В цїли побільшеня свого сторонництва привіз князь з собою крім того кільканайцятьох іновірцїв[3]). Від першої хвилї прибутя до Берестя дало сторонництво князя пізнати, що не має наміру брати участи в синодї скликанім митрополитом і що радше бажає собі, щоби митрополит і епископи з ним зєдинені, брали участь в зборах, в котрих Никифор мав обняти провід. Коли митрополит окру-

---

[1]) Никифор прибув на синод мимо закиду короля.

[2]) Король виразно заказав оружно на синод зїздити ся і сам князь Острожський просив о той заказ короля, а мимо то прибув сам з дружиною 200 уоружених людий, щоби кинути пострах на сторонників Унїї, що зїхали ся на нараду.

[3]) Після Ekthesis, або короткого зібраня справ, котрі дїяли ся на партикулярнім т. є місцевім синодї в Литовськім Берестю, вид. в Кракові р. 1597 анонїмом схизматиком (ст. 33), суть вичислені (ст. 22 і 21) слїдуючі учасники:

1) з трибуналу В. кн. Литов. 2
2) з Київського воєводства 3
3) з Волиня 10
4) з врацлавського 3
5) з перемиської землї 2
6) з пинського повіта 2

Зміст:

1) З Вильна 4 — від тамошного брацтва 8
2) від львівських брацтв 3
3) від львівських передміщан 3
4) з Пинська 2
5) з Білська 5
6) з Берестя 1
7) з Підгаєць 1
8) з поділь. Камінця із Галича 1
9) з Києва 1
10) з Скали 1
11) з Врацлава 1
12 з Володимира 1
13) з Минська 1
14) з Слуцька 1
15) з Луцька 1

Ekthesis є дуже рідкою книжкою — знаходить ся в музею князїв Чарторийських в Кракові. Бібльотека Оссолїнських у Львові, о скільки знаємо, не має єї.

жений руськими епископами, папськими делеґатами і духовеньством в катедральній церкві сьв. Михайла, відправляв дня 6. жовтня Богослуженє перед отворенєм синоду, ніхто зі сторони князя не прибув на то Богослуженє; противно, Никифор зарядив в протестантськім домі проти правовірного синода антисинод і отворив єго яко ексарх царгородського патриярха[1]). Коли посли не могли відшукати митрополита анї в єго мешканю анї де инде, віддали то візванє, або параґностик зборища, пинському епископови, щоби єго вручив митрополитови[2]).

В четвер дня 7. жовтня[3]) надїхали в кінци очікувані королївські посли: князь на Олици Микола Христофор Радивил, литовський канцлєр Лев Сапіґа, і берестейський староста Дмитро Галецький. Зараз по прибутю зійшли ся з князем Острожським і докоряли єму, що мимо виразного королївського закиду, заїхав до Берестя оружно і в товаристві людий иншої віри, що не повинні мати місця на синодї, а що гірше, в товаристві чужинців, підозрілих о вороже зглядом Польщі успосібленє. Князь оправдуючи ся заявив, що він готов мирово і згідливо трактувати справу, просив лише, щоби синод відбув ся спокійно.

Яку вартість мало запевненє князя, то показало ся вже по упливі пів години. Королївські посли опустивши єго помешканє, удали ся до епископів, щоби з ними порозуміти ся що до порядку нарад синоду. Рівночасно доносять їм, що від схизматицького сторонництва прийшло посольство до митрополита. Зацїкавлені посли ідуть з епископами до митрополита і застають там сїмох делеґатів з архимандритом київсько-печерським, Никифором Туром на чолї, котрі як раз перед їх приходом відчитали митрополитї другий параґностик з упімне-

---

[1]) Мнимий лист патриярха Єремії датований з р. 7101, т. є 593. місяця падолиста і іменуючий Никифора ексархою з властию патриярха без ограниченя часу і справ і для того самого вже підозрілий, бо жаден духовний зверхник нікому не дає такої делеґациї. Знаходить ся в Apokrisis, ст. 1319—1322 в II. том. Пам. полем. Литер., Петербург 1882 р.

[2]) Apokrisis, ст. 1035—1037. Назви »збори« будемо стало уживати для короткости вираженя.

[3]) З причини спізненого прибутя королївських послів, митрополит з епископами ограничив ся дня 6. тілько на відправі вступного Богослуженя, очікуючи прибутя послів.

нєм, щоби разом з епископами прийшов на синод, який відбуває ся під проводом протосинкеля Никифора і оправдав ся, чому злучив ся з латинниками. Заразом загрозили, що єсли того не зробить, зложить єго патриярший протосинкель і єго товаришів з епископської гідности, як непослушних і неправно, бо без дозволу патриярха, відправляючих синод. Ся зарозумілість здивувала так королївських послів, як і руських епископів, а коли делєґати зборів жадали відповіди, заявили їм, що відповіди не одержать[1]).

Королївські посли пізнавши ціль прибутя делєґатів до митрополита, вернули до київського воєводи і запитали єго, чи знає він про посольство до митрополита. А коли той признав, що стало ся то за єго відомом і дозволом, не щадили єму докорів, що в протиставленю до даної обітниці заколочує спокій і згоду, що проти краєвих законів скликує з маршалками соймики в релїґійних справах[2]) і як сьвітський чоловік вдирає ся до справ церковних, неналежачих до єго компетенциї; що проводить синодом, чого сам король не сьмів би зробити, а в кінци перестерігає єго, щоби не підносив бунту проти королївської волї. Ізза так рішучого виступу королївських послів, здавало ся, князь знова склонить ся до згідливого порозуміня, бо згодив ся на виміну гадок і диспуту між делєґатами одної і другої сторони.

Слїдуючого дня т. є 8. жовтня в пятницю, відбула ся в єго мешканю і в єго присутности товариська розмова делєґатів обох сторін. Зі схизматицької сторони були виделєґовані між иншими Балабан і Копистенський, також кілька іновірців; з унїятської сторони, побіч королївських послів і инших, прибув Петро Скарга і Юстин Раб, єго товариш з монастиря. Скарга яко найбільший бесїдник і найвизначнїйший богослов, забрав перший голос в тій нарадї. Королївські посли вже на

---

[1]) Костомаровъ »Историческія Монографіи и Изслѣдованія« том III. вид. II. Петербург 1880 ст. 308 і Ekthesis другий день. Ekthesis відмінно представляє, що залучаючи другий параґностик не застали делєґати зборів митрополита дома і вручили єго пинському епископови. Віримо більше представленю наочного сьвідка, Петра Скарги.

[2]) Збори подїлили ся на два сторонництва: духовне і сьвітське. Кожде мало свого маршалка. Духовного, був маршалком Никифор, сьвітського, був волинський посол Гулевич.

вступі висказали велику радість короля на вість про згідне поступованє митрополитів і всїх владик не виключаючи Балабана і Копистенського, а стверджену власноручними їх підписами, що хотять приступити до Унії, до котрої король нікого не намавляв, а тим самим не силував. Відтак пригадали, що сам князь Острожський перед кільканайцяти лїтами старав ся через Посевіна, у Григория XIII о Унїю, а коли Потїй і Терлецький вернули з Риму, просив короля о синод, на що король слїдами давнїйших своїх попередників, опікунів Церкви, охотно згодив ся: що той князь, коли зближав ся реченець синоду, жадав від короля: а) запоруки забезпеченя і свободи для учасників синоду, б) заказу, щоби нїхто не приходив з оружною дружиною, в) позволеня щоби іновірцї і Никифор Грек могли брати участь в синодї а в кінци, г) можности відклику до великого сойму, на случай непорозуміня на синодї. На доказ правди своїх слів показали лист князя до короля, а заразом вияснили чому король, на перші два жаданя князя згодив ся, а прочі відкинув. Не міг він — говорили посли і то зовсїм справедливо — позволити, щоби іновірцї і Никифор брали участь в синодї, бо сей має на цїли згоду Русинів з Латинниками, а не з іновірцями, а Никифор є ворогом Польщі і збігцем з хотинської вязниці. Не міг також позволити на відклик від синодального засуду до сойму, бо духовні справи не належать до компетенциї сойму.

Тимчасом той сам князь, котрий домагав ся забезпеки для учасників синода і мирного відбуваня нарад, проти власного домаганя і королївського заказу, прибув з віддїлом оружної дружини і відлучив ся зі своїми сторонниками від синода скорше, чим той зачав наради, а тим самим дав доказ, що єго сторонництво оживляє не дух любови але дух незгоди, що оно не хоче єдности і мира але роздору і війни. Тому ми не допустимо, кінчили посли, щоби свобода нарад епископів була загрожена, ізза того оружного і численного наїзду.

В дальшім бігу тої товариської розмови, забрали голос делеґати Унії і жалували ся, що противна сторона, довіряючи своїй численности вже від першої хвилї прибутя до Берестя, уникала всякої лучности з Унїятами; не шукала з ними порозуміня, але зорґанїзувала ся відразу в осібний соймик, допустила до него іновірців і своїм духовним маршалком вибрала

Никифора, збігця, обжалованого о зраду Корони і о єго прихильність до єї ворогів: що не лише відступила від правдивого синода, від митрополита і владик, але в домі, сплюгавленім єресию присвоїла собі нечувану власть усувати пастирів з їх урядів, котрої то власти навіть король не має; що любов і згоду своїх старших з Латинниками, вміняла за гріх відступленя від патриярха, мов би чеснотою було сїяти колотнечі між братією, роздирати Христову одежу і лучити ся радше з єретиками, чим з католиками, а блуд ставити висше над правду, або мов би єдність церковна не була услівєм спасеня і не годило ся покинути патриярха, відступника від правди і єдности Церкви, а пристати до найвисшого пастиря християн. Заключеня свої закінчили унїятські делеґати заохотою і просьбою залишити неправі наміри, а приступити до спокійних нарад над церковною єдностию. По тих заключенях очікували унїятські делеґати диспути над справами, які порушили они самі і королївські посли. Тимчасом противники Унїї по вислуханю одних і других, повстали зі своїх місць і відійшли, щоби зложити звіт з того, що чули, тим котрі радили під проводом Никифора. Вечером дали королївським послам слїдуючу відповідь:

»Вітцївську печаливість Єго Королївського Величества, нашого Милостивого Пана, цїлковиту згоду між підданими приймаємо з найбільшою вдячностию, а уповажнені до тої згоди, дуже радо заключимо єї так з нашої християнської повинности, як і зі згляду на ради Є. К. В. Так, як бачимо з історії, ся сьв. згода, як дуже часто ізза неусунених перепон розривала ся. Не хотячи отже непотрібно будовати на будуче нетревалі річи бажаємо, щоби до тої згоди приступили осторожнїйше при помочи певних средств і прямили дорогами, щоби збудована на добрій основі довго, а дай Боже вічно могла тревати. Але взявши під розвагу, як люди дають тепер причини до заключеня згоди, як також, що нема на то згоди цїлої східної Церкви, а особливо дозволу Патриярхів; бачучи, що заключенє того зєдиненя повірено Владикам по більшій части підозрілим, а ріжниці в правдах християньскої віри, яких є немало, не можуть бути тут усунені; нинї отже не видимо сильної підстави тої згоди. А до неї не спішимо ся тому, щоби се не принесло нам як у Вп. панів послів злого зрозу-

міня, так у Є. К. В. неласки. А коли цїла східна Церков, а особливо патриярхи, котрим як зверхности духовній підлягалисьмо, на се згодять ся... коли всї ріжницї в правдах віри і обрядї між східною а західною Церквою будуть усунені і коли в той спосіб устелить ся дорога до цїлковитого і тревалого зєдиненя, тодї ми охотно до неї прилучимо ся«[1]).

По такій заяві було річию ясною, що порозумінє з противною стороною було не можливе. Услівя поставлені через зборище: щоби чекати на дозвіл всїх патриярхів і цїлої східної Церкви, були того рода, що усували всяку надію позискати князя і єго сторонників для Унїї.

Впрочім згадана заява була лише наслїдком постанов, які ухвалили того дня на засїданю зборища, а іменно: а) »щоби митрополита і владик, котрі стояли по єго сторонї за Римом, позбавити урядів, б) щоби на тім синодї (!) нїчого не постановляти зглядом Унїї руської Церкви з західною без дозволу патриярхів і цїлого Сходу і без цїлковитого усуненя всїх ріжниць в правдах віри, але держати ся витревало східного Богослуженя і обряду істнуючого від давна і затвердженого правами, привилеями і згодами, а навіть присягами королїв, в) щоби не приймати нового календаря, який явно противить ся церковним канонам, але уживати давного«.

Перед відповідию королївським послам, а може рівночасно з нею, в кождім разї того самого дня, одержав митрополит з епископами від Никифора і зборища третий параґностик, на котрий після схизматицьких письменників мав відповісти: »Не знаю, чи ми справедливо, чи несправедливо поступили, але піддалисьмо ся західній Церкві!« Скарга не згадує о тім вислові митрополита в своїй історії берестейського синоду; але оно не видає ся нам неправдоподібним в устах дволичного і не рішучого митрополита, який оглядав ся на всї сторони. Никифор, скоро одержав відповідь митрополита, єще раз висказав своє обуренє на відступників від православної Церкви, а особливо на облуду митрополита, а хвалив тим більше присутну на зборищу шляхту за єї вірність зглядом східної Церкви. Підчас дальших нарад, того таки дня викликав з за-

[1]) Apokrisis, ст. 1043—47 і Документа до історії блаж. Йосафата. Przegląd Pozn., том 34, 1862 р. ст. 252—254.

сїданя Петро Скарга київського воєводу, та так довго з ним на осібности розмовляв, що Никифор почав непокоїти ся. Тимчасом упімненя і представленя вимовного Єзуїти показали ся даремними, а обави Никифора безпідставними[1]). Коли королївські посли побачили, що даремними є їх стараня біля погодженя обох сторін, візвали митрополита і руських епископів, щоби приступили до сповненя своєї задачі. В суботу отже дня 9. жовтня з рана задзвонили дзвони всїх берестейських церков на знак, що того дня відбуде ся нова публична синодальна сесия.

Руські епископи прибрані в понтифікальні ризи, окружені папськими і королївськими послами йшли серед церковних сьпівів в торжественнім походї улицями міста до церкви сьв. Николая. А брало в нїм участь множество людий. Митрополит відправив Службу Божу, потім вступив полоцький архиепископ Гермоґен на підвисшене місце і відчитав в імени присутних епископів заяву приступленя до Унії. Она звучить:

»В імя єдиного Бога в Тройцї, на честь сьв. Єго слави і людського спасеня, а на скріпленє і вивисшенє сьв. християнської віри:

»Ми низше підписані митрополит і владики, обряду грецького, зібрані в Бозї тут на чеснім синодї в Церкві сьв. Николая в Литовськім Берестї р. Б. 1596 дня 9. місяця октобра після старого календаря, заявляємо всїм, котрі повинні се знати, на вічну память, бо знаємо, що держава Божої Церкви є основана на Євангелию і науцї Господа і Бога нашого Ісуса Христа має опирати ся на однім Петрі, як на скалї і оден лиш має нею заряджувати, що в однім тїлї є одна голова, в однім домі один господар, котрий роздїлює челяди Божу поживу і дбає про добро всїх. Така то була управа Божої Церкви від часів апостольських по всї віки; всї патриярхи завсїди в справах віри і по духовні власти, в епископських судах і з апеляциями звертали ся до одного наслїдника сьв. Петра, папи Римського. То само показує ся з соборів і канонів, або правил сьв. Отцїв тай наші славянські письма з давен давна з грецьких переложені докладно подають в правилах сьв. Отцїв і най-

---

[1]) Костомаровъ l. c. ст. 310. — Архивъ Ю. З. Р., I, ст. 511 і А. З. Р., том IV, ч. 145.

давнїйші сьв. Отцї східної Церкви то потверджують, котрі знали ту Столицю сьв. Петра і зверхність та власть єї над епископами цїлого сьвіта. Також не менше царгородські патриярхи, від котрих та часть Руси приняла свою віру, ту зверхність Столицї і сьв. Петра знала, довго єї підлягала і від Неї брала благословеня. Від Неї то они дуже часто відступали, але сейчас з Нею єднали ся і повертали до послуху а вкінци на concilium або соборі Фльорентийськім р. Б. 1439 через патриярха Йосифа і царгородського цїсаря Івана Палєольоґа цїлковито вернули до того послуху; вірючи, що папа Римський є вітцем, учителем, заступником цїлого християньства і законним наслїдником сьв. Петра. На тім фльорентийськім Соборі був також наш київський і цїлої Руси Митрополит Ісидор, котрий довершив то зєдиненє царгородського патриярхату і всїх Церков до неї належачих і утвердив ті руські краї в послусї і підчиненю римській Церкві. Длятого польські королї, а іменно Володислав король польський і угорський і инші дали привілей духовеньству грецького обряду, а на великім Соймі надали їм свободу, яку мала католицька Римська Церков. Коли від того церковного зєдиненя, царгородські патриярхи, попали за той свій гріх відступства і зірваня церковної єдности під власть поганську і турецьку, через се наступило богато блудів і злих дїл і занеханє правого надзору тих руських країв і богато гидкого сьвятотацтва. В слїд за тим розсїяли ся ереси, що опанували майже цїлу Русь, знищили церкви і підкопали славу Божу.

Ми не хочемо бути учасниками так великого гріха і поганської неволї, царгородських патриярхів, котра за ним прийшла, і помагати їм в відступництві і зірваню сьв. церковної єдности. А щоби запобічи знищеню церков і погубі людських душ в наслїдок єресий, котрі тепер повстали і щоби усунути небезпеку власного спасеня і відданого нам Богом стада, вислалисьмо минувшого року до сьв. Отця Климента VIII. папи Римського наших достойних послів: владику володимирського і берестейського Іпатія і Кирила Терлецького, владику луцького і Острожського, за відомостию, дозволом і понукою Є. К. В. короля Польського Жигмонта III., побожного володаря, котрому дай Боже щасливе і вічне пановане, з просьбою, щоби папа, яко найвисший пастир цїлої католицької Церкви приняв

нас під свою опіку, а увільнив і розрішив від зверхности царгородських патриярхів, заховуючи нам без всякої зміни обряд і церемонії східних грецьких Церков. Папа на се згодив ся і вислав свої привілеї і письма з порученєм, щобисьмо скликали сннод і зложили на нїм ісповідь сьв. віри і прирекли послух римській Столици сьв. Петра Климентови VIII. і Єго наслїдникам. І то ми нинї на тім синодї вчинили, о чім сьвідчать листи з нашим власноручним підписом і нашими печатками. Їх ми передали послам, котрих сьв. Отець, папа Климент VIII. вислав на той синод, т. є. Високопреосьв. архиепископови львівському, Іванови Димитрієви Солїковському і Вернардови Мацєйовському, епископови луцькому і холмському і то в присутности послів Є. В. короля Жигмонта III., вельможного Миколая Христофа Радивилла, князя на Олици і Несьвіжу, воєводи Троцького і канцлєра В. Князївства Литовського Льва Сапіги і Дмитра Халецького, підскарбника тогож В. Княз. Литовського, старости берестейського і в присутности богатьох инших духовних і сьвітських«[1]).

По відчитаню того акту кинули ся латинські і руські епископи в обнятя і на знак єдности руської Церкви з латинською пішли всї походом до латинської церкви Преч. Діви Мариї, де з вдячности Господу Богу за довершене дїло, засьпівали спільно »Тебе Бога хвалимъ«. Відтак слїдувало оголошенє синодального засуду, котрим позбавлено достоїньства епископів: Ґедеона Балабана і Михайла Копистенського та виклято з церковної єдности Никифора і всїх членів зборища. Стало ся то не лише в цїли повідомленя народу і духовеньства, що тепер не повинні мати нїякої духовної єдности з виклятими і позбавленими духовних урядів, але також в цїли публичного потвердженя, що синодови прислугує зверхність над зборищем і єго предсїдателем[2]). Засуд той подали до відома

---

[1]) »Synod Brzeski« Петра Скарги вид. 1596 р. і »Obrona Synodu Brzeskiego« — тогож в II. томі Памятників полєм. Лїтерат. в Западной Руси, Петербург 1882; А. З. Р., IV, ч. 103, 104, 106 і Annales Eccl. Ruth Гарасевича, ст. 230, пор. єще Івана Стрільбнїцкого, Унїятські церковні. Собори з кінця XVI. віку, Одесса 1891, вид. друге: Макарія, Історія Русской Церкви, том. IX, ст. 618—673, і М. Кояловича, Литовская Церковная Унія, том I, Петербург 1859.

[2]) Акты З. Р., том IV, ч. 107 і 108.

рівночасно відступникам. Вкінци поручено синодально володимирському і луцькому владиці, щоби без проволоки зложили королеви звіт з діяльности синода і просили о опіку перед насильством і підступами противної сторони.

На вість про оголошенє декрету Унії внесла противна сторона протест і оголосила єго в берестейськім городі.

Протест датований дня 9. жовтня після »Апокрісіс ст. 1051 звучить:

Ми сенатори, достойники, урядники і лицарі також і духовні релїґії грецької, сини східної Церкви, зібрані на синод до Берестя, довідали ся нинї і то від ВП. панів післаних на той синод Єго Королївським величеством, що Ви заключили якусь угоду межи грецькою а римською Церквою разом з Митрополитом і кількома владиками, відступниками грецької Церкви. Їх вже вчерашнього дня за той проступок усунули[1]) з уряду і правом духовним позбавили всїх достоїньств, бо робили се без нашого відома проти нашої волї і всякої справедливости.

Тому спротивляємо ся сему і всїм особам, а їх поступованє уважаємо несправедливим. Постановляємо отже не лише за ним не іти, але навіть при помочи Божій всїми силами проти него бороти ся. За се будемо всїми силами підпирати і спомагати своє рішенє і то саме будемо просили Єго Королївське Величество. Сей наш спротив посилаємо до берестейського города, щоби єго вписали в тамошні книги.

»Писано в Берестї дня 9. жовтня після старого календаря Р. Б. 1596«.

В недїлю дня 10. жовтня відправили на закінченє синоду єще торжественне Богослуженє в церкві сьв. Николая при співучасти папських і королївських послів, на котрім Петро Скарга виголосив проповідь про єдність Божої Церкви і про користи з довершеної Унії.

Того самого дня оголосив митрополит спільно з зібраними епископами пастирський лист до духовеньства і руського народа. В нїм повідомляє про довершенє Унії і про позбавленє

---

[1]) Стало ся то по третім параґностику дня 9. жовтня на сесиї зборища, але декрет позбавляючий урядів митрополита і епископів датований доперва з дня 10. жовтня.

епископських гідностий Ґедеона Балабана і Михайла Копистенського, а всїм учасникам зборища, котрі не хотїли піддати ся послухови сьв. Отця, загрозив церковною клятвою всїм, котрі би посьміли уважати їх єще за свїх пастирів. Дальше в тім листї повідомляє вірних, що просив короля, щоби на місце виклятих віддав їх уряди і достоїньства иншим особам[1]).

Рівночасно з тим відручним письмом епископів зібраних на синодї вислав митрополит від себе лист до новогородського воєводи, Теодора Скуміна Тишкевича. В нїм повідомляє воєводу про торжественне оголошенє Унїї дня 9. а заразом перепрошує, що не повідомив єго і не запросив на синод, а то тому, що візванє королївське на синод наспіло несподївано і не було задля инших занять вже часу єму про се написати. Запевняє однак, що в наслїдок Унїї нїчо в Церкві не змінить ся, що східна віра як також обряди в цїлости будуть заховані, а навіть старий календар Церков мимо Унїї задержить; тілько на дальше не буде узнавати зверхности патриярха, котрий відбирав епископам власть, а надїляв нею звичайних хлопів в брацтвах і в наслїдок сего привів Церков до упадку.

Просить отже воєводу, щоби і на дальше не відмовляв єму анї своєї приязни, анї своєї помочи зєдиненій Церкві. Жалує лише, що Унїя не злучила всїх братів в одно, що князь воєвода київський зі своїми приклонниками не дав ся наклонити, щоби приступив до неї[2]).

Позбавлені уряду і викляті з Церкви члени зборища відплатили ся незабаром митрополитї і епископам в той сам спосіб. Зі згляду на то, що митрополит і з ним зєдинені епископи приймаючи Унїю, спроневірили ся патриярсї, якому присягли послух і що провинили ся проти II, IV, і VI загального собора, переходячи на сторону чужого патриярха, котрий після тих соборів стоїть на рівнї з царгородським патриярхом і що приняли то, чим Церква західна ріжнить ся від східної, уважають їх негідними тих епископських достоїньств, які до тепер посїдали і тому тепер відбирають їм їх.

Через архимандрита Никифора Тура повідомляють про се митрополита і епископів, посилаючи їм своє рішенє на

---

[1]) А. З. Р. том IV. ч. 109.
[2]) А. З. Р. том IV., ч. 110.

письмі. Тур вручив засуд зборища митрополитови в палаті володимирського епископа, а коли митрополит взяв письмо до рук, звернув післанцеви увагу, що письмо не має підписів[1]); сей відповів, що сповняє лише порученє синоду (?). Між тим надійшли королївські посли, а коли довідали ся з чим архимандрит прийшов до епископів, заявили, що то явний непослух зглядом короля і з такою заявою вислали від себе до князя воєводи трох послів: Претвича, Туйського і Каменського. Ті посли мали також пригадати князеви, що в присутности королївських послів не вільно нікому видавати ніякого розпорядженя без їх попередного потвердженя. Отже декрет зборища не має ніякого значіня, поминаючи вже, що таке поступованє є обидою для королївських послів. Князь вислухавши сю заяву здивував ся, що королївські посли чують ся тим обидженими, в виду того, що він і єго сторонництво терпить від тих, котрі заперли ся східної Церкви і тих, котрі їх в тім попирають. Як небудь оно не є, він стоїть при своїм і буде стояти.

До сего Гулевич, виступаючий як маршал сьвітської партиї в зборищу, додав єще від себе: »засуд був післаний не лиш від князя, але від всїх нас. Єсли потреба, то ми всї пішлемо єго королївським послам«.

Делеґати королївських послів відповіли єму, що з ним яко іновірцем і новохрещенцем, не мають нїчого до дїла, а прийшли лиш до князя.

Тодї зборище виделеґовало чотирох з поміж себе до королївських послів з запитом, яка є королївська воля? На се одержало відповідь, що волею короля є, щоби всї ісповідники східної Церкви злучили ся з римською[2]) і що протосинкель Никифор не сьміє мішати ся до справ руської Церкви, бо після донесеня молдавського воєводи є він турецьким шпіґуном.

Зборище не вдоволило ся відповідию королївських послів і вислало прямо до короля депутацию зложену з двох осіб: Малиновського і Древинського. В інструкциї, яку дали пани на письмі своїм делеґатам, вельможі, урядники і лицарі грецької релїґії з держави В. Кн. Литовського, дякують королеви за єго

---

[1]) Ekthesis твердить, що були підписи.

[2]) Архивъ Ю. З. Р. том I. ст. 529.

вітцївську дбалість біля зєдиненя обох Церков і заявляють, що самі бажали тої єдности. Однак знаючи з історії, що вже нераз старали ся о то зєдиненє, але оно ніколи не доходило до мети, і тому не хочуть прикладати рук до нетривкого діла, а іменно не можуть приступити до берестейської Унії, а то з слідуючих причин: а) руська Церков становить тілько часть східної Церкви і від 600 літ зависить від царгородського патриярха, отже не годить ся відступати від патриярха, а принимати Унію без єго дозволу і до того єще на партикулярнім синоді, б) недовіряють владикам, котрі одержали порученя заключити Унію, в) не можуть приняти зєдиненя з західною Церквою, котра уважає папу за найвисшого голову Христової Церкви, бо східна Церков має самого Христа Бога за найвисшу голову Церкви і тим менше можуть се здїлати, бо папська Церков в богатьох місцях наукою і обрядами ріжнить ся від східної, а ті ріжниці на партикулярнім синоді не можуть бути усунені. Тому просять короля, щоби усунув з урядів митрополита і з ним зєдинених епископів, а надїлив тими достоїньствами инші особи згідно з постановами з 1575, 1576 і 1589 років[1]).

Того самого дня розіслав князь Острожський відозви спільно з духовними і шляхтою, що були на зборищу, до соймиків руських і литовських земель і напоминав їх, щоби незанедбали зобовязати послів на найблизший варшавський сойм, що будуть попирати їх протест проти Унії[2]).

Слідуючого дня т. є. 11. жовтня виготовив протосинкель Никифор відозву до руського духовеньства, до сьвящеників і дяків, взиваючи їх в імени патриярха, щоби не піддавали ся митрополитови і епископам-відступникам, але вірно стояли по стороні царгородського патриярха і вибрали собі нових епископів і митрополита[3]).

Ізза визиваючої постанови Никифора проти ухвал синода і краєвого законодавства, приказав король єго увязнити

---

[1]) Архивъ Ю. З. Р. том I. ст. 507 і слїд. »Документы обясняющіе Исторію Западно-русскаго края«. Петербург 1865, ст. 163—183 і Костомаровъ: С. с. том III. ст. 313—315.

[2]) Апокрісіс, ст. 1049.

[3]) Акты З. Р. том IV. ч. 111.

і поставити перед повітовий суд, яко публичного ворохобника і турецького шпигуна.

Вставив ся за ним київський воєвода представляючи, що так високого церковного достойника не повинен судити повітовий суд, але сенат. За єго порукою увільнили Никифора з вязниці, а мав єго судити найблизший варшавський сойм 1597 р., де відповідно до поруки привіз єго князь Острожський. Тут єго, як самозванця і турецького шпигуна, мимо оборони Острожського засудили на вязницю в мальборськім замку, де він і помер[1].

Король Жигмонт III. повідомлений урядово Потїєм і Терлецьким про перебіг синоду і торжественне проголошенє Унії, видав дня 15. грудня 1596 р. універсал до руського народа, в котрім потверджує акт Унії з римською Церквою і взиває Русинів, щоби узнали своїми епископами лише епископів зєдинених з римською Церквою, а з відпавшими епископами Ґе-

[1]) Суд на Никифора в Варшаві складав ся з кількох духовних і сьвітських сенаторів. Обвиняв канцлєр Ян Замойський. Материялів до обвиненя достарчили між иншими письма перелапані у якогось Волоха висланого нїби то по конї з Острога на Волощину. Він віз листи до якогось грецького монаха Пафнутия, котрий пише своїй сестрі, що пси ляхи бють ся між собою і змушують Русинів до своєї латинської віри. Замойський доказував, що тим Пафнутиєм був не хто инший лиш Никифор, мимо запереченя так післанця як і Никифора. По друге доказував Замойський, що підчас послїдної молдавської війни Никифор був аґентом В. Порти проти Польщі. По трете закидав єму, що був самозванцем, що виступав як заступник і протосинкель патриярха на берестейськім синодї в часї, коли патриярша столиця була осиротїлою. Вкінци закинув, шо посьмів проти краєвих законів і виразної королївської заборони проводити на публичних зібранях, зложених з духовних і сьвітських, котрі назвав синодом, що епископів правно установлених самовільно позбавляв уряду і підбурював населенє проти Унії, заключеної за дозволом короля. Не помогла єму пристрасна оборона князя Острожського. Засуд запав одноголосно. А. З. Р., IV, стор. 218 до 219, там наведена мова князя в обороні Никифора. По виголошеню своєї мови вийшов князь з салї сенату, не чекаючи на засуд. Коли князь Радивил вийшов за ним, щоби єго спонукати до повороту і коли робив єму надію на увільненє Никифора, відповів: »Нехай єго (Никифора) зїсть (король«!) і не вернув ся. — Пор. єще: Голубьева, l. c., ст. 46—60 і 63—64, де знаходить ся дневник сойму 1597 р.; крім сего Малышевскій, Мелетій Піґасъ і т. д. Київ 1872 р., том I, ст. 411—416; Костомарôвъ, l. c., ст. 316—320, вид. II. Петербург 1880 і »Документы обясняющіе Исторію зап. русск. края і т. д.« ст. 183—189. Петерб. 1865.

деоном Балабаном і Михайлом Копистенським не мали ніякої звязи і не приймали від них духовної услуги. Наводимо той універсал дослівно в перекладі як документ великої ваги:

»Ми Жигмонт III., Милостию Божою король польський, великий князь литовський і пр. і пр., заявляємо всім і кождому з осібна чи то високого чи низшого походженя, особам духовним і сьвітським грецько-руської віри, нашим вірним підданим велик. князївства литовського, що нам, яко господареви все лежить на серцю побільшенє слави Всемогучого Господа Бога і спасенє людських душ, а передовсім вірних і милих наших підданих, котрих нам Господь Бог віддав своєю волею і милосердиєм; заявляємо, що як є один Бог Всемогучий в Тройці, так також мусить бути одна Церков, одно хрещенє, одна віра, одно Боже стадо, один пастир, як се наш Господь Ісус Христос, приготовляючи спасенє душ на земли постановив і приказав. Він побудував і оснував на вірі сьв. ученика і апостола свого Петра Церков, яко на найсильнїйшій опоці, котрої не переможуть ворота пекольні. Молитвами Господа нашого Ісуса Христа не уставала віра того самого сьв. Петра і єму то одному Господь і Спаситель наш Ісус Христос поручив пасти свої вівці і ягнята, єму одному приказав утверджувати в вірі своїх братів і прочих учеників і апостолів, єму дав ключі свого царства небесного і неустаючу силу тут на земли, отвирати і замикати, так, що, коли Столиця і Зверхність сьв. апостола Петра тут звяже, буде звязано і на небі, а що розвяже буде розвязано і на небі. Від апостольських часів тревало се богато лїт і віків, аж вкінци за людські гріхи заразила ариянська єресь більшу часть сьвіта і християн, так, що і самі християнські цїсарі, а навіть і деякі патриярхи, а передовсїм царгородський, перебували довший час в тім блуді, відступали від послуху найвисшого і найстаршого свого пастиря. Сама лише Апостольська Столиця сьв. Петра заховала правдиву віру, утверджувала свою братію і дуже часто напроваджувала їх з дороги блудів на дорогу правди, як се недавно на загальнім фльорентийськім соборі патриярх Йосиф і царгородський цїсар Іван Палєольоґ, повернули були цїлковито до того послуху і увірили і признали, що папа римський є вітцем і учителем і пастирем цїлого християньства і правним наслїдником сьв. Петра. На тім самім соборі був з нашої держави

Ісидор, митрополит київський, галицький і всеї Руси і приніс тото зєдиненє і утвердив всї руські краї в тім самім послуху і зверхности римської Столиці. Се і наші предки Їх-Милість королї польські приняли і затвердили духовеньству руської Церкви ті самі привілеї, які мало духовеньство римської Церкви, щоби вже як дїти одного вітця, уживали тої самої свободи. А скоро з невдячности ласцї Божій царгородські патриярхи відлучили ся від тої єдности і за сей свій гріх відступства від єдности церковної попали в ярмо поганське турецьке, вкрало ся богато блудів, злих дїл і гидкого сьвятокупства і в тих руських краях, поширяли ся єреси і опанували мало що не цїлу Русь, церкви опустїли, слава Божа нидїла, а тим самим і надані привілеї і свободи пішли в забутє для дальшого нищеня Церкви і духовного руського стану. Се все ми хочемо знова направити і привести в наших краях до первісного стану. Про се порозумілисьмо ся вже з вашими старшими духовними настоятелями, котрі самі дочитали ся в книгах своїх давних соборів і в правилах сьв. Отцїв, що всї патриярхи були завсїгди підчинені папі, уважали єго старшим своїм настоятелем і звертали ся до него у всїх важнїйших духовних справах. Они бачуть, що царгородські патриярхи блудять проти соборів і правил сьв. Отцїв, тому не хочуть їм в тім помагати і довше перебувати в тім блудї і схизмі. Тому за нашою господарською відомостию і з порученя духовного свого собора, удали ся в тій справі до сьв. Отця папи римського Климента VIII., котрий, як правдивий отець Божого стада, приняв вас до єдности з Божою Церквою, освободив від зверхности царгородських патриярхів, потвердив без найменшої зміни всї давні руські церковні обряди і за то все прислав вам письма і привілеї через епископів володимирських і луцьких владик, котрих ви вислали з новгородського собору до єго сьвятости. Всечесність епископ Михайло Рогоза, митрополит київський, галицький і всеї Руси, скликав за нашим дозволом загальний собор в Берестї на день 6. жовтня після руського календаря. Там зїхали ся инші епископи-владики, володимирський, луцький, полоцький, холмський, пинський і многі архимандрити, ігумени, протопопи, попи, ченцї, діякони і богато инших духовних і сьвітських грецько-руської віри і в катедральній церкві сьв. Миколая почали собор від хвали

Божої молитвами і богослуженями. Три дни роздумували і розважали сю сьвяту угоду на підставі сьвятого Письма, рішень давних соборів і правил сьвятих Отців і братним упімненєм і любовію взивали до того самого, епископа перемиського Михайла Копистенського і львівського Ґедеона Балабана і инших їх товаришів, котрі вже перед тим добровільно до тої єдности приступили, нам як господареви своїми письмами се заявили, а тепер з намови впертих людий покинули свого старшого архиепископа, митрополита і братів своїх епископів владик, опустили той дім Божий, місце сьвяте, на котрім зі своїми настоятелями повинні були сходити ся, а они анї разу за цїлий час собора, не явили ся в церкві і волїли лучити ся з новохрещенцями ариянами, богохульниками Господа Бога і з прочими ріжними неприятелями, єретиками і погорджуючими православну руську віру! Що більше взяли собі до товариства шпігунів і наших зрадників, якогось Никофора і инших Греків, людий чужосторонних, і обрали собі місто Божого дому, єретицьку божницю на місце зборів і майже зі злобою, впертостию і немов закаменїлим Фарановим серцем поступали і посьміли проти своєї зверхности і нас свого государа пана і проти своєї вітчини річи-посполитої виступити і потайки змовляли ся і вносили якісь спротиви і як довідуємо ся клали свої печатки і підписи на пустих паперах і до того самого змушували инших, що зовсїм до собора не належали і на тих пустих паперах писали пізнїйше, що їм подобало ся і посьміли розсилати се по наших краях. Між тим Всечесність архиепископ-митрополит зі всїми прочими епископами-владиками і з цїлим духовеньством радили над спасенєм людських душ і запобігали спустошеню Церкви, в звичайнім на собори призначенім місци в церкві сьв. Миколая в присутности послів сьвят. Отця папи римського, наших государських послів і великого здвигу визначних людий і загалу духовних і сьвітських. Там то они приступили до церковної єдности з Апостольською Столицею, признали папі Климентови VIII. зверхність над Церквою і Божим народом, яко найвисшому пастиреви і правдивому Отцю і присягою, підписом і печатями прирекли послух сьвятости єго і всїм єго наслїдникам римським епископам, яко намісникам Христа. В той спосіб получили знова Церков і руську-грецьку віру з Церквою і вірою загально-римською,

так, що після слів і заповіди Божої сталисьте ся вже майже одним народом і одною Церквою Божою, одна віра одно хрещенє, один дім Божий, одно стадо під опікою одного правдивого пастиря, котрого установив Господь Ісус Христос.

Се подаємо вам до відома, щобисьте ся тїшили і разом з нами одними устами і одним серцем віддавали честь Господу Богу Всемогучому в Тройцї прославленому, а не слухали пустих поголосок і письм упертих людий і нерозсудних відступників, анї їх не приймали і анї їм не вірили, а своїх настоятелїв митрополита, владик, як свого архиепископа і своїх епископів як найбільше поважали, слухали і проти них не ворохобили ся та проти них до ворохобнї не допускали. Рівнож заявляємо, що Всечесність архиепископ, митрополит київський, галицький і всеї Руси не поблагословив, але викляв і позбавив епископської гідности і відлучив від Божої Церкви перемиського владику Копистенського, львівського Балабана і инших їх товаришів і помічників, яко своїх відступників, котрі не лише відступили від добровільно перед тим принятої згоди і зєдиненя, але покинули Божу Церкву і получили ся з хулителями імени Божої християньскої віри — новохрещенцями ариянами і иншими єретиками, а зібравши ся в єретицькій божници посьміли змовляти ся і розповсюднювати якісь письма проти своєї зверхности і накинути ся на людий не підчинених їх власти, зносили ся з людьми чужосторонними, шпігунами і нашими зрадниками, брали їх до помочи в справах краєвих і допустили ся богато инших безправств не тілько проти свого настоятеля, але також проти нас государів та на шкоду нашої держави. Тому, щобисьте знали про се і від нинї, щобисьте не уважали Копистенського і Балабана за своїх владик і епископів, не брали від них, яко проклятих благословленя, анї з ними не приставали! А щоби се кождий знав і щоби кождий міг се виповнити, приказуємо вам воєводам, старостам, дїдичам, наставникам, самим намісникам і їх урядникам, також війтам, радним, лавникам, щоби сему рішеню берестейського синода в нїчім не противили ся, а других наших підданих, єслиб єму спротивляли ся, карали. А відписи сего нашого листа всюди при костелах і церквах і торговицях мають бути поприбивані і всїм до відома подані, инакше того не робити! Писано в Варшаві р. Б. 1596 місяця грудня 15. дня«.

Надармо шукаємо в тім довгім королївськім документї виразного затвердженя обітниць даних тілько разів руським епископам і апостольському Престолови в часї заходів біля Унїї. Перед відїздом Потїя і Терлецького до Риму зрівнав вправдї король привілеєм з дня 2. серпня 1595 р. руське зєдинене духовеньство з духовеньством латинським, але по довершеню Унїї було відповідне місце в унїверсалї єще раз ті права і привілеї торжественно затвердити. Нема там також згадки про признанє унїятським епископам сенаторської гідности, мимо того, що папа Климент VIII. кілька разів благав і упоминав короля, щоби і під тим зглядом зрівнав руських епископів з латинськими. Винуємо в тім не лише короля, але гордість і зарозумілість тодїшних польських епископів, які легковажили руських епископів, а почасти винуємо також невіруючих сенаторів, противних признаню руським епископам сенаторської гідности. Жигмонт ізза величезних трудностий не поставив навіть внесеня до сенату, щоби той заняв ся сею справою.

Була се перша нещасна хиба польського ряду в справі Унїї. Поминаючи инші згляди, про які в дальшім тягу нашого оповіданя буде мова, не сумнїваємо ся, що чарови сенаторської гідности не був би опер ся анї Ґедеон Балабан анї Михайло Копистенський і мимо найсильнїйшого натиску з противної сторони був би один і другий пішов за приміром митрополита і прочих товаришів. Справа Унїї була би взяла тимсамим инший оборот; Унїя була би для Церкви і держави стала ся тим, чим по гадкам єї творців мала і могла бути. За те мудро використали похибку ряду противники Унїї. В кілька місяців по оголошеню берестейської Унїї відозвав ся до Русинів новий адмінїстратор царгородського патриярхату Мелетій Піґас, александрийський патр., який з початком 1597 р. обняв заряд царгородської патриярхиї. На весну тогож року (27. цьвітня) вислав кілька відозв на Русь: до князя Острожського і до Русинів, що позістали в схизмі. У тих відозвах хвалив усе, що порішило берестейське зборище під проводом Никифора; затвердив позбавленє уряду митрополита і зєдинених з ним владик, а крім того визначив для Руси трох ексархів: Ґедеона Балабана, Михайла Копистенського і князя Острожського. Перші два мали виконувати в єго імени на цїлій Руси духовні уряди

в епархіях унїятських епископів. Вкінци заохочував Русинів, щоби твердо стояли при православію і не позволили відвести себе від православної Церкви нїякими приманами. За тими відозвами пішли незабаром инші до львівського брацтва, до князя Вишневецького і князя Кирила Ружинського, менше більше того самого змісту[1]).

Зі згляду на руський нарід та темне підбурюване і нерішуче духовеньство, не побоювали ся епископи по прибутю патриярших відозв о свою повагу і власть.

Тому пожаданим було і додало їм немало відваги се, що дня 22. мая того самого року прислав їм папа Климент VIII. »Significatum est nobis«, в котрім оголошує екскомунїку кинену на них патриярхом яко неважну, неістнуючу і без всяких наслїдків в теперішности і на будуче[2]).

---

[1]) Малышевскій, »Александрійский Патріархъ. Мелетій Пігасъ і его участіе въ дѣлахъ русской Церкви«. Київ 1872, том I, ст. 417 і том II прилож. ч. 17—26.

[2]) Гарасевич, Annales, ст. 228, Theiner, Vetera Monumenta Poloniae hist., том III, ст. 270, і Макарія Исторія русской Церкви, том X, ст. 241—44 і F. Spillman S. J. »Die Union von Brest« в Stimmen aus Maria Lach, 1876 р. в I. і II. томі Пор. єще до історії берестейського Синоду: Apokrisis або Odpowiedź na książki o Synodzie Brzeskim, Imieniem Starożytney Religjey greckiey przez Chrystophora Philaleta (Броньского Аріянина) w porywczą dana«. Вильно 1597 (в пам. полем. Литер. Петербург 1882, том II, ст. 1004—1820), і Кристофора Філялєта, котрий недавно видав книжки іменем Старинної Руси проти книжок написаних про берестейський Синод р. Б. 1597. Вильно 1600. (Автором був грек Петро Аркудий, спроваджений Потїєм з Риму на Русь).

КНИГА ПЯТА

Берестейська Унїя загрожена.

РОЗДІЛ I.

Інтриґи князя Константина Острожського.

1) Князь Острожський вірний погрозам киненим по проголошеню Берестейської Унії, як в листї до Жигмонта III. так і в відозвах розісланих по цїлій Руси і Литві, що буде Унії спротивлятись усїми способами, розвинув по берестейськім синодї на цїлім просторі Руси і Литви завзяту аґітацию проти постанов синода. Аґенти, котрі були на єго услузї, або котрі що найменше були послушними єго приказови, розбігли ся по краю і розпалювали ненависть проти творців Унії і проти самої Унії, та поширювали про ню ложні і оклеветуючі вісти, немов би она була загладою східної віри, запроданєм Церкви Латинникам і замахом на руський обряд. Зато платні писателї вхопили на приказ князя за перо, щоби зогиджувати дїло довершене в Берестї. Єще протягом 1597 р. написав на жаданє князя Христофор Бронський социянин під псевдонїмом Філярета зїдливу відповідь під заголовком: »Апокрізіс«[1]), на історию і оборону берестейського синоду, видану Скаргою а в слїдуючім роцї, пишучи під псевдонїмом »Клєрика Острожського«, оголосив в тім самім дусї що і Апокрізіс, розправу проти фльорентийського собору, яко відповідь на лист Потїя, в якім Потїй заохочує князя покинути схизму[2]).

---

[1]) »Apokrisis« albo odpowiedź na książki o Synodzie Brzeskim imieniem ludzi starożytney religiey greckiey przez Christofora Philaleta w porywczą dana 1597 r. w Wilnie.

[2]) Князь винагородив автора за ту книжку селом, Вільск, з кількома фільварками. — Порівнай Смотрицький Апольоґія ст. 46. і 95. і Суша: Saulus et Paulus ст. 86. 2) Antirresis, ст. 202—203.

Не богато зважав князь на се, що так Апокрізіс як і в инших менших, а під єго впливом і єго охороною проти Унії виданих письмах, находили ся блуди проти віри східної Церкви, а котрі захвалювали людности руській, яко правди старинної віри східної Церкви. Ті письма як також відозви берестейського зборища духовеньства і народу руського і листи патриярха, Мелетія Піґаса, прислані на Русь будьто під адресою львівського братства в цїли піддержаня духа спору проти Унії, випечатав князь власним коштом, по части і в своїй острожській друкарни і розкидав в численних примірниках між руське населенє.

Головною цїлию сеї так зручно веденої аґітациї було: відорвати від Унії передовсїм низше духовеньство сьвітське і монаше і недопустити, щоб Унія огорнула також посїлости неунїятської і протестантської шляхти. І цїль сю в короткім часї осягнено. Сьвітське духовеньство, аж до берестейського синода загально до Унії прихильно настроєне[1]), прибрало під впливом аґітаторів неприязну поставу зглядом унїятських епископів, за ним пішло з малими виїмками духовеньство монаше подібно і загал руського народу і шляхти, як сьвідчить епископ Суша в своїм звітї про стан Унії призначеної для »римської пропаґанди«[2]).

Коли митрополит Михайло Рогоза вибрав ся на пастирську візитацию своєї діецезиї, щоби особистим впливом і своїм зближенєм до духовеньства і народу усунути злосливо про Унїю розсївані ложні вісти і поучити їх чим є Унія і які користи духовні і дочасні запевняє она Русинам, знайшов так підбурене проти себе населенє, що коли зближав ся до Слуцька, приняло єго градом каміня і коли би карита, в якій сидїв, не була єго заслонила, ледви чи був би уйшов з житєм[3]).

Зате епископи неунїятські: Балабан і Копистенський, викляті берестейським синодом з Церкви і позбавлені своїх гідностий, мимо того, що королївський унїверсал засуд на них потвердив, певні опіки могучого князя, позістали спокійно на

---

[1]) Архивъ Ю. З. Р. том VI. предисловіє ст. 101.

[2]) Гарасевич; Annales Ecclesiae Ruthenae Leopoli ст. 304. Pelatio Haŕasiewicz:

[3]) »de laboribus Unitorum« Суша в наведенім звітї.

своїх епископських престолах і виконували дальше епископську судовласть. Балабан навіть, яко патрияршиий ексарх, відвідав сусїдні диєцезиї, заняті унїятськими епископами, справував в них сьв. Тайни і висьвячував неунїятам сьвящеників. Так само архимандрит печерської Лаври в Київі, знаний нам з синоду берестейського Никифор Тур, позбавлений синодом гідности, вернув до свого монастиря і виконував в нїм уряд без перешкод зі сторони державних властий. Король, яко патрон Лаври, дав митрополитови Михайлови Рогозї презенту на архимандрию в цїли побільшеня єго малих доходів. Тур не зважав на се, Лаври не опускав і отверто бунтував Киян проти митрополита і унїятських епископів. Чув ся безпечним, бо київським воєводою був кн. Острожський.

2) Вже в 1595 р. оглядав ся князь Острожський за союзом проти Унїї з протестантами. Тодїшний замір не удав ся, а то з тої причини, що єще в час попав в руки короля єго лист з постановами союза, а висланий до відступників, які радили в Торуни. Тепер повернув князь Острожський знова до давного заміру і назначив зїзд визначнїйших неунїятів і протестантів на рік 1599 в Вильнї. З початку мріли на виленськім зїздї не лише про сьвітську, але також про релїґійну злуку неунїятів з протестантами всїх відтїний. Неунїятське духовеньство, що брало участь в зїздї, обманювало себе надїєю, що Лютерани і Кальвіни покинуть свою єресь а приймуть православє, бо думало, що грецька віра є більше зближена до протестантизму, чим до Церкви папської. Скінчило ся однак на синодї сьвітськім, що мав на цїли запевнити собі взаїмну оборону проти латинських католиків Унїятів.

Між иншими в актах тої конфедерациї читаємо: »Длятого (то є задля гнету і кривд) потрібною, а навіть конечною є для нас річию, подумати про себе і наше безпеченьство і хотяй остаточно на нас нещастє не спало, то вже вчаснїйше належить єго віддаляти, а то ревнїйше і осторожнїйше, що від сеї ревности зависить не лиш наше личне але і загальне добро, а говорячи яснїйше, не лиш ненарушенє правд і загальних свобід, затверджених угодами і присягами, не лиш безпеченьство річи-посполитої, але захованє і помноженє слави Божої. На се передовсїм маємо уважати ми, люди грецького і евангелицького віроісповіданя, і опирати ся на основі зало-

женій від давна річпосполитою... правдиво і щиро прирікаємо і присягаємо перед Господом Богом всемогучим за нас і за наші діти, що заховаємо сей взаїмний союз, а з ним науку і свобідну відправу служби Божої... за помочию Божою не допустимо, щоби нам відобрали ті права, чи то насильством, чи то правними дорогами, що будемо всї спільно стеречи і боронити наші церкви, збори, »Кірхи« і відправу в них (роз. служби Божої) а також будемо безнастанно опікувати ся всїми місцями, а особливо особами призначеними до служби Божої, яко підданими заключеному союзови: щоби знова усунути на будуче кривди, щоби насильства поборювати, будемо спільно, ревно і щиро старати ся на соймиках, соймах і инших народних зібранях, а особливо у Єго Королївського Величества, о якого ласкавім до нас привязаню і о милосернім співчутю над нашим гнетом не маємо жадного сумнїву, щоби річпосполита повздержувала своїх панів від тих надужить... Один другого маємо ратувати по приятельськи в кривдах і гнетах, чи то за віру, чи то за справи до неї належачі. Також, коли би відступники в який небудь спосіб хотїли робити якесь надужитє, так в грецькім віроісповіданю як і евангелицькім, виступаючи проти нас, перешкаджаючи нам в службі Божїй... в річах посьвячених, або силою на нас наставали... чи то в цїли зміненя і зменшеня звичаїв питомих нашим віроісповіданям, чи то в цїли цїлковитого їх викоріненя... у всїх тих случаях без всякого викруту, як всї спільно, так кожда з нас частина, а навіть кожда одиниця з осібна, довідавши ся про се, мусить удати ся на то місце, де насильство має дїяти ся, або вже дїє ся... і нести поміч і ратунок... А в цїли скорших зносин зі собою, визначилисьмо тепер і взяли з поміж себе ґенеральних провізорів і заступників Церкви і християнських наших зборів, а іменно з поміж людий грецького віроісповіданя: князя Константина Острожського, воєводу київського, князя Александра Острожського воєводу волинського, князя Санґушка, каштеляна врацлавського, князїв: Адама і Михайла Вишневецького (і 15 инших і кількох з поміж евангелицького віроісповіданя)«[1]).

---

[1]) А. З. Р. том IV. ч. 138. Łukasiewicz: Dzieje kościołów wyznania helweckiego w Litwie, Poznań 1842. ст. 124 134.

Умовою сею запевнив собі князь Острожський більшість на соймиках і соймах в борбі з Унїятами і католиками, а до того причинили ся також прихильні засуди в справі, котру сам боронив в литовськім трибуналї, в найвисшій судовій інстанциї на цїлу Литву. В тім то трибуналї мали протестанти перевагу єще через цїлий час правлїня Жигмонта III.

Забезпечивши ся в сей спосіб, підносив князь від тепер на всїх соймах скарги і жалї проти унїятських епископів, жадаючи усуненя їх з урядів, яко відступників від Церкви і тим самим засїдаючих неправно на епископських престолах, а коли єго скарги не все знаходили відгомін на соймах, звертав ся тодї до литовського трибуналу, в якім западали звичайно засуди епископам неприхильні. Сподївав ся і зовсїм слушно, що коли йому удасть ся сею дорогою увільнити Церков від епископів, творцїв Унїї, Унїя тим самим упаде[1]).

Материялу до скарг мала доставляти цїла комісия вибрана виленською конфедерациєю. Єї то задачею було збирати вісти про дїйсні і мнимі насильства заподїяні неунїятам і доносити про них послам. Насильством уважано, кілько разів лише котрий епископ унїятський в містах і добрах коронних жадав від духовеньства для себе послуху і відправляти богослуженя в дусї унїятськім, згідно з признаною собі королем властию над всїми церквами цїлої дієцезиї. Кажемо в добрах коронних, бо про виданє церков в добрах приватних з початку епископи унїятські і думати не могли, доки властителї тих посїлостий до Унїї не приступили. Про Латинників довідуємо ся пізнїйше, що они не робили нїякої полекші унїятським епископам в своїх добрах.

Навіть в тих коронних добрах, де воєводи або старости були по сторонї схизми, в перших лїтах не скоро відважили ся епископи силою переводити прислугуюче їм право; старали ся радше морально впливати на населенє і духовеньство і викорінювати їх неохоту до Унїї.

В протестах підношених на соймах так за житя князя Острожського, як і пізнїйше, повторюють ся аж до знудів два арґументи проти Унїї: що она неправно заключена, бо без

---

[1]) Antelenchus напис. А. Селявою від ст. 57 до кінця.

дозволу царгородського патриярха і без згоди на ню всего духовеньства, шляхти і народу.

Арґумент перший був впрост недорічним. Вимагав від епископату, щоби проти певнїйшого, внутрішшого переконаня позіставав на дальше в блуді лиш тому, що в нїм позіставали патриярхи, дотеперешні їх духовні зверхники. А вимагав сего князь зі своїми сторонниками хоч знав, що царгородські патриярхи знаходили ся в так тяжкім ярмі турецькім і в такій зависимости від султанів, що хотяй би хотїли були узнавати зверхність папи, не могли сего зробити, задля спору султанів, які уважали папів за своїх найбільших ворогів в Европі.

Малиж отже епископи руські в виду такого стану річи тревати дальше в схизмі і рівнодушно глядїти на се, як в наслїдок номінальної, не маючої жадних инших раций зависимости від царгородських патриярхів, крім історичних, що щораз більше вкрадав ся нелад до їх Церкви і як Церков що раз низше упадала? Чиж мали очікувати цїлі віки, хотяй би навіть їх Церков в наслїдок сего цїлком попала в нелад, доки не засияє для патриярхів в Царгородї лїпша доля? Чиж впрочім на фльорентийськім соборі не порішили вже всї без ріжницї патриярхи синоду справу Унїї з Римом, коли то єще свобідно могли висказати свою гадку і переконанє і чиж тодїшний митрополит руський спільно з ними не приняв Унїї, яка від тодї через пів столїтя менше більше удержувала ся на Руси? Коли отже вже конечно ходило о повагу патриярхів східних, то творцї берестейської Унїї мали єї за собою; не було потреби нового розбираня і розслїджуваня спірних питань межи Церквою східною а західною. Берестейська Унїя оперла ся виключно на підставі основаній фльорентийським собором.

Не лучшим був другий арґумент князя Острожського і єго сторонників проти Унїї. Ставив він князя на становиску цїлком протестантськім і незгідним з основами віри східної Церкви.

»Унїя берестейська була неправною — повторяли раз в раз на соїмиках, соймах і в ріжних письмах полємічних — тому, що довершила ся самими епископами без участи сьвітських людий, шляхти і народу:« В справах віри і релїґії після основ так Церкви східної як і західної мають голос рішаючий не сьвітскі люди, анї навіть звичайні сьвященики, а лише ті,

що становлять Церков учачу, се є епископи. До епископського уряду належить рішати, що є правдою Божою і що має робити для спасеня повіреного єму стада; а обовязком овець є йти за голосом правних пастирів.

З тої підстави, яка випливала з науки східної і західної Церкви, виходили руські епископи, творці Унії і в єї дусї жадали послуху від свого духовеньства і вірних, тимбільше, що мали за собою державні закони, які жадному, котрого не затвердив король, не позволяли справувати в державі епископської гідности і виконувати епископської власти. Яке впрочім значінє могла мати в справі Унії гадка так темного духовеньства, як се єго пізналисьмо, коли говорилисьмо про внутрішний стан руської Церкви. Оно то ледви уміло відчитати лїтурґію, а правд катехізму добре не знало. Яке вкінци понятє міг мати сей темний загал, який зовсїм не знав віри, а Унїю певно з бігом часу був би приняв враз з парохіяльним духовеньством, коли би єго бунтівники, висланники князя Острожського, не були проти неї підбурювали, розсїваючи про ню найстрашнїйші, ложні вісти[1]).

З більше чистою совістию могли унїятські епископи жадати послуху від своїх вірних і з тої також причини, що в наслїдок Унії не накидали їм нової віри, але заховали цїле, незмінне, первісне ісповіданє віри східної Церкви, не зміняли лїтурґічного обряду, вимагаючи лиш узнаня начальником, зверхником Церкви папу, в місце царгородського патриярха.

Впрочім, хто в тих часах питав в цїлій Европі нарід про його гадку в релїґійних і церковних справах?

Чиж сї самі литовські і польські пани, Кальвінїсти і Лютерани, що то так на соймах спільно з князем Острожським викрикували проти унїятських епископів і жалували ся на гнет неунїятського народу, принявши єресь, отже иншу віру і то ложну, чиж не виганяли зі своїх дібр католицьких сьвящеників і не спроваджували на їх місце протестантських проповідників, не питаючи ся народу про єго волю і чиж не змушували його принимати накинений лютеранїзм або кальвінїзм?

Щоби сю важну, а звичайно несправедливо оцїнювану справу насильства задаваного совісти неунїятів відразу без-

---

[1]) Костомаровъ: »Историческія Монографіи і Изслѣдованія« том III. вид. 2. ст. 325. Петербурґ 1880.

сторонно вияснити, не можемо мовчки поминути єще сеї обставини, що жалоби на кривди і насильства задавані неунїятам унїятськими епископами, а вношувані на соймах бували або в більшій части видуманими, або грубо перецїнюваними. Коли кільканайцять лїт по заключеню Унїї утворено осібну комісию в цїли розслїджуваня тих жалоб, о чім низше будемо говорити, мимо того що комісия складалась з людий Унїятам неприхильних, показалось, що неунїяти в дїйсности не могли доказати жадної правдивої кривди Унїятам. Тож навіть Костомарів, український писатель, Унїї неприхильний, признає, що в тім часї був звичай прикрашувати кривди дізнані від противної сторони реторичними зворотами і длятого на всї описи кривд дізнаваних православними треба глядїти критичним оком[1]).

3) Противно, не тяжко було Унїятам навести цїлий ряд скарг на кривди і переслїдуваня, яких дізнавали від неунїятів, котрі не перебирали в средствах, коби лише осягнути свою цїль, а часто загрожували житю Унїятів, поставлених навіть високо в суспільности і в церковній єрархії. Досить згадати про ватагу Наливайка і єї напади в 1595 і 1596 р. на посїлости Унїятів а іменно епископа Терлецького. Провідник сей вийшовши з Острога, де брат єго був парохом, допускав ся грабежий і надужить головно в посїлостях належачих до луцького епископа, щоби пімстити ся на епископі за Унїю і доперва Жовківський увязнив єго і видав в руки власти[2]).

Сам князь Острожський загарбав часть дібр луцького епископства і потім вже їх нїколи не віддав. Не инакше поступали і инші руські і литовські маґнати, так, що митрополит Потїй ледви мав з чого жити. Вже висше згадалисьмо, як то в Слуцьку приняли митрополита Рогозу градом каміня. На митрополита Потїя в Вильнї на улицї в білий день напав якийсь Тупека і топором відтяв єму два пальцї в руцї. На житє митрополита Рутського сприсягло ся в Києві кількадесять опришків, зфанатизованих Греком Теофаном. Архиепископа полоцького Йосафата Кунцевича замордували в Витебську

---

[1]) Костомаровъ ibidem ст. 125.

[2]) Загально обвиняли тодї князя Острожського, що він знав, а може навіть намовляв Наливайка, щоби нападав на Унїятів. Князь обурював ся на сей закид, але цїлком з него не очистив ся.

в найстрашнїйший спосіб і єще по смерти знущали ся над єго тїлом. В Києві утопили в Днїстрі Василиянина унїята Антона Грековича, чотирох инших унїятських монахів закованих в диби замкнено в Трехтемирові, в козацькій вязници, иншого унїята повісили на дереві; деканови шарогородському іменем Матвієви, коли ішов спокійно дорогою, відтяли голову тільки длятого, що був унїятом. В перемиській диєцезиї зарубали сокирою неунїяти Василиянина Будкевича, коли приносив сьв. безкровну Жертву. Взагалї, після сьвідоцтва епископа Суші, до половини XVIII. віку потерпіло за Унїю від козаків мученичу смерть що найменше 100 сьвітських сьвящеників[1]). Моглибисьмо вичислити більше мучеників-Унїятів, але наведені приміри вистарчать на правдивість нашого твердженя. Небезпека, яка легко грозила Унїї зі сторони протестантів та зі сторони скарг і жалїв, які на соймах і соймиках підносив проти неї князь і єго сторонники, лежала по части вже в тім, що коли сї скарги майже на кождім соймі поновляли ся, суспільність зачала вкінци вірити в їх правдивість, обявляти неунїятам співчутє, а відвертатись від унїятських епископів, яко від тиранів та поповляючих надужитє над переконанями і суспільним спокоєм. Сьвідчить про се Іпатїй Потїй пишучи: »Вже ся справа вбила ся в уха майже всїм горожанам Корони Польської і В. К. Литовського, які то скарги і нарікання підносять противники сьвятої Єдности на соймах і соймиках, бігаючи і викрикуючи, що їм дїє ся кривда під зглядом релїгії та стародавних прав і вольностий. Отже легко приєднують собі серця і чувства декотрих до співчутя і легкого повіреня«[2]).

Тому не лиш задля більшости, яку осягали неунїяти получені з протестантами на соймах, але також задля успособленя, яке раз у раз повтаряючі ся їх скарги і жалї у певної части католиків витворили, були відносини соймів до епископів унїятських довгий час зовсїм неприязні. Перший атак за

---

[1]) Гарасевич: Annales Ecclesiae Ruthenae ст. 305—308; Przegląd Poznański том 34. ст. 200—201; Dokumenta do Dziejów bł. Józafata, ks. prał. Szymański.

[2]) »O przywilejach nadanych od Najjasniejszych królów polskich, które Unię Św. wielce zalecają i potwierdzają, przez I. Osw. y Najprzew. Hipacego (Pocieja) metr. kijowskiego i t. d.« — без поданя місця і року друку (1609?) — коротка друга — паґінация не є означена числами.

понукою князя, вимірено проти унїятських епископів 1600 р. Українська і волинська шляхта в більшій части від него зависима, обвиняла їх о впровадженє новостий до східного обряду. З подиву гідним запертєм себе, сьвідомі своєї невинности, ставили ся епископи перед сей невластивий суд і справдї увільнили їх, але не так задля прихильности сойму, як радше тому, що обвинувателї їх не могли своїх закидів поперти доказами[1]).

Нову бурю проти унїятських епископів викликав князь на соймі краківськім 1603 р., коли не хотїв зі своїми сторонниками приступити до нарад, доки схизматики не будуть заспокоєні під зглядом релїґійним, то значить доки не усуне ся епископів унїятських з їх престолів. Коли сего бажаня не сповнено, а сойм в наслїдок сего був розвязаний[2]), удали ся сторонники до трибуналу литовського і внесли жаданє усуненя з урядів митрополита і зєдинених епископів. Трибунал видав дїйсно 1605 р. заочний засуд на митрополита і епископів, котрого однак не виконано, бо король на се не позволив.

Справдї грізним був для Унїї 1606 р. памятний в наслїдок заворушеня Зебжидовського. Князь Острожський станув з українською і волинською шляхтою по сторонї ворохобників, котрі уповаючи на своє імпонуюче число (було їх 60.000), жадали: »щоби король привернув до давного стану грецьку Церков, щоби усунув митрополита і владик підлеглих Римови, а опорожнені бенефіция віддав шляхтї грецького обряду, що підлягала патриярхови і була вибрана на місци«.

Переговори протягали ся аж до будучого сойму варшавського (1607 р.) і на тім соймі примусили короля видати конституцию на слїдуючих основах:

»Успокоюючи грецьку релїґію, котра з давна має свої права прирікаємо, що духовних гідностий і дібр не будемо роздавати инакше, як лише після їх функций і давного звичаю наших предків т. є. шляхтї руського народу і чисто грецької релїґії не відносячи ся з упередженєм до їх совісти і права, анї не відбираючи їм можности відправляти богослуженя після давних їх обрядів. Двох бенефіций одній особі не

---

[1]) А. З. Р. том IV. ч. 128 і 150.

[2]) Piasecki: Chronica ст. 246.

будемо давати, але митрополиті митрополію, епископам епископства і т. д. Також церковні брацтва грецької релїґії зіставляємо при правах і привілеях... При тім процеси, правні поступованя і банїциї, які запали на особи духовні в якімнебудь суді так в Короні як і в В. К. Литовськім і оскаржених увільняємо[1]).

Користи, які давала схизматикам та конституция, вимушена на королеви під напором тогочасної грізної полїтичної ситуациї, були великі! Митрополита і епископів не позбавлено вправдї їх епископств, але схизматики вимусили на королеви застереженє, що на будуче епископства і достоїньства будуть роздавані виключно руській шляхтї чисто грецької релїґії і на тій підставі сподївали ся, що по смерти теперішних владик одержать ті епископства виключно їх сторонники; по перше тому, що дотепер лише мале число шляхти признавало ся до Унїї, а по друге, що слова »шляхтї чисто грецької релїґії« після їх розуміня відносили ся лише до них.

Унїяти словом: »чисто грецької релїґії« не признавали сего значіня, противно поясняли їх на свою користь; тому то задля браку автентичної інтерпретациї, якої сойм не дав, стали ся они жерелом нових непорозумінь межи одними а другими, що звичайно виходило на некористь Унїї.

Певною однак користию для схизматиків було потвердженє згаданою конституциєю ставропіґіяльних брацтв, тих головних огнищ опозициї проти Унїї, звільнених силою прислугуючих їм привілеїв від всякої епископської власти!

Тож від сойму варшавського (1607 р.) неунїяти щораз то сьміливійше і відважнїйше підносять голову проти митрополита і унїятських епископів. Наслїдки єго постанов дали ся відчути головно в Вильнї, духовеньство вже позірно послушне митрополитови виповіло єму нараз 1608 р. послух, а злучило ся зі ставропіґіяльним брацтвом до спільного опору проти него. На чолї зворохоблених стало двох: протопіп або декан Вартоломей Зашковський і Самуїл Сїнчило, поставлений недавно Іпатієм Потїєм, на архимандрита монастиря сьв. Тройцї. Всї виленські церкви замкнено перед митрополитом, а позіставлено єму вільний вступ заледво до катедри і церкви сьв. Тройцї.

---

[1]) А. Ю. З. Р. часть II, том I. Київ 1861. ч. 8 і 9.

Коли митрополит енерґічно за помочию власти сьвітської домагав ся свого права, хопили ся ворохобники насильств і уличних збіговищ[1]).

Предвиджуючи однак, що ізза поповнених безправств не устоять ся, постарали ся при помочи можних протекторів, що на соймі 1609 р.[2]) затверджено конституцию з 1607 р. зі слїдуючим додатком:

»Ті духовні настоятелї, котрі приняли Унїю з римською Церквою, над тими, котрі до них прилучити ся не хочуть і на відворот над тими, що єї приняли, не сьміють жадним способом і під нїяким позором допускатись жадних надужить і напастий, але мають бути полишені в супокою на епископствах, в монастирях, церквах і церковних добрах так в Коронї, як і в В. К. Литовськім і то під карою десять тисяч золотих«.

Заразом на зібраню Трибуналу (В. К. Л.) додав: »що, коли би одна сторона другій в часї від попередного сойму щось загарбала, тодї позваляємо свобідно доходити свого права перед Трибуналом »compositi iudicii«[3]).

На підставі послїдної соймової постанови внесли неунїяти скаргу перед Трибунал литовський, на compositi iudicii«, кажучи, що послїдний додаток зістав пізнїйше долучений до конституциї і узискали від некомпетентного в справах духовних трибуналу, засуд позбавляючий митрополита митрополїї і усуваючий Унїятів з Вильна.

Отсе наслїдки аґітациї піднятої на велику скалю князем Острожським!

5. Завзятість проти Унїї не опускала єго анї на хвилю аж до кінця єго старечого віка. Помер маючи понад 100 лїт в своїм замку в Острозї дня 21. марта 1608 р.[4]), не осягнувши

---

[1]) М. Коялович: Литовская Унія Церк. том II. ст. 303.

[2]) А. Ю. З. Р. I. с. ч. 10 і А. З. Р. том IV. ч. 178.

[3]) Коли конституция зістала видрукована, неунїяти протестували проти трибуналови »compositi iudicii«, твердячи, що на соймі постановлено, що має рішати »повний Трибунал« се є Литовський. — Трибунал повний складав ся з 4. духовних і 47. сьвітських (в більшій части протестантів); »compositi iudicii:« з 4. духовних і тількож сьвітських депутатів.

[4]) Сю дату смерти подає Нїсецький в гербарі, а о. Стебельский 1606 рік. Тимчасом в А. З. Р. том IV. єще 1607 року з дня 19. марта находить ся єго лист до львівського брацтва. Дата отже Нїсецького є правдоподібнїйшою.

своєї цїли, т. є. не знищивши Унїї. Задав єї вправдї глубокі рани, здержав єї розвій через безперервну дванайцятьлїтну борбу з нею, відвернув від неї тисячі одиниць, але знищити єї не з'умів мимо своєї поваги і впливу, який нераз перевисшав вплив самого короля. Навіть сего дочекав ся, що два єго сини єще за єго житя стали католиками і покинули руський обряд, а приняли латинський.

Коли молодший син Януш став католиком, не лише довший час вязнив єго в Дубнї, щоби змусити єго до відступства, але коли то не помогло, добув шаблю і замірившись до удару, закликав гнївно: »Не гідний єси, виродний сину, щобись жив довше«. Від поповненя злочину здержала єго лиш влучна увага сина: »Не годить ся, отче, щобись ту шаблю, котра в многих битвах ворогів вітчини побивала, сплямив в моїй крови; радше даю тобі мою шаблю, сею відрубай мою голову, а я за католицьку віру, колиб міг, то тисяч разів готов жертвувати своє житє«[1]). Третий єго син зложив католицьке ісповіданє віри на смертній постели. Нема сумнїву, що коли би старий князь Острожський був зістав вірним своїм первісним намірам і приняв Унїю враз з Епископатом, Унїя навіть по сьвідоцтвах російських писателїв, не була би стрінула ся з так поважними трудностями, анї зі сторони шляхти, анї народа, анї духовеньства, а поодинокі голоси невдоволених, викликані під впливом ставропіґійських брацтв, були би скоро притихли, не маючи ширшого попертя в краю[2]). Розумів то добре володимирський епископ Іпатїй Потїй і длятого, як перед заключенєм Унїї пробував до неї кілька разів склонити князя, так по єї заключеню, єще дня 3. червня 1598 р. в гарнім і довгім листї відзиває ся до него і заклинає єго на любов власної душі і єї спасенє, щоби опамятав ся в своїй ненависти до Унїї. На вступі перепрошує єго, що до него пише, хотяй знає, що князь несправедливо терпить до него уразу, але сповняє обовязок свого пастирського уряду і має надію, що зі згляду на давну приязнь князь послухає єго. Потім за-

---

[1]) Stebelski: Genealogia książąt Ostrogskich ст. 79 -80, Архів Ватиканський: Nunz. di Polonia том XX. fol. 315 і слїд. Повідомленє нунция про тайне навернене молодого князя Константина.

[2]) Макарія: Історія русской Церкви том X. ст. 359.

певнив князя, що на берестейськім синоді жадної новости не ввели до руської Церкви, але повернули до сего, що стокількадесять літ тому назад було введено на фльорентийськім синоді і на Руси істнувало, а лиш в наслідок недбальства настоятелів Церкви було занедбане; що всї обряди Церкви потвердила апостольська Столиця і нїхто їх не поважить ся нарушити. Вкінци відзиває ся до него: »О преславний князю, нащадку чесний великого Володимира, котрий охрестив руську землю, чиж жалуєш сего, що диявольські хитрости відкрили ся, справа проклятої схизми розвіяла ся і обернула ся в нїчо? Чи жалуєш, що після пророка Озії зібрали ся разом сини Юди і сини Ізраіля і поставили собі самі одну голову, а після Євангелиста сьв. Йоана стало ся одно стадо і один пастир?! Чи В. К. Милість жалуєш сего, що красне дерево, защеплене коло пливучих вод, листє колись відтяте, тепер знова защіплене видавати буде зелене листє і солодкий овоч?!...

Тож чи вагаєш ся Славний Князю, що з пророком Давидом можем засьпівати: »Се нѝнѣ что добро̀, и҆лѝ что красно̀? но є҆́же жи́ти бра́тїи вку̑пѣ!...«

О Христа любяче і Сьвітле Княже, коли сими річами турбуєш ся і на нас своїх слуг і богомольців гнїваєш ся, то чи не випадало би тїшити ся радше з того тимбільше, що передше Ти сам з великою охотою бажав і хотїв се видїти, доки єще Бог не замкнув твоїх смертних очий? Що много королїв і могучих панів бажало собі видїти, а не видїли, тож чому радше не радуєш ся з того і Господу Богу за се не дякуєш, що за твоїм почином і помочию та справа зачала ся і закінчила ся. Бо сьвідком менї Господь Бог, від коли я в сей стан духовний вступив, нїхто инший так дуже мене не напоминав і не примушував до тої справи, як В. Княжа Милість, що ти на сей час се добре і сьвяте дїло в своїй гадцї мав, а сьвідчить про се лист В. К. Милости, підписаний власною рукою і висланий до мене паном Василем, суражським старостою. В. К. Милість мене в нїм напоминаєш, заохочуєш і жадаєш і іменем Божим заклинаєш; доказом того услівя і власноручні письма В. К. Милости, чого нам належить тримати ся і домагати ся і що застеречи у папи, заключаючи сю єдність, а тепер не розумію, як В. К. Милість, коли собі не пригадуєш, можеш бути завзятим противником сего!...«

Відтак перестерігає єго, щоб задля упередженя до деяких одиниць не занедбував сьвятої справи і не мішав справи Божої з людськими: »Зверниж на се В. К. Милосте пильну увагу, бо маєш у всїх так велику повагу, що майже цїла Русь оглядає ся на Тебе! О як велика буде з сего шкода, коли множество людий в сїй державі бачучи, що Ти є противником Унїї, не приступлять до неї і як строгий рахунок будеш мусїв здати перед Господом Богом, за погибель тілько душ людських!...«

»Ото всї лиш на тебе одного глядять, що ти зробиш, то саме инші зроблять і єще час догідний не минув і В. К. Милість можеш се зробити«.«

В кінци радить єму, щоби сам звернув ся до папи, котрий є єму прихильний і єсли уважає, що чогось заключеній Унїї не достає, нехай предложить се папі.

Князь на сї сердечні слова вірного приятеля, і повні любови до єго особи, навіть не відписав[1]). В єго імени відповів зїдливо Потїєви якийсь безіменний автор під псевдонїмом, »Клєрик Острожський«.

Рівнож безуспішними були змаганя сьв. Отця папа Климента VIII. Посередником папи в тій справі був кард. Вернард Мацєйовський, до котрого вислав дня 23. жовтня 1604 р. лист, де також згадує:[2]) »Коли сего одного (т. є. київського воєводу) приєднаєш до спільної згоди, всї підуть за повагою такого мужа«.

Кардинал правдоподібно згадав князеви про лист папи, бо небавом князь звернув ся сам листовно до папи, в котрім повтаряє давні свої фрази, що бажає Унїї, але лише за згодою всїх патриярхів. У відповіди з дня 15. сїчня 1605 р. збиває папа лагідно єго твердженє і кладе головно натиск на се, що Унїя не є нїчим новим, але є такою, яку вже кілька разів обговорювано і залагоджувано на соборах, а особливо на Фльорентийськім соборі. Там запевнено ненарушимість обряду і в наслїдок Унїї зрівнано повагу і гідність обох Церков: східної і західної[3]). З тим листом заперестав князь перепису-

---

[1]) Antirresis albo Apologia przeciw Krzysztofowi Philaletowi в Вильнї р. 1600 напис. о. Аркадия ст. 184—199.

[2]) Theiner: Monumenta hist. Poloniae том III, ст. 285.

[3]) Theiner l. c. ст. 286.

вати ся з папою. Насуває ся питанє, як пояснити сю завзяту ненависть князя Острожського до Унії і римської Церкви від 1595 р. до кінця житя?

Він перший прецїнь дав почин до Унії, сам, здавало ся, бажав єї аж до 1593 р. і старав ся наклонити до неї епископа Іпатїя Потїя, як се єму той єще в послїднім листї пригадав; з папським нунциєм Bolognetto[1]) і Поссевіном в єї справі зносив ся вже в рр. 1582 і 1583! Нунций додає, що князь сам потім відшукав Поссевіна і з ним про ту саму справу говорив.

Причини, які князь на соймах і в приватних листах подавав, а які ми висше вже тілько разів чули, не могли бути дїйсною причиною того ворожого успособленя. Історики Унії аж до послїдних часів, не виключаючи Guepinae-Калїнки твердять, що причиною неохоти і опозициї князя зглядом Унії, була ображена гордість маґната, котрий уважав себе патроном і майже зверхником руської Церкви, бо Унію заключено без єго участи і посередництва.

Нам однак ся причина не видає ся одинокою, але думаємо, що дїйсної причини треба шукати в протестантськім окруженю

---

[1]) Архів Ватиканьський, Nunz. die Polonia, том XX. Лист нунция Bolognetto з дня 6. липня 1583 р. Нунций пише з Кракова до кард. Птольомея Galli, що старий князь на довгій конференциї заявив єму: »che, se potesse con la vita propria comprare l'unione di S. Chiesa, lo fara volentieri et morira all' hora contentissimo. Onde replicand'io, che questo potera procurare Sua Ecclza, almeno fra popoli à lei soggetti con seminar buoni libri, con dar le chiese ai huomini da bene (?) et con far insegnar buona dottrina à giovanni die guel collegio che ha fatto in Ostrog; in offeriri (?) di procurare appresso Nostro Signore che si contentasse mandare alcune persone erudite a tali bisogni, se ben feci a la cosa molto dubbiosa per aversi di simili soggetti grandissima caristia. La qual' offerta fu sentita molto volontieri dal signor Duca et non solamente si contentò, ch'io facessi la richiesta á nome suo, ma mostro che gli saria carissimo et me ne ringraziò con levarsi in piedi, aggiungendo, che nello stato suo non avera persona d'alcuna erudizione per venir nominata dal Re a quelle chiese... All' incontro poi promettendo il duca, di far dal canto suo ogni opera possibile per ridurre i suoi popolo a quest' unione coula chiesa cattolica et riducendo si la difficolta à quei capi, che sono controversi frà Latini et Greci, de quali non convien chiarirsi da parte sospetta, disse, che si risolvera di mandare suoi huomini à nostro Signore non già per disputarne, ma per pighiarne la dichiarazione da Sua Santita...

Jo sapendo che il R. P. Possevino ha commissioni particolari in queste materie feci far noto à R. P. in R., ma si trovò fuori«.

князя, якого початки сягають часу основаня ним академії або висшої школи в Острозї 1580 р. Не могучи знайти достаточного числа відповідно образованих учителїв поміж Русинами, брав їх князь звідки міг: з краю і з заграниці, з поміж кальвінів, лютеран а навіть ариян. З початку хотїв приняти учителїв з Риму, хотяй би навіть католиків, коби лише східного обряду. Син єго Януш, вже тодї католик, так принайменше запевняв папського нунция на польськім дворі Bolognett'ови, котрий то в сїй цїли звернув ся до Риму. Нїхто однак з римських теольоґів не хотїв підняти ся сеї місиї. Не дивно отже, що скінчило ся на іновірцях[1]).

Вже в 1583 р., коли ходило о справу обсадженя учительських посад при острогській школї, знеохочував старого князя спроваджувати римських учителїв якийсь збіглець Moscopulos, що образував ся в Римі і удавав грека, а правдоподібно був Росиянином. Навіть впливав на князя в ворожім дусї зглядом сьв. Отця. Риму і Латинників, а передовсїм зглядом Єзуїтів, на яких виговорював всяке можливе зло.

Коли спостеріг, що инший грек Палєольоґ, монах, прихильно успосіблений зглядом західної Церкви, а при тім головний дорадник князя, щоби приняв Єзуїтів на учителїв острожської школи: старав ся підкопати довірє князя до Палєольоґа і усунути єго[2]).

Moscopulos вправдї скоро стратив у князя ласку, коли єго князь близше яко інтриґанта пізнав. Однак в слїдуючих роках бачимо князя в товаристві далеко гірших ворогів Церкви, як кальвіна Кирила Люкаріса, котрий якийсь час був ректором острожської школи, а пізнїйше приїздив до него в посольстві від александрийського патриярха; ариянина Христофора Бронського, що писав під псевдонїмом »Philaleta«; якогось Василя, сьвященика незнаного імени, що прибирав назву »Клєрика Острожського[3]); ариянина Мотовила і инших, будьто

---

[1]) Архів Ватиканський, Nunz. di Polonia том XX. ст. 122, 315 і 329 і слїд., том XV. ст. 253. — Кореспонденциї нунция Bolognetto суть з 1583 р.

[2]) L. c. том XX. ст. 329 і слїд.

[3]) »Клєрик Острожський« видав повне жовчи письмо проти фльорентийського собору у відповідь і в імени князя Острожського на лист Потїя до князя в 1598 р. в справі Унїї. Зміст сего письма, яке до нас не дійшло, пізнаємо з реплїки Потїя в »Antirresis:« ст. 202 - 230.

скритих, будьто отвертих єретиків, а особливо ариян пересяклих ненавистию до католицької Церкви. Тому не дивно, що старий князь з часом переняв ся протестантськими ідеями і ненавистию до католицької Церкви. Арияни або польські социнїяни уважали єго своїм тайним сторонником[1]). Коли о. Петро Скарга оголосив 1577 р. книжку »O jedności Kościoła Bożego pod jednym Pasterzem« і присьвятив єї князеви, поручив сей ариянинови Мотовилї відповісти на ню в своїм імени. Тож і відповідь була в дусї ариянськім. Князь утїшив ся сею відповідию, а не видячи в нїй нїчого противного східній вірі, післав єї в дарі князеви Курбському, що був горячим ісповідником і оборонцем східної неунїятської віри. Коли той прочитав єї, написав до князя Острожського характеристичний лист, котрий тут наводимо:

»Поняти не можу — пише він, — звідки прийшла Вашій Високости гадка, прислати менї книжку написану диявольським сином, явним ворогом Христа, досаднїйше говорячи, помічником антихриста! О горе, гідне слїз! О зло, гірше від всякого иншого! В таку зарозумілість і глупоту попадають християнські провідники, що не лиш не встидають ся удержувати в своїх домах тих їдовитих смоків, але беруть їх за своїх оборонцїв і помічників і що єще дивнїйше, тим духовним бісам поручають оборону Церкви Божої і кажуть їм писати книжки проти піввірних Латинників. О слїпото і нерозуме! Хто чував, хто видав від віка, щоби вовк був сторожем вівчарнї і щоби їдовита змия була опікункою дїтий? А тут дїє ся тисяч разів гірше, коли покликуєш на оборонцїв православної Церкви учеників Павла з Самозати (антитринїтаря) Фотина і Арія. Пане мій милий! І ти не встидаєш ся жити і обратати з такими людьми! чиж ти вже перестав слу-

---

[1]) Sandi, Bibliotheca Antitrinitariorum Freistadii 1684, Vindiciae Arianorum ст. 283 читаємо про князя Острожського: Quamvis religionem unitariam, quam i corde amplectebatur operte non sit professus, Unitariorum tamen fautor et patronus fuit«. Також дочку свою Єлисавету видав за провідника антитринїтариїв Кишку, а в листї до Іпатїя Потїя з дня 25. марта 1595 р. (А. З. Р. том IV. ч. 93 хвалить Антитринїтариїв. Пор. єще Stebelski: »Genealogia książąt Ostrogskich« ст. 112.

хати і чи ти вже вирік ся пророків, які закидають вірним приставати з єретиками, яко ворогами божими?[1]).

Отсе ключ до загадки, чому старий князь Острожський в послїдних лїтах житя з такою завзятостию і ненавистию переслїдував Унїю.

З другої сторони згадавши на дїйсні і великі заслуги князя около вітчини і на єго горячий патрийотизм, не можна не болїти над тим блудом послїдних лїт єго житя, не лиш в інтересї так важної справи, якою була Унїя, але також в інтересї власного доброго імени.

Бо єретицькою опозициєю послїдних лїт, затемнив авреолю своєї слави і заслуг. А єсли хто мав попирати дїло Унїї релїґійної на Руси, то лиш він, котрий в молодих лїтах так много заслужив ся около люблинської Унїї.

---

[1]) Архивъ Юго-Западной Россіи: том IV. часть I. предисловіе: ст. 135 і Сказаніе Курбскаго том II. ст. 216—226. другий наклад 1842.

РОЗДІЛ II.

Церковні брацтва в борбі проти Унії.

1. За голосом князя Острожського в борбі проти Унії і епископів уніятських, йшла передовсім від него зависима шляхта, а особливо шляхта волинська і українська. До руських міщан і до народу єго голос мало ще доходив. А прецінь сему, що бажав знищити Унію, мусіло залежати на тім, щоби покликати до борби з противниками всї верстви руського населеня. Найблизше міщаньства, а по части і селяньства стояли брацтва церковні. Вже в часї заключеня Унії були они досить численні на Руси, а з початком XVII. віка повстають они щораз густїйше так, що в тім часї находимо їх не лиш у Львові і Вильнї, але в Минську, Луцьку, Могилеві, Слуцьку, Києві, одним словом у всїх значнїйших містах Руси і Литви. Деякі з них, як виленьске і львівське, мали в другій половинї XVI. віка в народї велике поважанє та широкий вплив. Складали ся они головно з міщан і то не лиш міщан міста в якім они істнували, але також міщан инших дооколичних руських міст. Коли заключено берестейську Унію, стрічаємо в рядах братчиків крім міщан, також руську шляхту, а навіть маґнатів і руських князїв, як князїв Острожських, Четвертинських, Оґінських, ґрафів Тишкевичів і инших. Вступленє руської шляхти, а особливо кн. Острожських в члени брацтв пояснимо собі тим, що хотїли они в той спосіб забезпечити участь брацтв, а тим самим міщаньства в борбі проти Унії в наслїдок їх орґанїзациї, яку патриярхи надали ставропіґійським брацтвам, але сей зазив, получений з вступленєм шляхти в члени брацтва, був для них одним товчком більше, щоби сю борбу розпочати і в нїй видержати

Вже висше чулисьмо, як неприязну поставу зглядом Унії заняло виленське ставропігійське брацтво, коли вели ся переговори о Унію і коли доходили перші вісти про ті переговори до уший братчиків. Скоро лиш Унію заключено, перестали церковні брацтва занимати ся ділами милосердія, спомагати убогих, вдів та сиріт, підносити величавість служби Божої жертвами і дарами, приокрашуванєм і будовою храмів Божих. Від тепер закладають школи і друкарні, а головною своєю задачию уважають боронити православіє і всїми силами спротивляти ся Унії. Нововступаючі члени зобовязували ся осібною присягою, що анї злим приміром, анї силою, анї страхом, не дадуть себе відвести від православія, а царгородскі патриярхи при кождій нагоді пригадували їм в своїх грамотах, що они суть головним заборолом старинної Церкви, загроженої Унією. Силою признаної собі власти сими грамотами, доглядають від тепер не лиш своїх членів, не лиш міщан і духовеньство свого міста, сїл і міст дооколичних, але звертають також своє бачне око на епископів, чи стоять они твердо при православній вірі. В противнім случаю ставлять они опір їх розпорядженям і оскаржують їх перед патриярхами в Царгородї[1]).

Коли число їх членів, а заразом средства материяльні безустанно зростали в наслїдок жертв і записів поодиноких членів, прийшли брацтва до такого значіня, що їх уважали репрезентантами руського народу особливо в часї, коли руська шляхта щораз численнїйше переходила, або до латинської Церкви або до Унії. Они то висилали на сойми депутациї і упоминали ся о знасиловані права руського народу і обмежені привілеї міщаньства[2]). Коли на соймі не могли осягнути своєї цїли, не зражували ся неудачою, але зі всїми своїми скаргами і жалями удавали ся впрост до короля. Подиву гідну в тій мірі оказувало передовсїм львівське ставропігійське брацтво[3]).

В цїли успішного дїланя були поодинокі брацтва не лиш в живій звязи з собою, повідомляючи себе взаїмно про свої

---

[1]) Порів. Флеровъ: Іоаннъ О православныхъ церковныхъ братствахъ Петербург 1857 р. ст. 82—86, 179—182. А. З. Р. том IV. ст. 39.

[2]) Голубьевъ: l. c. ст. 164—167, де є звіт з сойму варшавського 1600 р. пересланий брацтву єго послами на сойм.

[3]) L. c. ст. 164—173.

праці, борби і перешкоди, які переходили, та шукаючи ради і помочи одні у других, але були також звязи з царгородськими і александрийськими патриярхами, котрі їх заохочували до витревалого опору проти Унії[1]).

Коли єще згадаємо, що більші брацтва удержували висші школи, яких учителями були люди нераз з висшим образованєм, а при школах друкарні, з яких розходили ся у великій скількости полємічні письма: то легко можна собі представити, що інституция церковних брацтв представляла на Руси в тім часї велику силу. Станули они сильними рядами до борби проти Унії і не скоро уступали перед трудностями, які зустрічали. Сьміло ставили опір уніятським епископам, до якого заохочували їх патриярхи своїми листами. Міщан настроювали фанатично проти Унії і в тім фанатизмі виховували молодїж в своїх школах. На соймики і сойми висилали своїх послів, щоби боронили прав угнетеної православної церкви. Не щадили жертв, бо знали, що золотим ключем можна зайти до кождої королївської канцеляриї і в сей спосіб успішно попирали аґітацию князя Острожського за єго житя, а по смерти самі єї продовжали. Уніятські епископи в своїм звітї до Риму про стан уніятської Церкви на Руси около 1622 р. згадують, що брацтва видали на цїли аґітациї проти Унії і на перекупство послів на сойми, урядників та королївських послів величезну на ті часи суму 200.000 зол. п.[2]).

Тож в тих містах, в котрих істнували брацтва, Унія зустрінула ся з сильнїйшим опором. Досить згадати Львів, Вильно, Могилів, Київ. У Львові не приняла ся Унія до кінця XVII. віка не лиш тому, що Балабан від неї відпав і єго наслїдники пішли єго слїдом, але єще більше длятого, що могуча львівська Ставропіґія, що удержувала звязь межи цагородським патриярхом, а цїлою Росию і иншими брацтвами, стояла на сторожі схизми і не допускала Унії до Львова. Тому то не приніс успіху анї приїзд митрополитів Потїя і Рутського до сеї столиці Червоної Руси, анї з'їзд всїх уніятських епископів 1629 р. в тім містї в цїли засадженя зерна Унії.

---

[1]) Голубьевъ: l. c. ст. 198—205, де суть два листи патр. Кирила Люкаріса писані до львівського брацтва 1614 р. з заохотою.

[2]) Гарасевич: Annales Eccl. Ruth. ст. 257—258.

2. Живійшим єще від львівського було виленське ставропігійське брацтво сьв. Духа. Оно чуло ся так могучим і так собі легковажило митрополита і королївську власть, що коли митрополит Потїй загорнув під свою власть всї виленські церкви з виїмкою церкви сьв. Духа, оно зворохобило проти него сьвящеників в 1607 р. і передало всї церкви, а навіть катедру в руки неунїятів. Доперва при помочи королївської власти міг їх Потїй на ново відзискати, при чім сам мало не стратив житя.

Під впливом виленського брацтва, про що в иншім роздїлї обширнїйше поговоримо, зворохобила ся полоцька архиепархія проти свого архиепископа сьв. Йосафата в часї, коли за старанєм сьвятительського пастиря на Білій Руси відносини так уложили ся, що всї дякували Богу за Унїю[1]). Висланники виленського брацтва заколотили сей спокій в Полоцьку, Могилеві, Мстиславі і Витебську, розкидаючи проти правного пастиря підбурюючі відозви і з'їдливі полємічні письма.

В лонї тогож брацтва знаходимо найзавзятїйших провідників проти Унїї і найз'їдливійших полємічних писателїв, які нїбито боронили чистоти віри руської Церкви, а під позором стародавної науки руської Церкви з проповідниці і письмом ширили в народї отрую єреси. Досить навести двох визначнїйших писателїв, яких імена в перших часах по заключеню Берестейської Унїї були славні на цїлу Литву і Русь та які кермували не лиш обітницею виленського брацтва, але своїм впливом сягали далеко поза Вильно. Першим з них є знаний нам вже з подїй перед заключенєм Берестейської Унїї, Стефан Зизанїй, або Кукіль, найперше професор братської школи у Львові, а потім в Вильнї. Був він лише дияконом, а мимо того проводив брацтвом і явно з проповідальниці голосив ворохобню, так проти митрополичої, як і королївської власти. Тим самим духом були навіяні єго полємічні письма проти Унїї, які ширив по сьвітї. Не великої були они вартости, але в тих часах не були без впливу. Два рази був Зизанїй виклятим з Церкви, яко єретик, за блуди противні віри східної Церкви: раз в Новгородку в січни 1596 р. синодом руських епископів, в друге на синодї в Берестю тогож року і король

[1]) Sowita wina, ст. 75.

засудив єго на банїцию. Никифор, мнимий царгородський ексарх, зняв з него клятву на берестейськім зборищи і Зизанїй всупереч клятві епископів і свого митрополита, та банїциї короля, по короткій неприсутности вернув до Вильна і дальше ширив публично незгоду і ворохобню проти духовної і сьвітської власти[1]).

Під єго проводом 1599 р. лучить ся виленське брацтво з протестантами до опозициї проти Унїї і ставить до правительства ось такі домаганя: »Заносячи жалї на гнет грецької релїґії жадає вільних зносин з патриярхом, які король заборонив 1595 р.; независимости від митрополита апостати (?); иншого митрополита висьвяченого патриярхом; задержаня старого календара і привернення братського престола в церкві сьв. Тройцї[2]).

Коли Зизанїй уступив з арени, заняв єго місце далеко спосібнїйший і небезпечнїйший противник Унїї, учитель в братській виленській школї, Мелетий Смотрицький. Був він з початку чоловіком сьвітським, пізнїйше вступив до монастиря, відтак був архимандритом монастиря сьв. Духа в Вильнї, а вкінци псевдо-архиепископом полоцьким[3]). Образував ся в старинних язиках в Острозї під проводом Кирила Люкаріса, пізнїйшого царгородського патриярха, а в фільозофії у єзуїтській академії в Вильнї. Від 1601 р. подорожував в товаристві молодих князїв Саломерецьких кілька лїт по Нїмеччинї, звидїв Вроцлав, Липськ, Норинберґію, де зовсїм заразив ся лютеранськими блудами. Вернувши до краю 1607 р. осїв в Вильнї, прилучив ся яко учитель братської школи до та-

---

[1]) Зизанїй видав крім висше згаданих письм: »Обясненіе Никейскаго Собору« 1595 р. »Собраніе словъ Кирила Єрусалимскаго« 1599 р.

[2]) А. З. Р. том IV. нръ. 138.

[3]) Називаємо єго відмінно від инших писателїв Smotrzyski, а не Smotrzycki або Smotrycki, опираючись на тім, що сам письменник і в письмах і в друках як: в Apollogi-ї, в Exaetesis, Напімненю до Брацтва сьв. Духа і инших сам так підписує ся. По латинї називає ся Smotriscius, а не Smotricius. Був він сином першого ректора школи Острожської Еразма Смотрицького. При крещеню одержав імя Максима, котре ставши монахом замінив на імя Мелетія. Єго моноґрафію написав еп. Суша: »Saulus et Paulus Ruthenae Unionis sive Meletius Smotriscius«. Маємо під рукою нове видане Івана Мартінова в Брукселї 1864 р. Перший наклад вийшов в Римі 1666 р.

мошного брацтва і брав чинну участь в борбі брацтва проти Унії. Яко перший добуток своєї борби проти Унії оголосив в Вильні 1610 р. друком: *Θρῆνος* т. є. »Lament jedynej powszechnej Apostolskiej Wschodniej Cerkwie« на виродних синів, вперед в руській, а зараз потім єще того самого року в польській мові під псевдонїмом »Теофіля Ортольоґа.«

Книжка була написана гарною мовою, з вимовою пориваючою і в спосіб ревний, але трохи театральний. Вплив єї на разї був незвичайно великий. Русини виривали єї собі з рук і ставили єї на рівнї з письмами сьв. Івана Золотоустого.

Смотрицький назвав свою книжку „*Θρῆνος*“ тому, що в нїй стара Церков т. є. схизматицька плаче і нарікає на гнет і пониженє зі сторони унїятів. »Гореж менї нужденній, читаєм зараз на вступі, гореж менї нещасній! Ах зі всїх сторін позбавленій дібр, гореж обдертій з одежи на публичну ганьбу мого тїла, горе менї обтяженій невиносимими тягарами. Руки в оковах, ярмо на шиї, кайдани на ногах, ланцюх на бедрах, меч над головою, глубока вода під ногами, з боку огонь неугасаємий, з усїх сторін голосїня, з усїх сторін страх, з усїх сторін переслїдуваня... Нема спокійного місця, анї безпечної оселї. День в терпінях і ранах, ніч в стонах і вздиханях... Передше красна і богата, тепер споганена і убога. Колись улюблена королева цїлого сьвіта, тепер всїми погорджена і гнетена. Приступіть самі до мене скоро всї народи і всї земські горожани і послухайте мого голосу! Тепер я посьміховиском сьвіта, а передше подивом для людий і ангелів... Сини і дочки мої, які я породила і виховала, опустили мене і пішли за тою, котра нїчого не терпіла«. А жалуючи ся на пастирів епископів, що зрадили свою Церкву, пише дальше (картка 13):

»Богато тепер пастирів з імени, але мало з працї. Бо декотрі з нинїшних пастирів розумного стада Христового, ледви чи суть гідні бути пастирями нерозумного стада ослів. Що більше не суть они пастирями, але хижими вовками, не вождами, але голодними львами, які одні вівцї самі безпощадно пожирають, а другими без милосердія затикають пащі смоків. О нещасне стадо! хибаж може бути пастирем і учителем сей, що сам нїколи не учив ся? котрий не знає, які обовязки має зглядом Бога, та свого ближнього?«

Приступаючи опісля до подрібної характеристики тих пастирів, відзиває ся наперед (ст. 76) до митрополита Потїя:

»Згадай сину, що недавно перед тим стало ся з твоєю братією, що стояло на тій самій дорозї, що і ти. З попередником твоїм — говорю — якого ти наслїдником на митрополичім престолї себе уважаєш і з иншими єго і твоїми співепископами, котрі Вас в вірі і в дїлах наслїдували... Він (Михайло Рагоза) єще за житя ходив мов мертвий, і серед розпучливих окликів помер наглою смертию. А другого полоцького Германа мало що не першого пропаґатора сеї вашої Унїї, справедливим божим судом єще за житя, часто навіть при самім відправлюваню богослуженя, на великий пострах для всїх там присутних, злий дух сильно і страшно метав по церкві і зачатої Лїтурґії не дав єму скінчити, аж до самої смерти і т. д. Пятий, а найблизший твій товариш луцький Терлецький, що приокрасив себе нераз чоловікоубійством, розпустою і иншими подібними чеснотами, про яких знає цїлий луцький повіт... поспішив за другими«.

Тих кілька слів вказує, кілько то жовчи ворожої Унїї містив в собі »Плач« Смотрицького, як підбурюючо дїлав на уми читачів і спиняв дїло зєдиненя. А побіч наведених реторичних зворотів нарушував впрост примат папи в Церкві і инші католицькі доґми. Нераз і сам не спостерігав, як в запалї полємічнім виходив з ролї оборонця Церкви східної неунїятської і сходив на протестантські понятя.

А що по католицькій сторонї справдї бояли ся погубного впливу »Плачу« Смотрицького на руське населенє, видно з сего, що не лише старали ся, що Жигмонт III. (7. мая 1610 р.) заказав єго розпродувати і читати[1]), але двох славних в тім часї католицьких писателїв хопило за перо, щоби відповісти на »Плач«, збити єго блуди і виказати руському народови, що автор плачу голосить єретичні блуди, яко правди віри старинної східної Церкви.

Перший відповів Теофілеви Ортольоґови в 1610 р. Петро Скарга в своїм гарнім творі: Na Threny i Lament Theophila

---

[1]) Виленьске Брацтво сьв. Духа внесло до трибуналу скаргу проти сего заказу. Пор. Голубьевъ l. c. ст. 183—190.

Orthologa do Rusi Greckiego Nabożeństwa Przestroga«[1]). Два роки пізнїйше виступив побіч него Русин, Ілия Мороховський, секретар королївський, пізнїйший володимирський епископ з книжкою: Paregoria albo Utulenie uszczypliwego lamentu mniemaney Cerkwie świętej wschodniej zmyślonego Theophila Orthologa«[2]). Вартість книжки Мороховського містить ся передовсїм в тім, що не лиш виказує доґматичні блуди »Плачу«, але краснорічиво зображає оплаканий стан руської неунятської Церкви під управою патриярхів царгородських, в противеньстві до внутрішного відродженя унїятської Церкви, яке наступило в відносно короткім часї по заключеню Унїї.

Здає ся, що оба письма не були без впливу на Смотрицького. Він успокоїв ся на кілька лїт, а навіть зближав ся до виленських Унїятів, та диспутував з ними. Очевидно захитав ся в своїх переконанях і шукав правди. В тім часї написав »Палїнодию« і »Про походженє сьв. Духа«, та оба твори в рукописи дав перечитати неунїятським братчикам і монахам. Сї спалили їх і перестрашили ся, коли побачили, що він склонює ся до Унїї. В наслїдок того заборонили єму зносити ся дальше з Унїятами і присилували єго, що сей 1617 р. позволив себе архимандритї Леонтієви Карповичеви постричи в черцї. Яко монах посьвятив ся виключно для катедри, яку мав в братській школї, учив язиків латинського і славянського, та видав словар і славянську граматику. Однак небавом виступає знова, яко полємічний писатель і в лїтах 1621 і 1622 оголошує кілька письм. Там ударяє на Унїю, а боронить схизму, а передовсїм відновлену патриярхом антийохійським Теофаном гієрархію неунїятську на Руси в Київі 1620 р. проти всяких законів краєвих і церковних[3]). В тих творах нарікає на пониженє Церкви, пригадує єї давнїйші сьвітлі часи, коли то першорядні

---

[1]) В Кракові у Андрія Пйотрковчика 1610 р.

[2]) В Вильнї в друк. Льва Мамонича ч. 1612.

[3]) Твори сї вийшли під слїдуючими заголовками: »Werificatia niewinności i (chrześcijańskie uprzątnienie omylnych po wszystkiej Litwie i Białej Rusi rôzsianych o upad (sic) przyprawić zrządzonych nowin« r. 1621 — »Obrona werificatii« і »Appendix na Examen obrony«. Дата появи двох послїдних творів не подана, але вийшли они найпізнїйше 1622 р. Яко автор не є підписаний на них Смотрицький, але брацтво сьв. Духа. Однак пізнїйше сам признає ся до їх авторства.

родини належали до неї і до брацтва сьв. Духа; боронить перед закидом патриярхи Теофана, немов би він був турецьким шпіоном; намагає ся переконати читача, що Теофан був в Києві за дозволом Жигмонта III. і що виленське брацтво доперва тоді, коли довідало ся, що Теофан одержував листи від короля, зачало з ним зносити ся і доперва тоді спільно з другими брацтвами старало ся о висьвяченє епископів[1]).

Єго арґументи не переконали нікого з унїятів, противно сейчас відповіли єму в письмах »Sowita wina«, »Examen obrony« і »Antelench«,[2]) котрі однак піддержували неунїятів в фанаточно ворожім настрою зглядом Унїї. В однім з тих письм признає Смотрицький, що брацтва, а передовсїм виленське брацтво без участи єсли вже не в самім спроважденю Теофана до Київа, то принайменше в намові єго, щоби установив неунїятську єрархію на Руси і у виборі кандидатів на псевдоепископів, до котрих він сам належав з титулом архиепископа полоцького.

Коли одержав епископське знамя, то з тим більшою повагою і успіхом, не покидаючи виленського брацтва аж до 1624 р. аґітував на Литві проти Унїї.

Зображаючи змаганя головних брацтв проти Унїї не можемо поминути київського брацтва[3]). Належало оно в тих часах до наймолодших, то є найпізнїйше основаних. Але своєю школою, яку Петро Могила піднїс до гідности академії, розви-

---

[1]) Werificata niewinność: іменно від картки 3—16.

[2]) Повні заголовки тих цїкавих і поучаючих письм суть: Sowita wina to jest odpis na skrypt, Majestat króla Jego Mości, honor y reputacyą ludzi zacnych duchownych i świeckich obrażający nazwany Werificatia Niewinności, wydany od Zgromadzenia Nowej Cerkwje nazwanej św. Ducha. Przez Ojce monasteru wileńskiego św. Trójcy Z. S. Baz. Wilno 1621. Автором твору »Sowita wina« був Венямин Рутський.

Examen obrony t. j. Odpis na skrypt Obrona Werificatij, wydany od zakonników monasteru wileńskiego św. Trójcy. Wilno u Mamanowicza r. 1621. Antelenchus t. j odpis na skrypt uszczypliwy zakonników Cerkwie odstępnej św. Ducha Elenchus nazwany przez o. Anastazego Sielawę przełożonego monasteru św Trójcy. Zakonu św. Bazylego. W Wilnie 1622.

[3]) Голубьевъ: l. c. ст. 235—256. Суть тут статути київського брацтва, які потвердив Теофан 1620 р.

нуло так скоро широку і успішну аґітацию, що передовсїм сему брацтву треба приписати заслугу, що козаки, які з початку стояли з далека від всяких релїґійних питань, нараз завзято станули по сторонї схизми і тому Унїя в Київі тай взагалї на Українї нїколи не запустила глубше свого кореня[1]).

---

[1]) Макарій: Исторія русской Церкви: том X. ст. 463 і слїд. і пор. Кояловича: Литов. Церк. Унїя: том II. ст. 80 — 93. Статя »Про значінє Братств«.

РОЗДІЛ III.

Запорожські козаки по стороні схизми.

Запорожські козаки, яко збір збігців ріжнородної людности і з ріжних країв, не великий могли мати інтерес в борбах і спорах Унїятів з неунїятами. Хто небудь попав в колїзию з законами свого краю, чи Русин, чи Поляк, чи Молдавин, чи Нїмець, коли хотїр уникнути правних наслїдків свого проступку, утїкав на Запороже, яко в свобідний край. У сего рода людий, що жили при тім майже виключно з добичі і розбоїв, релїґійний момент не може відгравати великої ролї. Тимчасом схизма зуміла сей незорґанїзований елємент використати для свого сьвітогляду і то якраз тодї, коли здавало ся, що справа Унїї входила на мирову дорогу, і що неунїяти, яких кілька разів побили і упокорили унїятські епископи на соймах, притихли і не думали про борбу зі своїми противниками.

Була то хвиля, коли запорожські козаки під проводом Конашевича віддали Польщі не малу прислугу, борячи ся сильно з королевичом Володиславом проти Москви. В 1617 р. вернув Конашевич окритий славою з московської виправи на Запороже, де укладав широкі пляни свого будучого вивисшеня, та роздумував, як би сего довершити. Нараз розійшла ся вістка, що патриярх єрусалимський Теофан, наслїдник сьв. апостола Якова, в повороті з Москви прибуде на Україну. Запал розбуджений численними висланниками, що увивали ся серед українського народа, огорнув сю людність і всьо горнуло ся на єго стрічу. Конашевич Сагайдачний користає з сего. Під впливом Йова Борецького, архимандрита Печерської Лаври, стає протектором православя на Руси, запрошує Теофана до Києва і жертвує єму 1500 козаків, яко бічну сторожу на цїлий час єго побуту на Руси.

Польське правительство занепокоїло ся справді вісткою, що Теофан прибув в границї Руси тим більше, що знало, що він був висланником царгородського патриярха, Кирила Люкаріса, який змовив ся з султаном проти Польщі і намовляв царя зірвати недавно заключений мир з Польщею і спільно з Туреччиною напасти на ню[1]). Приїзд патриярха стрінув ся власне з хвилею, коли заносило ся на молдавську виправу, а коли треба було як з одної сторони спокою в дома, так з другої сторони не можна було позбавляти себе помочи козацтва в грозячій війнї. Тому то польське правительство глядїло на позір обоятно на ті відвідини, на овациї для Грека і на єго неповздержне і визиваюче захованє. Бо не досить сего, що коли Теофан приближив ся до Києва дня 23. марта 1620 р. Конашевич приймав єго на чолї уоруженої дружини в брамах міста, що перший приступивши дякував єму, що зволив відвідати сю нещасну країну, позбавлену від давна своїх православних пастирів і заохочував єго скоро зарадити сирітству Церкви, а на закінченє промови сказав: »Моя сила, моє добро, моя могучість, всї мої сили суть на твої услуги, потім упав три рази перед ним на землю і поцїлував єго в руку. За єго приміром йшло духовеньство, війско і нарід. Крім того розписано зазив до всеї неунїятської шляхти київського воєводства, щоби прибула на наради з патриярхом над справами Церкви. Три днї пізнїйше збирали ся товпи около Теофана і під охороною козацтва начались наради.

---

[1]) Sowita wina, ст. 59—60; Werificatia niewinności — passim. Депеші амбасадора французького в Царгородї, Пилипа Арлей де Сесі (Harlay de Cesi) до короля Людвика XIII, видруковані у Турґенева, Histor. Russiae monumenta том II. ст. 411—434, дають доказ на інтриґи Люкаріса проти Польщі; Посольство вислане до Москви жадало зірвати угоду з Польщею; а в листах до провідників руської схизми жадав патриярх (Люкаріс) підступного повстаня на случай нападу Туреччини на Польщу. До того князь Семигородський Бетлєм Ґабор з ненависти до Польщі за те, що перешкодила єму здобути Віденъ в користь Фердинанда II., старав ся конечно спровадити Турків на Польщу, а за посередника уживав Кирила Люкаріса. Кирило прирік єму поміч неунїятів на случай нападу війск єго і турецьких на Польщу в надії, що через то приверне на Руси схизму до давного значіня (Piasecki: Chronica. ст. 392, 396, 397, і Тургеневъ, l. c. ст. 421). Архів Пропаґанди том IV. ст. 63 і 65 і слїд. Relationes de pseudo-episcopis.

Одні хотїли отвертої війни з Ляхами, инші жадали різнї унїятських та латинських сьвящеників і епископів, а кличем до виконаня сего мало бути отроєнє митрополита Рутського, за якого убитє обіцяли велику нагороду. Сїмдесять опришків вислано на него і на зєдинених з ним епископів.

Заохочений сею поставою козацтва і українського народу, вислав Теофан також від себе листи до руських міст з зазивом, щоби вибрано і предложено єму особи відповідні на епископів[1]) і щоби кождий, хто лише потребує чи сьвяченя на сьвященика, чи инших духовних потреб, прибув до него до Києва. І дїйсно небавом був окружений численними депутациями брацтв і руських міст. Король задля грізної постанови козаків не міг поступити з Теофаном після краєвих законів, повитав єго прихильним листом в границях своєї держави і висказав надїю, що прибув в цїлях мирних тай запрошував єго до Варшави[2]). Хитрий Грек, боячи ся судьби Никифора за запросини до Варшави, а обезпечений королївським листом, відбував тим ревнїйше наради над утвердженєм схизми на Руси і над погубою Унїї. Плодом сих нарад, було відновленє неунїятської єрархії на місце епископів, що приняли Унїю. В церкві Печерської Лаври при замкнених дверах і забитих дошками вікнах висьвятив він дня 15. серпня 1620 р. в імени царгородського патриярха яко єго повновласник, неунїятського митрополита і шістьох суфраґанів на ті самі столиці, які були заняті унїятськими епископами[3]). Іменував отже епископа проти епископа, а добір осіб принайменше на головні столиці був незвичайно зручний.

На митрополита призначив здібного чоловіка Йова Борецького, архимандрита київської Лаври, на архиепископа

---

[1]) Голубьевъ, l. c. ст. 256—261, де находить ся лист Теофана з 13. серпня до православних Русинів.

[2]) Лист знаходить ся у Кояловича, Литов. Церк. Унія том II. ст. 319. Датований 1. серпня.

[3]) Царгородський патриярх в тій цїли заосмотрив єго в юрисдикцию. Здає ся отже, що ся річ була вже в 1618 р. в Царгородї уложена і відновленє неунїятської єрархії на Руси порішене. Уповажненє се находить ся в Werificati-ї ст. 16 і у Кояловича l. c. ст. 317. Дата з (першого) 1. цьвітня 1618 р.

полоцького проти сьв. Йосафата Кунцевича, Мелетія Смотрицького, знаного вже нам пропаґатора з неунїятської ідеї в Вильнї. Проти володимирського епископа Мороховського іменував давного секретара королївського, Кунцевича, потомка руських князїв, спорідненого з всею українською шляхтою; проти епископа перемиського призначив Ісаака Копинського, чоловіка бистроумного. Лиш на епархії пинську, луцьку і холмську не найшов вже визначнїйших людий[1]).

Ледви висьвячено згаданих владик, а вже на другий день розійшли ся по цїлій Руси листи з повідомленєм, що нові пастирі іменовані царгородським патриярхом в недовзї обіймуть свої престоли. Опісля скликав Теофан з нововисьвячених епископів синод, на котрім ухвалено одноцїльний плян дальшої борби проти Унії. Між иншими порішено підбурювати нарід проти уніятських епископів і при помочи народу проганяти їх з епископських столиць; епископські столиці, монастирі і парохіяльні церкви забирали силою, а від королївського ряду жадали потвержденя довершених подій. Цїлу акцию віддано в руки брацтв яко таких, що з народом і міщаньством мають найблизшу лучність і в руки козаків, і тому покликано всї брацтва до дїла. Щоби однак тїснїйше звязати козаків зі справою схизми, вписано їх яко членів київського брацтва, яке Теофан на ново зорґанїзував. Від тепер кожде рішенє брацтв було немов приказом для Запорожа[2]).

Скоро вість про ті заговори, а особливо про відновленє неунїятської єрархії дійшла до Варшави, обурило до живого короля і сенат. Право іменованя руських епископів від кінця XV. віку прислугувало королеви; сойм затвердив єго 1588 р.; а литовський статут карав боніцією і позбавленєм дібр тих, що приймали духовні гідности без королївського дозволу. Тимчасом Теофан не оглядав ся на короля і єго раду, заіменував аж 7 епископів на руські столиці а усунув тих, котрим король потвердив сї столиці. Такого отвертого зневаженя

---

[1]) Harasiewicz: Annales Eccl. Ruthenae ст. 259. Sowita wina ст. 59. Stebelski: Chronologia ст. 189. Kobierzycki: Historia Vladislai Poloniae et Turciae principis, Dantisci 1655. — Naruszewicz: Życie Chodkiewicza том II. ст. 138 – 240. Niemcewicz: Dzieje panowania Zygmunta III. том III 152, 162, 210

[2]) Reiatio Rutscii de vita et miraculis b. Josaphat в яктах Апостольської комісиї том I. ст. 103.

краєвих законів не можна було спокійно стерпіти. Однак тому, що хвиля була критична, бо молдавська війна закінчила ся пораженєм під Цецорою (1620 р.), а Турки користаючи з сего пораженя виповіли Польщі нову війну, якої успішно не можна було вести без помочи козаків, отже треба було зручно взяти ся до діла. Длятого король не виступив впрост проти Теофана, але видав універзал до всїх руських і литовських міст, щоби самозванчих епископів вязнено і карано після краєвих прав, а митрополитови Рутському поручив кинути на них клятву[1]).

Нововисьвячені епископи не настрашили ся анї королївської погрози, анї екскомунїки митрополита, але зараз по висьвяченю розіслали по призначених собі Теофаном діецезиях посланія, повідомили народ про свою номінацию і представили ся, яко правні пастирі. Їх висланники викидали з церков престоли посьвячені унїятськими епископами, усували де могли з парохій унїятських сьвящеників і удавали перед народом, що привертають давний грецький обряд, зіпсутий Унїєю. Збаламучений нарід не знав за ким має іти[2]). Тимчасом зближав ся сойм в падолистї 1620 р., на котрім мали нарадити ся в справі бранки на надходячу війну і средств оборони. На сойм прибули численно неунїяти і протестанти; з Унїятів нїхто, або мало хто належав до сойму. Неунїяти подали собі руки з протестантами, а навіть деякі католики прилучили ся до них і перед приступленєм до нарад в справі будучої війни зажадали вперед від короля, щоби затвердив висьвячених Теофаном епископів. На соймі був присутним також Конашевич і один з нововисьвячених епископів Кунцевич, уповаючи в своє походженє з княжого роду, що єму і волос з голови не спаде. Конашевич лиш під тим услівєм обіцяв в будучій війнї поміч козаків, що жаданя неунїятів будуть сповнені. Король мимо прикрого положеня, в якім находив ся, заявив: що прибули на сойм в справах державних, а не Церкви, що »вкінци банїция на висьвячених Теофаном епископів переносить ся на слїдуючий сойм«. Більшість послів, хотяй неприхильна Унїї, обурила ся задля виступу Конаше-

---

[1]) Вытебская Старина: том I. нръ 66.

[2]) Stebelski: Chronologia 125 і 126 другий наклад.

вича і прихилила ся на сторону короля. Тим способом мусїли неунїяти уступити[1]).

Теофан підчас варшавського сойму перебував єще в Київі. Король думав, що чемностию повздержить єго від дальшого підбурюваня козаків. Тому вислав до него осібного післанця з листом[2]). В чемній формі листа вичитав Грек погрозу і небезпеку, яка єму грозила. Щоби забезпечити ся, видав для ока відозву до козаків і взивав їх до вірности зглядом Річипосполїтої та роблячи їм надію, що король потвердить унїятських епископів; однак чимскорше вибрав ся в дорогу до Царгорода[3]).

На самім однак відїздї, який був не менше сьвітлий як єго приїзд до Київа, оказав свої чувства зглядом Польщі і Унїї; тодї то докоряв Константинови за поміч Польщі проти Москви і зобовязав єго, що на будуче буде поборювати Унїю, а латинників буде о стілько щадити, о скілько они не будуть попирати Унїї[4]). Аж до волоської границї супроводжали єго козаки, а руська шляхта всюди по дорозї уряджувала єму величаве принятє.

Легко собі представити, яке розяренє запанувало серед неунїятів проти Унїї і єї епископів в наслїдок побуту Теофана в Київі. В повних розмірах показало ся се на варшавськім соймі, який зібрав ся з початком 1621 р., щоби дальше радити над приготованєм до зближаючої ся турецької війни. Митрополит Рутський предвиджував, яке небезпеченьство грозить Унїї і прибув також на сойм з полоцьким архиепископом Йосафатом Кунцевичом. Один і другий зазнали тут гіркого досьвіду. Не лиш неунїяти явно оказували їм свою погорду,

---

[1]) Архів римської Пропаґанди, том IV руських документів василиянських ст. 63 містить реляцию Рутського про той сойм.

[2]) Лист находить ся в Веріфікациї ст. 28. і М. Кояловича, Литовск Церк. Унїя, том II. ст. 321. Дата з 10. падолиста 1620 р.

[3]) Пор. Werificatia niewinności, Коялович l. c. ст. 322. і Листи Жовківського Стан. Краків 1808 ст. 145. З листу Жовківського до Замойського Томи показує ся, що польське правительство підозріваючи Теофана о зрадничі цїли проти Польщі хотїло єго піймити, приманюючи єго до Львова. Однак намір не удав ся.

[4]) Теки Нарушевича, том що містить документи від 1622 -1630 р., де находить ся руська Хронїка, що містить в собі опис побуту Теофана на Руси.

але навіть католицькі посли і сенатори, не виключаючи епископів, відвертали ся від них і публично на улицях Варшави показували на них, яко на тих, що заколочують публичний спокій, Унію лихословили і жаден з католицьких послів не хотів на соймі боронити їх справи. Король розжалений на католицьких епископів за ту їх байдужність зглядом сьвятої справи, докоряв їм се явно. Одиноким приятелем і заступником унїятських епископів був папський нунций Diotallevi. Він хоч був хорий, коли спостеріг небезпеку, яка грозила Унії в наслїдок успособленя сенаторів, часто пізно вечером вставав з ліжка, ходив по епископах та вказував їм на обовязок помагати митрополитови і відбував з королем наради[1]).

Коли отворено сойм, неунїяти з протестантами заєдно повторяли, що не прилучать ся до ухваленя краєвої оборони, доки не будуть заспокоєні під зглядом релїґійним. Король старав ся з огляду на козаків з ними переговорювати, але на дармо. Мимо сего не захитав ся в обороні Унії і заявив, що радше корону зложить, чим позволить на кривду Церкви і Унії.

Коли в соймі ізза криків неунїятів і їх сторонників не мож було вести нарад, вдерла ся до сенату товпа і тут король мусїв згодити ся на промову знаного вже нам провідника ворохобників Лаврентия Древинського, котрий менше більше тими словами відізвав ся до него:

»Нїколи, Найяснїйший Пане, не було таких заворушень і неладу в краю, як від часу Унії. Як велике число благородних горожан одноголосно обвиняє унїятських епископів за кривди, яких они допустили ся. Річпосполита отже не має жадної користи з Унії; унїятські епископи ограничують єї свободи та силою забирають народови церкви. Унїя, яка удержує ся лиш насильством, повинна бути усунена. Найясн. Пане кінчив свою промову — благаю Тебе в імени цїлої Литви і Руси, увільни край від сего нещастя, прикажи, щоби унїятські владики уступили зі своїх престолів, а потверди тих, котрих висьвятив патриярх«[2]).

---

[1]) Про Dotallevi-ого пор. статю Юл. Бартошевича в Encykl. powszech. Orgelbranda, том VII. ст. 110. В архіві пропаґанди находимо також в листах Рутського дуже прихильні про него згадки.

[2]) Архів рим. пропаґанди l. c. ст. 63 і слїд. і Przegląd poznański 1863 р. том 35, ст. 323. »Relatio de pseudoepiscopis«.

Присутний на тій промові митрополит просив о дозвіл відповісти на твердженя Древинського. Краснорічивою промовою, котрої зміст подаєм на иншім місци, спонукав короля, що сей заявив через канцлєра: »Єсли одна і друга сторона має до себе які жалї або скарги, то треба їх відложити на слїдуючий сойм, а тепер треба радити над Річпосполитою, а не над релїґією.

Схизматики не відважили ся перервати сойму і мусїли приступити до нарад, задля яких сойм був скликаний[1]).

За то по закінченю сойму вели тим завзятїйшу війну проти Унїї і поповняли ріжного рода насильства, а головно Білій Руси під впливом підбурювань виленського брацтва сьв. Духа, та висланників царгородського патриярха, що був в змові з султаном. Ті мали порученє підбурювати неунїятську людність проти Польщі і наклонювати єї до повстаня в хвили, коли Туреччина ввійде в границї краю. Особливо члени виленського і київського брацтва, а на їх чолї Смотрицький і Борецький, були вмішані в той явний тодї в краю заговір[2]).

Коли король довідав ся, що стало ся, поручив Литовському канцлєрови Львови Сапізї дня 10. цьвітня 1621 р., щоби установив комісию і при єї помочи вислїдив турецьких шпійонів та їх спільників і відповідно їх укарав, а особливо Борецького і Смотрицького[3]). Кільканайцятьом виленським братчикам доказано зрадничі затїї та покарано їх вязницею, але найбільші виновники, Смотрицький і Борецький, остали на свободї і дальше юдили.

Велике заворушенє настало в столици України, коли там дійшла вість про кару, яку наложив Сапіга іменем короля. Псевдо-митрополит Борецький ударив на тревогу і візвав козаків на громадне зібранє дня 15. червня 1621 р., щоби нара-

---

[1]) Albert Wijuk Kojałowicz: Miscellanea rerum ad statum ecclesiast. in magno Ducatu Lituaniae pertinentium. Vilnae 1640, ст. 55 і 56.

[2]) Пор. крім сего, що висше сказали ми про сю справу, Теки Нарушевича, die 4. Junii 1622 a. ex. bibliotheca Corsiniana vol. 675: Adrianopoli dimissi sunt duodecim exploratores in Poloniam diversis viis cum litteris patriarchae Constantinopolitani ad Ruthenos schismaticos«.

Diarium Turcicae expeditionis; Kobierzycki: Vita Vladislais principis Poloniae. Dantisci 1655 ст. 725. Niemcewicza, Dzieje panowania Zygmunta III. вид. Туровського, Краків 1860 р. том III. ст. 167.

[3]) Ks. Kognowicki: Życia Sapiehów, Вильно 1790 том I. ст. 338—340.

дити ся, яких треба ужити средств, щоби оборонити схизму перед дальшим подібним гнетом[1]).

Наради тревали три дни. Брали в них участь Борецький, епископ Курцевич, 300 сьвітських попів і 50 черців.

Король вислав на збори Оборницького, щоби слїдив перебіг нарад і доносив єму про всї подробиці.

З єго звіту, який вислав до короля, засягаємо наших відомостий[2]).

Збори Запорожців отворив Борецький мовою повною нагальних висказів проти короля і Річпосполитої з причини гнету старинної грецької релїґії. Потім відчитав лист від виленського брацтва і спис убитих, увязнених і вкинених до кльоаків задля привязаня до віри[3]).

Коли митрополит скінчив, виняв Конашевич Сагайдачний лист, котрий одержав від патриярха Теофана, поцїлував єго, відчитав і в кінци притиснув до чола на знак своєї улеглости зглядом патриярха. В тій хвили закликали зібрані: »присягаємо вірність нашій старій вірі аж до смерти«.

Другого дня впроваджено королївського посла на збори і єго торжественно принято. Козаки присягали королеви вірність і улеглість на єго поклик проти Турка, але під услівєм, що заспокоїть їх релїґійні жаданя.

Третого дня вибрано послів до короля: Конашевича, епископа Курцевича і двох инших, щоби єму предложили услівя зборів: жадали потвердженя Борецького і шістьох епископів висьвячених Теофаном, в противнім разї загрозили, що знищать все огнем і мечем, а шляхту на Українї вигублять. Сю гадку піддав зібраним Борецький.

---

[1]) Борецький був невтомимим в підюджуваню неунїятів проти Унїї на цїлій Руси. Єще в тім самім роцї дня 15. грудня 1621 р. висилає пастирський лист до православних, в котрім заохочує їх до опору. Лист сей у Голубєва l. c. ст. 261 - 264. Також другий подібний лист находимо тамже з 23. мая 1623 р. на ст. 264—267.

[2]) Лист Оборницького знаходить ся у Лукашевича: Dzieje kościołów wyznania helweckiego na Litwie. Poznań 1842 ст. 165—166.

[3]) Реферат ложний, бо Сапіга нїкого з виленських неунїятів не засудив на смерть, але всїх на вязницю; по друге дістали ся они до вязницї не задля віри, але з причини доказаних їм зрадничих союзів заговорів з ворогами вітчини — Турком — за посередництвом патриярха.

Рівночасно вирушило сорок тисяч козаків на поміч польському війську проти триста-тисячної армії Османа, що зближала ся під Хотин. По дорозї грабили і палили козаки села та місточка а на унїятськім духовеньстві допускали ся насильств і убийств.

Оборницький кінчить свій звіт до короля: »Най нас Господь заступить нечисленних, а до того злих католиків. Бо деж охоронити ся? Ми опущені і нема для нас безпечного місця; місточка і села знищені, людий також нема, бо що живе пішло у козаки. Анї Турок, анї хан не міг би був спричинити більшого спустошеня«. Король поручив осібній комісиї, щоби повідомила козаків: »що як до тепер не угнїтано їх під зглядом релїґійним, так і на будуче не мають чого бояти ся«. Про затвердженє неунїятських епископів не згадує королївська відповідь. Справу сю відложено на пізнїйший час, бо не міг їм впрост відмовити зі згляду на близьку небезпечну війну.

Турецька війна закінчила ся сьвітлою побідою під Хотином. До сего не мало причинили ся козаки під проводом Конашевича. Тому то тепер відновили козаки давнїйші жаданя, щоби неунїятська єрархія установлена Теофаном була вкінци затверджена[1]).

В жаданю своїм найшли нараз нового дуже небезпечного для Унїї союзника і то зі сторони, з котрої найменше можна було єго сподївати ся, т. є. не лише зі сторони сьвітських і духовних католицьких сенаторів, але зі сторони публичної опінїї, що була міродайною частию тодїшної польської суспільности. Дотепер єсли часом якась часть католицьких сенаторів і послів попирала на соймах жаданя і скарги неунїятів, то хиба длятого, що вірила в ті скарги і думала, що неунїятам справдї діє ся кривда, а то тимбільше, що Унїяти зовсїм або дуже слабо заступлені в соймах не мали можности боронити ся перед закидами, які їм роблено і виказати їх нестійність. Тепер показала ся загальна неохота до Унїятів і Унїї зі зглядів і обставин чисто полїтичних. Щоби забезпечити державі

---

[1]) Турки завели ся в своїх надїях. Они сподївали ся, що в наслїдок аґітациї царгородського патриярха схизматики повстануть з їх приходом в границї Польщі і злучать ся з ними. Тимчасом скінчило ся на пустих кличах, що лучше служити Туркови, чим католицькому королеви.

внутрішний мир і покінчити колотнечі незгодини межи неунїятами, а Унїятами, уважали відповідним заспокоїти жаданя Запорожців і згодити ся на затвердженє неунїятскої єрархії. Межи прихильниками сеї опінїї бачимо навіть в канцлєра литовського Льва Сапігу, дотепер горячого сторонника Унїї, що систематично пропаґував єї в своїх розлогих добрах литовських. Доказ сеї зміни опінїї дав Сапіга в своїй кореспонденциї з архиепископом Йосафатом Кунцевичом, про яку низше будемо говорити. У одної части польських маґнатів жерелом сеї некористної для Унїї опінїї був страх, щоби незаспокоєна козаччина не мстила ся і не пустошила їх розлогих лятифундий на Україні і Волинї. Тим відгрожувала ся она вже на послїдних зборах в Київі, з котрих звіт подає Оборницький. Латинські епископи, а на їх чолї тогдїшний примас Ґембіцький посунули ся так далеко, що жадали знести Унїю, а Унїятів перевести на латинський обряд говорячи іменно, що Унїя не потрібна, а навіть небезпечна для держави, що ріжниця обрядів не є в інтересї церковної єдности і що далеко певнїйшим і тревалїйшим буде зєдиненє Русинів з Церквою, коли приймуть латинський обряд. В тій гадцї відносили ся до Риму, де над тою справою направду зачали нараджувати ся, а показує ся се з листа префекта Пропаґанди кардинала Ludovis-ого до нунция Lancellott-ого[1]). — Католики особливо на Волинї своїм послам на слїдуючий варшавський сойм 1623 р. поручили на соймиках, щоби домагали ся на соймі цїлковитого заспокоєня козаків і не унїятів то є потвердженє неунїятських епископів.

Неунїятські брацтва зрозуміли сей напрям і тим сильнїйше аґітували на соймиках через своїх представителїв, не щадили гроший, там де їх переконуваня були без успіху.

Сей некористний настрій публичної католицької опінїї зглядом Унїї знайшов свій ясний вислів на соймі в 1623 р Неунїяти вручили сенатови обширний мемориял, в котрім домагали ся узнаня єрархії постановленої Теофаном, приверненя прав, які король і коронні конституциї від давна їх релїґію признали а заразом заявили, що власти унїятських епископів

---

[1]) Реляциї нунциїв том II. ст. 165 і 166, Інструкция для нунция Lancelott-ого«.

і папи ніколи над собою не узнають і повтаряли найріжнороднїйші скарги на Унїятів[1]). Прибув на той сойм митрополит Рутський, але прибули також: псевдомитрополит Йов Борецький і Мелетий Смотрицький мимо того, що на однім і другім тяжила банїция і підозрінє, що були головною причиною заколоту між неунїятським населенєм. Коли Рутський хотїв відповісти на закиди і твердженя мемориялу, відмовлено єму голосу тому, що не був анї сенатором, анї послом. Надармо також просив польських сенаторів, щоби єго виручили і поперли єго справу, бо ті відказували ся то браком часу, то тим, що Унїя їх не обходить. Ледви позволили єму бути присутним на засїданях сенату і то хиба на то, щоби слухати гірких докорів, що Унїя є причиною внутрішного заколоту і щоби сидїти на послїднім місци поміж звичайними сьвящениками. Тут доперва показало ся як великим блудом було недопущенє руських епископів до сенату на рівнї з латинськими епископами і перетяганє руської шляхти і то найвизначнїйших родин на латинський обряд. Після звіту Рутського до Пропаґанди в Римі около 100 шляхотських родин рік-річно покидало руський обряд і переходило до Церкви латинської, особливо молодїж що виховувала ся в єзуїтських школах. Коли отже схизма мала своїх репрезентантів на соймиках, соймах і в сенатї, Унїя їх не мала, була безборонною і без опіки.

Латинські епископи в наслїдок реляциї висланої Рутським до Риму єще перед зібранєм сойму, одержали через примаса Ґембіцького осібне напімненє від папи Григория XV., щоби попирали митрополита на соймі. Також нунций маючи подібні інструкциї робив що міг, щоби ратувати Унїю перед неунїятами[2]). — Одиноким успіхом тих забігів, і то головно ізза доброї волї короля, що завсїди сприяв Унїї, було установленє

---

[1]) Мемориял сей звучить: »Supplikacya do Przeoświeconego Senatu Korony Polskiej i W. Ks. Litewskiego w r. 1623 do Warszawy na Sejm walny przybyłego od obywatelów koronnych i W. Ks. Litewskiego Religiey starożytnej Greckiej posłuszeństwa Wschodniego«. Нема місця друку, картка 22. Він віддрукований в »Документахъ обяснющихъ Исторію западнорусскаго края«. Петербургъ 1865 ст. 230 і слїд.

[2]) Реляциї нунциїв том II ст. 165. Архів Пропаґанди, том IV Кореспонд. Василиянської ст. 65.

комісиї, що складала ся з католиків і неунїятів, щоби розглянула і осудила взаїмні жалї неунїятів і Унїятів. Рутський згодив ся на таку комісию і сам до неї належав, хоч проводив на нїй неприхильний Унїятам примас Ґембіцький і хоч до неї вибрано Борецького і Смотрицького. — Комісия по переслуханю одної і другої сторони, мусїла признати, що неунїяти не могли поперти своїх скарг жадними переконуючими фактами. Скінчило ся отже на порученю обом сторонам, щоби заховали згоду і оминали спорів. Рішенє сойму в тій справі відложено на пізнїйше.

Було се вже певного рода триюмфом для Унїятів. Оминула їх принайменше на хвилю головна небезпека — потвердженє неунїятських епископів, а усуненє пастирів з престолів, які їм правно належали ся; — Сего то найбільше бояли ся ізза успособленя католицьких послів в хвилї скликаня сойму. — Декрет сойму звучав: Uspokojenie ludzi religii greckiej poróżnionych dla nawalnych Rzeczypospolitej spraw na przyszły sejm odkładamy, a teraz pokój ab utrinque tak duchownym jako i świeckim ludziom, cuiuscunque status et conditionis zachowamy. Procesy jednak, wszelkie nadworne i komisarskie decreta, banicye, sekwestry, ratione rozróżnienia w religii jeżeliby się jakie pokazały, kasujemy«[1]).

Однак усунена на разї небезпека грозила наново Унїятам на найблизшім соймі в виду загально неприхильного настрою католиків зглядом Унїї і страху перед козаками.

Тимчасом само Провидїнє прийшло в поміч руським епископам, що було в смертельній тревозї про будучність своєї Церкви. Коли скінчив ся висше згаданий сойм, розійшлась при кінци падолиста 1623 р. вість по цїлім краю про мученичу смерть сьв. Йосафата Кунцевича. Вістка ся викликала в одних обуренє, а в других переполох особливо, коли король провірив через своїх комісарів злочин. Тодї на єго приказ згинуло двайцять кілька найбільше винних осіб. Провідники схизми притихли зі страху, навіть козаки не підносили давнїйших своїх домагань; а опінїя між католиками звернула ся в користь Унїятів. Такий стан тревав аж до кінця панованя Жигмонта III., котрий від смерти сьв. Йосафата з тим більшою рішучостию

---

[1]) Volumina legum том III. ст. 217. вид. Петербурське 1859.

боронив Унїю. Відчували се добре неунїяти, що доки жиє Жигмонт III., нїчого не осягнуть, але потїшали ся, що Жигмонт III. яко старець небавом перенесе ся до вічности і що під правлїнєм його наслїдників здобудуть собі то, чого дотепер безуспішно домагали ся.

Тож ледви Жигмонт III. попращав сей сьвіт, виступили козаки в імени неунїятів з давними жаданями[1]). В часї безкоролївства стануло їх трийцять тисяч під оруже. До їх табору прибуло 300 неунїятських попів, які їх підбурювали і благали боронити прав і привілеїв схизми. Під впливом тих попів загрозили козаки, що єсли давні жаданя грецької релїґії не будуть сповнені, то огнем і мечем знищать Унїю і з оружем в руцї здобудуть належні своїй Церкві права.

Володислав IV. не мав такої горячої віри, як його батько. Щоби забезпечити собі корону, успокоїти козаків, не страшити України і запровадити внутрішний спокій, згодив ся в пактах конвентах з застереженєм, що через то не думає жертвувати Унїї, на слїдуючі жаданя козаків і схизми:

Артикул I. »Неунїяти мають свободу ісповіданя віри в цїлій Річи-посполитій. Вільно їм посїдати, будувати, направляти церкви, семинариї, шпиталї закладати, друкарнї і сповняти мійські уряди без виїмку.«

Артикул II. »Лишають ся в їх посїданю церкви, які були тодї в їх руках; брацтва їх задержують свої права, а також вільно їм закладати нові брацтва«.

Артикул III і IV. »Сейчас по коронациї буде іменований з помежи неунїятської шляхти новий митрополит, для неунїятів з титулом митрополита київського; сей буде обовязаний постарати ся о інвеституру у царгородського патриярха. Будуть також признані неунїятам три инші епископства: луцьке, перемиське і мстиславське, віддїлене від полоцького. Рутський задержує також титул митрополита київського і доходи з митрополичих дібр на Українї, але сї послїдні лиш до єго смерти. Всї київські церкви, крім малого видубицького монастиря, вертають до неунїятів«.

---

[1]) Петициї і жаданя козаків у Голубєва, l. c. ст. 401 — 407.

Артикул V. Перемиська епархія подібно як львівська буде належати до епископа неунїятського. Унїятський епископ (Крупецький) одержить від короля 2000 зол. п. до смерти.

Артикул VI. Унїятський владика в Луцьку, Єремія Почаповський, відступить своє епископство неунїятському епископови, вільно лише буде єму уживати до смерти титулу владики і задержить архимандрию жидичинську.

Артикул VII. застарігав утворенє епископства мстиславського для неунїятів з титулом епископства мстиславського, оршанського і могилівського. Осїдком того епископства мав бути Могилїв.

»Инший артикул признавав єще неунїятському митрополитї монастир під Городном, щоби там міг резидувати єго суфраґан і висьвячувати неунїятських сьвящеників для Литви. Инший знова ручив по королївській коронациї установленє комісиї зложеної з двох неунїятів і з двох Унїятів, яка би без дальшої апеляциї роздїляла монастирі межи Унїятів і неунїятів, в міру населеня кождого віроісповіданя.

Артикул XIV »дає свободу переходу з Унїї на схизму і на відворот«.

Дуже болючим було утворенє неунїятського епископства мстиславського, де вже від часів мученичої смерти сьв. Йосафата неунїятів було дуже мало[1]).

Митрополит з прочими унїятськими епископами вніс спротив на повисші уступки, які призначено неунїятам[2]), а які записано в городські акта, нїм єще їх сойм потвердив. То саме зробили латинські епископи на чолї з примасом Яном Венжиком в злуцї зі значним числом сьвітських сенаторів (54 сенаторів і послів). Митрополит перестерігав перед нещастями, які сї уступки на край спровадять і заявив, що анї він, анї єго суфраґани не будуть до них примінювати ся так довго, аж потвердить їх Апостольська столиця. Король писав два рази до папи Урбана VIII. і благав єго о потвердженє своїх уступок. Тимчасом новий неунїятський митрополит

---

[1]) Theiner: Monum. Poloniae hist, том III. ст. 399 - 401 і Голубєвъ I. с. 408—432 (диярий сойму 1632 р.) а від ст. 432—446 мемориялы неунїятів в справі кривд, які їм дїяли ся 1596 р. і ст. 454 - 505 другай диярий сегож сойму.

[2]) Голубєвъ, I. с. ст. 447—450 і ст. 530—535.

Петро Могила, наслїдник Борецького предвиджував, що папа не потвердить і тому домагав ся безпроволочно ввести в житє угодові точки.

Мимо запоруки короля, що до його католицьких почувань і запевнювань, що грозяче небезпеченьство війни з Росиєю вимагає тих уступок, щоби через них запевнити собі поміч козаків проти Росиї, папа відмовив потвердженя і поручив руським епископам, щоби всїми силами боронили прав Церкви[1]).

Щоби успокоїти совість, скликав король 18. лютого 1633 р. раду теольоґів і поставив їм питанє, чи годить ся перевести в житє уступки, зроблені неунїятам. Засїдали в тій радї Єзуїти, межи иншими славний Николай Ленчицький, Капуцини, Кармелїти і професори краківської академії. По довгих нарадах порішили більшостию голосів, що не вільно робити уступок, які є знасилуванєм права Божого і пониженєм віри і котрі потягнуть за собою погубу душ. Мимо того на найблизшім соймі (1633 р.) прирік король неунїятам виконати все, що заприсяг в пактах конвентах і відновив неунїятську єрархію згідно з давними приреченями. Петро Могила обняв Київ з монастирами, Александер Пузина луцьке епископство, Йосиф Бобрикович епископство мстиславське. Не помогли сему жадні спротиви[2]).

З полїтичної точки могли уступки Володислава IV. видавати ся на разї розумними. Хвилево осягнув ними се, чого бажав, т. є. поміч козаків проти Росиї; але в пізнїйших лїтах не оборонили они Польщі від козацьких воєн, яким Володислав не менше хотїв запобічи своїми уступками.

Они задали болючі удари Унїї, але не змогли перешкодити дальшим єї розвиткам.

---

[1]) Theiner l. c. ст. 401 — 403. Архів Ват. Nunz. di Polon., том 43. Листи нунц. з дня 29. червня 1632 р. і 14. грудня 1632 р. і том 44. Лист кард. секр. стану з 31. липня 1632 р.

[2]) Борби Унїятів з неунїятами викликані уступками Володислава описує докладно Суша в звітї до Риму: »De laboribus Unitorum etc.« У Гарасевича, Annales Eccl. ruth., ст. 298 – 349. — Они стисло до задачі нашої працї не належать, тому не входимо в їх подрібний опис.

КНИГА ШЕСТА

Унїя повільно побіджає.

РОЗДІЛ I.

Опіка папів і Жигмонта III. над Берестейською Унією.

1. Вже від самого початку нещастєм Берестейської Унії було се, що як з одної сторони мала численних і могучих ворогів та противників, так з другої сторони мала прихильників і оборонців. Тим більше є нашим обовязком висьвітлити в тім оповіданю ті особи, що чи то своїм впливом, чи ділом і заходом постійно попирали Унію, та менше чи більше причинили ся до єї побіди.

На першім місци ставимо папів. В часї, коли лиш деякі в краю думали про се, щоби попирати змаганя унїятських епископів, то папи постійно пригадують той обовязок королеви, обом державним канцлєрам та духовним і сьвітським сенаторам. Своїм нунциям знова передусїм скілько разів довідували ся про більше грізну небезпеку для Унії, не занедбували їх поручати в даних їм інструкциях, щоби пильно стояли на єї сторожи, та помагали унїятським епископам в їх старанях і заходах[1]).

Коли епископи Потїй і Терлецький зложили віроісповіданє в Римі католицької віри і повертали до краю, висилає рівночасно папа Климент VIII листи до короля, духовних та сьвітських сенаторів і до канцлєра Замойського і поручає Унію їх опіцї. Від короля домагає ся іменно, щоби приняв до сенату всїх руських епископів на рівнї з латинськими епископами а руське духовеньство зрівнав відповідно до обітниць даних перед заключенєм Унії в справах і привілеях з латинським духовеньством.

---

[1]) Пор. Relacye Nuncyuszów Apostolskich, виданє Рикачевського Берлїн 1864. том II. в численних місцях.

»Упоминаємо, пише дня 7. лютого 1596 до короля, Ваше королївське Величество, щоби Ти не занедбував услівій і домагань, котрі поставили Русини перед Унїєю, оскілько то до Тебе належить, після своєї справедливости і великодушности і щоби Ти то саме приказав тим, до котрих з уряду належить додержанє сего. Отже особливо одної річи домагаємо ся від Твоєї королївської великодушности, а се щоби Ти зєдинених руських епископів приймив до збору духовних сенаторів польського королївства. Бо скоро они осягнуть так високе становище, то і повага їх піднесе ся і тим успішнїйше будуть могли боронити своїх прав, а сама Унїя глубше закорінить ся. Впрочім, коли ми їх приймили до ласки і єдности Апостольської Столиці і коли ми їх узнали за наших братів, то зовсїм справедливо належить ся їм та сама честь, що иншим епископам. А кілько се причинить ся до скріпленя самого польського королївства, Ваше Королївське Величество се найлїпше може оцїнити«[1]).

Подібного змісту були папські листи до духовних і сьвітських сенаторів. По оголошеню Унїї на берестейськім синодї, поновляє папа свої давнїйші домаганя до короля, успокоює Русинів, що до церковних кар, котрі оголосив царгородський патриярх на відступників схизми і заявив, що они не мають сили і значіня.

Коли 1598 р. Жигмонт III перебував поза границями краю, хотячи відзискати шведський престол, а підбурюваня царгородських патриярхів проти Унїятів не уставали, підносить знова папа свій голос і поручає епископови гнїзненьскому і львівському оборону унїятів перед підбурюванями Греків[2]).

Папа видячи, що руські епископи є виставлені на гнет і переслїдуваня схизматиків, що опустили їх католики в сенатї і соймах і що нїхто за ними не обставав, коли неунїяти висували проти них безосновні скарги, пригадує він королеви 1604 р. давну обітницю зглядом сенаторських місць для унїятських епископів і заклинає єго, щоби бодай митрополитови дав послїдне місце по латинських епископах, тим більше, що вже повмирали ті, котрі були найбільшими ворогами допущеня руських епископів до сенату.

---

[1]) Theiner, Monumenta Poloniae hist., том III, ст. 252.

[2]) Theiner, Monumenta Poloniae hist., том III., ст. 269, 271, 272 і 282.

»Єсли не в иншій, пише, то бодай в тій цїли увійде митрополит до сенату, щоби міг відповідати на несправедливі схизматицькі закиди і боронити прав унїятської Церкви[1]).

Зі звітів нунциїв і руських епископів довідав ся папа, що головним справником трудностий, противностий і перешкод, з якими Унїя від першої хвилї мусїла бороти ся, був старий князь Константин Острожський; тому старає ся папа через кардинала Вернарда Мацєйовського, гнїзненського архиепископа а бувшого епископа луцького, котрий дуже заслужив ся коло довершеня Унїї, прихильнїйше настроїти зглядом Унїї того могучого і впливового володаря[2]). Скоро за впливами Мацєйовського засияла якась надія, що князь бодай перед смертию піде слїдами епископату, пише до него папа 15. сїчня 1605 р. і збиває єго арґументи, котрі позірно здержували єго від Унїї, заохочує і напоминає єго, щоби не оглядав ся нї на антіохійского патриярху, анї на царгородського, лише щоби сам собою дав добрий примір і приступив до Унїї, а тим потягне за собою прочу часть руського народа і через то осягне безсмертну славу[3]).

Слїдами Климента VIII іде і єго наслїдник папа Павло V. Від першої хвилї, як обняв управу Церкви, не щадив похвал і заохоти митрополитови Потїєви, щоби не уставав в своїй печаливости оборони, скріпленя і розширеня Унїї, а дізнавши ся імовірно зі звіту Потїя, що великої помочи в своїх пастирських трудах дізнав від великого литовського канцлєра Льва Сапіги, посилає і до него лист з подякою і заразом просить, щоби не відказував і на дальше своєї помочи опущеному митрополитови[4]).

Як попередника так також і єго самого болїло се дуже, що в сенатї і в соймах не засїдав нїхто з Унїятів, підчас коли схизматики маючи там велике число своїх заступників, щораз то завзятїйше домагали ся позбавленя дієцезиї унїятських епископів і диецезий і їх гідностий. Тодї в друге пригадує ко-

---

[1]) Theiner, Monumenta Poloniae hist. том III. ст. 283.
[2]) Там, ст. 285.
[3]) Там, ст. 286.
[4]) Там, ст. 288 297.

ролеви обовязок допустити унїятських епископів, або бодай лише митрополиту до сенату для оборони справ Церкви[1]).

Знаною річию є, що схизматики не гордили жадним оружем, щоби лише зогидити унїятських епископів перед народом і виставити Унїю на погорду. Між иншим пускали між народ ложні вісти, що Унїя є загладою руського обряду і є містком до переходу на латинський обряд. Се вистарчало для темного духовеньства і для народу привязаного більше до обряду, як до віри, котрої не знали, щоби уникати Унїї. Щоби виказати, що ті вісти ложні вислав папа в 1615 р. дня 10 грудня на Русь заяву, що нїколи не було і не є наміром Апостольської Столиці в чім небудь нарушувати руські обряди, а тим менше їх зносити і заступати латинськими[2]).

Не щадив навіть жертв, коли ходило о добро і розвій унїятської Церкви. Одною з найголовнїйших потреб Унїї на Руси було поширенє просьвіти межи духовеньством, що находило ся в великій темнотї задля браку шкіл. Тому 1615 р. огололосив постанову, силою котрої від тепер мало образувати ся чотирох руських молодців коштом Апостольскої Столиці в Римі в грецькій папській колеґії при церкві сьв. Атаназия[3]).

Понтифікат Григория XV тревав коротко, а все таки і він полишив слїди печаливости про судьбу Унїї. В хвилях найгрізнїйшої небезпеки для Унїї двічи в рр. 1622 і 1623 заклинає Григорий Жигмонта III, щоби не занехав опікувати ся унїятами і щоби боронив їх проти насильства схизматиків, а головно козаків. То само поручає гнїзненському архиепископови, особливо домагає ся від него, щоби підпирав митрополита[4]).

Понтифікат слїдуючого папи Урбана VIII припадає на час мук сьв. Йосафата, полоцького архиепископа і в части сумного для Унїї володїня короля Володислава IV, котрому видавало ся, що через уступки в користь схизматиків а на шкоду Унїї запевнить собі спокій на Руси і зєднає собі козаків. Через цїлих 20 лїт свого понтифікату (1624—43) переписує ся Урбан VIII дуже часто в справі Унїї з королем і руським епископа-

---

[1]) Там ст. 348, 349, 350, 354.
[2]) Там ст. 360.
[3]) Там ст. 359.
[4]) Там ст. 366, 367, 368.

том, а побіч того присилає подібні вказівки свому нунциєви в який спосіб має впливати на короля і сенаторів, щоби зєдинена з Апостольською Столицею, руська Церква не потерпіла шкоди. Колиж стараня нунция показали ся безуспішними і не могли перешкодити уступкам зробленим в користь неунїятів, відмовив папа тим уступкам сего потвердженя. о яке просив єго король[1]),

З другої сторони додавав відваги і заохоти руськии епископам до дальшої борби в обороні Церкви; не щадив для них похвал, що так мужно зносили переслїдуваня, бажав, щоби за їх старанями Унїя щораз більше в народї скріпляла ся і оцнимала щораз то ширші круги[2]).

За панованя того самого папи вийшли два упімненя: одно до польських епископів, щоби не понижали руських епископів і уважали їх за рівних собі, а друге до Єзуїтів, щоби не перетягали руської шляхотської молодїжи на латинський обряд. Василиянам знова впрост заказав папа зміняти обряд[3]).

Одно і друге упімненє було викликане поновленими скаргами митрополита, що через полишенє руського обряду шляхтою і Василиянами слабне Унїя і тратить найлучші сили.

2. А католицькі переконаня Жигмонта III. склонювали єго бути рішучим приклонником і оборонцем Унїї. Він бажав релїґійної єдности в своїх краях і коли вже польський протестантизм погасав за єго панованя, зі смутком глядїв, що великі простори Литви і Руси єще замешкували схизматицькі Русини. Коли отже у руських епископів виявляла ся охота приняти Унїю, велїли єму єго релїґійні переконаня попирати їх змаганя.

Полїтичні згляди мабуть не були також без впливу на єго відношенє до Унїї, але без сумнїву були на другім місци. Більше значінє мали они в єго канцлєря Яна Замойського. Коли на соймі в 1621 р. один зі схизматиків домагаючи ся приверненя схизматикам їх прав додав, що не зізволить на податок на будучу війну з Туреччиною як довго не поступить по справедливости зі схизматиками, відповів король: »Нехай

---

[1]) Там, ст. 371, 377, 380, 402, 403, 417 і 418.

[2]) Там, ст. 373, 377, 379, 381, 403 і 424.

[3]) Archiv. Vat. Nunz. di Polonia, том 39 і Brevia Ordinis S. Basilii том I, ст. 48.

радше гине Річпосполита, згинь ти і я, щоби тільки сьв. віра остала не нарушена[1]).

Що однак думка про Унїю не вийшла від Жигмонта, вже на иншім місци ми сказали і виказали, що заслугу коло єї двигненя положили о. Петро Скарга, папський посол на дворі Баторого, Івана Грізного і Антін Поссевін. Раз кинена в народ, почала в нїм прозябяти тай Жигмонт III. присвоїв єї собі. На жаль мав він звязані руки краєвим законодавством і тому не міг здїлати для Унїї того, чого по нїм, яко по володїючім, можна було сподївати ся. Протекция єго була радше моральна, як матеряльна; більше обявляла ся в оборонї і захистї унїятів перед замахами дісунїятів, як в даваню їм додатної помочи і в дїяльнім посуваню їх справи наперед.

Звісно, що в самих початках борби дісунїятів з Унїятами головною їх цїлею було вирвати столицї з рук митрополита і унїятських владик. Колиби їм був удав ся сей намір, булиби одним замахом знищили Унїю. Порушували ту справу на соймах, де в злуцї з протестантами мали більшість і отягали ся приступити до нарад над иншими справами так довго, доки не заспокоїли би їх бажань. До того почали процеси проти унїятських епископів перед литовським трибуналом, найвисшим судом на вел. Кн. Литовськім, що разом з дісунїятами знова складає ся по більшій части з іновірцїв ворожих Унїї. В тім трибуналї вигравали завсїгди процеси і в лїтах 1596, 1605 і 1609 митрополита Рагозу і володимирського епископа Потїя засудили на позбавленє уряду і достоїнства. Що соймових рішень і судейських вироків не виконувано, або перешкаджувано некорисним соймовим ухвалам дла Унїї, то певно було се заслугою короля[2]).

Тому що литовський трибунал, по більшої части зложений був з інновірцїв, кожду справу против унїятів рішав на їх некористь, відняв йому Жигмонт III. компетенцию вироків в справах між Унїятами, а дисунїятами і віддав їх так званому судови мішаному (iudicium compositum), що складав ся

---

[1]) Звіти апостольських нунциїв, вид. Рикачевського, том II., стор. 124 в замітцї.

[2]) Пор. Інструкцию нунция de Torres ч. 1621. Звіт нунциїв, том II, стр. 116 і слїдуючі.

з 6 духовних і 6 сьвітських осіб, і сей видавав вже вироки з більшою справедливостию в спірних уніятських справах[1]).

Коли отже в 1620 році звісний вже нам єрусалимський патриярх Теофан, повертаючи з Москви, почасти з єї намови, а по части в наслїдок підбурюваня Туреччини сповнив давні бажаня дисунїятів і царгородських патриярхів і установив осібну православну єрархію — праказав Жигмонт III. нововисьвячених православних владик і митрополита зловити і увязнити, та на жаль не сповнив тої погрози з боязни перед козаками. Все таки коли на соймах в 1621 і 1623 р. порушили справу признаня висьвячених Теофаном епископів і дісунїяти, а навіть католики зі згляду на козаків сильно єї підпирали, Жигмонт не позволив на некорисні для Унїї рішеня[2]).

В виду сего прихильного успособленя короля, дивним є, що він мимо частої пригадки і представленя Апостольської Столиці і мимо власної обітниці, даної при заключеню Берестейської Унїї не впровадив уніятських епископів, анї навіть митрополита до сенату і не признав їм сенаторського крісла, хоч мусїв бачити користи, які сплинулиби в наслїдок сего на Унїю. Без сумнїву не було злої волї по єго сторонї, але мабуть не міг зломати сильного опору латинських епископів, а по части і інновірців, котрі не хотїли признати руських епископів собі рівними в братській гідности. Кілько то горя і жалю Русинів до Польщі булоби ся усунуло тим простим актом справедливости!

Ріжні ріжно оправдували Польщу, чому то она відмовила руським епископам крісел в сенатї. Не будемо розбирати тих арґументів, бо після нашого переконаня на се не заслугують, волимо признати, що в тім случаю стала ся Унїї і Руси кривда з нашої (польської) сторони і що не допускаючи руських епископів до сенату, поповнено великий полїтичний блуд.

Погляди і співчутя Жигмонта III. зглядом Берестейської Унїї подїляв єго великий канцлєр Іван Замойський. Але як перед заключенєм Берестейської Унїї акция єго на внї є незначною і щезає в змаганях Жигмонта III., так єще більше

---

[1]) Alb. Wijuk Kojałowicz, Miscellanea, стор. 53.

[2]) Архів князїв Чарторийських в Кракові, Akta publ. sub Sigismundo III., ч. 754, том III, ст. 1.

треба сказати се про него по заключеню Унії. Однак кілько разів Жигмонт III. з більшою силою виступає проти злих намірів дісунїятів, Іван Замойський без сумнїву стоїть за ним.

Найбільше очевидним є вплив Замойського в справі протосінгля Никифора, спомаганого князем Константином Острожським. Мимо тої великої протекциї спричинив канцлєр, що Никифора осуджено яко шпіона на варшавськім соймі 1597 р.

На жаль непорозуміня, що повтаряли ся між королем а канцлєром, спричинили, що вплив Замойського на хід унїятських справ в слїдуючих лїтах ослабив ся, а король не завсїгди умів здобути ся на таку відвагу, якої вимагала загрожена справа Унії.

РОЗДІЛ II.

Митрополит Іпатій Потій забезпечує Унії правне існоване.

1. Найприроднійшими оборонцями Унії були епископи. Пізнавши однак моральну вартість руського епископату перед заключенєм Унії, трудно по них богато сподївати ся. Знаємо що їх провідник митрополит Михайло Рагоза не з власної охоти, але радше втягнений товаришами і зі згляду на короля, заявив ся за Унією і аж до оголошеня єї на берестейськім синоді відгравав подвійну ролю. Коли єї оголошено, ограничає ся лише до того, що було єго найстислїйшим обовязком. Тому умираючи в 1599 р. не полишив слїду по своїй дїяльности[1]).

Дивна річ, що спосібнїйший від него луцький епископ Кирило Терлецький, о скільки був дїяльнїйшим перед заключенєм Унії і о скілько до єї заключеня найбільше зі всїх руських епископів причинив ся, о стілько притих по берестейськім синодї[2]). Причиною того була образа амбіциї і заздрість, що Потієви, а не єму дїстала ся митрополїя. Се показує ся з листу Потїя, який писав до Льва Сапіги дня 5. цьвітня 1603 р.

Потїй пише: На віщо ваше Величество пише менї про луцького владику, котрий вносив скаргу на мене перед В. В., мов би я мав єго понехати і легковажити, не вір отже Ваше Величество сему, свою вину на мене звалює, бо від півтора року, як видїли ся ми у Вильнї, ненавидить мене як пса, тай на мої листи не хоче менї відписати, все єму на оцї моя митрополїя і зверхність сего уряду, на котрій, колиб він був,

---

[1]) Костомаровъ l. c. ст. 326.

[2]) Макарія, Исторія Русской Церкви том X, ст. 411 і 412 і Виленскій Архивъ Сборный том I, ч. 70, 76.

вмівби я єго ліпше шанувати, чим він мене; міг би менї єї не завидувати, бо єго одно епископство богатше чим два инші, хоч так нарікав. Митрополія так дуже збіднїла, що коли передтим приносила доходу 1000 золотих, то тепер в сих лїтах і 500 золотих я не взяв; великий титул, однак малий пожиток. Але я не уважаю, хочби і жебрати прийшло ся, то поперед усего буду служити Церкві[1]).

Тому цїлий тягар і труд працї і борби з противниками Унїї, перейшов на Іпатія Потїя, епископа володимирського, а пізнїйшого митрополита. На щастє Іпатій Потїй був чоловіком сильної волї, в котрім в міру всяких трудностий росла також відвага і котрий не відпочав, доки не осягнув визначеної собі мети. Можна сьміло сказати, що він одинокий через кільканайцять лїт піддержував і боронив Унїю перед цїлковитим упадком. Єго невпинній працї помагала прихильність народа і давнїйша гідність сенаторська, велика вимова, а головно сьвятість житя получена з незвичайним самовідреченєм.

Неунїяти закидали єму амбіцию, однак яку амбіцию міг він мати, коли щоби зістати руським епископом, мусїв зречи ся сенаторської гідности і до кінця житя бороти ся з бідою? Нераз не мав гроша, щоби поїхати на сойм і боронити справ руської Церкви. В послїдних роках житя переселив ся на село, бо в своїй епископській столици не мав з чого жити. Однак »щоби і жебрати прийшло ся — каже — поперед всего служити буду Христовій Церкві«[1]). В найлїпшім случаю міг хиба позискати в друге сенаторське крісло, колиб король буь прихилив ся до бажань папів і виконав услівє поставлене руськими епископами при заключеню Унїї.

Скоро покінчив ся берестейський синод, прибув Потїй до своєї володимирської дієцезиї і забрав ся з правдивою апостольською ревностию, впровадити Унїю в житє. Справа не була легкою, бо духовенство по містах, в котрих були брацтва, бунтоване братчиками ставило опір; по селах слухало єго лише зі страху, але не можна було числити на се, що буде провадити свої вівцї в дусї єдности Церкви. Одної потїхи дочекав ся перед своїм вивисшенєм на митрополичу гі-

---

[1]) Архів дому Сапігів, том I, стор. 368. Львів 1892.

[2]) Тамже.

дність, що в 1598 р. часть горожан волинського воєводства, між ними Станислав Радивилл, Юрій Чарторийський, Михайло Мишка, волиньський каштелян, Авраам Мишка, обруцький староста, Іван Гулевич і иньших 29 приступило явно до Унії, дякуючи королеви за злуку грецької Церкви з римською і просили єго, щоби того діла задля невдоволеня декотрих не позволив розривати[1]). Пять літ пізнійше, т. є. в 1603 р. зробило знова то саме пядьдесять кілька шляхотських родин на Волини, між ними і Теодор Скумін Тишкевич, воєвода новгородський, Фридрих Тишкевич з Логойська, Григорий князь Четвертинський[2]).

Все таки чим був Потїй для Унії, показало ся в повнім блеску доперва тоді, коли по смерти Рагози в серпни 1599 р. піднесено єго до митрополичої гідности. Власне в тім самім році, на короткий час перед єго іменованєм, заключили дісунїяти з протестантами конфедерацию в Вильнї проти Унїятів, котрої задачею було спільними силами поборювати Унїю.

Ледви розійшла ся вість о винесеню Потїя на митрополїю, внесли члени конфедерациї, о скілько належали до шляхти воєводства київського і волинського, протест на сойм в 1600 році, проти сего іменованя, та в загалї проти Потїя і Терлецького, яко таких що впроваджуючи до Церкви новість, спричинили замішанє і роздвоєнє в руськім народї. Сей протест дав Потїєви бажану нагоду, щоби зазначити своє становище.

Явив ся на соймі і забираючи голос в обороні своїй і свого товариша а рівночасно в загалї в обороні Унії, промовив:

»Нас водять по судах так, якби ми були сьвітськими людьми і уживали наших достоїньств на загладу руського народа. Дивна річ, вівцї скаржать ся на пастиря, а противно пастир повинен скаржити ся як на непослушних свому зверхникови і повинен би їх карати і приводити до послуху відповідно до упімненя сьв. Ап. Павла. Чиж се не Ваше Королївське Величество дало менї володимирське епископство за старанєм київського воєводи, котрий зі слезами просив мене, щоби я єго приймив? Чиж не Ваше кор. Величество покликало

---

[1]) Colloquium люблинське стор. 36.

[2]) Тамже стор. 38.

мене по смерти митрололита Михайла? Хто в нашім королївстві без справедливої причини відбирає кому уряд?« В справі відступленя від царгородського патриярха каже: »Ми не навчили ся від патриярхів анї науки, анї порядку. Їздили до нас вовки, що місто мира привозили незгоду і розстрій. Простим людям в брацтвах дали нечувану власть, противну церковному правови і увільнили їх від епископскої власти, в дїйсности дали їм епископську власть. І отже хлопня в своїй простотї присвоїла собі таку управу, що анї на епископів, анї на панів не зважає; лучають ся роздвоєня, колотнечі а навіть розлив крови. Ми анова нїчого нового не почали. Мій попередник 150 лїт сему на фльорентийськім соборі приняв Унїю, признав римського епископа пастирем цїлої Церкви і став єму послушним. Крім сего польські королї надали права і свободи руської Церкві єще тодї, коли невірний султан не мав в своїх руках анї патриярха, анї грецького цїсарства. А тепер коли сьвітська власть в єго руках і після єго волї патриярх вступає на свій престол, чиж не обовязані ми відступити від такого патриярха, котрий сам в неволї і спасеня дати нам не може[1].«

Промова Потїя зробила на послах вражінє і сойм рішив, що епископи приймаючі Унїю в нїчім не ухилили ся від краєвих законів і можуть позістати на своїх урядах.

Подібно уратував Потїй справу Унїї на соймі 1609 р. Коли він надармо домагав ся суду і виказаня правдивости скарг і непокоїнь дісунїятів, коли збувано єго заявою, що нема на се часу, оголосив в часї сойму довше письмо, в котрім на вступі умістив горячу відозву до короля і людий доброї віри і позискав той успіх, що виленський епископ Війна під єго вражінєм приневолив короля до злагодженя некорисних для унїятів законів додатком: »Єсли котра зі сторін стала ся винною зглядом другої, покривджена має право віднести ся до духовного суду[2]).

Ось уступ сеї відозви:

---

[1]) Пересторога в А. З. Р., том IV, ч. 149, стор. 221—222. Костомарôвъ І. с. ст. 329—330.

[1]) Volumina legum, том VII, стор. 465, вид. петербурське.

»А щоби хто не сказав, qui tacet, consentire videtur, хоч ми не були так цікаві як они (дісунїяти), однак коли було на се місце, коли оказала ся нагода на соймах, завсїгди ми були готові подати звіт про себе до відома цїлій Річипосполитій, деби лиш нас хотїли питати. Ми просили папу, просили Річпосполиту, щоби колибудь переслухали наших противників, а довідали би ся, чи мають яку причину до того ворогованя на нас і нарікання. Однак не могли ми сего нїколи випросити ізза злого часу і розруху цїлої Річипосполитої. Було так, що нас по два рази наші і противники оскаржували на соймі, однак коли ми добровільно без суду і без права хотїли оправдатись і оборонитись перед ними, недопускали нас до сего, чого навіть і найбільшому злочинцеви не зборонено, але полишено йому таке правне добродїйство, що не може покарати єго нїякий суд, доки не викаже єму вини. Тому нам все дїє ся противно зі сторони наших противників. Понижають нас, видають засуди без позву, без права, без належного судиї... А ми відзиваємо ся до права зі словами: Не просими Вас о жадну пільгу, не відзиваємо ся до духовного нашого права (котрого не могли би ви нам боронити), отсе готові ми понести всяку кару, лище наперед ви послухайте нас, судїть, відносїть побіду правдою, а тодї доперва карайте. В менших справах не годить ся нїкому робити насильства без суду, без права. А тут іде о Господа Бога, йде о сьвяту Єго славу, йде о правду Божу, о мир, о єдність Христової Церкви, в кінци йде о належну честь людий шляхотского походженя. Чиж позбавити когось достоїньства то чесна справа? Якжеж так важні справи байдужно відкинути, не вислухавши сторони, без суду без права, лише на чистий голос противників, якжеж перше виконувати засуд, чим судити? А деж ви найшли таке право, в якім статутї?«[1])

Не ограничуючи ся лише на тім, щоби запобічи шкідливим для Унїї рішеням сойму і на протестї проти некомпетенциї вироків литовського трибуналу, переглядав Потїй церковні архіви і збирав докази, що права і привілеї, які надали Руській Церкві польські королї в ріжних часах, на котрих по-

---

[1]) О привілеях наданих Найясн. польськими королями, Іпатія (Потїя) митр. і т. д., карта 2-га. Місце і рік друку в наголовку не зазначено.

кликали ся дісунїяти, відносять ся не до них, лиш до унїятів, що більше, Церква унїятська є забезпечена краєвими конституциями і привілєями, так що анї трибуналам, анї соймам не можна нарушати єї свобід і вільностий.

Вислїд своєї мозольної працї списав в книжцї, котру оголосив під заголовком: »O prywilejach nadanych od Najjaśniejszych królów polskich y przedniejszych niektórych dowodach, które świętą Unię wielce zalecają y potwierdzają«.

З нагромаджених церковних привілеїв предложив Жигмонтови III. до потвердженя передовсїм привілєй котрий надав єго попередникови митрополитї Солтанови, унїятови, Жигмонт I, а котрий звучить:[1])

»Митрополит і єго наслїдники мають свої Церкви грецкого обряду держати в своїй власти і пасти і рядити і благословити їх і надавати після сьв. правил і епископів і архимандритів і ігуменів і попів і діяконів і всякий стан духовний грецького обряду, так духовних як і сьвітських судити і рядити і сповняти і благословити ріжні духовні дїла, а непослушних і відступників повздержувати і карати після права і постанов соборної східної Церкви без нїчиєго заказу. Також і епископи в своїх дієцезиях, котрі суть під київською метрополїєю, мають також свої духовні справи судити і рядити і виповняти після давного звичаю. І приказуємо, щоби всї князї, а також воєводи, старости, намісники так латинського як і грецького обряду, війтиі посадники міст не робили кривди Церкві Божій і митрополитї і епископам і щоб не мішали ся в церковні доходи і в ріжні духовні справи і суди і т. д.«

Позискавши королївске потвердженє сего привілєю, покликував ся від тепер на него Потїй в виконуваню своєї власти против дісунїятів і опираючи ся на нїм, не робив собі нїчого з вироків литовського трибуналу, котрі засуджували єго і єго товаришів на зложенє з уряду[2]). Силою сего привілею домагає ся передовсїм по містах і коронних добрах ви-

---

[1]) Prawa i przywileje od Najjaśn. królów polskich i W. X. L. nadane obywatelom Korony polskiej y W. X. L. Religiey Greckiey w Jedności z Kościołem rzymskim będącym. Przez bractwo wileńskie św. Trójcy do druku podane. R. P. 1632, str. 41.

[2] A. З. Р., том IV, ч. 150.

дачі єму всїх сьвітских і монаших церков а від духовеньства і народу жадав послуху і преданности зглядом себе, яко правного зверхника і пастиря.

Тому коли єго пастирський голос був без успіху з причини подбурюваня і клевет[1]) противної партиї, прийшов до

---

[1]) Як далеко посунула ся дісунїятська партия в клеветах на Потїя, доказує між иншими єго лист, котрим збиває публично ті клевети. Отже деякі уступи з сего листа: »Тому що чоловікови доброму і чесному не належить оглядати ся на заочні клевети злих людий, бо такі люди не є инакші як собаки, що побрехавши за плотом ховають ся... І коби не розходилось о приватну мою честь і мій шляхоцький стан, мовчав би я, бо знає Бог і люди, що моє походженє шляхоцьке і дїла мої чесні і стан мій шляхоцький, бо від молодих вже лїт сповняв я високі уряди, що також доступив я і сенаторської гідности. Не говорю я сего з хвальбою, видить Бог, лиш длятого, що колиби я був таким, за якого мене уважають злі люди, нїколи не доступивби я був таких достоїньств, з котрих се сенаторське достоїньство і епископський стан приняв не радо, а потвердять се самі мої противники... Будучи отже мужем державним і пастирем Церкви Христової руської релїґії і переднїйшим в тій державі єго королївского Величества, наказує менї се моя совість і обовязок пастирства мого, бо мене злі люде уважають за иншого як я справдї є, а до того не потайки, але явно, а що більше в промовах; рад не рад на сю явну кампанїю мушу відповісти, не ізза клеветників, але для відома християньских людий, правдивих овець І. Христа.

Дійшло до мого відома, що в братській церкві у Львові якийсь піп чи сам з себе, чи научений кимсь, сьмів сказати, мовби я мав бути єретиком, а пізнїйше християнином, а опісля постепенно ідучи з передсїнка пекла до самого пекла, мав бути і жидом і мав відречи ся імени Господа Бога мого Ісуса Христа; а другі кажуть, мовби я дав себе обрізати і мовби мене мав навернутн аж патриярх Єремія... Дивіть ся мої милі християни, чиж то не явна клевета? коли мене на епископский престол проти моєї волї тягнули, уважали мене за найлїпшого християнина і опісля довший час мене за такого уважали і се мігби я потвердити їх власними листами, як мене там підносили аж під небеса; а тепер коли я ідучи слїдами моїх попередників зложив заяву вірности папі римському, намісникови Христа, — аж тепер скинули мене до пекла.

Що правда, признаю ся до того і визнаю сей гріх на себе, що не малий час держав ся я евангелицького віроісповіданя, бо в молодости своїй учив ся в такій школї, а пізнїйше не малий час служив я такому панови, де єресь мала своє гнїздо. Але щоби я мав бути ариянином, або анабаптистом се нїколи не було і що правда, аріянська і анабаптитска наука відтягнула мене від евангелицького віроісповіданя і тому повернув я до старинної руської віри, в котрій я уроджений з дїда, прадїда і з батька, мало не 20 лїт передтим, заки зістав духовним... Але щоб

переконаня, що має обовязок і право ужити сильнїйшого натиску на непослушних, чого хватав ся доперва в найгіршім положеню[2]).

В міру того, як зростав опір против єго розпоряджень, треба признати, що обявила ся в нїм напрасність і упертість, що не дуже личила епископови і що відзиваючи ся тодї о своїх противниках, не перебирав в словах. Гнївало єго се, що хотїв добра для Церкви і свого народа, а тимчасом воля і змінчивість противників нївечила найлїпшу єго охоту і стараня, оклевечувала єго і ставила єму трудности на кождім кроцї і що зі сторони уряду і католиків дізнавав дуже слабого і недостаточного попертя.

В єго листах до Льва Сапіги, в. литовського канцлєра, коли пише про збунтованих проти себе і проти Унїї попів, часто находить ся такі вискази як: »великі лотри, неспокійна сволоч, лихий хлопський народ, зрадливі, вигнанцї, котрі поздихали в проклятю, Наливайківська орда, галайстра і т. п.« »Синода треба для тих лотрів« говорить на однім місци. Про Никифора, видуманого ексарха, коли тої умер в Мальборзї, висловлює ся »здох на Мальборку«. Иншим разом знова просить канцлєра, як доброго католика, »щоби негідним попам дав такої латини, щоби їм пішла аж в пяти«.

Коли канцлєр жалує ся перед ним, що присланий до св. Тройцї чернець заховує ся нечесно, відповідає на то Потїй: »Щож зроблю, коли лїпшого нема; трудно найти такого, котрому можнаби повірити, а хочби найшов ся смирнїйший

я коли мав визнавати жидівство прокляте, а Г. Б. мого І. Христа заперечувати, то з ласки божої нїколи і в моїй думцї не було...« А. З. Р., том IV, ст. 209 і 210 в замітцї.

[1]) Тому лист Щасного Гербурта, добромильського старости, писаний 1613 р. про гнети Унїєю дісунїятів, що відносить ся до володїня Потїя, на котрий звичайно покликують ся історики, як на арґумент доказуючий гнет дісунїятів, не виказує дїйсного стану річи. Що правда, писаний він спокійно, безпристрасно, але радше під вражінєм неоправданих, безперервних скарг дісунїятів, вношуваних на всїх соймах, чим на підставі фактів. Не подає нїякого факту а послугує ся самими загальниками. Лист той находить ся в »Документахъ обясняющихъ Исторію Западно-Русскаго Края«. Петербург 1865, ст. 214—228. Уважаю за непотрібне розбирати докладнїйше сей лист. Роздїл о Потїю є достаточною на него відповідию.

і більше учений, то не схоче в голоді і холоді служити... пани бурмістри все забрали, а попови кажуть жити з вівтаря, — а на вівтари пусто... лихо з ним, але єще гірше без него, я з ним слюбу не брав; всї злому духови догоджують; я пишу, грожу, напоминаю, а єсли не буде добрий, викинути як жабу з сїтки, пошукати другого, щоби лиш міг удержати ся та не потребував жебрати... поможіть лиш менї Ваша Милосте своєю повагою у пана (короля) а побачите, як я їх упокорю, що і другі будуть каяти ся, бо лагідностію нїчого ту не вдїємо з тою нерозумною худобою...«

Скоро довідав ся, що пинський піп Микольський був у канцлєра в справі пинського епископства і ту »вививаючи язиком« мало що не дістао ся до вязниці, жалував дуже, що так не стало ся, тому пише »не провинилаби ся була Ваша Милість в своїй совісти, замикаючи в вязниці не сьвященика, але найгіршого лотра і ворохобника«[1]).

З причини, що відмавляли єму права до митрополичої власти над руською Церквою пише:

»Коли нарушить менї хто судовласть, клянусь небом і землею, що і одної години не хочу нїякого уряду і рівночасно зложу у стіп Їх Кор. Величества всї ласки і привілєї і волю умерти на власнім сьмітнику, як малаби потерпіти через мою особу отся сьвята і велика столиця, а наслїдком сего булаби ганьба для папи, намісника Христа«[2]).

Про непослушних і попів бунтовників, що не хотїли підчинити ся єго судовласти говорить:

»Доси все їм удавало ся, а тепер то направду треба острійше поступати з ними, яко такими, що не дають ся навести на добре, а тілько в них впертости і простацтва, що справедливо можна їх назвати не попами, а простими хлопами. І св. апостол Павло не без причини написав compelle intrare проти таких, котрі не дбають анї о своє людське спасенє, а суть як pestiferus morbus inter gregem Domini (як заразлива недуга між Божою чередою), а що гірше, присвоюють собі більшу власть, як самі епископи, відносять просто до патриярхів, котрих нїколи на очи не бачили, поминаючи власних

---

[1]) Арх. дому Сапігів, том І, ст. 340—342, 352. Львів 1892.
[2]) Тамже, ст. 368.

епіскопів. І хто заперечить, що роблять они се не так для оборони власти патриярхів, як длятого, щоби не мати над собою ніякого нагляду. Аж страшно оповідати, яка бута розпаношила ся між ними... коли владики, котрі приїжджають з Греції, хотять їх за який поступок покарати, то они на се звичайно відповідають: не маєте до нас права, то не ваша дієцезия, а коли знова власні їх епископи позивають їх перед суд, вимовляють ся патриярхами... Колиж отже не можемо нічого доказати в польських і шляхотських посілостях, то принайменше хай вільно буде карати їх в добрах Є. К. Величества і проводжати сьвяту Унію«[1]).

Не мало і зовсім слушно мусіла разити неструдженого в борбі за найсьвятійшу справу Потія байдужність католиків латинського обряду в Польщі. Тому гірко жалує ся на ту байдужність католиків, що позіставили єго самого без помочи. Монастир супральський віддано під заряд чоловікови сьвітському, якомусь Пухачови, латинникови, а він богатий колись монастир ограбив, черців держав в нуждї і голодї, так що нерав цїлими тижнями не відправляли Служби Божої з браку вина, бо не мали за що купити. Щоби усунути то насильне надужитє, кликав нераз Потій о поміч, але надармо, а обуренє єго находить вислів ось в таких словах: »Таке то миле то католицтво! Не можу дальше писати... Боже пімсти кривди, бо я нічого ту не вдію, хиба що слезами нераз вмию ся, вкінци нема иньшої ради, як повідомити о тім найвисшого пастиря (папу)«[2]).

Иншим разом пише з Миньска (1604 р. 18 грудня) до Льва Сапіги і скаржить ся на некультурне руське духовеньство і на продаж в Міньску якимись братами Филиповичами, богатими хлопами ґрунту, на котрім стояла церков і там був цвинтар, до нас отже він належить, а не до тих магометан під будову мечету »для плюгавого Магомета«: »Нічого ту силож не вдію, бо то і не годить ся, а помочи ні звідки, овшім чим дальше тим більша погорда. Як лин ходжу по дні... не маю перед собою спочинку і мати не буду... Не дивуйте ся сему, що декотрі стають в їх обороні, бож і між самими ка-

---

[1]) Архів дому Сапігів, т. І., ст. 352 і 353. Львів 1892.
[2]) Тамже, ст. 342.

толиками таких не мало... Я хотяй підупав на здоровлю і збідований, а все таки, як тілько буде сойм в Варшаві, поволочу ся, хочбим мав там стати пізнїйше... Тимчасом прошу Ваше Величество, уважайте на справи сьвятої Божої Церкви і на мене бідного чоловіка. Не виставте мене на ганьбу моїм ворогам, котрі з усїх сторін на мене напосїли ся. Знаю, що і з Волиня то само буде, тим більше, як зачуваю від католицького чоловіка... Ваші Величества, як правдиві сини своєї матери сьв. католицької Церкви не опускайте нас в нещастю»[1]).

В иншім знова листї до Сапіги просить о оборону: »Прошу, щоби не змили мене без лугу, бо вже і католики взяли ся помагати неунїятам[2]).

2. Коли вже загально представилисьмо трудности, з котрими бороти ся мусїв митрополит Потїй, коли то жадав правного узнаня Унїї і своєї епископської власти над всїми церквами і монастирями обох диєцезий[3]) київської і володимирської, як також становище, яке заняв зглядом неунїятів, перейдїм до подробиць, а пізнаємо з них єще докладнїйше трудности єго положеня та безпідставні нарікання неунїятів на насильства з єго сторони.

Найтяжші борби мусїв вести Потїй в Вильнї, коли там хотїв відобрати церкву. Здавало ся якийсь час, що піддало ся єму яко свому пастиреви крім ставропігійського брацтва сьв. Духа і декотрих зі сьвященьства, проче виленьске духовеньство. Однак, з часом, під впливом брацтва і ті що нїбито з початку були прихильні, почали скидати з себе маску облуди і спричинили тайний заговір на митрополита на весну 1608 р. На чолї заговору стояло двох сьвящеників, котрі до тепер тїшили ся довірєм митрополита, та котрих він сам установив, а іменно Самуїл Сєнчило, архимандрит монастиря сьв. Тройцї і Вартоломей Зашковський, виленський декан.

Коли Потїй, перебуваючи в той час на дворі королївськім в Варшаві, довідав ся про сей заговір, іменував чим

---

[1]) Архів дому Сапігів, том I, стор. 438, 439, 442 і 443. Львів 1892

[2]) Тамже стор. 440.

[3]) Потїй задержав попри митрополїю також диєцезию володимирську, а то тому, що митрополичі добра загарбали неунїяти.

скорше Велямина Рутського своїм ґенеральним заступником на цілу Литву (1608 р. 27 липня). »Рутський, пише митролит, буде мене заступати, щоби запобігати непорядкам, буде карати винних, особливо в Вильні, де хвала Божа помножує ся... однак диявол, ворог душ, підюджує противників і насуває перешкоди; тому постановляємо, для скоршого їх усуненя, щоби всї слухали О. Рутського, та щоби нїхто сему не противив ся«[1]). Однак не запобіг, як хотїв, сею другою номінацією вибухови бунту.

Коли вже бунтівники мали за собою всьо виленське сьвященьство, крім черців сьв. Тройцї, зійшли ся наново 10 грудня 1608 р. під проводом Вартоломея Зашковського і Самуїла Сїнчили і зобовязали ся під присягою зійти ся дня 15. сего місяця, виречи ся прилюдно Потїя, а піддати ся під власть царгородського патриярха. Рівночасно розкинули по литовських містах численні провокуючі памфлєти проти Унїї і Потїя завзиваючи, щоб ішли їх слїдами.

»У Потїя, писали они, всьо зі срібла і золота, тарілки, таци, полумиски, а піп, єго брат в Христї, хлїба не має. Потїй має килими, макати, а вівтарі неокрашені, стїни в церкви нагі. Потреба отже як найскорше зірвати з Унїєю, бо зближає ся сойм, на котрім конче мусимо просити короля, щоби заховав Церков і привернув на ново власть патриярхам«. Їх посїпаки згромадили коло себе богато народа, то по сельських коршмах то по церковних кладовищах. Не довго треба було ждати, а цїла Литва розгоріла ся бунтом. В Минську, Городнї, Новгородку зовсїм явно приступили попи до схизми[2]).

Потїй повідомлений про все приїхав до Вильна, а що небавом прибув тут і король, за єго впливом відобрав церкви і віддав їх прихильним Унїї сьвященикам, тим більше, що признав єму трибунал мішаний (iudicii compositi). Сїнчилу і Зашковського за згодою короля позбавив урядів і прогнав з міста, а архимандрію сьв. Тройцї віддав Веляминови Рутському.

---

[1]) А. З. Р. том IV. ч. 175 і Vita Rutsci Корсака, роздїл 20, манускрипт, котрого не мож було дістати. Копія з манускрипту львівського переховувана в »Польській Бібліотецї в Парижи (Quai d'Orleans 6) находить ся тимчасово в Burgos в Іспанії, тому трудно було єї дістати.

[2]) Житєпись св. Йосафата Кунцевича після твору О. Guèpin. Львів 1885, ст. 124.

Невдача запалила у противників бажанє пімсти. Найшов ся скоро підлий знаряд до єї виконаня. Підбадьорений богатими обітницями Іван Тупека, лавник виленського маґістрату, дав ся намовити до нападу на митрополита. Дня 12. серпня 1609 р., коли то Потїй ішов до монарха і прийшов на ринок, тодї то нанятий розбійник напав на него з переду та так сильно вдарив єго мечем, що бувби єго на місци забив, а бодай смертельно ранив, колиби Потїй не був заслонив ся рукою і палицею. Відтяв лиш два пальцї а третий скалїчив.

Була то перша кров, пролита в оборонї Унїї. Старець впав на землю, а Рутський, котрий єму товаришив, заслонив єго своїм власним тїлом, щоби стати в оборонї перед дальшим наміреним ударом. Коли занесли Потїя до сусїдного дому, надбіг сам король з сенаторами, а Рутський тимчасом заніс відтяті пальцї на вівтар в церкві св. Тройцї і на подяку Господу Богу за захованє так дорогого житя відсьпівав зі згромадженим народом »Тебе Бога хвалим«[1]).

Діймаюча та пригода піднесла незвичайно справу Унїї в Вильнї, та кинула свого рода пострах на єї противників. Хто чеснїйший, покинув ворохобників. Не великий був то триюмф, але як на таке прикре положенє, в якім була тодї Унїя, коли то навіть сам Потїй сумнївав ся, чи зможе она удержати ся, була то користь не малої ваги.

Стрінув ся також Потїй з сильним опором і в инших містах: в Слуцьку, Минську, Київі і Львові.

В Слуцьку виступило проти него всьо духовеньство і не хотїло видати церков. Доперва коли вислав свого заступника Атаназия Гарасимовича, котрого зарядженям приказав всїм повинувати ся під загрозою острих кар, заявляючи непослушним: »зі мною стрінете ся, не з Рагозою«[2]) поволи устав опір.

В Минську ледво зміг відобрати кілька церков, в котрих могло відправляти ся католицьке богослуженє і то доперва по кількох місяцях побуту на місци і при сильних старанях, а то

---

[1]) Архів Пропаґ. Рим., том III, стор. 197. Fragmentum relationis Rutsci de rebus Unitorum tempore Hipatii Pociej. М. Кояловичъ, Литовская Церк. Унія, том II, ст. 303.

[2]) А. З. Р. том IV, ч. 153.

безперечно тому, що не мав відповідного попертя зі сторони королївських властий. О тім то побуті в Минську пише в листї до Сапіги: »Нїчого не вдію ту силою, бож і не годить ся, помочи нї звідки, овшім чим дальше тим більша погорда« [1]).

У Львові і Київі нї одна церков не відчинила перед ним своїх дверий; до одного ледви малого монастиря в Київі мали вступ сьвященики, котрих він там посилав, а то за ласкою короля. Король іменував єго архимандритом Печерської Лаври, однак ізза безнастанного опору не досягнув нїколи сеї гідности. Утвердив в нїм київське духовеньство царгородський патриярх пастирським листом 1609 р., в котрім заохочує єго до витревалости на взір виленського брацтва[2]).

Той завзятий опір ставлений Унії, котрого Потїй, як бачимо, силою нїколи не поборював, бо до сего бракло йому завсїгди помочи сьвітської, насував конечну потребу личної візитациї диєцезиї. Розумів то добре Потїй і о скілько позваляли йому на се инші справи, зі словом Божим на устах обїжджав церкви і усував упередженє до Унії. Слїди тої апостольської єго дїяльности бачимо в єго проповідях, зібраних і виданих митрополитом Львом Кишкою. Видавець згадує в житєписи Потїя, що лишило ся по нїм стокількадесять зошитів і гомилїй, котрі писав власною рукою. Однак на жаль більша їх часть загинула[3]).

3. Найпильнїйші зусиля Потїя розбивали ся все о цїлковиту темноту духовеньства, котре навіть на стілько не знало правд св. віри, як то повинен знати звичайний невчений християнин. Між таким духовеньством не міг найти помочи, навіть там де не відказували ся від послуху, отже тим самим справа Унії не могла наперед поступати. Щоби тому запобічи треба було семінарів; а на то не було фондів, бо митрополит з двох епископств мав заледво тілько, що міг сам вижити. Що правда, істнувала вже в Вильнї за старанєм Поссевіна колєгія, основана Апостольською Столицею для образованя руської молодїжи, але лише для малого числа.

---

[1]) Архів дому Сапігів, том I, ст. 442 і 443.

[2]) А. З. Р. том IV, ч. 179.

[3]) Видано в Супраслю 1714 р разом з житєписею Потїя, обробленою Кишкою.

Більшої потїхи дочекав ся Потїй, а єще більшої єго наслїдники з вихованя монашого клиру в монастирі св. Тройцї в Вильнї під управою Велямина Рутського; образованого в грецькій колеґії в Римі і під управою св. Йосафата Кунцевича. З тої школи вийшов з часом цїлий ряд сьвітлих і побожних монахів, з котрих неоден засїв пізнїйше на епископськім престолї і був окрасою руської Церкви; звідси також вийшло відродженє василиянського чина на Руси.

Мимо сеї усильної пастирської працї, борб і численних гризот, під котрими угинав ся Потїй, яко митрополит, мав єще досить часу для лїтературної працї. Побіч деяких дуже цїкавих, писаних ядерно і дуже численних переписок з кн. Острожським, котрого всїми способами старав ся наклонити до Унїї і з в. канцлєром литовським, Львом Сапігою, годить ся також згадати про основну відповідь на лист патриярха Мелетия Піґаса, доручений Потїєви 1599 р. Кирилом Люкарисом, де находило ся упімненє, щоби Потїй вернув до послуху царгородському патриярхови.

Заголовок сеї відповіди такий: »Respons Hipacyusza Pocieja na list Melecyusza patryarchy aleksandryjskiego«. Потїй розбирає в нїм спірні точки між Церквою східною а західною, виказує на підставі сьвідоцтв Отцїв східної Церкви, що римські епископи мають зверхність над цїлою Церквою і завзиває патриярха, щоби радше він за приміром Отцїв фльорентийського собору злучив ся з римською Церквою, а не намовляв єго до відступства від Унїї[1]).

Коли один в придворних письменників кн. Острожського зачіпив фльорентийський собор, взяв знова Потїй за перо і написав »оборону собора« під іменем Федоровича[2]), бо хотїв, щоби книжка була присьвячена кн. Острожському, а знав, що від него бувби князь присьвяти не приняв. Ту причину подає сам в однім з листів до Сапіги.

---

[1]) »Respons« уміщений є разом з листом патр. Мелетия при кінци проповідий Потїя, виданих за старанєм митрополита Кишки в Супраслю 1714 року.

[2]) Оборона св. Синоду Фльорентийського загального для правовірної Руси написана Петром Федоровичом. ректором в Колеґії руській в Вильнї, Митр. Київ., Вильно Р. Б. 1603.

Великі заслуги для Унії в своїм часї положило инше письмо Потїя, о котрім вже була згадка: »О привілеях наданих Найясн. польськими королями«.

Послїдні лїта свого житя т. є від нападу Тупека провів Потїй в цїлковитім спокою. Неунїяти не сьміли вже від того часу так напрасно виступати проти Унії і проти него самого. Час вільний від спорів посьвятив він внутрішним справам Церкви. Коли вже чув, що підупадає на силах, котрі стратив в обороні Церкви і на услугах держави, випросив собі у короля і у Апостольської Столиці 1611 р. помічника, в особі ахримандрита монастиря св. Тройцї в Вильнї Велямина Рутського, з правом наслїдства[1]).

Трудолюбиве і побожне житє закінчив він дня 13. липня 1613 р. на руках своїх дїтий і О. Мороховського, оплакуваний всїми прихильниками Унії[2]).

Без сумнїву був то чоловік незвичайно заслужений коло з'єдиненя руської Церкви з римською, хотяй не належав до перших єї ініцияторів. В часї коли розпочали ся переговори в справі Унії, не був тодї не то епископом, але навіть сьвящеником. Коли став вже епископом, то все єще якийсь час держав ся з далека від переговорів. Однак, коли відкрили перед ним тайну, віддав ся розпочатому дїлу з цїлим запалом, бо розумів може лучше як ініциятори вагу і користи Унії, хотяй пізнїйше, по урядовім єї затвердженю, оказали ся зглядом неї байдужними навіть ті, від котрих сподївав ся помочи, а навіть самі латинські епископи не сприяли єї. Дізнаний завід болїв єго і переповнював жалем, але не знеохочував до кінця житя боронити витревало так великої і сьвятої справи.

Трудно порішити в як велике число зросла Унїя за єго душпастированя і управи. Знаємо лише певно, що в роках 1598 і 1603 приступило до Унії около 80 родин волинської шляхти. В містах, котрі були під безпосередним впливом брацтв, приріст був дуже малий, майже нїякий. Про сїльське населенє нема що і говорити. Від початку до кінця заховувало ся оно страдально, бо може мало що й знало, о що ходило. Не виділо

---

[1]) А. З. Р. том IV, ч. 185.

[2]) Житєпись Потїя в передмові до єго проповідий, виданих митрополитом Кишкою.

зміни в богослуженю, ходило до церкви так коли на чолї єї стояв унїятський піп, як також коли був він неунїят. На жаль однак унїятських попів за житя Потїя з причини згаданих вже підбурювань було мало, тому також мале число людий признавало ся до Унїї.

Головна заслуга Потїя слїдна не в материяльнім розширеню Унїї анї в утвердженю єї в народї, але в тім, що виробив єї на соймах і трибуналах правне істнованє в краю, користаючи з прихильного успосібленя короля як до него самого, так до справи, котрої Потїй був головним представителем і защитником[1]).

Тому міг Потїй, коли вмирав по 13-лїтній управі а 72 р. свого житя, спокійно дивити ся в будуччину, видячи в яких руках полишає судьбу Унїї.

---

[1]) Пор. Guèpin, S. Josaphat Kuncewicz, том I, ст. 61 - 142. Макарія Исторія Русской Церкви, том X, ст. 303—411 і М. Кояловича Литовская церк. Унія, том II, ст. 54—80.

РОЗДІЛ III.

Митрополит Велямин Рутський орґанізує унїятську Церков і побільшає число єї ісповідників.

1. Наслїдником Потїя на митрополичім престолї був Велямин Рутський, єго співробітник в послїдних двох лїтах єго житя. Заки представимо публичне житє В. Рутського, а іменно його дїяльність як митрополита, мусимо в нашім оповіданю вернути дещо і враз запізнати читача з минувшиною сего знаменитого подвижника Унїї. Велямин Рутський[1]) походив з кальвінської родини а прибув на Литву з Москви. Родив ся в селї Рута (1573) недалеко Новгородка і дивним дивом охрещений був після східного обряду. Вихованє єго і образованє було кальвінське; ходив до кальвінських шкіл в Вильнї. Однак вже в тім часї слухаючи проповідий ОО. Єзуїтів мав нагоду запізнати ся з правдами католицької віри. Коли покінчив школи, віддали його родичі після тодїшного звичаю на двір богатого католицького вельможі і тут під впливом окруженя переняв ся Рутський зовсїм основами католицької віри і певно бувби вже в 17 роцї житя покинув кальвінські блуди, колиби довідавши ся о єго намірах родичі єго не були відкликали єго домів. В короткім часї умер йому батько (1590) а тодї він, під позором дальшого образованя, виїхав до Праги, щоби там записати ся на унїверситет.

[1]) В описї молодости Рутського послугуємо ся дїлом O. Guèpin'a Vie du s. Josaphat Kuncewicz, бо помимо найбільших забігів не мож було дістати рукописи »Vita Rutscii« Корсака, котрою послугує ся O. Guèpin. Житє його публичне представляємо на підставі кореспонденций, які находять ся в архіві Пропаганди.

В часї побуту в Празї зложив ісповіданє католицької віри в присутности ректора єзуїтської колеґії. На вість про його поворот на лоно католицької Церкви відмовляє йому мати дальшого удержаня на докінченє богословських наук, які розпочав по зложеню докторату з фільософії. Між тим пізнав в Празї Єзуїта Боксу, що був призначений на ігумена Єзуїтів в Вильнї. На єго порученє удає ся Велямин Рутський піхотою до Риму, де приняли єго до грецької колеґії, яку заложив папа Григорий XIII. 1577 року. Колиж однак читаючи устав колеґії переконав ся, що питомцї єї зобовязують ся під присягою, що нїколи не змінять східного обряду і заховають його до смерти, дуже настрашив ся. Бо до того часу не признавав ся до того обряду а навіть чув відразу до него, скоро пізнав великий упадок руської Церкви на Литві і розвязлість між тамошним духовеньством. В сїм своїм занепокоєню побіг до сповідника і заявив єму, що не думає покидати латиньського обряду. На се сказав йому сповідник: »А може якраз Господь Бог призначив тебе на провідника руського народа на орудіє своєї справи в твоїм краю!« Рутський замовк і позістав 4 роки в колеґії, однак не зложив присяги, якої вимагав устав колеґії від своїх питомцїв. Між тим приїхав до Риму в справах монастиря його протектор Бокса. Йому то висказав Рутський трудности, про які говорив вже свому сповідникови. О. Бокса не могучи наклонити його до зміни постанови, запровадив його до папи Климента VIII а сей на підставі сьвятого послуху зажадав від него, щоби полишив латинський обряд, а приняв грецький. З плачем опустив папські кімнати і по кількох днях зложив жадану папою присягу і потім вже в добрій надії вертав на Литву.

Скоро прибув до Вильна 1603 року, піддав ся приказам митрополита Потїя. Митрополит приняв його з початку холоднокровно і немав великої охоти удїлити йому духовних сьвячень, хоч була велика недостача образованих і Унії прихильних сьвящеників. Бояв ся мабуть, що Рутський недавно доперва під напором сьвятїйшого Отця приняв грецький обряд не маючи до него достаточної любови і розуміня, не буде перестерігати достаточної чистоти і тим дасть ворогам Унії новий товчок до нарікань, що Унїя знасилює обряд і єго латинїзує. Тому поручив єму, щоби виїхав за границю враз

з синами князя Радивилла. Заболїло се сильно Рутського, що за таку жертву зазнав від зверхника Церкви такого признаня. Давні внутрішні борби, які переводив перед зміною обряду в Римі поновились в нїм. Лише духовий вплив ОО. Єзуїтів в Вильнї, з котрими був в безперивних зносинах, успокоював його постепенно. Але якийсь час держав ся далеко від сьвіта відданий зовсїм духовним вправам. Між тим умер ректор грецької колеґії в Вильнї і за впливом виленського епископа Венедикта Войни, віддав Потїй управу сеї колеґії Рутському. Але не довго був Рутський на сїм становищи. В Вильнї явив ся в тім часї кармелїт Павло Симеон від Ісуса і Мариї, післаний папою Пієм V. до Перзиї. Рутський перенятий єго післанництвом, прилучив ся до него і виправив ся з ним через Москву на схід. Скоро однак по короткім побутї в Москві прогнав їх обох цар зі своєї столицї і коли блукаючи станули ранком знова в воротах Москви, видалось кармелїтї, що Рутський був для него тим, чим був пророк Йона, що утїкав перед Божим приказом, для своїх товаришів на корабли. Тому відлучив ся від него, радив йому вернути до Вильна (1605 р.) і сповнити Божу волю вказану йому св. Отцем.

В Вильнї вагав ся єще якийсь час, чи позістати в східнім обрядї чи нї, аж доперва близше пізнанє з богоугодним монахом монастиря св. Тройцї Йосафатом Кунцевичом, настроїло його прихильнїйше до східної Церкви і вплинуло на него приняти ряси св. Василия. Небавом бачимо єго вже як Василиянина. В монастири взяв ся з таким жаром до практик монашого житя під впливом і приміром св. Йосафата, що вже 1608 року іменував його Потїй наперед ґенеральним вікарієм на цїлу литовську часть митрополії, а 1609 р. архимандритом монастиря св. Тройцї. До 1611 р. так виріс і скріпив ся в довірю митрополита, що сей виєднав у короля і св. Отця іменованє єго на свого заступника з правом наслїдства.

2. Потїй не міг найти відповіднїйшого наслїдника. Рутський мав таке образованє як нїхто инший в тодїшнім руськім духовеньстві, а в наслїдок кількалїтного побуту в монастири св. Тройцї в Вильнї і пожитя з св. Йосафатом Кунцевичом, виробив ся внутрішно. Єще в часї свого побуту на студиях в Римі переняв ся гадкою реформи Василияньского чина, якого внутрішний занепад, але також і велике його зна-

чінє дла східної Церкви знав аж надто добре. Знав він, що з него виходить весь руський епископат і тому справедливо думав, що хто зреформує василиянський чин, тим самим зреформує руський епископат а через него всю Церков. Задумав вже тоді спосіб реорґанїзациї василиянського чина на Руси, на взір західних чинів, що близше пізнати і прослїдити мав нагоду в Римі і мабуть мав свій намір представити найвисшим достойникам римським і чи не самому св. Отцю, бо кардинал секретар стану подаючи порученє апостольскому нунциєви Францови Сімонетти, що їхав до Польщі, згадує про проєкт Рутського і відсилає його до Рутського як такого, що в неоднім буде йому служити доброю радою[1]).

Коли по смерти Потїя став митрополитом, вернув до улюбленої гадки, що повстала єще в Римі, тим більше що найшов для неї почву, яку приготовив сьвятий Йосафат Кунцевич в монастири св. Тройцї в Вильнї і инших монастирях.

В часї коли Рутський вступив на митрополичий престіл, сияв монастир св. Тройцї сьвятостию свого нового архимандрита Йосафата і строгим захованєм монаших правил всїми його жителями. Під впливом монастиря св. Тройцї відновились монастирі в Миньску і Новгородку і основались нові монастирі в тім самім дусї в Битеню, в Жировицях, в Красноборі і Гроднї. Однак кождий з тих монастирів, як взагалї всї монастирі василияньского чина, вів житє від себе независиме. Між поодинокими монастирями не було жадної лучности, тому і карність в василияньских монастирях удержувалась з трудностію.

Ся шкідлива орґанїзация Василиян зажурила не мало Рутського. Бажав він дуже злучити поодинокі монастирі в одну орґанїчну цїлість і установити одного ґенерального настоятеля подібно як в західних монастирях. Зміну постепенно почав в той спосіб приспособляти, що в новозаложенім битенськім монастири установив для зреформованих монастирів спільний новіциям 1616 р. Не маючи відповідних сьвящеників, котріби попровадили сей новіциям, попросив ґенерала чина Єзуїтів, о. Клявдия Аквавіву о двох членів чина на якийсь час, а се:

---

[1]) Реляциї нунциїв, Ракачовського, том II, стр. 101.

Симеона Пруського і Андрея Конинського, на провідників новіцияту. Щоби скріпити гарно розвиваюче ся діло скликав слідуючого року на ґенеральну капітулу всї зреформовані монастирі до Рути під Новгородком. В тій капітулї, що тривала 6. днів від 20 до 26 липня 1617 р. брав також участь св. Йосафат і висше названі Єзуїти, як дорадники. Рутський предложив устав Василиян перероблений на взір західних монастирів, опираючись на тім, що устав св. Василия вже зовсїм не відповідає духови часу. Головну увагу звернув на централїзацию заряду чина. Тому установив протоархимандрита, даючи єму власть над цїлим чином. Протоархимандрита мали вибирати монахи на цїле житє, а митрополит мав його потверджати і власть свою виконувати в зависимости від митрополита. Настоятелї поодиноких монастирів мали бути установлені на ограничений час. Обовязком архимандрита було раз в рік особисто або в заступстві відвідати всї монастирі і наглядати, щоби строго заховувано зреформований устав. Настоятелї поодиноких монастирів мали що чотири роки відбувати ґенеральну капітулу під проводом архимандрита.

Тому що сьвітське духовеньство без виїмку було женате, а канони східної Церкви вимагають, щоби епископи були безженні, права до епископської гідности задержав лише зреформованим монахам. Щоби однак запобічи амбіциї, торжественним приреченєм зобовязав монахів, що жаден з них не буде сам старати ся о епископство. В першій хвили приступило до реформи вісїм згаданих монастирів. Вправдї слабий був початок, всеж таки був початком нової ери в історії Василиянського чина на Руси. Повільним, але певним кроком поступала на перід почата реформа і з кождим кроком займала щораз ширший округ помножуючи руській Церкві богоугодних і сьвітлих монахів, сьвящеників, а з бігом часу і епископів. В роцї 1624 міг митрополит повідомити Рим, що реформа Василиян обняла вже 20 монастирів[1]). З тих зреформованих монастирів вийшов з часом цїлий ряд славних мужів. Досить згадати Льва Кревду, Антонїя Сєляву, пізнїйших митрополитів, Пакослава Оренського, о. Ґеданїя Хмельницького, о. Симеона Яцковича, про котрого славний аскетичний писатель о. Николай

[1]) Гарасевич, Annales etc. ст. 295.

Ленчицький говорив, що не знав иньшого, якийби перевисшив його сьвятостію. А відносить ся се лиш до кількох перших літ реформи чина. Пізнійше, щобудь в загалї руська Церков видала, то все то завдячити має зреформованому Рутським чинови.

Скоро в той спосіб поклав Рутський тревалу основу до внутрішного відродженя і скріпленя чина, звернув він свої очи на сьвітске, парохіяльне духовеньство, про котрого глубокий занепад, занедбанє і пониженє вже на иншім місци докладнійше згадалисьмо і тому повтаряти сего тут не будемо. Не мож однак дивуватись низькій науковій і моральній уровени тодїшного духовеньства парохіяльного, бо нїхто його не образував, нїхто не виховував з браку духовних шкіл і семінарий. Навіть енерґічний Потїй, що ясно дивив ся на браки своєї церкви і після сил старав ся їм запобічи, не здобув ся на отворенє духовної семінариї. По перше не було на сю цїль фондів, бо в своїх листах до Льва Сапіги жалував ся, що ледви мав з чого жити; так позагарбували його епископські добра схизматики. По друге не мав часу занятись тою справою серед безнастанних спорів з ворогами Унїї, що чигали на єї загладу.

Рутський в перших лїтах своєї управи маючи дещо більше спокою з тої сторони, всею душею заняв ся справою отвореня кількох шкіл для сьвітского і монашого духовеньства і основаня духовної семинариї.

Скоро позискав для себе у папи Павла V. привілей на основанє шкіл по цїлій своїй митрополїї, утворив сейчас 1616 року дві колеґії при Василиянських монастирях в Міньску і Новгородку, в звичайнім своїм осїдку; відтак слїдували школи при монастирях: в Жировицях, Володимири і Боруни. На основанє новгородської колеґії мусїв дати з власної кишенї по причинї недостачі инших фондів.

Основаня духовної семінариї не міг сейчас розпочати з недостачі фондів. А що вже папа Климент VIII. приобіцяв єго попередникови допомочи до основаня духовної семинариї, пригадав Рутський сю обітницю єго наслїдникови Павлови V (1622 р.) і просив його о сповненє єї, а крім сего піддав йому гадку, щоби через нунція вставив ся у короля і наклонив спадкоємців князя Острожського, щоби звернули на сю цїль

добра луцького епископства, які неправно загарбав старий князь[1]).

В два роки пізнїйше поручав ту саму справу[2]) і предложив, щоби половину загарбаного Острожським маєтку призначено на удержанє семінариї а другу на випосаженє луцького епископства[3]). Змаганя сї були безуспішні; спадкоємцї князя Острожського були вже тодї католиками і добра загарбані несправедливо їх предком, записали латинським монастирям і церквам, а іменно Єзуїтам. Унїятські церкви з того нїчого не одержали. Основанє духовної семінариї завдяки його забігам дійшло до цїли. Папа Урбан VIII. жертвував від себе на початок 1000 скутів т. є 5000 франків, похвалив забіги митрополита і в breve (22 серпня 1626 р.) візвав всїх епископів, щоби помагали митрополитї в його похвальних змаганях[4]). Крім сего скликав митрополит в осени того самого року провінциональний синод до Кобрина, щоби справу основаня семинариї при помочи епископів посунути наперед. Сам жертвував 10.000 зл. п., прочі присутні епископи зложили також певні суми і прирекли помагати після сил удержаню семинариї. В кінци зобовязали всї монастирі зависимі від протоархимандрита, щоби через 4 роки платили осму часть своїх доходів а мінський монастир враз із всїми доходами прилучили до семинариї і небавом отворено єї в Мінську.

Побіч справи отвореня і удержаня семинариї занялись зібрані в Кобрини епископи справою церковної карности. В тій цїли постановили викорінити найбільше розповсюднене в церкви сьвятокупство. Епископи мали від сеї пори повідомляти митрополита про стан своїх дієцезий, а що чотири роки зїжджатись правильно на провінциальні синоди.

3. Далеко тяжшу задачу до сповненя від двох попередних мав Рутський в обороні по кількох лїтах спокою загроженої на ново Унїї.

Маємо на гадцї грізний і небезпечний напад спрямований на унїятську Церков і єї епископів з хвилею прибутя до Київа

---

[1]) Архів Пропаґанди Рим. Акта відносячі ся до руських Василиян том IV, ст. 89.

[2]) Пор. Гарасевич, Annales, ст. 296.

[3]) Архів Проп. Рим., Акта відносячі ся до руських Василиян, т. IV, ст. 153.

[4]) Theiner, Monumenta Poloniae hist., т. III, ст. 379.

1620 р. Теофана єрусалимського патріярха, що повертав з Москви, а якого царгородський патріярх надїлив судовластію над цїлою Русею. Поставленє Теофаном на просьбу брацтва а може й на порученє царгородського патріярха осібної неунїятської єрархії на Руси: митрополита і шістьох епископів т. є. як раз тілько, кілько було епископів і на ті самі престоли, на яких засїдали послїдні, було кличем Теофана до брацтв, щоби бунтувались проти унїятських епископів і їм підданого духовеньства, проганяли унїятських сьвящеників з їх місць, а віддали їх неунїятам. Заговір Теофана в Київі на житє Рутського і висланє 70-ох заговірників, які мали виконати на Рутськім засуд; виїзд Теофаном ново висьвячених епископів неунїятських до призначених собі Теофаном епархій; в кінци порученє козакам, щоби були оборонцями схизми, а гнобителями Унії — все то було причиною, що Унія, яка як бачилисьмо, внутрішно почала орґанїзуватись і скріплятись, станула перед тяжшими і грізнїйшими чим до тепер борбами, а навіть видавалось, що цїлком загине, скоро пригадаємо собі серед як небезпечного полїтичного положеня Польщі наступила аґітация Теофана.

Війна з Туреччиною по недавнім нещастю під Цецорою з одної, а 60.000 козацька армія під проводом Конашевича, яка заявила, що лише на случай потвердженя ново основаних єрархій буде вірно стояти по сторонї Польщі, з другої сторони — була небезпекою, якої не мож було легковажити.

Вправдї король відповідно до краєвого законодавства засудив на прогнанє інтрузів висьвячених, що вступили на свої місця без його волї і дозволу а митрополит Рутський кинув на них екскомунїку, але в виду недавно описаного полїтичного положеня краю — якуж могла мати вартість одна або друга погроза, коли не було нїкого, що в тім часї бувби відважив ся єї виконати? Очи всїх були звернені на зближаючий ся сойм. Скоро зібрав ся сойм з початком 1621 р. в Варшаві, явились на нїм неунїяти дуже численно. Прибув також і Конашевич з одним з висьвячених Теофаном епископів, Курцевичом, що був призначений на володимирське епископство, а побоюючись, що самі не будуть мати переваги, злучились з протестантським сторонництвом. З унїятів нїхто єще тодї не засїдав в соймі. Скоро митрополит запримітив цїлу грозу положеня, поспішив на час сойму до Варшави в товаристві

Йосафата Кунцевича, що вже тоді був полоцьким архиепископом, щоби пильнувати справ своєї Церкви і позискати для неї оборонців.

Неунїяти в злуці з відступниками мали перевагу і тому не хотїли під жадним услівєм відступити від жаданя, щоби сойм потвердив єрархію, що установив Теофан, а тим самим щоби позбавив унїятських епископів їх престолів. Вже висше чулисьмо пристрастну промову волинського посла Древинського, яку при сїй нагоді виголосив проти Унїї і бачилисьмо як обоятними а навіть неприязними для Унїї показались католицькі посли а між ними і латинські епископи, що станули по сторонї неунїятів. Виступ Рутського в соймі зі сьвітлою і пориваючою промовою, охоронив справу Унїї.

Там висказав причину зарозумілости неунїятів і що анї він анї єго епископи на викликували неспокою краю. Противно панував цїлковитий спокій аж до часу, в якім появив ся Теофан і зарозуміло опрокинув істнуючу єрархію а установив на єї місце иншу. Вичислив дальше користи з Унїї і для краю, а іменно що відвічні колотнечі, які дїлили Русинів від Поляків, зовсїм устали, де лише Унїя запустила глубше корінє і заняла ширші круги, показав, які поступи зробила Унїя від Берестейського синоду, мимо того, що ряд не давав майже жадної помочі і від самого початку мусїла боротись з самими перешкодами. Всї визначнїйші Русини стали унїятами, нема — говорив — міста деби не було унїятів, а деякі зовсїм унїятські а навіть цїлі провінциї вже є унїятськими, всї епископи з виїмком львівського є в єдности з апостольською столицею, Василиянський чин і сьвятість членів злучених з Церквою зростає що раз більше і через них ми Унїю розширяємо. Закидають нам, що крови шукаємо. Противно, не одного з наших монахів вбили неунїяти.

Відтак представив образ переслїдувань, які грозили унїятам від самого початку аж до тепер зі сторони схизми. Пригадав, що 70 розбишак визначених Теофаном чигає на житє єго і єго епископів, але »Бог менї сьвідком — кінчив — що радше позбавлять нас житя чим наших престолів... в католицькім краю і під католицьким королем загрожене наше житє і чому? Тому що єсьмо католиками«[1]).

---

[1]) Архів Пропаґанди, т. IV, ст. 65, в звітї до Пропаґанди.

Ревно, як вже повисше ми згадали, попирав Рутського в часї сойму також папський нунций Діоталлєві, що мимо недуги і острої пори року, скоро Рутський представив йому грізний стан Унїї, вставав з ліжка і пізним вечером відвідував короля, латинських епископів і прочих сенаторів, щоби корисно вплинути на них для загроженого дїла[1]).

Король не позволив, щоб Унїя потерпіла шкоду. Однак ізза невідрадного стану держави полишив ворохобників в спокою і за їх то почином заколот і неспокій в Церкві зростали чим раз більше[2]), а з сего повстала нова небезпека, щоби державні чинники, які до тепер Унїї сприяли, умучені продовжуючими неспокоями в краю не знеохотились супроти неї і не залишили єї для сьвятого спокою. Очивидно мусїв Рутський по соймі 1621 р. боротись з тою небезпекою і о скілько міг запобігав єї, а скоро запримітив, що вплив його не помагає, звернув ся до Риму з просьбою о поміч. І одержав єї. Папа Григорий XV. вислав на бурливий і неприхильний Унїї сойм 1623 р. осібного леґата, що спільно з нунциєм Lancelloti мав боронити Унїї. В кінци по зїдливих на Унїю нападах, вибрано комісию, що мала рішити спір між унїятами а неунїятами. Комісиї сїй проводив примас Ґембіцький, що був ворожо настроєний супроти унїятів.

Обі сторони могли вносити до сеї комісиї жалоби на свої кривди. Позволили навіть, щоби псевдомитрополит Борецький і Смотрицький, псевдоепископ полоцький, прибули до Варшави і в імени схизми вносили жалоби. Жалїв їх було богато: то ізза замкненя неунїятських церков в Витебську, Полоцьку, Могилеві, Орші, Мстиславі, то ізза збещещеня кладовищ, то ізза не допусканя неунїятів до мійських урядів в Вильнї і Полоцьку і позбавленя міщанських привілеїв. Тяжку задачу мав Рутський, щоби виказати безосновність їх закидів оперту на документах, підчас коли Борецький і Смотрицький не могли доказати їх правдивости і криком намагали ся закрити безосновність своїх закидів. Крім сего виказав Рутський цїлий ряд насильств, яких допустили ся неунїяти над унїятами, а про котрі ми вже висше згадали. Однак комісия не признала правди унїятам а бажаючи спокою предложила угоду і скликанє в тій цїли

---

[1]) Архів Проп., т. IV, ст. 180. Лист Рутського до Петра Аркадия з 13. липня 1622 р. [2]) Тамже.

мішаного синода зложеного з унїятських і неунїятських епископів. З таким самим предложенєм станула комісия перед королем, що на се згодив ся, але Борецький і Смотрицький і чути не хотїли і потайки в ночи винесли ся. Сойм закінчив ся слїдуючою заявою: »Z powodu nawału innych ważnych spraw odkłada się pacyfikacyę Rusinów do przyszłego sejmu, tymczasem zaś winny obie strony pokój zachowywać«. Був то звичайний викрут сойму, тому що не умів полагодити справи. Викрут сей не лише що нашої справи не допровадив до кінця, але збільшив похопність неунїятів. Деякі з поміж сенаторів зовсїм не були вдоволені з такого полагодженя справи і дораджували митрополитї, щоби вислав до царгородського патриярха якогось більше образованого а притім меткого унїятського сьвященика, щоби єго перекупив і щоби він сам спонукав Русинів, щоби піддали ся рішеням фльорентийського синода, які Русь в XV. віцї приняла, не згадуючи про папу анї про їх відношенє до царгородського патриярха. Єслиб патриярх на се не згодив ся, мав йому загрозити, що польський ряд не могучи довше терпіти неспокою і колотнеч між унїятами і неунїятами, знесе руську Церков а Русинів змусить приняти латинський обряд і не позволить, щоби хто будь з грецького духовеньства переступив границї Польщі, а навіть зірве зносини з Москвою.

Рутському не дуже подобала ся та рада, але з уряду доніс про ню до Риму і додав, що єслиби св. Отець то похвалив, то нехай хтось з латинського духовеньства прилучить ся до руського посольства[1]). В Римі рівнож не брали сеї ради рішучо, бо в василиянських актах Пропаґанди нема згадки, щоби нею занимали ся.

Закінченєм сойму Рутський був дуже пригноблений і то не так браком відваги короля виконати засуд прогнаня висьвячених Теофаном епископів, бо знав його невідрадне положенє і з иншої сторони мав доказ єго сильної до Унїї прихильности, як радше рівнодушностію і неохотою зглядом Унїї католицької шляхти і латинського епископату, що явно бажали єї знесеня.

Одинокою надїєю Рутського була Апостольська столиця. Тому невтомимо доносить єї про стан справи, пише листи до

---

[1]) Гарасевич, Annales, ст. 261 і 262.

кардинала протектора Унії і своїх приятелїв в Римі і просить, щоби не лишали унїятської справи своєї опіки. В висланих тодї двох мемориялах до Пропаґанди виказує перешкоди, ізза котрих не обняла Унїя всего руського народа і так повільно розвиває ся і подає середники, які моглиби єї зріст улекшити. Між иншими запевнює, що єслиб король мав відвагу виконати засуд прогнаня епископів інтрузів, а всї стани в державі Унїю щиро поперли, то схизма уступилаби в однім роцї мимо попертя козаків. Бо козаки то безбожники, що про релїґію зовсїм не журять ся, а скоро побачилиби рішучість ряду зглядом схизми, притихлиби і залишилиби за неї вставляти ся[1]).

4. Серед тих журб митрополита про дальшу судьбу повіреної йому Церкви розійшла ся при кінци 1623 р. вістка про мученичу смерть полоцького архиепископа Йосафата Кунцевича. Мов стріла перелетїла она цїлу державу. Лев Сапіга, приятель мученика, повідомив про ню короля і домагав ся належної кари на злочинцїв і місто, що сталось причиною сего страшного злочину. Король мимо представлень сторонників схизми, які дораджували чекати на докладнїйші вісти, вислав до Витебска комісарів з приказом, щоби злочинцїв зловити і без жадного відклику відповідно їх покарати. Схизматиків, а головно їх провідників, що по доконаню злочину поховались, огорнув переполох; шляхта і вельможі, що до тепер зглядом Унії були упереджені, починають инакше на ню дивитись. Таким способом само Провидїнє прийшло Рутському в поміч.

»Злочин виконаний на Йосафатї сплюгавив схизму — писав справедливо до короля папський посол Лянцельоті і мимоволї міг додати — поміг до побіди Унії. Зміна в загальнім настрою суспільности показалась при отвореню сойму в 1624 р Тодї вже не поводились з Унїєю і єї провідниками так легкодушно, як се було до тепер. Противно оказували для неї своє співчутє.

Скоро показав ся на соймі Сапіга, що проводив комісиєю в справі мученичої смерти Йосафата, привитали там його як виконавцю справедливости і вже не було чути голосів на надто строгий засуд, що видала на злочинцїв комісия.

---

[1]) Один з тих мемориялів є випечатаний в Annales Гарасевича, ст. 254—293, другий коротший найшов ся в архіві римської Пропаґанди т. IV, від ст. 113.

Скоро Рутський і папський нунций повідомили папу Урбана VIII. про мученичу смерть Йосафата, написав він до короля Жигмонта III. сей памятний лист:

»Вставай, вставай, преславний своїми побідами над Турками і ненавистию, якою палають невірні до тебе королю, хапай за оружє і щит і коли сего вимагає спасенє народів, огнем і мечем нищ заразу схизми. Нехай руська Унія натхнена св. Духом, потверджена папами, а так нагло підкопана, піднесе в кінци свою голову, нехай відчує, що Бог поставив на півночи могучого короля для оборони єї сьвятої справи. Чули ми, що там істнують схизматицькі брацтва і готовлять ся нові закони проти уніятів. Нехай твоя королївська повага, що повинна бути обороною віри, зломить сю зарозумілість... Покарай ложних епископів, що сїють лише ворожнечі і проводять на козацьких соймах... огорни своєю королївською опікою уніятських епископів, улекши їм вступ на двір і сойм і вчини, щоби їх гідність була окружена тою самою почестию, що і латинських епископів«[1]).

Мученича смерть св. Йосафата натхнула руських епископів таким запалом до справи, котрої були сторожами, що згромаджені на страшну вістку коло Рутського заявили: »Всї єсьмо готові віддати своє житє і кров за католицьку віру«. Се був овоч крови пролитої св. Йосафатом! Благословенні єї наслїдки появились в дієцезиї убитого то є на Білій Руси. Коли 1624 р. наслїдник мученика, Антін Сєлява, обнимав заряд дієцезиї, не стрінув ся з опором анї в Полоцьку анї в Витебську, а навіть заявив пізнїйше, що найшов в дієцезиї більше уніятів, чим його попередник схизматиків, коли вступав на свій престол. Від сеї пори стояв Витебськ і Полоцьк вірно при Унії.

Лиш на Українї нїчо не змінилось. Там під покровом козаків підбурював і дальше Йов Борецький з прочими псевдоепископами і чекав на відповідну хвилю, щоби знова піднести голову і почати борбу з Унїєю. Сею хвилею мала бути смерть Жигмонта III., якої они нетерпеливо ожидали. Знаємо якими то уступками для схизми зазначив своє пановане Володислав IV. Болючо відчули їх уніяти. Але Церков, що вже тодї після сьвідоцтва епископа Суші числила понад 3 мілїони

---

[1]) Кульчицький, Specimen Eccl. Ruth., ст. 242 і 243, ed. Paris.

ісповідників[1]), внутрішно добре уряджена, маюча цвитуче монаше житє, а що найважнійше на єї чолї стояли сьвітлі і ревні епископи, не мала чого побоювати ся своєї заглади в наслїдок уступок і привілеїв для схизматиків.

Уступки Володислава IV. були новою заохотою унїятських епископів, а головно Рутського до тимбільшої пастирської ревности. Першою єго задачею було проволочи впровадженє уступок в житє, на случай колиби не зміг їм зовсїм перешкодити. Рівночасно вислав до папи пинського епископа Рафаїла Корсака зі звітом про положенє і з просьбою о поміч.

Скоро приближив ся сойм 1635 р. прибув до Варшави враз зі всїми епископами-суфраґанами і сподївав ся, що особистим впливом позискає собі сенаторів, а через них і неодну уступку короля на користь Унїї.

Змаганя єго мали сей наслїдок, що деякі монастирі і церкви, котрі після умови мали одержати неунїяти, віддав король унїятам і установив комісию, котра мала розслїдити, що мають забрати неунїяти, а що має полишити ся при унїятах. Побіч сего виєднав у короля дипльом, на підставі котрого митрополїю і єї добра признав унїятам і заявив, що уступки для схизматиків поробив лише з конечности.

Склад комісиї, яка мала рішати, що належить до унїятів, а що до схизматиків, не був щасливий. Ввійшло в него двох ревних схизматиків і двох обоятних зглядом Унїї латинників. Рутський враз зі суфраґанами рішив, що хиба під напором насильства уступить, а добровільно не віддасть анї одної церкви анї монастиря. Коли Радивилл, провідник литовських протестантів, в імени комісиї установленої королем, хотїв відобрати при помочи кількасот уоружених протестантів і схизматиків три церкви в Вильнї, згідно з повисшим рішенєм станув Рутський в усїх своїх ризах і в окруженю всего духовеньства і церковної служби в порозї сьвятинї і на приказ Радивилла, щоби уступив, промовив: »Ми є тут на се, щобисьмо боронили наших церков і радше перейдете по наших тїлах, чим щоб ми позволили збезчестити сї сьвяті місця«. А коли Радивилл серед наруг не поперестав домагати ся уступленя з церкви, сказав

---

[1]) Гарасевич, Annales Eccl. Ruth., ст. 310.

Рутський: »Ми є готові вмерти в обороні тих жертівників, котрі віддали нам в опіку католицьку Церков«.

Подібні події повторили ся три рази і церкви лишили ся при уніятах, а схизматики вдоволили ся свобідними площами, на котрих позволили їм будувати свої церкви. З подібним опором стрінули ся комісарі в Минську, Гродні і Солонимі. Все литовське духовеньство кричало: »Умремо, але не віддамо наших церков«. В Новгородку був комісарем якийсь атеїст; в хвили коли хотів вхопити ся насильства, згинув нагло смертию Арія то є виплили з него внутренности. Одним словом так закорінилась Унїя на Литві завдяки праці Потїя, сьв. Йосафата, Рутського і зреформованого двома послїдними монашого духовеньства, що загал церков остав при нїй, не відлучуючи дієцезиї полоцької і витебської, які оживила праця, молитва і мученича кров св. Йосафата.

В луцькій і перемиській дієцезиї, які признано схизматикам, а в котрих не мало було уніятів, не обійшло ся без насильств схизматиків і державних комісий, аж доки вкінци схизматики не здобули обох епископських столиць.

Луцк загарбали они доперва 1664 р. — але 100 парохій остало при Унїї під судовластию жидичинського архимандрита.

В Перемишли через кільканайцять лїт стояв уніятський епископ (Крупецький) проти схизматицького (Гулевича), котрий оружною силою позбув ся противника.

Таким отже способом точки згоди місто спокою, стали ся причиною насильств і кровавих забурень, про які Церков передтим не чула[1]). Видало ся, що Володислав дивлячи ся на роздвоєнє Церкви і Руси, жалував своїх уступок, сприяв уніятам де лише міг і носив ся з новими замірами в цїли привернення єдности на Руси — хотів іменно утворити руський патріярхат в Київі зависимий від папи — але все то було вже запізно!

Що знова Унїя мимо ворожого до неї настрою королївських комісий так богато уратувала, то головна заслуга сего є Рутського, що мимо поважного віку і доскулюючих недуг був

---

[1]) Гарасевич, Annales, ст. 310—328, де епископ Суша в своїм звітї до Пропаґанди: »De laboribus Unitorum« описує заподїяні уніятам насильства і кривди.

невтомимим в вишукуваню нових способів і средств оборони. Гарне в тім зглядї сьвідоцтво дає про него папський нунций Visconti, в листї до кардинала Barberini, при нагодї зложеня звіту зі своєї нунциятури. Ось що пише він про митрополита:

»Второпність і ревність митрополита Йосифа Велямина Рутського знані є Вашій Сьвітлости вже звідки-інде, але в тій так важній обставинї (Володислав IV. признав уступки для схизматиків) гідні суть безсмертної памяти. Працював подібно як другий Ілия, не лише щоби відперти ворожі напади, але також щоби піддержати духа у менше відважних в виду напастий ворогів. Потрібною була велика чеснота, щоби видержати такі переслїдуваня; потрібним було і так велике переслїдуванє, щоби пізнати таку чесноту. В віцї поважнім, а єще більше умученім працею не відтягав ся від оборони божої справи, а спішив там, де була найбільша небезпека. Єго хоробрість є ознакою, як великим є довірє праведного. Постійність єго будувала мене і тому з правдивою радостію лучив я свої змаганя з єго трудами«[1]).

5. В тих тяжких борбах, котрі мусїв зводити Рутський за весь час свого пановання зі схизмою і єї сторонниками, найболючійшим для него було се, що мусїв єще боронити ся перед тими, котрі вже з природи річи повинні були бути єго союзниками то є перед католиками латинського обряду, а навіть їх епископами. Борба з природними ворогами заострювала бачність і відвагу пастиря, а борба зі співісповідниками болючо ранила і їдию затроювала єго душу. Листи єго до Пропаґанди, які дають звіт про стан справи, немов писані слезами. Однак єго могучий дух отряс ся скоро від знеохоченя і пригнобленя, яке єго часом опановувало в тій тяжкій і довгій борбі; любов до порученої єму Церкви побідила все.

Поминаємо се, що ми вже висше тільки разів згадували, що католицькі епископи і сенатори не давали майже нїякого попертя на соймах в справі унїятській, овшім часто ворожо проти неї виступали, так що з їх вини руські епископи не були допущені до сенату мимо кількаразових упімнень папи. Трудно повірити, якої погорди і якого легковаженя дізнавав руський епископат від латинських епископів і в загалї від

---

[1]) Звіти нунциїв, том II, ст. 265.

польської суспільности. Нехай вистарчить згадати, що звичайний суфраґан виленський, не споминаючи вже о дієцезальних епископах, не хотів признати Рутському, що посідав далеко більшу судовласть в своїй Церкві від тодїшного примаса гнїзненського, першеньства перед собою на торжествах церковних, що цїлі лїта був змушений упоминати ся о прислугуюче йому право. Навіть вироку Апостольської Столиці не хотів противник узнати і водив єго від трибуналу до трибуналу, аж в кінци папський нунций своєю інтервенциєю поклав конець тій соблазняючій справі. Але чогож дивувати ся сьмішній гордости виленського суфраґана, коли навіть краківські каноніки уважали себе висшими в гідности від руських епископів і на похоронї Жигмонта III. не хотїли позволити іти їм перед собою[1]).

Наведені сї два случаї можнаби уважати за виїмкові вибрики осіб; тимчасом що на се сказати, що епископи польські зібрані на провінціональний синод до Варшави 1643 р. під проводом примаса Матея Любенського з цїлою синодальною повагою заборонюють руським епископам уживати рівних з ними титулів, носити епископські хрести на золотих ланцюхах на грудях, фіолєтової одежи і то в тім самім роздїлї, в якім говорять »про поширенє Унїї«[2]).

Не менше покривдила руських епископів помимо Унїї шляхта, яка позабирала більшу часть їх епископських дібр і анї думала їх віддати і не питала ся о се, чи епископи будуть мати з чого жити чи нї[3]).

З сего легко догадати ся, як поступали з низшим духовеньством унїятським. Над всїми церквами прислугував патронат або королеви або шляхтї і то не лише руській шляхтї але і латинській, яка думала, що силою права патронату має над парохіяльним духовеньством не менше право від епископів. Не досить, що на случай непорозумінь з ними, вязнила ру-

---

[1]) Гарасевич, l. c., ст. 366 (In causis praecedentiae inter episcopos graeci uniti nullam aliam rationem caeteris paribus inter illos habendam esse, quam antiquitatis eorum promotionis ad episcopatum). Congr. de Prop. Fide 1630. 16. Febr. — Гарасевич l. c., ст. 288–293.

[2]) Synodus provincialis sub Mathia Lubienski a. 1643. (De unione Ruthenorum provenda).

[3]) Гарасевич, Annales Eccl. Ruth., ст. 287.

ських сьвящеників і по судах водила, без згляду на признані їм права рівности з латинським духовеньством; змушувала їх до кріпацтва на рівні з хлопами, до заплати їм данин з духовних дібр, що соромнійше, до складаня оплат за сьвященичі функциї.

На случай опору стрічали бідних сьвящеників упокоряючі кари. Такого ярма не зазнавали навіть жидівські рабіни і магометани в Польщі, бо сї не потребували ніколи оплачувати ся за своє богослуженє. А коли руські парохії находили ся в окрузї латинських, жадали латинські парохи дасятини не лише від руського народа, але також від руських парохів[1]).

Що серед таких обставин руські епископи не зневірили ся до Унії, що на своїх становищах витревали, то хиба сьвідчить про їх правдивий апостольський дух.

Для цїлости образу не можемо єще поминути кпин, на які були виставлені з сторони дизунїятів, які їм на кождім кроцї закидали братське принятє і добродїйства латинників.

Що мусїло дїяти ся в душах з всїх сторін тяжко досьвідчених всїми з виїмкою Апостольської Столицї і слабого короля соромно опущених і зраджених руських епископів, можна вичитати в листах Рутського писаних до Риму про стан Унії. В звітї до Пропаґанди висланім 1624 р. пише:

»Часто роздирає ся наше серце ізза упокорень і погорди зі сторони латинників не тому, щоби ми жаль до них мали, але тому що єсьмо людьми і нїчо, що є людським не є нам чуже, анї не єсьмо також совершенними. Дякувати Богу, що таке поступованє з нами не відвернуло нас від сьвятої Унії і за ласкою Божою не відверне ніколи, хоть нас уважають сьмітєм. Не бракує й таких між висшими (латинськими) духовними, епископами а навіть монахами, які нам часто в очи говорять: »радше знищити Унїю, чим єї попирати«[2]).

---

[1]) Relatio ab episcopis Ruthenis sub metropolita Rutscio Rcmam S. Congregationi de Prop. Fide proposita (1624 — Гарасевич, ст. 288).

[2]) Гарасевич, Annales, ст. 289, 290, 265. (»Frequenter rumpuntur interiora nostra non propterea, quasi aegre feramus, sed quia homines sumus, humani nihil alienum a nobis putamus, neque omnes perfecti sumus. Satis est quod hucusque talis indiscretio nos non avertit a. S. Unione nec avertet Deo proptio unquam, etiamsi tanquam purgamenta omnium reputabimur. Non desunt et quidem ex ecclesiasticis maioribus ac minoribus, qui sunt

6. А преціїнь то не конець болю заподіяного своїми. Не малим смутком і трівогою о будуччину Унії наповнювало ся серце уніятських епископів, коли мусїли дивити ся на те, як їм латинники забирали найблагороднїйшу і найзаможнїйшу часть їх вівчарнї, перетягаючи руську шляхту на латинський обряд. Вправдї якась часть шляхти покинула свій обряд і приняла обряд латинський з власної волї а то з огляду на велику темноту руського духовеньства. Инші зразили ся безнастанними спорами схизматиків з уніятами і насильними забігами схизматиків, головно на соймі 1623 р., коли то запанував загальний страх, що Унія не удержить ся; хотячи оминути повороту до схизми волїли завчасу приняти латинський обряд. Инші знова пробуваючи на королївськім дворі або в війску в окруженю переважно польськім і маючи більше нагоди до богослуженя обряду латинського і приниманя св. Причастія після того обряду, постепенно засмаковували в тім богослуженю, відвертали ся від Унії і переходили на латинський обряд.

Найбільше однак молодїжи, що образувала ся в єзуїтських колєгіях спонуканої то висьміванєм їх обряду злобними товаришами то підшептами учителїв а в кінци правильним посїщенєм латинських богослужень і принятєм св. Причастія з рук сьвящеників того обряду, відвикли від свого обряду і переходили на латинський обряд. Митрополит доносить до Риму 1624 р., що доси від принятя Унії Русинами 200 шкільної молодїжи змінило обряд а рівнож тілько перебуваючих на шляхотських дворах польських і служачих при війску. Надто в тім самим звітї згадує, що в кождім роцї принайменше сто осіб шляхотського походженя покидає Унію і приймає латинський обряд[1]).

Цїлковитий знов сумнїв огортав Рутського, коли напрям до зміни обряду від 1623 р. почав також обявляти ся серед, з таким трудом зреформованого, монашого духовеньства. Напрям сей серед Василиян появив ся по части в наслїдок заразливого приміру шляхти сьвітської, серед якої правдоподібно

---

pastores animarum, et ex ipsis Eppis ac multis religiosis, qui dicunt nobis quandoque audientibus: melius destruere unionem Ruthenorum quam provehere illam«.

[1]) Informatio Epporum Ruthenorum, Гарасевич, і. с, ст. 275 і 281.

неодин Василиянин мав свояків, в части в наслїдок страху по утвореню єрархії схизматицької Теофаном єрусалимським патріярхом, щоби не були змушені вернути до схизми, а в части в наслїдок заохоти, яку давав Василиянам тодїшний епископ латинський з Луцька, який на синодї епархіяльнім в тім часї відбутім, після звіту головного прокуратора василиянського, Боровича, осьвідчив готовість принятя всїх руських чернечих сьвящеників і сьвітських на обряд латинський і виєднати їм на се дозвіл Апостольської Столицї. В слїд за тим 1624 р. ледви 100 Василиян-унїятів лишило ся в монастирях, прочі перейшли на обряд латинський до францїшканських монастирів[1]).

Може бути, що до сего громадного відступства Унїї зі сторони шляхти і Василиян причинили ся вісти, які розходили ся тодї по краю не знати ким розсївані, що Унїя буде цїлком знесена а принайменше що по смерти жиючих епископів руських ті, які при нїй останутъ, будуть піддані судовласти латинських епископів і що нових руських епископів правительство не позволить іменувати[2]).

Відступство Василиян від обряду було для Унїї більшим ударом, чим внїшні переслїдуваня неунїятів. Щоби відвернути грозячу єї звідси небезпеку порадив собі Рутський в той спосіб, що випросив у сьв. Отця (1624 р.) позволенє для кількох Кармелїтів, щоби принявши руський обряд могли образувати василиянських новиків — доки Чин не набере нової сили[3]). Але як направити і чим заступити утрату так великого числа шляхти, яка перейшла на латинський обряд і як запобічи дальшим стратам?

Загрижений і заклопотаний про будучність своєї любої Церкви, для якої не щадив анї здоровля анї житя, не видїв знова Рутський иншої помочи, як звернути ся о ню до Апостольської Столицї. Кілька разів від 1621 р. до 1627 р. представляє римській Пропаґандї яко безпосередній своїй зверхности або знаних собі приватних а впливових осіб в Римі, як до ученого сьвященника Петра Аркадія і о. Підбереського описуючи в ярких красках шкоди, які поносить Церков через зміну

---

[1]) Архів Пропаґанди. Акти руських Василиян, том III, ст. 137.
[2]) Там, том IV, ст. 153.
[3]) Там, том IV, ст. 132.

обряду шляхтою і над все благає, щоби Апостольська Столиця поновила давнїйші закази зміни обряду так особам сьвітським як і монашим.

Справедливо твердить в тих звітах, що єсли Апостольська Столиця не положить кінця переходови шляхти з руського на латинський обряд, будуть виставлені унїяти на посьміховиско і погорду схизматиків, які вже тепер їм закидають, що Унїя місто збогатити їх в привілеї, стала причиною їх зубожіня, бо через неї стратила найгарнїйшу окрасу, якою є лицарський стан і стала ся хиба мостом до латинїзациї а тимсамим знищеня руського обряду. Говорить дальше, що по переходї шляхти на латинський обряд тратить унїятська Церков, що складає ся з самих селян і горстки міщан, оборонців в соймі і сенатї, підчас коли схизматики будуть їх мати, не говорячи вже про се, що зубожіє і не буде мати нїкого, котрийби будував сьвятинї і спомагав потреби служби божої; що простий нарід заохочений приміром шляхти готов також спроневірити ся свому обрядови; що ся апостазия унїятскої шляхти від обряду утвердить схизматиків, що стоять твердо при своїм обрядї і є до него привязані в ненависти до Унїї і перешкодить їк наверненю а в кінци неможливою буде річею удержати карність в духовеньстві, а головно монашім в виду сего, що так легко можна змінити обряд. Кілько разів — каже Рутський — загрозить ся монахови карою, який неперестерігавби монашого правила, або зажадає ся від него острійшого житя, скидає він монашу рясу і стає латинським монахом в монастири, в котрім карність є менше строга як у Василиян. Тому то заклинає, щоби заострено давнїйші папські закони переходу з обряду руського на латинський і пригадує, що коли без особлившого дозволу Апостольської Столицї не вільно переходити з латинського обряду на руський, то чому того на відворот не перестерігає ся? Справа самої латинської Церкви того вимагає! Таж при заключеню Унїї запевнила латинська Церков ненарушимість руського обряду а по довершеню єї улекшує єго полишенє!

Радше можна то назвати угнетенєм одного обряду другим, чим Унїєю двох рівноуправнених обрядів. І чиж не мають схизматики з виду сего говорити, що ми стаючи Унїятами впали жертвою підступу, бож прецїнь нам що иншого прио-

біцяно, а в дійсности що иншого маємо по довершеню Унії? Коли ми жиємо в злуці з римською Церквою, то нехай наш обряд буде охоронений тими самими правами і привілеями, що і обряд латинський!«

Тому то просить дальше папу, щоби заказав ґенералови Єзуїтського чина і єму підчиненим Єзуїтам в Польщі перетягати на латинський обряд руську молодїж, котра у них образує ся, бо в противнім случаю заборонить руським родичам посилати свої дїти до їх шкіл. Рівнож просить, щоби приказав королївським сповідникам впливати на короля, щоби відкликав потвердженє псевдомитрополита і прочих схизматицьких епископів тим більше, що потвердженє се було наслїдком їх впливу[1]). Як дуже занепокоювала митрополита легкість зміни обряду шляхтою, то видно з частих листів, які він писав в тій справі до Риму. В однім з них до Василиянина о. Підбереського' що перебував в Римі в цїли береженя справ Церкви (р. 1627, 28 липня) так пише: »Надмірно затроюють менї житє, старайте ся прийти нам в поміч, нам, що вємо ся з болю, не маючи нїкого якийби нам поміг... Декотрі нам говорять, що нам по вас«[2]).

Тимчасом в Римі справа зміни обряду в наслїдок представлень латинських епископів хиталась[3]) і колиби не часті згадані наляганя Рутського і його суфраґанів, то здавалоб ся, що Апостольська Столиця понехає Унїю і буде дивити ся обоятно на дальший перехід Русинів на обряд латинський.

Латинські епископи представляли в Римі справу не зовсїм згідно з правдою, будьтоби Унїя не мала виглядів на будучність, не поступала на перед серед схизматицького населеня і була лише причиною заколотів в краю, які повстали від хвилї, коли она появила ся. Тимчасом зі звітів руських епископів до Риму знаємо, що Унїя в тім часї значно поступила наперед і колиби католики і правительство більше єї попирали,

---

[1]) Архів Пропаґанди, l. c., т. IV, ст. 153.

[2]) Тамже, ст. 185: »Affligunt me supra modum, sedulo studete, ut occuratis ad adiuvandum nos; qui vehementer geminus, frequenter non habentes, a quo iuvemur, parvulis tantum exceptis iisque non primis. Alii dictitant: qui nostra interest?«

[3]) Звіти Нунциїв, т. II, стор. 164—166. Інструкция для нунция Lancelloti-ого.

булаби до сего часу обняла цїлу Русь. Відтак латинники твердили, що знесенє руського обряду а бодай улекшенє переходу Русинам на латинський обряд утвердить єдність Церкви на зовнї о много більше і утруднить руському населеню поворот до схизми, бо істория учить, що злуки східних Церков не були тревалі. Запевняли також, що ріжниця обрядів в одній Церкві стає причиною і суперечок і непорозумінь, в кінци що в руськім обрядї є недостача образованих сьвящеників, котріби були спосібні розбудити і утвердити духа віри і побожности у сьвітських людий[1]).

По свого рода ваганю Апостольської Столиці віднїс в кінци Рутський побіду. Краснорічиві і усильні його представленя а єще більше вістка в Римі про мученичу смерть св. Йосафата Кунцевича, архиепископа полоцького склонила папу, що станув рішучо по сторонї Рутського і унїятських епископів. На вість про мученичу смерть архиепископа полоцького поручив папа горячо руських епископів і саму Унїю королеви і пригадав латинському духовеньству, що руські епископи є їм рівні, а руське духовеньство має ті самі права, що і латинське[2]).

---

[1]) Архів Пропаґанди, т. IV, ст. 94 і слїд. В пізнїйших роках латинські епископи домагали ся, щоби не перешкаджати унїятам приймати латинський обряд і наводили єще инші причини а іменно: а) латинський обряд є пануючим в Польщі, тому повинен мати першеньство перед руським, б) заказ переходу на латинський обряд усуває єдність і згоду між обрядами і ограничає свободу, г) треба побоювати ся, щоби надмірна опіка над руським обрядом в наслїдок побільшаючої ся суспільности руського населеня не була причиною перевисшеня руського обряду і щоби латинські церкви не стояли пусткою, ґ) Апостольська Столиця повинна більше довіряти латинникам чим грекам, д) більшість руського населеня походить з латинників то є з мазурських селян, які поселювали ся на Руси і там рущили ся в наслїдок недбалости і скупости шляхти, що не хотїла будувати для них латинських церков і не робить ріжницї між Унїєю а схизмою, а навіть спішить разом із схизматиками на більші торжества до схизматицьких церков в Київі, е) дальший згаданий заказ буде шкодою для латинників, бо руські сьвященики дуже скоро рущать і перетягають до своїх церков дїти латинників, що перебувають на Українї і Поділю (Архів Проп. І. с. том IV, ст. 230. — Promemoria латинських еписк., з 25. марта 1752).

[2]) Theiner, Monum. Pol., том III, ст. 377.

Кардинал Бандінї, опікун руської Церкви, так пише в листї до митрополита: »не повинністе сумнївати ся про мою прихильність і про мої стараня коло ваших справ, чи то відносять ся они до піддержаня і піднесеня вашої гідности, чи то помочи Вам в заряді вашої Церкви, бо завсїгди попираю Ваші справедливі домаганя так у Апостольської Столиці, як у короля[1]).

В справі зміни обряду видав папа Урбан VIII.[2]) дня 7. лютого 1624 заказ, що »не вільно нїкому сьвітській анї духовній особі, а тим менше Василиянам зміняти обряд і переходити на латинський, навіть з найважнїйших причин без особлившого дозволу Апостольської Столиці«.

Отже папа посунув ся дальше, як жадав Рутський, бо Рутський бажав лише, щоби нїхто не міг змінити обряду без попередної на се згоди відповідного руського і латинського епархіяльного епископа. Але коли папский нунций се рішенє Апостольської Столиці поручив Жигмонтови III., сей під впливом латинського епископату на се не згодив ся і домагав ся, щоби заказ папи ограничено до духовних осіб, головно до Василиян.

В наслїдок сего змінив папа 7. липня 1624 р. згаданий декрет, в якім не позволяє лише сьвященикам руським і монахам без осібного дозволу Апостольської Столиці зміняти обряд«[3]). Здаєсь однак, що сего другого декрету не проголошено; бодай на Руси єго не знали. Бо коли по якімсь часї декотрі сьвітські Русини хотїли перейти на латинський обряд і удавали ся з тої причини до Апостольської Столиці о дозвіл, відповідали їм, що на се як сьвітскі не потребують позволеня[4]). Очивидно така відповідь була причиною загального переходу прочої руської шляхти до латинської Церкви.

Тимчасом латинникам не вільно було переходити на руський обряд, хиба тим, що чули покликанє до Василиянського

---

[1]) Kulczyński, Specimen in Appendice.

[2]) Подібний заказ видав був вже Павло V. 10. грудня 1615. (Confer. Theiner, Monum. Polon. l. c. ст. 360).

[3]) Малиновський, Kirchen- und Staatssatzungen, ст. 35. Львів 1861. і Гарасевич, Annales, l. c.

[4]) Гарасевич, l. c.

чина, бо покликанє до монашого житя уважає ся голосом Божим, а сему права Церкви не можуть противити ся. Для Василиян не було се без користи, бо позискали з поміж латинників, які вступили до них, елємент інтелїґентнїйший від того, що виходив в лона руської Церкви.

Оборонцї ненарушимости руського обряду бачуть і зовсїм справедливо, що се вступлюванє латинників до Василиян було першим жерелом пізнїйших лїтурґічних змін, які впроваджено до руського обряду, бо давнїйший латинник не міг позбути ся цїлком привязаня до свого давного обряду богатшого о много в средства осьвяченя і більше випробованого чим руський обряд і без сумнїву заховав в монашій василиянській рясї нахил до зближеня одного обряду до другого і тому не дуже суть вдоволені зі вступленя латинників до Василиян. Будь що будь хоч чистота східного обряду на тім потерпіла, то руська Церков з причин висше наведених в самій річи на тім скористала.

Обряд то річ зовнїшна хоч не обоятна; однак змістом кождої релїґії є дух одушевленя, що єї оживляє, а до розбудженя такого духа в руській Церкві причинили ся зреформовані Василияни, що в великій части походили з латинників.

Ми би волїли, щоби декрет Апостольської Столицї з дня 7. лютого 1624 р. був в цїлости удержав ся і консеквентно його перестерігали. Був би він уратував принайменше часть руської шляхти для унїятської Церкви. Здає ся, що був то час, в якім навіть Жигмонт III. побоював ся, чи по єго і Рутського смерти в загалї Унїя удержить ся перед ударами зі сторони розшалїлих і підбадьорених попертєм козаччини неунїятів від хвилї установленя схизматицької єрархії (1620). Бажав він ратувати душі, що в латинськім обрядї булиби безпечнїйші чим в Унїї, єслиб що будь в будуччинї Унїю стрінуло. Хоч Апостольська Столиця не змогла удержати свого первісного декрету що до змін обряду в наслїдок опору короля, який впрочім мав найлїпші заміри, як о сїм Рутський не сумнївав ся, дізнаючи вітцївської єго опіки в найбільших своїх журбах і в опущеню всїми, то мимо сего приказує Конґреґация Пропаґанди 2. марта 1625 р. нунциєви, щоби напімнув сповідників так єзуїтських як і инших Чинів, щоби нїкого з Ру-

синів анї не намовляли анї иншими средствами не перетягали з обряду руського на латинський[1]).

Рутський отже одержав свого рода задоситьучиненє і бодай слабу надїю, що зміна обряду шляхти перестане бути так загальною як до тепер.

На жаль утеча руської шляхти до латинської Церкви тревала без перерви дальше, та що по смерти Рутського майже нїхто з руської шляхти не полишив ся в лонї унїятської Церкви Остала лише руська шляхта неунїятська. Вид сего відступства шляхти від родинного обряду засмучував послїдні лїта пастирського правлїня і житя Рутського.

Що до Василиян дочекав ся Рутський перед кінцем свого житя великої потїхи. Мимо утечі коло сотки монахів в роцї 1623 до монастирів францїшканських, розріс ся Чин св. Василия на ново і заяснїв духовним і науковим житєм.

В хвили коли Рутський обнимав управу митрополїї мали реформовані Василияни ледви кілька монастирів слабо заселених; а коли в послїднім роцї перед смертию то є 1636 р. скликав їх на загальний зїзд до Вильна, то було на нїм представників трийцятьох монастирів мужеських (20) і жіночих (10) оживлених духом св. Йосафата.

Послїдні лїта житя посьвятив Рутський мимо сего, що вже сїмдесятка тяжила на єго раменах тай здоровлє не кріпке, мимо що переходив ріжні хороби як сциятика і недуга каменя, мимо того що два рази навістив його паралїж, пастирським відносинам своєї провінциї, щоби проступників карати, ревним додати охоти, щоби поучити, загріти і утвердити всїх в дусї єдности і любови Церкви. Коли часом встримували єго від працї понад сили і просили, щоби уважав на себе, відповідав: »то таку любов маєте до мене, хотїлибисте продовжити моє вигнанє. Буду жити доки Бог менї призначив для добра Церкви. В моїм способі житя нїчо не зміняю. Господи Боже — додавав — Ти знаєш, що не бажаю довше жити; направду не бажаю«.

7. По послїднім загальнім зїздї Василиянського Чина, на котрім не щадив упімнень і пересторог для настоятелїв мона-

---

[1]) Архів ватик. Nunziatura di Polonia, єсли не милимо ся то том 39. Через неувагу не записали ми собі докладно тому при виписї повисшої записки.

стирів поручаючи іменно духа послуху і строгого перестеріганя монаших правил, вибрав ся ще на дальші відвідини епархії, предвиджував, що з тої подорожи не поверне вже більше до своєї епископської столиці. Пращаючим єго з плачем монахам сказав: »Умру як віл в ярмі«. З початком 1637 р. відвідав Волинь і задержав ся в недавно до Унії прилученім монастирі в Дерманю і тамто закінчив своє житє. Перед смертию списав духовний заповіт, в котрім відбиває ся гарна і над все любляча Церков його душа. Не моглиби ми дати докладного образу того знаменитого пастиря і мужа, єслиби ми не навели в цілости його послїдної волї[1]).

»Я Йосиф Велямин Рутський, негідний митрополит київський, галицький і цїлої Руси, єсьм покликаний перед суд Бога, щоби здати рахунок зі всїх слів, думок і дїл з шістьдесять трех лїт житя і щоби учути засуд, який мене жде. Дрожу цїлий, бо дрожати треба, скоро маю стати перед суд Бога, однак маю надїю на Його безконечне милосердє і хотяй я грішний, не відкине мене від свого лиця. Жертвую Йому в тій цїли Його найсьвятїйшу муку, якої цїна безконечна. Маю надїю на поміч найсв. Дїви Мариї, матери мого Судиї, котру за житя почитав я завсїгди хоч негідний слуга. Взиваю також помочи Сьвятих Божих, а головно мого Ангела хоронителя і Сьвятих, яких я собі вибрав за покровителїв і що дня взивав. Серцем і устами прошу їх, щоби помогли менї в моїй послїдній борбі.

Заявляю перед цїлим сьвітом, що вірю у всьо, що св. католицька Церков вірувати приказує, заявляю, що лише в тій вірі можна спасти ся, а іменно зі св. римською Церквою, за яку я готовий в кождій хвилї умерти, колиби лише лучила ся нагода! Я був завсїгди папі римському послушний і тому, що його в тій державі заступав. І умираю в тім послусї. Прошу і благаю покірно всїх, котрих я образив чи словами або приміром, щоби з любови Бога простили менї. Нехай на будуче

---

[1]) Testamentum sive protestatio Servi Dei Iosephi Velamini Rucki, metropolitae Kioviensis etc. видрукований на трох картках на 8° без поданя місця друку. На кінци написано »Scriptum in monasterio Dermanensi, dioec. Luceoriensis r. gr. Anno 1637, mense Ianuario 28 die«. (з бібліот. Курницької).

не наслїдують мого житя і поступованя, але житє і поступованє добрих слуг Божих, що по менї будуть жити.

Від себе прощаю з глубини серця всїм, які мене образили, навіть тим, які мене задля справедливости переслїдували, так мене як родичів моїх і братів і прошу дуже покірно Бога і Господа мого, щоби ті гріхи не упали на їх голови, але щоби вони навернули ся і жили.

Прошу мого брата і співробітника коадютора Преосьвященного пинського Владику, щоби удав ся при першій нагоді до найяснїйшого Короля, тепер пануючого нашого пана, заніс се послїдне пращанє, яке пересилає єму вірний єго підданий. Нехай жертвує єму мої молитви; зложу їх перед престолом Короля королїв, коли буду допущений оглядати лице Бога.

Владика пинський нехай віддасть Унїю в опіку королеви, нехай просить єго надїляти руськими церковними добрами тих, котрих поручить йому мій наслїдник. Бо хтож лїпше від епископа може знати людий спосібних або неспосібних до управи руською Церквою? тимбільше що після дуже давного звичаю східної Церкви, від єї колиски аж до наших днїв не вибирали инших епископів, як лиш монахів. Всї ті, котрі шукають сеї гідности, через протекцию сьвітських панів, нехай будуть усунені як негідні, а колиби случайно негідні осягнули, то вина упаде на совість митрополита, а совість короля не буде обтяжена.

О одну лише річ прошу моїх високопреосьвящених панів і отцїв, руських співепископів то є щоби любовію Христа лучились зі собою і з митрополитом. Нехай словами і дїлами потвердять, що узнають єго за вітця, а єслиби їх образив, нехай визнають йому се розслїдивши наперед докладно в братній любови чи образа ся правдива. Колиби митрополит не опамятав ся, є власть, що на візванє епископів може єго напімнути.

Остерігаю монаше духовеньство, щоби любило і поважало членів сьвітського духовеньства, як співробітників і братів. Монахи, котріби були призначені митрополитом до відвідуваня і судженя сьвітських сьвящеників, нехай поступають в дусї любови і приязни і вистерігають ся погорди і пониженя братів. Але також упоминаю членів сьвітського духовеньства і пору-

чаю їм як найусильнїйше, щоби чували над тим, що відносить ся до обовязку їх уряду, над собою і над своєю чередою, щоби спасли себе і повірені їм душі. Нехай научають свої овечки того, що наказує віра під утратою спасеня і нехай не нарікають, коли деколи владики віддають монахам судовласть над ними.

Тих, що мають власть в руках, так шляхту як і міщаньство прошу, щоби в справах духовних йшли за проводом своїх пастирів, бо такий порядок установив Бог. Нехай не мішають ся в зарядженя духовних, нехай не наглядають їх житя і їх обичаїв, а полишуть се їх настоятелям духовним, котрих єсли сего вимагає слава Божа, можуть остерегчи; в кінци єще раз прошу, нехай шляхта і урядники не наглядають сьвящеників і нехай після себе не пояснюють їх намірів, бо суд над ними Бог задержав собі.

Моєму високопреосьвященому наслїдникови поручаю і прошу єго в Бозї, щоби чував над помноженєм дочасних і духовних дібр в моїй архидиєцезиї і цїлій моїй митрополичій провінциї, бо зложить з сего рахунок перед Господом Богом.

В осібнім письмі полишаю мою послїдну волю що до батьківщини і мого дому. Наконець поздоровляю всїх, котрі мене пережиють, кождий з вас прийде за мною — поздоровляю вас!«

Заповіт свій писав Рутський дня 28. січня, а вже 5. лютого не жив. Ходили поголоски про єго отроєнє, однак здає ся безосновні.

Страту його відчула глубоко цїла унїятська Русь. Руські епископи згромадили ся в Варшаві біля його наслїдника Рафаїла Корсака і вислів свого і цїлої Церкви глубокого болю дали в листї до кардинала-префекта Пропаґанди, в якім повідомили про єго смерть і просили о опіку по так діймаючій страті[1]).

Бож справдї була то утрата не легка до вирівнаня! Правлїнє Рутського тревало 23 лїт, а всї ті лїта були неперерваним пасмом працї, борби, гнету, переслїдувань, болю і заводів не

---

[1]) Theiner, Monumenta Poloniae hist. том III, ст. 413.

до описаня. Рутський зніс все спокійно і без нарікання, стремлячи без відпочинку і без зневіри до одної цїли, якою було скріпити і вивисшити внутрішною орґанїзациєю улюблену Церков, чого основи положив вже єго великий попередник Іпатій Потїй. Не мав він може спосібностий Потїя, анї тої жовнїрської відваги, яку подивляємо у попередника, але не менше від него був витревалим в працї, а перевисшав єго своїм внутрішним виробленєм і богословським образованєм. Більше також чим Потїй дбав про внутрішне відродженє Церкви, про піднесенє монашого житя і образованє сьвітського духовеньства.

Успіхи відповідали працї і понесеним терпіням. В часї смерти Потїя засїдали на руських епископських престолах люди, що не богато висше стояли від загалу тих, яких пізнали ми перед заключенєм Берестейської Унїї. Монаше житє Василиян було доперва в початках відродженя. Сьвітське духовеньство не мало вартости; число вірних, що признавалось до Унїї, було незначне.

В часї смерти Рутського стоять на чолї вісьмох руських епископств люди хоробрі, привязані до Апостольського Престола, оживлені духом єдности Церкви, побожні і образовані. Кождий з них бувби окрасою кождого латинського епископського престола, а їх загал перевисшав тодїшний загал польських епископів.

Зреформований василиянський Чин мав в хвили смерти Рутського богато сьвітлих і богобоязливих сьвящеників, а в їх числї кількох основно образованих, біглих в старинних язиках і не злих полємічних писателїв, які доцїльно відповідали на закиди неунїятів і єретиків, що писали в імени неунїятів проти Унїї. Орґанїзация, яку впровадив Рутський до Чина, запевнювала, що він буде сьвітло розвивати ся. Навіть межи сьвітським духовеньством находились ряди ревних і привязаних до Унїї сьвящеників. Число сьвітських людий, як вже висше згадали ми, перевисшало 3 мілїони.

Майже чуда доказував Рутський в новгородській землї, де в часї єго вступленя на престол майже вся руська шляхта поклонилась ариянїзмови. В часї управи майже зовсїм очистив з єреси всю свою родинну землю.

В Римі, куда що року посилав звіт про стан унїятської Церкви, де отже докладно знали про стан справи і що Унїя єму завдячити має, папа Урбан VIII. називав єго звичайно: »стовпом Церкви, бігуном Унїї, руським Атаназієм«[1]).

---

[1]) Kulczyński, Specimen, ст. 130, ed. Par., до історії Рутського порівнай єще М. Кояловича Литовськ. Церковн. Унїя, том II, стр. 93—108 і Макарія, Исторія Русской Церкви, том X, стр. 413—479 і Guépin-a S. Josafat Kuncewicz, в ріжних місцях в I. і II. томі.

РОЗДІЛ IV.

Св. Йосафат Кунцевич, полоцький архиепископ, відроджує уніятську Церков.

1. О. Калинка в передмові до польського переводу житєписи св. Йосафата Кунцевича, полоцького архиепископа, написаної ученим Венедиктином о. Guépin-ом так говорить і зовсім справедливо: »Потій запевнив правне істнованє Унії в Річипосполитій, Рутський надав єї орґанізацийний вид, а св. Йосафат оживляв єї своєю душею«[1]).

Сумнівним є чи Унія мимо побідоносних борб Потія, мимо трудів Рутського та його посьвяти для Церкви, булаб при кінци панованя Рутського так розширила ся, як єї отсе що-й-но ми бачили, та чи би до сего часу запустила була так глубоко корінє в руськім народі, якби Г. Бог не зіслав був єї св. Йосафата. Що Рутський при кінци своєї памятної пастирської управи міг похвалити ся 30-тома василиянськими монастирями, в яких процвитало монаше житє, та жив дух св. Василия; що на епископських руських престолах засїдали в тім часї епископи гідні того імени; що вже в широких верствах народа було привязанє горяче до Унії і почутє єдности в Церкві; що нї один з сучасних і пізнїйших руських епископів уніятських мимо сего, що опустив їх ряд, мимо сего що не приняли їх латинські епископи, мимо ограбленя їх маєтків схизматиками — не зрадив анї своєї Церкви анї короля, але всї як один муж остали ся вірними своєї Церкви і невдячній і зглядом них несправедливій вітчинї. Все те було по

---

[1]) Żywot św. Josafata Kuncewicza według dzieła ojca Alfonsa Guépina, z przedmową ks. Kalinki, Lwów 1885, ст. V.

найбільшій части заслугою св. Йосафата, що виховав монаше духовеньство а серед него таких епископів та у всїх тих вдунув свого апостольського духа, свій запал і привязанє до Унїї. Дух його не перестав жити в руській Церкві навіть по смерти. Бож знаємо, що дїланє і вплив Сьвятих є сильнїйший по смерти чим за їх житя.

Як знаємо вже в 1623 р. почали в державі і самім Римі застановляти ся над питанєм, чи не булоб користнїйшим посьвятити Унїю для краю і Церкви, знести руський обряд, а унїятів перевести на латинський; та нараз мученича смерть св. Йосафата вивела справу унїятської Церкви на иншу дорогу, єї вороги замовкли на кілька лїт, а Апостольська Столиця відкинула гадку латинїзованя Русинів. Нїхто отже, а навіть найбільш упереджений не може заперечити тїсної злуки поміж тою наглою зміною поглядів на користь Унїї а мученичою кровію Сьвятого.

Тому образ борб, що має на цїли представити зведених в обороні Унїї в часї від Берестейського синоду аж до утвердженя запевненя єї істнованя, бувби не повний і бракувалоби йому найгарнїйшої окраси, єслиб ми його закінчили дотеперішним оповіданєм а поминули апостольську дїяльність полоцького архиепископа. Вправдї трудно нам буде заняти читача чимсь цїлком новим досї незнаним по основнім творі сьвященика о. Guepina Венедиктина про св. Йосафата[1]), однак надїємо ся, що найспірнїйшу точку в житю сьвятого удало ся нам дещо докладнїйше представити, чим се представив згаданий автор.

Заслуги св. Йосафата коло утвердженя Унїї перевисшають значно своєю величію заслуги всїх инших робітників сеї ниви. Доказом сего нехай буде ся одна обставина, що до нїкого з поміж перших творцїв Берестейської Унїї не палала російська схизма такою ненавистію як до него. Робила она всякі можливі стараня в Римі, щоби не допустити на єго канонїзацию, а по довершеню канонїзациї не може знести його почитаня,

---

[1]) Saint Josaphat, Archevêque de Polock, Martyr de l'unité catolique, par Le R. P. Dom Alphonse Guépin, Benedictin de la Congreg. de France, 2 vol. Poitiers 1874.

яке оказують йому католики під росийським скиптром і рівнають єго зі злочином[1]).

А положив Йосафат Кунцевич незрівнані заслуги коло руської Унії не так своєю глубокою наукою, бо не посїдав єї в висшім степени як пересїчний руський епископ того часу; але передівсїм своїм сьвятим і апостольським житєм, що навіть жертвував житє за єдність Церкви, та вихованєм в тім дусї великого числа побожних монахів, що по єго смерти ширили на Руси чернече житє і віру. Але як звичайно Провидїнє уживає до великих дїл незначних і часто сьвітом погорджуваних середників, так стало ся і в тім случаю.

Йосафат Кунцевич, якого призначенєм було воскресити завмерлу руську Церков і зробити єї живучою, плодовитою галузкою на пни Христової Церкви, походив з незаможної міщанської родини в Володимирі, родини чесної і побожної, але поза місцем свого побуту мало кому знаної[2]). Уродив ся 1580 р. і при хрещеню одержав імя Іван, яке пізнїйше в Чинї замінив на імя Йосафат. Незначне образованє винїс зі школи, яка була тодї в єго родиннім містї. Скоро покінчив ту школу, призначили його родичі до купецького званя і віддали його на науку до Поповича, купця в Вильнї. Прибув він там як дозріваючий молодець в часї, коли то по заключеню Берестейської Унії кипіла завзята боротьба проти неї і єї епископів. Молодець Іван вихований в невинности під оком родичів, держав ся з далека від тої борби, анї не ходив до церков, що були огнищем схизматицької аґітациї, але ходив стало на Богослуженя до церкви Пресьв. Тройцї, яка в тім часї бодай з імени була унїятською і при котрій був монастир і брацтво. В сїй то церкві перебував значний якийсь час на молитві на подив всїх знакомих.

---

[1]) В тій цїли слїдили ми знова акти апостольської комісиї в справі канонїзациї сьвятого, які находять ся в рукописи о. Пралата Шиманського п. з. »Excerptum ex Commissione Generali in causa canonisationis B. Josaphat« в збірниках Towarzystwa Przyj. Nauk. Poznańskiego. Переслуханє сьвідків переписане дослівно з ориґіналу. Містять ся они в першім томі рукописи о. Шиманського, в. 4° під букв. A 23.

[2]) Родина ся називає ся також Кунчиц, так бодай називають св. Йосафата в беатифікацийнім процесї деякі сьвідки. Пор. Акта апост. комісиї l. c. ст. 74, том I.

Купецьке званє не відповідало анї успособленю анї духови, бажав чогось висшого, але на жаль відчував, що до заспокоєня тих висших бажань не достає йому знаня і науки. Провидїнє хотїло, що він стрінув ся з кількома славними мужами, які на той час перебували в Вильнї, а се з Греком Петром Аркадиєм, ректором грецької колеґії, котрого Потїй спровадив з Риму перед кількома лїтами, і з двома Єзуїтами, професорами виленської академії: Валєнтиєм Фабрициєм і Ґружевським.

Они захоплені незвичайною сьвятостію молодця та видячи у него жажду науки заопікували ся ним; а що він не знав латинської мови і не міг користати з їх публичних викладів з катедри, позволили йому приходити до себе приватно і обзнакомлювали єго не лише з правдами віри, але і тайнами духового житя. По кількох лїтах такої тихої працї дозріло у него покликанє до монастиря.

Над сподїванє своїх опікунів, що бажали мати єго спадкоємцем свого майна, вступив він до знаного нам монастиря св. Тройцї 1604 р. Монаше житє в тім монастири, що лише з імени був унїятським, майже не істнувало, бо жило в нїм ледви двох чи трох черцїв. Се болїло молодого монаха, як також брак духа Унїї між товаришами і тому тим більше себе умертвляв; а скоро спостеріг в містї побожного а до того образованого молодця, зближав ся до него і притягав його до монастиря. В той спосіб з'єднав нового члена монастиря, знаного нам пізнїйшого митрополита Велямина Рутського, що недавно повернув з Риму. Колиб Рутський не був зближив ся до Йосафата Кунцевича і колиб не навязав був з ним близких і братних зносин, то здаєсь мимо своєї науки і основного образованя не бувби таким, яким ми його пізнали.

В короткім часї став Йосафат любимцем не лиш цїлого монастиря, але і цїлого міста. Тому то, коли Сєнчило архимандрит св. Тройцї, скритий схизматик, змовив ся був з провідниками схизми в Вильнї, та хотїв монастир св. Тройцї відірвати від Унїї і в тій цїли вислав Рутського з монастиря в далеку дорогу, старав ся він просьбою і грозьбою наклонити покірного і тихого Йосафата, щоби він покинув Унїю і вимовив послух Потїєви. Безуспішні були його заходи. Непоколебимий Йосафат зістав при Унїї, а митрополит що довідав ся про

зраду і відступство Сєнчила від Унії, позбавив єго архимандриї і на його місце поставив Велямина Рутського[1]).

2. В 1609 р. Йосафат Кунцевич одержав тайну сьвященьства і від того часу був неструдженим сповідником і проповідником. До своїх проповідий добирав найрадше спірні питаня між уніятами і схизматиками а представляв їх так ясно і пориваючо, що по його проповідях дуже богато навертало ся до Бога. Тому назвали його схизматики »душехватом« і своїм приклонникам не позволяли слухати його проповідий. Часом запрошували єго на диспути зі своїми богословами; св. Йосафат йшов радо і завсїгди виходив в диспут побідно. Слово успішно впливало, бо було огріте горячою любовію душ, до котрих говорив, і бажанєм позисканя їх для Господа Бога. Коли не бачив нїкого при своїй сповідальницї, виходив на місто відвідував доми, про котрі знав, що потребують духовної потїхи чи материяльної помочи. Однак найрадше вступав до шпиталїв і услугував хорим в тій одинокій цїли, щоби мати нагоду віддавати духовну прислугу душам, що єї потребують. Більшу часть ночі перебував на молитві і умертвленю. В зимі вставав о третій годинї, в лїтї о другій і розпочинав день бичованєм.

Тодїшний посадник полоцький, Доротей так зізнає в канонїзацийнім процесї: »На той час не було в Вильнї лучшого монаха від Йосафата, постив строго, не носив біля лиш волосїнницю, спав на твердій шкіряній постели а часто на голій землї, бичував ся в день і в ночи, а хотяй крив ся зі своїми умертвленями, то однак зі згляду на людий не занедбував їх нїколи«[2]).

І як раз та сьвятість його житя притягала до него навіть схизматиків; а тим більше горнули ся до него уніяти. Також монастир Пресв. Тройцї єще недавно пустий, через вплив св. Йосафата наповнив ся многими кандидатами до чернечого житя, що не мігби був їх помістити задля браку місця, колиб Провидїнє не було натхнуло двох побожних основателїв в 1613 р. жертвувати св. Йосафатови монастирі в Битеню

---

[1]) Акти комісиї в справі канон. Йосафата. Рукопись о. Пралата Шиманського т. І. ст. 87—102. Сьвідченє митрополита Рутського.

[2]) Тамже, т. І. ст. 90. п. з. »Excerptum ex Commissione Generali in Causa Canonisationis B. M. Josaphat.

і Жировицях[1]). Сам св. Йосафат защіпив в тих монастирях перші галузи то є вибрав і умістив в них перших черців.

Великим добродійством для Литви став ся небавом монастир в Жировицях. Маючи в своїй церкві чудотворний образ Матери Божої, що року стягав сей монастир численних руських богомільців на торжества Пречистої Діви Мариї. Був то по найбільшій части нарід схизматицький або заражений єресею. Жировицькі Василияни оживлені духом св. Йосафата обслугували ревно путників, які радо приходили до їх церкви та защіплювали в них віру, побожність і привязанє до Апостольської Столиці, а тимсамим ширили і утверджували Унію не лиш в найблизшій околиці монастиря, але і подальших сторонах. Раз-в-раз відвідував св. Йосафат своїх членів і будив в них духа ревности. Підчас одних таких відвідин вдало ся йому навернути одного великого в околиці вельможу а притім завзятого ворога Церкви, Солтана[2]).

Нараз спадає на Йосафата уряд і тягар архимандрита монастиря Пресьв. Тройці, коли то по смерти Іпатія Потія митрополича гідність перейшла на Рутського (1614). Хотяй заряд монастиря численного на той час, бо містив 60 черців, забрав йому богато часу і збільшив не мало його клопоти, бо монастир не був богатий і нераз не мав Йосафат чим виживити так численної дружини, то мимо того не занедбував своєї головної і найважнійшої задачі то є наверненя схизматиків, мусів часто опускати монастир св. Тройці, або товаришити митрополитови підчас його пастирських подорожий.

Підчас подорожий навіть на попасї навертав на Унію нераз з нараженєм свого житя, скоро лиш лучилась нагода. Згадаємо лиш про один случай. Рутський ставши митрополитом, уважав своїм обовязком обняти торжественно свою епископську катедру в Київі то є церков св. Софії, бо від XVI. віка київські митрополити не перебували в Київі, що був наражений на часті напади варварів, але перебували в Вильнї або в Новгородку коло Вильна. Думав він також своєю присутностію в прастарій митрополичій столиці піднести на дусї гурток тамошних уніятів, та при тім розглядав ся чи не вдалоби ся

---

[1]) Рукоп. висше згадана, том I, ст. 15.

[2]) Susza, Cursus vitae B. Josaphat, ст. 24 і 25.

там щось зробити для скріпленя і розширеня Унії. Товаришував йому св. Йосафат до Печерської Лаври, найстаршого, найбільше із всїх руських монастирів поважаного і найбільшого з них але і найзавзятїйшого в схизмі монастиря. Вже за Іпатія Потїя мимо того, що король іменував єго архимандритом Лаври, так завзято опирав ся Унії, що Потїй нїколи не міг обняти в нїм свого уряду. Рутський знаючи про опір черцїв, сам добровільно зрік ся привілєю, який від давна прислугував митрополитам.

Все то знав Йосафат, а мимо того відважив ся переступити пороги Лаври, в якій — згадати треба — законне житє було дуже розвязле. Недалеко монастиря стрінув він мисливого, окруженого ватагою псів та громадкою стрілцїв. Був ним сам архимандрит Курцевич, що походив з роду руських князїв. Скоро архимандрит спостеріг Йосафата, спитав його про його назвище, а коли довідав ся що се Йосафат, попав в страшну лють і почав так зневажати Сьвятого, що здавало ся, що за яку хвилинку прикаже вкинути Сьвятого в филї Днїпра. Однак св. Йосафат успокоїв його кількома словами і пішов з ним дальше до монастиря. Голосом дзвінка скликано всїх монахів до рефектаря, а було їх 200, щоби оглянути »душехвата«.

Св. Йосафат станув межи ними. Велике обуренє огорнуло їх на вид сьвятого і дали ся чути голоси негодованя. Одні кричали: »по що ти тут прийшов?« Другі знова: »Чи хочеш нас обманити або висьміяти нас? Чи думаєш, що обманиш нас так як инших?!« Иньші в кінци: »До Днїпра з ним! час вже скінчити з тим зрадником, з тим ворогом православія!« В кінци на приказ настоятеля замовкли, тодї відізвав ся до них Йосафат повними любови словами, що прийшов до них, щоби пізнати ся з ними як з братьми і щоби віддати почесть мощам їх сьвятих. Потім просив їх, щоби подали йому біблїю і лїтурґічні книги в славянській мові; з тих книг наводив він незбиті докази на попертє правд зненавидженої ними католицької Церкви, а тим самим Унії. Доказував наочність зверхности Апостольської Столицї над цїлою Церквою і потребу єдности Церкви. Монахи остовпіли, коли почули, що в щоденних своїх лїтурґічних молитвах несьвідомо повтаряли осудженє своїх блудів і потвердженє католицької науки. Єще більше

здивованє огорнуло їх, коли Йосафат доказував їм на підставі руських літописей довголїтну злуку київських митрополитів з римськими папами. В кінци візвав їх, щоби доказали йому, що він помиляє ся, а тоді він готов перейти на їх сторону. Відповіли на се мовчанкою. Відтак відносили ся до него з великою щиростію і повтаряли собі слова: »Отсе правдивий душехват!«

Коли опускав Йосафат монастир, відпровадили його монахи як свого батька і приятеля і хоть не навернули ся, то однак глубоко були упокорені. Рутський очікував його в своїм домі з великою нетерпеливостію[1]).

Коли вернув з Київа до Вильна, приняло його місто з правдивим триюмфом. Міщани вийшли громадно йому на зустріч і радували ся, що побачили його по довгій неприсутности. Ту хвилю його повороту до Вильна зазначили численні наверненя із схизми на Унїю.

Історики його житя згадують про дивне навернене одної заможної виленської міщанки. Підчас гостини у неї згадував єї Йосафат, що повинна покинути схизму. Ті слова викликали в неї обуренє. В тім обуреню зганила св. Йосафата а навіть думала його ударити. Йосафат встав і сказав на пращанє: »Єслиби я був предвидїв, що буду причиною такої зневаги Бога, не бувби я прийшов«. І відійшов. Женьщина вражена тими послїдними словами, занепокоїла ся. По якімсь часї прийшла, щоби кинути ся до стіп Сьвятого і в той спосіб перепросити його. Йосафат пригадав єї знова, що для уратованя своєї душі повинна покинути схизму а перейти на Унїю. Тепер не лиш сама стала унїяткою, але навернула богато иньших осіб, межи ними також жіночий схизматицький монастир.

Великої ваги для дальшої судьби Унїї на Руси було навернене під впливом св. Йосафата двох воєводів і сенаторів, а то: князя Михайла Друцького Соколїнського, воєводи полоцького і Теодора Скумина Тишкевича, воєводи новгородського. Простий нарід не мав власного переконаня а ступав звичайно за приміром своїх панів. Так стало ся і тут. Вже передтим за старанєм Йосафата навернули ся до Унїї литовські родини

---

[1]) Susza, Cursus vitae et certamen martyrii B. Josaphat Cuncevicii Vrchiep. Poloc. etc., Romae 1665, ст. 32—35.

Мешків і Тризнів[1]). Скумин Тишкевич є той сам, на котрого споглядав Михайло Рагоза в часї нарад епископів і Жигмонт III. в справі Унїї.

Тишкевич був тодї противником Унїї, бо думав, що Унїя знищить руський обряд. Писав він: »Як міг би я научити ся латинських обрядів, коли не умію по латинї?« В тім опорі зглядом Унїї піддержував єго князь Константин Острожський. З другої сторони по заключеню Унїї Тишкевич не належав до нїякої аґітациї проти Унїї. Держав ся з далека від Рагози, як також від Потїя; а доперва зближив ся до Йосафата, про котрого сьвятість довідав ся, а овочем того зближеня було його наверненє до Унїї з цїлою родиною. Та родина положила в пізнїйших часах для Унїї великі заслуги. Папський нунций Visconti (1635) в листї до папи хвалить ревність і побожність Івана Тишкевича сина Теодора[2]).

3. Коли отже вплив і значінє св. Йосафата в Церкві і в руськім народї ставали щораз більші, задумав митрополит винести його на становище, на якім би мав ширший круг дїланя. Вправдї всї епископські столицї були обсаджені, але в Полоцьку був архиепископ 90-лїтний старець Ґедеон Брольницький, що був неспосібним до управи в так великій диецезиї, яка обіймала цїлу Білу Русь. Сам Брольницький був лиш з імени унїят, а в дійсности сприяв схизмі і полишив єї всяку свободу.

На сю то диєцезию доси занедбану і дуже слабими узлами з Апостольською Столицею злучену звернув митрополит свою увагу. За дозволом короля іменував Йосафата в 1617 р. помічником полоцького епископа з правом наслїдства. Легко можна собі представити, як дуже злякав ся Йосафат, коли митрополит заявив рішучу волю Йосафат отягав ся від сего уряду і не хотїв задля своєї смиренности приняти жертвованої йому гідности. Доперва під впливом свого приятеля і сповідника о. Фабриция постановив підчинити ся волї настоятеля. В Вильнї сповнив вже був Йосафат свою задачу. За його старанєм до сего часу цїле місто зачисляло ся до Унїї — з виїмком незначної скількости упертих і з брацтвом св. Духа злучених.

---

[1]) Susza Cursus vitae et certamen martyrii B. Josaphat Cuncevicii archiep. Poloc. etc. Romae 1665, ст. 26 –32.

[2]) Звіти нунциїв, том II, ст. 250.

Монастир св. Тройці був тоді в найкращім розвою. Треба було отже утворити йому нове поле до діланя. Того самого року то є 1617. відбуло ся на превелику радість міста в церкві висьвяченє Йосафата. Сьвятителем був сам Велямин Рутський.

Вість про іменованє Йосафата на помічника архиепископа Брольницького приняли радо в цілій диєцезиї. Тому, що Біла Русь була більше на північ висунена, не підлягала до тепер тим амбіциям схизматиків, які мали місце в инших частях Литви і на Чорній і Червоній Руси, бо царгородські висланники так далеко не запускали ся. Рівнож не було на Білій Руси брацтв, тих головних огнищ бунту проти Унії. В однім лише Могилеві стрічаємо брацтво, про котре пізнїйше докладнїйше поговоримо.

В сути річи населенє Білої Руси в хвилї, коли св. Йосафат приходив до него як владика, не було унїятським, але з початку не ставило Унії богато опору. Дотеперішний єї архиепископ був зависимий від митрополита Рутського, а ціле населенє уважало його своїм пастирем. Тому без спротиву приймає Йосафата Кунцевича, що більше готовить ся на торжественне принятє в Полоцьку, в головній побічній побіч Витебська і Мстиславя оселї архиепископів. На се принятє зібрав ся численно не лиш сїльський народ і міщани, але також і шляхта. В воротах міста очікували єго радні, знатнїйші міщани і ученики єзуїтської колеґії. В імени короля привитав єго Януш Скумин Тишкевич, а в імени міщаньства Михайло Друцький Соколинський, котрого недавно навернув до Унії св. Йосафат. Перед воротами міста построєно вівтар, при котрім убрав ся св. Йосафат в владичі ризи, помолив ся, відправив молебен разом з народом, а відтак удав ся в торжественнім походї до зруйнованої катедри св. Софії, щоби там приняти послух від зібраного із сеї нагоди духовеньства. Близька руїни стара полоцька катедра, що походила з XIII. в. була вірним образом тої внутрішної духовної руїни, в якій Йосафат обняв поручену йому диєцезию.

Однак і сей триюмфальний вїзд владики до Полоцька не відбув ся без малого заколоту. Коли Йосафат молив ся при вівтари перед брамами міста, приступив до него один Русин і сказав: »Владико, чи сильно держиш ся руської віри?« Инший знова відізвав ся тими словами: »Єсли приходиш з до-

брим наміром, витай нам; єсли нї, то щоби ти нїколи не ввійшов до Полоцька!« Инший видячи, що полоцьке духовеньство бере участь в принятю владики і що навіть Єзуїти вступили до церкви св. Софії, закликав: »пропав вже наш обряд!«[1]).

Правда, досить невинні були се голоси і не походили они так в цїли протесту проти Йосафата, як радше з якогось страху і підозріня. Однак своїм мудрим, спокійним, лагідним поведенєм з кождим, зумів усунути ті підозріня, а побожних людий зєднав собі тим, що запровадив в полоцьких церквах лад і щоденну Службу Божу, якої до тепер не було; що проганяв соблазняючих сьвящеників з їх парохій, а головно тим, що щедрою рукою роздавав милостиню убогим, хоч сам мав незначні доходи і часто мусїв затягати позичку, щоби виживити себе і свою прислугу.

4. По кількох місяцях від побуту Йосафата в Полоцьку, попращав ся з тим сьвітом старий архиепископ Брольницький, приготований на смерть своїм помічником. З тою хвилею обіймає Йосафат уряд архиепископа і бере ся сейчас до направи і реформи своєї дієцезиї, пізнавши в тім короткім часї єї недостачі. Передовсїм звернув він увагу на надужитє сьвітських осіб, а головно патронів зглядом церков і монастирів. Землї і доходи инших церков, а навіть самі церкви і монастирі були в руках сьвітських людий, що їх надали або давнїйші властителї церковних дібр як своїм землякам або силою собі їх загарбали. Однак не могучи їх спонукати до добровільного відданя загарбаної церковної власности сам шукав документів по ріжних церковних архівах, щоб доказати права церкви. Нераз цїлі днї жертвував тій працї, а коли найшов докази, судово змушував їх до видачі загарбаних дібр. В той спосіб відзискав що найменше половину страчених церковних дібр так в самім Полоцьку, як і в Могилеві, Мстиславі і в Витебську[2]).

Рівночасно відбудовував церкви і то не лиш в Полоцьку і инших містах, але і по селах, а також дбав завсїгди про се,

---

[1]) Susza, Cursus..., ст. 38—40. Contieri, Vita di S. Giosafat, ст. 101—102 і 107. Guépin, S. Josaphat, I. 206—207. Excerptum ex Comissione gener. in Causa Canon., т. I, ст. 56—57.

[2]) Excerptum ex Comissione gener. in canonisat., т. I, ст. 19.

щоби Служба Божа відправлялась торжественно і величаво. Однак більшу єще увагу звернув на внутрішні потреби диєцезиї. Як в инших частях Руси, так і білоруське духовеньство було темне і без образованя. Під зглядом моральним рівнож богато лишало до бажаня. Було між ними богато таких, що по смерти перших жінок, в друге проти законів Церкви женили ся і то одні за виразним дозволом попередного владики а другі навіть не питаючись о такий дозвіл. З тими, що виказали ся хоч неправним дозволом, поступив з великою оглядностію; не усунув їх з посад, але заборонив їм сьвященичих дійствій і змусив їх утримувати сотрудників, що в їх заступстві відправляли Богослуженя. Тих знова, що не мали позволеня, усунув з парохій. Рівнож і в монастирях як жіночих так і мужеских не було карности, анї монаших правил. Отже для відновленя в них монашого житя спроваджував до них монахинї і монахів з виленської конґреґациї св. Тройцї і заселював ними монастирі.

Відтак почав обїздити свою розлогу диєцезию, що обіймала кілька воєводств і відвідував одну парохію по другій. В часї тих відвідин не лиш народ заохочував до побожности і скріпляв в дусї єдности Церкви, але головно поучав сьвящеників, як мають сповняти свій взнеслий пастирський уряд. Скоро переконав ся, що потреба дуже богато часу, щоби відвідати кожду церков в так просторій диєцезиї, а також що лихі дороги стояли на перешкодї, установив щорічні синоди і то не лиш в однім місци але в трох: в Полоцьку, Витебську і Мстиславі; щоби по можности що року мати коло себе всїх сьвящеників. На тих синодах подавав їм вказівки і пастирські ради, не лише упоминав, картав і заохочував до ревности недбалих і проступних, але викладав їм правди віри і іспитував їх, бо бачив як дуже сего духовеньство потребувало. А щоби овочі сеї працї були тревалїйші, списав катехизм і роздавав єго всїм сьвященикам. О скілько заховало ся до наших часів, то випечатав одно і друге о. Contieri в своїй італїйській житєписи св. Йосафата, що вийшла в Римі з нагоди єго канонїзациї. Перший знаний є під заголовком: »Правила блаженного Йосафата для сьвящеників«. Тих правил є 48 і 9 конституций або канонів, що містили кари для проступних

сьвящеників[1]). Передівсїм віє з них духом любови душ і любови Божої. Та о скілько більше огрівав тим духом любови своє духовеньство, коли відзивав ся до него живими словами, що плили з горячого серця! Один з невідступних товаришів св. Йосафата о. Ґеннадий Хмельницький, учасник згаданих синодів, дає таке про них сьвідоцтво під присягою: »Я був на диєцезальних синодах, скликуваних щорічно від початку єго архиепископства аж до смерти; я чув єго горячі упімненя до духовеньства, читав і відчитував я приписи для сьвящеників, що він сам уложив«. Инший знова сьвідок додає: »Кождий мусїв зворушитись до глубини на вид такої науки і сьвятости[2]).

Дуже болючо вражало Йосафата то, що шляхта по селах поводила ся з духовеньством на рівнї з селянином і не мала жадного згляду на єго сьвященичий характер і на привілеї, які прислугували руському духовеньству на рівнї з духовеньством латинським від часу принятя Унїї; що та сама шляхта мішала ся у внутрішні справи парохіяльні, супружі і розводові і позволяла собі їх осуджувати і задля яких будь непорозумінь потягала духовеньство перед сьвітський суд. Тих надужить не міг знести і заборонив духовеньству ставати перед сьвітськими судами, а боронити прав, які надав король в часї Унїї[3]).

Крім сего і инші надужитя лучили ся в єго диєцезиї. Шляхта іменно в своїм безграничнім бунтї будувала на своїх посїлостях церкви і покликувала до них сьвящеників не питаючи о дозвіл архиепископа. Св. Йосафат виступив енерґічно проти сего і сьвящеників, що сьміли відправляти Службу Божу в тих церквах, або усував і карав гривною, або навіть проганяв з дуєцезиї. Однак беручи загально, духовеньство підчиняло ся без опору єго власти, годило ся на Унїю і в тім дусї Унїї виховувало підчинений собі народ. Рівнож нарід по селах був вдоволений новим ладом, бо з одної сторони не бачив нїякої

---

[1]) Vita di S. Giosaphat Arcivescovo a Martire Ruteno, do Nicola Contieri. Roma 1867, порівнай додаток сеї книжки.

[2]) Excerptum ... ст. 18—19.

[3]) Regulae presbyter. 12 і 17, в додатку житєписи св. Йосафата о. Contieri.

зміни в церковних обрядах і церковних звичаях, до котрих був привязаний, а з другої сторони подобав ся йому лад як по парохіях так і в Службі Божій, а також і більша дбалість духовеньства в катехизациях і в проповідях. Крім сего бачив частїйше чим давнїйше самого архиепископа, мав нагоду зближити ся до него і почути єго апостольський голос; а тому що сьвятостію і лагідностію св. Йосафат кождого притягав, то і не диво, що народ, що привязав ся до него, любив єго і радо ішов за єго голосом. Навіть завзяті схизматики говорили: »О колиб він був наш, то радо пилиб ми воду, котрою він змиває свої ноги!«[1]). Навіть в більших містах не стрічав поважнїйшого опору. Чули ми вже як був принятий в своїй столиці в Полоцьку. З подібним спокоєм приняв єго Витебськ, друга єго епископська столиця.

А тому що знав, що мимо зовнїшної прихильности чи може лише пассивности зглядом Унїї не було католицьких переконань анї внутрішного привязаня до Унїї, то старав ся і то не без успіху, позискати ширші верстви приклонників, щиро відданих собі і Унїї будьто завязуванєм личних зносин зі знатнїйшими міщанами і шляхтою, будьто проповідями про спірні місця між унїятами а неунїятами. Де знова не міг сам удати ся, там поширяв добрі книжки, що поучали читачів чим є Унїя і доказували, що она не є нова і незнана на Руси, але що руська Церков в нїй перебувала, бо більше чим один вік по своїм основаню, а відтак більшу часть 15. віку по фльорентийськім соборі. Між тими книжками, що ширив св. Йосафат, стрічаємо на першім місци твір оборонця церковної єдности, який видав в 1617 р. в Вильнї Лев Кревза, виленський архимандрит на приказ Велямина Рутського[2]). Незвичайно пориваючі були проповіди св. Йосафата, а сила їх лежала без сумнїву в тім, що то про що говорив не було пустими реторичними фразами для попису і власної хвальби, але виразом

---

[1]) Акти апостольської комісиї І. с. Сьвідоцтво о. Ґеннадия Хмельницького, том І, ст. 20.

[2]) O. Guepin каже, що автором тої книжки є св. Йосафат, але після нашої гадки безосновно. Не розуміємо чомуби в тім случаю Кревза уважав себе єї автором. За сим промовляє вступ до »Оборони«, що автором є Кревза а не св. Йосафат.

найглубшого переконаня його горячої душі і горячого бажаня переляти єго в душі слухачів а не лише забавити їх ухо.

Який вплив мали його проповіди доказують численні сьвідоцтва, заприсяжені перед апостольською комісиєю, яка переслухувала сьвідків, так уніятів, як неуніятів в справі його беатифікациї. Певнійших над ті сьвідоцтв не може навести ніякий історик. З многих наведемо тільки одно і то сьвідка, що з початку як завзятий неуніят утїкав перед його проповідями, а іменно сьвідоцтво нотаря міста Полоцька, а передше виленського горожанина Івана Дзягилевича.

»Я як наочний сьвідок можу посьвідчити — се його слова — якими середниками послугував ся св. Йосафат, щоби навертати до св. Унії. Хто зможе достаточно висловити єго повні огня проповіди, які так часто нам говорив? Кілько разів проповідував, нарід жадний його слова битком наповняв церкву св. Софії, так що не було в ній одного місця. Нераз відзивав ся з проповідниці: »Вже кінчу, бо не хочу вас довше задержувати«. Тоді нарід захоплений його словами кликав: »Отче сьвятий, говоріть, єще говоріть, ми вас радо слухати будемо, хотяйби ви цїлий день говорили«[1]).

Не минуло й три роки його душпастирської діяльности, а з малими виїмками цїле білоруське населенє приступило до Унії. Так принайменше говорить Мороховський, володимирський епископ в житєписи св. Йосафата, а то сьвідоцтво потверджує згаданий Дзягилевич в своїм зізнаню перед апостольською комісиєю в беатифікацийнім процесї сьвятого словами: »...Всї ми були схизматиками за архиепископа Ґедеона; а св. Йосафат навернув нас до Унії«[2]).

Рівнож мешканцї Витебська дають подібні сьвідоцтва про апостольську працю св. Йосафата, як також про своє привязанє до него як пастиря в своїх зізнанях перед королївською комісиєю, що мала по убитю Йосафата викрити і укарати виновників бунту і морду. Ось що читаємо в тих зізнанях: »Коли небіщик гідної і блаженної памяти о. Йосафат, полоцький архиепископ, витебський і мстиславський владика приїхав

---

[1]) Акти Апост. комісиї l. c. Сьвідоцтво Івана Дзягилевича, том I ст. 38—40.

[2]) Акти апост. комісиї l. c. ст. 41 і 42.

1618 р. тут до Витебська на епископство і показав листи його королївського величества нашого пана, ми приняли його за свого пастиря. А коли приглянули ся ми його сьвятости, побожному житю і його добрій науцї і побачили, що він не робив найменшої зміни в обрядах Божої Церкви, але всьо відправляв після синодів і правил св. Отцїв і у всїм заховав віру старинного грецького обряду, ми дуже тїшили ся з того і поважали єго як свого пастиря і пізналисьмо його доброту і вітцївську любов до нас«[1]).

З дїйсним і завзятим опором стрінув ся св. Йосафат в Могилеві, а опір той дасть ся пояснити тим, що в Могилеві було брацтво, якого не було по инших білоруських містах, а також в Полоцьку. Межи всїми руськими брацтвами істнувала певна лучність і взаїмні зносини, головно від коли заключено Берестейську Унїю. Скоро розійшлась вість про іменованє св. Йосафата на помічника полоцького архиепископа з правом наслїдства, виленське брацтво упередило проти него згадане брацтво і за його то справою цїле духовеньство і міщаньство Могилева збунтувало ся проти свого пастиря, а коли св. Йосафат зближав ся зі своїм окруженєм до єго мурів, замкнуло перед ним свої ворота і виступило уоружене якби проти ворога. Щоби уникнути проливу крови, відступив св. Йосафат і повідомив короля про неприхильне становище міста і про аґітацию проти него і королївської поваги, яку розвинуло схизматицьке брацтво. Рівнож за справою того брацтва молили ся по церквах того міста за султана, за царгородського патриярха, а не згадували в молитвах польського короля і правного пастиря. Король віддав справу до розслїдженя литовському канцлєрови Львови Сапізї, знаному в цїлій Литві зі своєї безсторонности, а сей 1614 р. 22. марта засудив на смерть провідників бунту, бо не лише зневажили правного архиепископа але також королївське величество тим, що злегковажили рішенє короля і провинили ся проти публичного спокою. Крім того засуд королївського комісаря рішив: »Від тепер віддаємо церкви і монастирі як також черцїв і всїх могилївських попів судовласти і послухови владики; їх церкви і монастирі разом

---

[1]) О. Стебельський том III. додаток до хронольоґії. Комісарський засуд ст. 198—199. Львів 1866 і Susza Cursus vitae ст. 36—56.

з фелонами і фондами і всїми додатками і доходами мають могилевські міщани відступити архиепископови — і то до шістьох тижнїв — по виданю того рішеня«[1]).

Засуду смерти нїколи не виконано; і не шість недїль але шість місяцїв чекав архиепископ — нїм могилївчани віддадуть йому церкви і монастирі враз з майном, сподїючись, що в тім часї надумають ся і добровільно виконають королївське рішенє. Коли однак очікуванє завело його, домагав ся признаня своїх прав і відобрав церкви і монастирі під свою власть, а сьвящеників, що уперто стояли при схизмі, усунув а на їх місце установив унїятських[2]).

Хвилеве із сего незадоволенє мешканцїв Могилева почало поволи уступати, скоро переконали ся про ложність очерненя Унїї, які розсїяли братські аґітатори і бачили ревну пастирську працю наданих їм сьвящеників, а головно скоро пізнали, що Унїя старого церковного обряду не зносить і навіть не зміняє, але противно відправляє ся з тим більшою величавістю.

5. Коли здавало ся, що Йосафат віднїс вже побіду над схизмою на цїлій Білій Руси, прийшов фатальний в історії руської Церкви 1620 рік, коли то єрусалимський патріярх Теофан в повороті з Москви вступив на запрошенє Сагайдачного-Конашевича до Київа і установив на просьбу брацтв, а правдоподібно на припорученє з Царгороду схизматицьку єрархію побіч унїятської, установляючи в кождій диєцезиї епископа проти епископа. Проти полоцького архиепископа назначив той самозванець і бунтівник, як вже знаємо, Мелетія Смотрицького, мужа великих здібностий, а не менш краснорічивого бесїдника. Він по висьвяченю на архиепископа, одержавши інструкциї від патриярха прибув найперше до Вильна, осїв в монастири церкви св. Духа і з відси висилав на всї сторони полоцької диєцезиї схизматицьких монахів з письмами і відозвами, що підбурювали білоруське населенє проти правного свого пастиря.

Рівночасно вийшли з під його пера зїдливі для Унїї твори як: »Верифікация«, »Оборона Верифікациї«, »Елєнх«, в котрих

---

[1]) Киприан Жоховський Colloquium Lublinense, Львів 1680, ст. 90.
[2]) Susza l. c. ст. 73. Guépin l. c. том I, ст. 266—270.

боронив прав Теофана що до установленя схизматицької єрархії а тим самим правности своїх сьвячень і свого права духовного володіня на Білоруси. В підбурюючих знова відозвах, ширенєм яких заняв ся з особлившою ревностію якийсь чернець Сильвестер, кидав клевети і очерненя на особу св. Йосафата. Голосив про него, що він запродав ся латинникам і сам став латинником, бо відправляв Службу Божу в костелї, що впроваджував нову віру і взивав Білорусинів, щоби раз покінчили з проклятою унїєю і позбули ся того папісти, єретика і відступника старинної церкви, а єго узнали правним своїм пастирем. Аґенти, що розносили ті відозви і письма по Білій Руси, додавали правдоподібно до згаданих зі своєї сторони єще инші клевети і очерненя.

Двох полоцьких міщан, що від початку неприхильні були св. Йосафатови, але тихо сидїли до тепер, в наслїдок аґітациї монаха Сильвестра вибрали ся до Вильна, щоби лично порозуміти ся зі Смотрицьким і взяти від него вказівки.

Коли їх одержали, повернули до Полоцька, стали завзято аґітувати за Смотрицьким проти св. Йосафата. За їх впливом шляхтич Іван Ґедройць, до тепер завзятий схизматик, почав дїяльність межи Білоруською шляхтою на користь схизми. На щастє Ґедройць стрінув в тій неблагородній працї противника високопоставленого а ревного католика, Михайла Скумина Тишкевича, сина новгородського воєводи. Тимчасом загал білоруських міст, як Витебськ, Могилїв, Орша, пішов за аґітаторами і заявив ся за інтрузом. Найменше апостазиї відносно до инших міст було в самім Полоцьку[1]).

Була то тяжка проба для сьвятого Йосафата, видїти свою трилїтну апостольську працю знищену кільканайцятьома бунтівниками і то в хвилї, коли здавало ся, що серця всїх білоруських Русинів належали до него і до Унїї.

Противники з'уміли вдарити в найчутливійшу струну білоруського населеня. Нарід руський, як і всї східні народи, завсїгди підозрівав латинників, начеб они чигали на загладу єго релїґійного обряду. То підозрінє проти Йосафата, як відданого римській Церкві, піддержували сторонники Смотрицького,

---

[1]) Susza, Cursus vitae ст. 57 і 58.

використуючи все, що позірно попирало їх закиди, прим. що відправляв Богослуженє в латинськім костелї в Варшаві, що брав участь в латинських торжествах і процесиях на Боже Тїло, і що приставав з Єзуїтами. То вистарчало для темного народу, щоби занепокоїти єго серце і відвернути від любленого до тепер пастиря, неначе від вовка, що в овечій шкірі нищив Церкву.

На нещастє, коли приготовляло ся згадане замішанє на Білій Руси — пастиря не було в вівчарни. Св. Йосафат був тодї на варшавськім соймі, щоби там разом з Рутським боронити справи Церкви перед нападами нововисьвячених інтрузів. А доніс єму про се до Варшави о. Ґеннадий Хмельницький, коли бунт обняв вже всї більші міста Білої Руси. Переляканий вісткою Хмельницького сейчас вернув до дієцезиї, хоч прихильники перестерігали єго, щоби відложив поворот, бо знали що схизматики вчинили заговір на єго житє. Кождого иншого могли ті перестороги здержати, але не єго, що кождої хвилї був готов пожертвувати своє житє за вівцї і за Унїю.

Скоро отже опинив ся в Полоцьку. На самім вже вступі до Полоцька запримітив справдї незвичайну зміну в настрою Полочан в порівнаню з тим, який полишив перед відїздом до Варшави. На щастє до тепер не змогли схизматики відобрати жадної церкви в Полоцьку. Цїле духовеньство остало вірним свому пастиреви і на дальше відправляло богослуженя в дусї Унїї. Се улекшило єму дальшу працю над наверненєм заблудших.

Зачав знова сам проповідати в катедральній церкві. А коли участь на проповідях була менша, як давнїйше, відвідував найбільше затвердїлих в їх домах, або запрошував їх до себе, щоби мати нагоду промовити до них по вітцївськи.

По кількох тижнях такої працї, в якій дуже помагали єму двох міщан бурмістр Доротей Ахремович і Іван Дзягилевич, успокоїли ся зворохоблені уми так, що не прийшло до жадного вибуху, хоч одна часть мешканцїв уперта в своїх упередженях до Унїї, не уважала єго своїм пастирем.

З поворотом св. Йосафата до Полоцька утїк знаний нам ворохобник Сильвестер і перенїс ся до Витебська (в сїчни 1621 р.), де позискав собі до помочи якогось попа Івана Камінця. В короткім часї зворохобили оба цїлий Витебськ проти

св. Йосафата, або радше проти Унії в той сам спосіб і тими самими средствами що Полоцьк. Сильвестер певний побіди урядив дня 1. марта в Витебську публичні збори і з сею товпою пішов під ратуш, де мійска рада відбувала наради і з криком домагав ся, щоби єму було вільно відчитати відозву Смотрицького, в якій той представляв себе правним полоцьким архиепископом проти св. Йосафата.

З початку радні міста не знали, що робити і жадали часу надумати ся. Але крик і погрози підбурюваної товпи приневолили їх уступити. Рівночасно провідники збіговиска заявили, що нарід не хоче довше уважати Йосафата Кунцевича своїм пастирем, що єго пастир є Смотрицький. Кілька днів пізнійше прибув Сильвестер на ратуш з адресою послуху зглядом Смотрицького, предкладаючи єї до підпису мійській раді. Рада не робила вже жадних трудностий, а навіть відобрала уніятам всї церкви, деяких сьвящеників наклонила до відступства а прочих прогнала з Витебська. Так відпало ціле місто і ледви мала частина міщан остала при Унії і правнім пастири[1]).

Св. Йосафат, успокоївши дещо Полочан, на вість про відступленє Витебська удав ся там чим скорше, а відтак до Могилева і до Орші, котрі за підбурюванєм сторонників Смотрицького пішли за приміром Витебська. Всї єго стараня, щоби збаламучених привернути до Унії, були безуспішні. Ледви мала часть послухала єго упімнень і пересторог. Вернув отже до Полоцька; але і тут справа підчас єго неприсутности приняла оборот на гірше, було замітне більше напруженє умів.

По селах і малих місточках здавалось панував спокій. В звіті до митрополії з дня 10. серпня 1622 р. пише св. Йосафат, що шляхта не бере участи в заворушенях проти него і що в Полоцьку лиш кілька пяних осіб підписало протест проти Унії, а коли витверезили ся, жалували того і казали, що не знали, що робили[2]).

Св. Йосафат вичерпавши всї середники лагідности і пастирських упімнень, уважав за відповідне візвати короля на

---

[1]) Комісарський засуд на убийників бл. Йосафата — Стеблецький том III, ст. 198—200.

[2]) Витебская Старина, том I, Витебськ 1883 ч. 116.

поміч. Смотрицький голосив в своїх відозвах, що має потверджене від короля на полоцьке архиепископство. Тому св. Йосафат просив короля, щоби видав до збунтованих міст універсал і в нім оповістив, що тілько він один є правний, королем узнаний, полоцький пастир і тому всї повинні єго слухати і поважати як свого духовного зверхника, а Смотрицьким погордити як інтрузом, справником обиди королївського маєстату.

Король видав жаданий універсал і поручив Михайлови Соколинському оголосити єго. Воєвода сповнив приказ короля найперше в Полоцьку на ратуши в товаристві архиепископа. В наслїдок його повстало серед неунїятського населеня, що товпою стояло під ратушом, велике невдоволенє. Підняли крик, не позволили докінчити відчитаня королївського універсалу і відзивали ся голосним протестом проти Унїї і св. Йосафата. »Не хочемо — кричали — Унїї, не хочемо Йосафата мати архиепископом!« Инші знова кричали: »Смерть зрадникови, смерть тиранови віри, душехватови!« Грозила небезпека, що анї архиепископ, анї представники королївської власти не вийдуть цїло з ратуша. Доперва на рішучий виступ воєводи провідники бунту перелякані небезпечними для себе наслїдками, успокоїли нарід, так що архиепископ і прочі єго товариші могли безпечно перейти посеред товпи і вернути до своїх домів. Спокій св. Йосафата, постійна лагідність серед так прикрих подій, вплинули так, що в коротцї кількох знатнїйших провідників бунту пізнали свій блуд і вернули на лоно Церкви[1]).

Св. Йосафат був присутний при оголошеню королївського універзалу не лиш в Полоцьку, але також і в Витебську. Тут повторили ся далеко бурливійші сцени чим в Полоцьку. Зворохоблена людність не хотїла слухати королївських слів, »поспільство і декотрі зі старших, скидаючи з голов шапки, кидали на купу«, як кажуть зізнаня перед королївськими комісарями, »і мало не убили отця владики, так що сам пан воєвода Завиша і наш війт з отцем владикою були в великій небезпецї. І хоч на лист єго королївського Величества нашого милостивого пана віддала владицї церкви, то все таки від

---

[1]) Susza, Cursus vitae, від стор. 58.

тепер не повинувала ся св. Йосафатови. А в 1623 р. збудували для приватних сходин в місті дві шопи — одну над Двиною, а другу на Задунавю«[1]).

Коли архиепископ відправляв богослуженє в одній з відібраних церков, впала сюди товпа розюшених схизматиків, побила епископських слуг і вірне архиепископови духовеньство, а відтак ограбила церковну касу і закристию.

То всьо діяло ся 1621 року.

Св. Йосафат не зражував ся тими невдачами. По повороті до Полоцька сповняв дальше свій апостольський уряд і не тратив віри в успіх своїх змагань. Дійсно по цілорічній невтомимій праці удало ся єму відзискати часть утраченого стада вірних, але не велику.

6. Заким поступимо дальше в оповіданю, треба нам близше приглянути ся закидови, який підносять проти Йосафата російські історики неунїяти, а попирають менше або більше виразно декотрі польські письменники, начеб св. Йосафат то відступство від Унії і щойно описану ненависть своїх овець стягнув на себе сам нелюдським поступованєм з ними. Закид той опирає ся на листї Льва Сапіги великого литовського канцлєра до св. Йосафата з дня 12. марта 1622 року. В згаданім листї Сапіга витикає архиепископови, що насильними средствами привертає Русинів до Унії, що не поступає після заповіди любови ближнього, що своїм насильством наражає Річпосполиту на небезпеку зі сторони козацтва, що насильно замикає схизматикам церкви і позбавляє їх через се богослуженя і св. Тайн[1]).

Ті закиди, получені з численними почасти сьмішними напімненями для св. Йосафата і переплїтані цитатами зі сьвятого письма, начеб учитель поучав ученика, є тим дивнїйші, що Лев Сапіга, хоч уроджений і вихований в кальвінїзмі, однак навернений Скаргою, був щирим католиком. Він іменно попирав справу Унії, заступав короля на берестейськім синоді, всї церкви в своїх численних добрах, в котрих мав много Русинів

---

[1]) Лист той є випечатаний в »Przegl. Pozn.« 1862 р. ст. 25—33 в Бантима Каменського »Историческое Извѣстіе о возникшей въ Польщи уніи« Москва 1885 ст. 75—84, а звідси дістав ся до твору Самуїла Бог. Лїндого »O statucie litewskim« Варшава 1816, ст. 150—165.

як патрон обсаджував лиш унїятськими сьвящениками, причинив ся до основаня жировицького монастиря, кілька разів справував уряд королївського комісаря в справах Унїї, а завсїгди прихильно для неї, та зобовязав в імени короля Могилївян до видачі сьв. Йосафатови всїх церков, яких они сьв. Йосафатови при обниманю заряду дієцезиї не хотїли добровільно віддати, а при кінци 1621 року видав він навіть рішенє проти схизматицького брацтва св. Духа в Вильнї, що було огнищем аґітациї проти Унїї на цїлу Литву і Білу Русь, від часу висьвяченя Смотрицького на полоцького псевдоархиепископа. Коли переконав ся в слїдстві, що в тім брацтві кнували всякі змови і братчики були в порозуміню з Теофаном, приказав увязнити найбільше винних членів[1]).

За свою ревність коло католицьких справ а головно коло Унїї одержав кілька разів похвалу від папів Климента VIII. і Павла V.[2]). При тім не був він звичайним мужем державним, а міг суперечити під зглядом здібностий і бистроумности навіть з Іваном Замойським. Зі св. Йосафатом був до тепер в близьких і приязних зносинах. Ті відносини датують ся єще від тодї, як св. Йосафат був архимандритом монастиря св. Тройцї в Вильнї і не устали, коли став полоцьким архиепископом. Нїчого нам принайменше не відомо про яке небудь непорозумінє перед тим. Тому тим труднїйше вияснити сей наглий і ображаючий виступ Льва Сапіги проти св. Йосафата. З дотеперішних взаємин належалоб думати, що св. Йосафат мусїв дати дуже важну причину, що Сапіга відізвав ся до него в такий спосіб.

Колиб ми писали ґаріоґрафію полоцького архиепископа, вистарчилоб вказати побожному читачеви, що шукав би лише збудованя в ній і більше нїчого, на се, що той архиепископ був винесений на престол Церкви, як вірний Божий слуга і як такий не міг бути жорстокий і нелюдський гонитель, бо се не годилоб ся з характером сьвятости. Але пишемо історию не лиш для віруючих католиків, але і для таких, що не узна-

---

[1]) Казимир Когновицький »Życie Sapiehów«. Вильно 1790, том I, ст. 337—384.

[2]) Там, ст. 259, 265, 275 і 277 і Theiner, Monumenta Poloniae hist., т. III, ст. 288 і 293.

ють сьвятости полоцького архиепископа, або не мають понятя з якою точностию і совісностию відбували ся беатифікацийні процеси. Длятого треба нам критично розібрати закиди литовського канцлєра і доперва на тій основі видати суд про їх справедливість або несправедливість.

Закиди Льва Сапіги, повисше коротко зясовані, говорять загально і не мають жадного доказу на жорстоке поступованє св. Йосафата з неунїятами, на насильство їх совісти або знущанє над ними, крім відобраня їм церкви в Могилеві при помочи сьвітської власти. Крім того уняті суть они в формі, що зраджує велике роздражненє пишучого. То подражненє, що подиктувало литовському канцлєрови один і другий лист (першого не знаємо, бо запропастив ся), було викликане внутрішним неспокоєм в краю, що тревав тілько літ в наслїдок борб схизми з Унїєю, а єще збільшив ся, коли 1620 р. установлено в Київі осібну для Руси схизматицьку єрархію. Крім того була єще небезпека зі сторони козаччини, що кождої хвилї грозила вибухом, коли не будуть сповнені жаданя схизми, а в кінци небезпека рівночасної війни з Москвою, Туреччиною і Татарами. Доки на Білій Руси панував релїґійний спокій — а удержав ся він тут менше більше до 1621 р., Сапіга був приятелем і приклонником Унїї так зі зглядів церковних як і полїтичних і попирав єї о скілько міг і о скілько мав нагоду. Коли наслїдком нечайної аґітациї, котру вело виленське неунїятське брацтво і Смотрицький, розгорів ся бунт проти правного пастиря і проти Унїї і до того заєдно зростав і поширяв ся, Сапіга змінив своє становище зглядом Унїї. Він недавно як много инших польських католицьких сенаторів почав з полїтичного становища знеохочувати ся до Унїї і вірити брехням підношеним неунїятами проти унїятських пастирів. Лякав ся, щоби краєві схизматики не злучили ся зі зовнїшним ворогом Москвою і Туреччиною, то є щоби на случай нападу на польські границї козаччина не ввійшла в злуку з ворогами краю.

Не бракувало прецїнь доказів, як знаємо, що в інтересї Туреччини дїлав серед Русинів неунїятів тодїшний царгородський патриярх Кирило Люкарис і що він через Теофана підбурював Москву проти Польщі, щоби зірвала мировий договір заключений з Жигмонтом III. Схизма нападала найсильнїйше на полоцького архиепископа, як найгорячійшого

подвижника Унії і найнебезпечнійшого ворога схизми. Тому звернув ся проти него також Лев Сапіга думаючи, що є дещо правди в так часто проти него повторюваних закидах схизматиків. Візвав отже єго, як канцлєр і давний приятель, до розваги в інтересї добра спокою краю, але в спосіб невластивий, опираючи ся мабуть на поголосках ворогів, злобно поширюваних так проти горячого уніята, як рівнож польського патріоти. Знаний нам лист з дня 12 марта 1622 р. є другий з ряду, писаний в тій справі до Йосафата. Перший лист до нас не заховав ся, подібно як і відповідь Йосафата на него. Але зі знаного нам листу Сапіги можемо в части догадати ся змісту першої відповіди архиепископа. Відповідь та при цілім підчиненю державному зверхникови мусїла бути рішуча і не признавала єму правдивости того, що Сапіга єму закидав. Здає ся, що та власне рішучість побіч гідности, з якою архиепископ відповів канцлєрови, єще більше подразнила єго маґнатску гордість. Може перший раз в житю стрінув ся з опором того, котрого уважав своїм підданим. Звідси така жорстокість в єго листї.

Впрочім послухаймо, що відповідає єму архиепископ на роблені єму закиди з листї з дня 12. марта 1622 р. і як боронить ся. Відповідь носить дату з дня 12. цьвітня[1]). Наведемо уступи з неї, в котрих Йосафат рішучо протестує проти закидів канцлєра:

»Відносно до моєї особи — пише архиепископ — сьвідчу ся моїм Богом, що глядить на моє серце і на мої справи, що я жадним промахом в житю, анї жадним проступком не зразив собі Полочан і инших моїх парохіян. Противно нема найменшого слїду моєї строгости, котрою би я розярив уми бунтівничих людий, шкідливих Річипосполитій. Радше старав ся я і стараюсь кермувати ся у власти і в моїй пастирській повільности Божою волею, волею Єго королївського Величества і добром Річипосполитої. Посьвідчить менї много осіб не лиш католицьких, але і єретицьких, добрих горожан моєї диєцезиї що так а не інакше. На схизматиків не можу оглядати ся, бо они з появою проклятого Смотрицького, обридивши собі сьв. правду, мають і узнають нас, що дбаємо про єї розширенє,

---

[1]) Той лист находить ся в »Przegl. Pozn.« 1862, том 34, ст. 36—42.

за дуже злих людий. То належить розуміти і о сьвящениках мені підчинених; тому злі і нерозумні, що мене слухають і колиб були прихильні схизматикам, то булиб добрі і учені... Щоби я когось силою примушував до Унії, то сего ніколи не було. Моя звичайна епископська присяга змушує мене боронити церковних прав, скоро на них насильно нападають. Однак і в тім поступаю дуже обережно, ідучи за приміром св. Амброзия і св. Хризостома, котрі хоробро боронили Божої правди... Длячого не маємо користати з правних добродійств (тим більше, коли не може бути інакше) в обороні житя і наших свобід, як инші користають?! Богато є схизматицьких скарг на нас по трибуналах, земствах, городах і мійських судах, хотяй ми в нічім не завинили; навіть їм сего не ганять а противно так їм судьба щастить, що вірять їх ложним кличам. А нашу сьвяту старинну Унію без скарги, без суду і права на сліпо, опираючись лише на звичайнім обвиненю, старають ся нищити і усувати додаючи, що всї родинні незгоди і соймові крики походять від нас, від Унії, а доказати сего не можуть. Всї знають нашу смиренність. А причиною того всього є схизма, яка не має так давних прав, які ми маємо, тому хочуть їх криком звати, тим більше, що на се глядять крізь пальцї... Отже не мають ніякої причини, яка би їх розярювала, хиба тілько то, що ми в Христовій лодцї, під проводом найвисшого керманича, Христового намістника. Без нападів та лодка ніколи не була і не може бути, без огляду на се, чи ми є в ній чи нас нема. А єсли кому видає ся, що причиною тих нападів суть якісь наші надужитя, то нехай нас заскаржать, законом нас переконають, а потім як Йону викинуть з лодки. Схизматики і бють і плачуть а на нас з криком і галасом всю вину складають. А також деякі католики помагають їм нас гнобити задля самого їх галасу!... Щож то за спокій буде, коли наступить через образу Божу?... І якої обезпеки має сподївати ся та вітчина, коли в ній позволяють козакам і псевдовладикам на то, чого они домагають ся, а що переходить всяку справедливість, то є щоби осїли в наших столицях, підлягали царгородському пастиреви а тим самим, щоби були в злуцї з так могучою а до того ворожою для нас державою, як Туреччина?... Ворота станутъ отвором всїм шпігунам і зрадникам з турецької держави до краю Є. К. Величества, нашого милостивого

Пана. Знав се і сам московський государ, що та злука єго духовеньства з Царгородом не є корисна для єго держави і тому перед трийцять роками просьбою і грозьбою наклонив патриярха Єремію, щоби іменував йому осібного патриярху в Москві... Колиб на то всьо не уважали, а козацьку поміч поставлено висше як Унїю і сповнено їх волю (проти Божої волї), треба бояти ся, щоби той сам Бог не покарав своїм справедливим судом милої вітчини і то задля тих самих козаків...«

Як видимо св. Йосафат протестує на закиди начеб насильними средствами ширив Унїю і переслїдував задля Унїї, та домагає ся від канцлєра, щоби виказав єму якібудь поодинокі случаї насильств і жорстокости, які заподїяв схизматикам; що більше, завзиває, щоби єго покликали перед суд і судили після закона, єсли покаже ся, що він проти него провинив ся

Але тому, що нїхто не може бути судією в своїй власній справі, подамо сьвідоцтва унїятів як і неунїятів, які нам викажуть, якими средствами послугував ся звичайно св. Йосафат при навертаню схизматиків. Суть то сьвідоцтва, які рідко коли можуть мати історики на попертє свого твердженя, бо взяті суть з канонїзацийного процесу. Отже складали їх сьвідки, які мали опінїю віродостойних людий, а відбирали їх також віродостойні люди і звязані присягою на се, щоби свої слїдства вели точно і згідно зі своєю совістию.

Акти сего процесу, які находять ся в архіві римської Пропаґанди, переписав свого часу з архіву унїятських митрополитів о. Шумлянський, пралат холмської, руської катедри. А тепер маємо їх під рукою в збірках по блаженної памяти о. Івані Козьмянї, котрі суть в бібліотецї Познанського Товариства приятелїв наук[1]).

Комісию сю визначила Апостольська Столиця 1637 року, отже несповна чотирнайцять лїт по мученичій смерти св. Йосафата. А працю свою почала дня 3. серпня того самого року в Полоцьку, коли то вже успокоїлись пристрасти і запанував релїґійний спокій на цїлій Білій Руси.

---

[1]) Є се два томи рукописи in 4°, том I. має 504 сторони битого письма, том II. 462 сторін. На них покликували ся ми вже нераз в нашім оповіданю.

Кождому з комісарів, а було їх трох крім заприсяглого нотаря, поручила Конґреґация Пропаґанди, щоби кождому переслухуваному сьвідкови задали слїдуючі питаня:

Як поступав св. Йосафат зі схизматиками, чи їм сприяв або ненавидів, чи їх переслїдував і яких уживав способів в переслїдуваню? Відтак длячого переслїдував і ненавидів схизматиків, чи задля кривд, які терпів від них, чи також для того, що були противниками сьвятої апостольської віри і не слухали найвисшого пастиря, римського епископа? Дальше що робив св. Йосафат, щоби їх навернути до релїґійної єдности і до правдивої віри? Чи старав ся осягнути се погрозами, зневагами і переслїдуванєм чи також лагідними словами, напімненями і заохотою?

На ті і подібні питаня находимо в беатифікацийнім процесї згідні відповіди в користь св. Йосафата. Його найдавнїйший товариш о. Ґеннадий Хмельницький, ігумен монастиря в Новгородку і довголїтний сповідник полоцького архиепископа так зізнає перед комісиєю: Знаю, що Йосафат навертаючи, схизматиків до Унїї не уживав нїколи анї грозьб, анї лайок нї переслїдувань, але найлагіднїйших слів, напімнень і заохоти. В тім змаганю був найщасливійшим, бо майже завсїгди осягав цїль, коли говорив з схизматиками про Унїю... А від нїкого не чув я, щоби Йосафат здїлав кривду якунебудь схизматикам чи то словом чи дїлом. Овшім сьвідчу як єго духовний отець, що навіть в гадцї нїколи нїчо злого не бажав схизматикам, як лиш, щоби їх навернути до Унїї. Та з власних його уст чув я, що радо відступивби Смотрицькому архиепископство, коб лише він приняв Унїю«[1]).

Іван Дзягилевич, нотар в Полоцьку, який довший час був противником Йосафата яко унїята — а опісля навернув ся слухаючи єго проповідий в Полоцьку, так зізнає:

»Дуже добре знаю, як загально звісний щоденний сьвідок, якими средствами послугував ся Йосафат, щоби невірних привернути до св. віри і єдности Божої Церкви. Бо найперше хто зможе відповідно оцїнити так пориваючі проповіди, які він сам майже що дня голосив, що нарід захоплений любовю слу-

---

[1]) Акти Апостольської комісиї І. с. Сьвідоцтво о. Хмельницького том І, ст. 20, 21, 25, 26.

ханя Божого слова по береги наповняв досить велику церкву св. Софії, так що в нїй місця не було... Навіть одного прикрого слова не чув я від Йосафата, котрим міг би образити схизматиків, а яке взбудилоб в них таку ненависть. Противно, хотяй мав велику силу проти бунтівників і законом міг їх побідити та постарати ся о справедливу кару, то не хотїв покористувати ся тими острими середниками, але явно завсїгди говорив, що лише того від них бажає, щоби приняли Унїю... Знаю, що причиною всього зла був Смотрицький, колишний псевдоархиепископ полоцький. Він то листами і мовами збунтував архиепископство[1]).

Дуже важним сьвідком є полоцький підсудия Михайло Тишкевич. Візваний Апостольською Столицею заявив між иншими: »Дуже добре знаю про все, що відносить ся до Йосафата і я цїлком певний, що схизматики не мали найменшої причини в божім слузї (якого впрочім сами називали сьвятим) до ненависти, з якою відносили ся до него. Лишила ся одна причина тої ненависти хиба та, що піддав ся папі і всїх накликував до того послуху і злуки з римською Церквою а схизматиків старав ся усунути[2]).

Наведемо єще зізнаня Станислава Косїнського, ректора єзуїтської колєгії в Полоцьку, який надавши докази єго великого смиренности, ввічливости, сьвятости та надзвичайного духа самовідреченя, так говорить: »Знаю як заховував ся Йосафат як архиепископ і гадаю, що під зглядом чистоти і сьвятости житя і не менше під зглядом пастирської діяльности, найвірнїйше наслїдував житє, сьвятість і ревність св. епископів і мучеників, а навіть для всїх міг бути взором сьвятости... А що до ненависти схизматиків, перенятий духом пророка Ілиї як в розмовах так і в проповідях і диспутах зміряв до того, щоби запевнити Унїї побіду і в тій цїли казав переводити латинські книжки, які занимали ся тим предметом, на рідну руську мову. Та хоч ненавидїв схизматиків, то однак старав ся лагідними словами і напімненями наклонити схизматиків до Унїї. І дуже щасливо йому то вдавало ся[3]).

---

[1]) L. c. Сьвідоцтво Дзягилевича, том I, ст. 41—43.
[2]) L. c. Сьвідоцтво Мих. Тишкевича, т. I, ст. 65.
[3]) L. c. Сьвідоцтво о. Косїнського, т. I, ст. 67 і 68.

Треба однак додати, що се є лиш короткі виїмки з дуже довгих і дуже подрібних зізнань висше згаданих сьвідків, о скілько ті зізнаня лучать ся з відношенєм полоцького архиепископа до схизматиків.

Наведені зізнаня походять від уніятів або католиків римського обряду. А щоби оминути закиду, що ми односторонні, не можемо поминути сьвідоцтв інновірців а передовсім схизматиків, яких також апостольська комісия переслухувала.

На першім місци ставимо Івана Ходику мійського радника в Полоцьку, який до кінця житя Йосафата був єго завзятим противником, а котрий, коли був в Витебську в торговельних справах і побачив там тіло св. мученика витягнене з Двини, дізнав такого вражіня, що сейчас навернув ся до Унії.

Ось єго сьвідоцтво: »Скоро Йосафат всім розповів, що приняв Унію, то стало причиною до того, що схизматики змовили ся на єго житє і намовили білоголових, щоби убили Йосафата ножами або камінями, яке носили в своїх кошиках... Борони Боже, щоби я міг щось сказати про жорстоке поступованє з нами як схизматиками, або щоби нас в чім небудь скривдив, або щоби був причиною ненависти проти себе. Овшім, я був при тім полоцькім бунті на ратуші. Полоцький воєвода Соколинський кинув ся на нашого тодїшного провідника Івана Терликовського, полоцького посадника і хотїв вдарити його своїм желїзним дручком. Йосафат хватив його за руку і не позволив щось подібного вчинити свому ворогови. Се зробив Йосафат, бо мав приятельське і батьківське серце до всїх і Бог потїшив єго тим, що того самого Терликовського бачив добрим уніятом, а навіть і помер в Унії. Мушу признати ся, що я був між тими, що не сприяли Йосафатови... І дуже добре знаю, що Смотрицький як схизматик і ложний пастир писав до нас Полочан як схизматиків і ложних овець листи і сїм таких листів передав мною з Вильна, а я їх дав Іванови Ґедройцеви, шляхтичеви також схизматикови, а сей знова розіслав тоту заразу в ріжні сторони, за що тепер з цїлої душі жалую перед Богом[1]).

В кінци, щоб не мучити надто читача цитатами, наведемо з комісарського засуду, виданого на убийників Йосафата,

---

[1]) L. c. Сьвідоцтво Івана Ходика, том I, ст. 52 і 53.

в цїлости уступ, по части вже нам знаний, в якім обвинені перед королївськими судіями згідно зізнають:

»Коли блаженної і сьвятої памяти небіщик отець Йосафат, полоцький Архиепископ, витебський і мстиславський владика 1618 р. тут в Витебську засїв на владичім кріслї і показав нам листи Єго королївської Високости, нашого милостивого пана, приняли ми єго за свого пастиря. І приглянувши ся єго сьвятости, побожному житю і пориваючій пастирській науцї, бачучи рівнож і то, що він не робив найменшої зміни в обрядах божої Церкви, але всьо сповняв після синодів і правил св. Отцїв, дуже ми ним утїшили ся і єго шанували як свого пастиря і всї признали єго ласку і батьківську любов до нас.

Так було через три роки. Відтак з божого допусту Мелетий Смотрицький прислав в чернечім одягу якогось Сильвестра зі своїми листами до Витебська, звідки згадані черцї і місцевий Іван Каменець підданий єго Королївській Милости, які тайно збунтували місцеву людність... дня 3. марта 1623 р. прийшли на ратуш і передали лист, в якім той Мелетий підписав ся як полоцький Архиепископ, витебський і мстиславський владика, начеб з волї і за згодою єго Королївської Милости був висьвячений... опісля панове горожани, шляхта, які з тими черцями пішли на ратуш, поспільство і деякі старші як Наум Волк, Симеон Ніша і другі.... не даючи ся успокоїти, виповіли послух отцю владицї Йосафатови[1]).

До повисше наведених сьвідоцтв, які так ясно обороняють лагідність характеру полоцького архиепископа і виказують, що одинокими єго средствами, яких уживав навертаючи схизматиків до Унїї, були поученя, диспути о спірних правдах між схизмою а Унїєю, примір сьвятого житя і удержуванє приватних товариських зносин з неунїятами, а насильство виключно по противній сторонї; не потребуємо нїчо додавати від себе, неупередженого читача переконають певнїйше чим наші власні докази.

---

[1]) Комісарський засуд Стебельського, том III, ст. 198—200. Поручаємо також розвідку італїйського двотижневника »Civilta Catholica« 1865 р., том IV, ст. 385—404, розвідка: »Il Beato Giosaphat Arcivescovo di Polotsk calunniato dagli scismatici«.

Однак мусимо приглянутись близше єще двом закидам в листї Льва Сапіги до св. Йосафата Кунцевича: »перший відносить ся до насильного відбираня схизматикам церков особливо в Витебську; другий, який є вислїдом першого видуманого проступку св. Йосафата, є той, шо дїти без хресту а родичі без Найсьвятїйшого Тїла і Крови Божої умирають, або жиють на віру«.

На перший ми вже відповіли розглядаючи такий сам закид, який ставлено митрополитї Іпатїєви Потїєви. Деякі з наведених там гадок будемо мусїли і тут примінити. Отже найперше пригадуєм, що в цїлій західній Европі в XVI. і XVII. віцї, коли впроваджувано релїґійні зміни, не питали ся нїкого про волю народа; а рішали о тих змінах дуже часто навіть не епископи, лиш пануючі князї, мійські маґістрати та шляхта в своїх земельних посїлостях.

Того самого способу в Польщі уживали шляхтичі при впровадженю протестантизму в своїх добрах. На Руси знова не ходило о накиненє народови иншої віри в стислім того слова значіню, анї навіть до зміни обряду, до якого нарід був більше привязаний як до самої віри, а головно зміни єрархічного порядку. Місто царгородського патриярха мала руська Церков по принятю Берестейської Унїї узнати папу своїм зверхником.

Рішив се цїлий руський епископат, хотяй пізнїйше двох епископів спроневірило ся своїй давній постанові. Впрочім хтож мав о тім рішати: спасеннїйше буде для руської Церкви надальше узнавати своєю головою царгородського патриярха, чи також жити в єдности і злуцї з Христовим намістником? Чи може темний нарід, який немав понятя про релїґійні правди чи низше духовеньство, яке хиба о стільки перевисшало своїм образованєм простий нарід, що вміло читати церковні книги і відправляти лїтурґію? Колиб не брацтва, колиб не бунтівники з Царгороду, булоби духовеньство разом з народом повільно пішло за голосом своїх начальних пастирів, як се бачили ми в перших трох роках управи св. Йосафата в полоцькій диєцезиї. Бунт проти св. Йосафата доперва тодї повстав, коли почали ся підбурюваня виленських братчиків і Смотрицького. Бунтівники сї накидаючи ся Русинам неунїятам на оборонців,

страшили їх, що Унія запродасть їх латинникам, а самі вводили їх в єресь.

Уніятські епископи були сьвідомі сего, що поборюючи схизму поборюють передовсім обманців народу і бунтівників та що позбувши ся їх і просьвітивши збаламучений нарід знайдуть в нім найпослушнійші овечки. Томуто оперши ся на своє законне поставленє прислугуюче їм, справедливо домагали ся послуху та підлеглости від всїх, які належали до східної Церкви і консеквентно домагали ся, щоби віддано їм церкви, які були в їх диєцезиях. На тім становиску стояв св. Йосафат, скоро обняв заряд полоцької диєцезиї.

З попередного оповіданя знаємо, що з виїмком Могилева в ніякім місци своєї розлогої диєцезиї не стрінув ся з поважним опором; всї церкви отворили ворота перед ним, як своїм законним пастирем. А що було жерелом опору Могилівчан, також вже знаємо. Але мимо того, що опір Могилева був зневагою єго пастирської гідности і власти, як також злегковаженєм королївської власти і величества, знаємо з якою рівновагою ужив св. Йосафат своєї власти. Королївське рішенє позваляє єму в 6 тижнях відобрати всї церкви, а він 6 місяців терпеливо чекав, доки не опамятають ся обманені Могилівчани та добровільно не віддадуть єму церков. Доперва коли не міг дочекати ся того опамятаня усунув впертих схизматицьких сьвящеників, а церкву віддав в руки собі відданих сьвящеників.

В Витебську цїла та справа єще інакше виглядала. Витебщани приняли єго від разу за свого пастиря, три роки слухали єго пастирського голосу і доперва підбурені висланниками Смотрицького більшу часть духовеньства потягли до відступства від законного пастиря і перейшли до інтруза. Отже навіть і після найсвобіднійших понять не св. Йосафат допускав ся насильства на Витебщанах, але противно збунтовані зневажили св. Йосафата, котрий відбираючи церкви, які мали в своїх руках схизматики, боронив свого права і тих, які в Витебську вірно держали ся Унії.

З послїдним закидом, який роблять св. Йосафатови »що дїти без хресту, а дорослі без Найсв. Тїла і Крови Божої умирали і на віру жили, коротко покінчимо.

Може бути, що один або другий схизматик віддавши церков св. Йосафатови в Могилеві і в Витебську умер без св. Причастия, або не охрестив своєї дитини, тому лише що не хотів брати духовної прислуги від унїятських сьвящеників. Але такі вказівки, щоби сторонили від унїятської Церкви та сьвящеників подав їм Смотрицький[1]). Впрочім закид Сапіги є надпересадний, бо неунїяти сейчас вибудували собі тимчасово в Витебську і Могилеві инші деревляні церкви, в яких їх сьвященики без нїякої перешкоди зі сторони власти духовної і сьвітської відправляли богослуженє, та як сейчас довідаємо ся, удїлювали св. Тайн, отже не були без св. Тайн.

7. Справивши ся з закидами, які робили сьвятому Йосафатови Сапіга, а по нїм инші, повернїм ще до перерваного тягу оповіданя про наміри і стараня св. Йосафата в цїли утвердженя Унїї на Білій Руси і відзисканя понесених страт. При кінци 1621 р. відібравши від схизматиків витебські церкви, які насильно загарбали, вернув Йосафат до Полоцька, бо в недовзї бурливі елєменти ту і в инших литовських та руських містах почали брати перевагу, а передовсїм витебський маґістрат за проводом двох своїх членів Наума Волка і Семена Нїши, що раз завзятїйше ставив опір Унїї та єї заступникови архиепископови. Не маючи відваги зі згляду на королївські рішеня в друге загарбати собі церков, вибудували за Двиною на краю міста дві нові церкви та в них відправляли богослуженя сьвященики, які відступили від Унїї. Св. Йосафат як найдокладнїйше знав все то що там дїяло ся, від своїх сьвящеників, а коли побачив, що пристрасти їх не успокоюють ся, а схизматицьке духовеньство числячи на безкарність зі сторони польського уряду, який тодї був занятий иншими для себе грізнїйшими справами, що раз то сьміливійше підносить голову і зовсїм явно змагає до цїлковитого винищеня Унїї в Витебську, а навіть задумує позбавити житя свого пастиря, постановив єще раз лично відвідати обманені овечки і батьківськими словами їх напімнути. Єго приятелї в Полоцьку і домівники старали ся всїми силами відвести єго від сего наміру, поясняючи єму, що

---

[1]) Sowita Wina ст. 81. Крім сего пор вичерпуючі виводи о. пралата Шиманського над листом Льва Сапіги і відповідию св. Йосафата в »Przegl. Pozn.« 1862, том 34, ст. 21—74 і 129—271.

даремні будуть єго стараня серед розбурханих пристрастий, а що більше єго житє буде загрожене. Ся послїдна замітка не мала найменшої сили, щоби повздержати єго від наміреної подорожи, бо вже від давна найгорячійшим єго бажанєм було віддати своє житє за Унїю. »Не бою ся смерти — відповів тим, які переконували єго, що не годить ся наражати себе на найпевнїйшу небезпеку — о коби то Господ Бог допоміг менї заслужити собі мученичий вінець«.

Не могучи повздержати єго від сповненя повзятого наміру, хотїли єго приятелї, а передовсїм полоцький підсудия Михайло Тишкевич, який дуже добре знав всї пляни Витебщан, окружити єго більшою сторожию, яка малаби єму товаришити в дорозї та боронити єго в потребі перед напастниками. Йосафат не дав собі навіть о тім говорити. »Не потрібно менї нїякої оборони — відповів Тишкевичеви — сам Бог буде моєю охороною. Щастєм буде для мене, коли буду міг умерти за віру, а сподїю ся від Бога сеї ласки, яку уважаю за найбільшу на земли«.

Впрочім так був певним, що не поверне вже живим до Полоцька, що казав перед відїздом вибудувати собі гріб в полоцькій катедрі по правій сторонї вівтаря, та повідомити єго в Витебську як вже буде готовий.

З кінцем жовтня 1623 р. прибув він з кількома своїми слугами без найменшої перешкоди до Витебська і ту через 14 днїв щоденно в ріжних церквах відправляв богослуженя, а за кождим разом проповідав між громадкою вірних, зібраних коло него, та відвідував декотрі родини по приватних домах, а навіть завзятих своїх противників, стараючи ся батьківським, повним любови словом позискати їх серця. Тим часом ту і там по улицях міста через цїлий день розносились острі погрози, та навіть кілько разів хтось зі служби і домівників Йосафата появив ся на улици, посиплювали ся ріжні зневаги та погрози, щоби в той спосіб спричинити бійку, а відтак цїлу вину на них скинути. Але св. Йосафат приказав їм все зносити терпеливо і не відповідати на їх зачіпки.

Одного дня (26 жовтня) в свято св. мученика Димитрія голосячи проповідь на тему: »отсе надходить година, в котрій хто будь буде старати ся вас убити, переконаний що зробить Богови прислугу«, між иншими сказав з проповідницї: »І ви

Витебщани хочете мене убити, засїдаєте ся на мене по улицях, мостах, по дорогах і в містї. Отсе я є серед вас яко ваш пастир, знайте що найбільшим щастєм для мене буде умерти за вас. О, коби то менї Бог дав ласку, щоби я віддав моє житє за св. Унїю, за зверхність св. Петра та єго наслїдника папу! Я є готовий умерти за правду під вашими ударами«.

І справдї, смерть якої він так горячо бажав, небавом мала наступити з рук нанятих розбишак. Проводирі бунту, які вже давно рішили були в який будь спосіб згладити зі сьвіта св. Йосафата, та через єго смерть покінчити вже раз з Унїєю, не лише в Витебську, але і в цїлій Білій Руси були дуже розярені на се, що так довго не лучила ся їм так пожадана нагода замордувати зненавидженого пастиря. Тому остаточно між 8. а 10. падолистом рішили на ратуши, що дня 12. падолиста мусить конечно наступити єго смерть, без огляду на се, чи окруженє св. Йосафата дасть їм до сего причину чи нї. Рівнож здає ся, що при тій нагодї намовили вони одного попа, іменем Ілию, який відступив від Унїї, щоби дражнив домівників св. Йосафата і кпив собі з самого св. Йосафата. Тому то через кілька днїв по кільканайцять разів денно переходив через подвірє епископської палати в визиваючий архиепископську службу спосіб, зневажаючи унїятів і самого архиепископа. Домівники, а навіть архидиякон архиепископський домагали ся, щоби архиепископ позволив єго укарати. Йосафат забороняв, в кінци дня 11. падолиста згодив ся на се, щоби єго увязнено, єсли єще повторять ся єго провокациї.

Не довго на то треба було чекати. Коли архиепископ, по цїлонічній молитві і умертвленях, слїдуючого дня, а було се в недїлю, раненько йшов до катедри, вже чекав на него піп Ілия лаючи єго. Архидиякон Доротей, який товаришив архиепископови, скористав з сего і приказав одному зі слуг архиепископа увязнити проклятого. Тодї замкнено єго на кілька годин в кухни архиепископської палати. На се лише чекали схизматики, дано знати на ратуш, ударено в ратунковий дзвін, а на єго відгомін відізвали ся дзвони всїх церков з винятком катедральних дзвонів. Був се умовлений знак заговірників, на котрий небавом згромадили ся всї около архиепископської палати, а за ними численна товпа розяреного і уоруженого в сокири і инші убійчі знаряди народу. Всьо то стало ся перед

скінченєм утрені в катедрі. А скоро по скінченю єї владика вийшов з церкви, ціла та товпа збитою лавою стояла між храмом а єго помешканєм, та раз по раз виходили з неї кличі: »смерть єму, бийте, убийте єго!« Однак ніхто не сьмів піднести сьвятотатської руки на божого післанця. Св. Йосафат спокійно перейшов до помешканя. А скоро там довідав ся, що причиною того збіговиска і криків є увязненє попа Ілиї, приказав сейчас випустити єго на волю. Колиби проводирам збіговиска ходило було лиш о увільненє увязненого, булиби сейчас по осягненю своєї цїли успокоїли ся та приказали людям розійти ся. Та цїль їх була инша. А се мало сповнити ся рішенє смерти архиепископа, яку визначено на сей день[1]).

Бож ледви архиепископ з'явив ся в товористві слуг на подвірю своєї палати, товпа виважила браму, сокирами розвалила паркан і стріляла на службу архиепископа. З подвіря пігнали головні проводирі до середини палати архиепископа, знущаючи ся в страшний спосіб над єго службою, яку немилосерно калїчили, о скілько не могла уратувати ся утечою. На зустріч тим розбишакам вийшов з бічної кімнати архиепископ, щоби повздержати їх від змущаня ся над невинними і так промовив до них. »Дїточки, в чім провинила ся вам моя челядь. Єсли маєте що до мене, то маєте мене, а полишіть в спокою мою челядь і не убивайте єї«[2]). Спокій і відвага епископа повздержали їх на хвилю, але сейчас по сїм залунали дикі голоси: »бий, забий того паписту!« і ударом сокири в голову сповнили найгорячійше бажанє замученого, бо завсїгди передтим щиро молив Бога, щоби міг житє віддати за свої овечки та за св. Унїю. Розярена і перекуплена проводирями бунту товпа, знущала ся єще над єго трупом в сей спосіб, що ранила єго і доптала ногами. А щоби унїяти не лише живого але і помершого не бачили вже більше між собою, привязали до єго тїла тяжкий камінь та за містом в найглубшім місци ріки Двини єго утопили. По шістьох днях віднайдено єго і яко тїло св. Мученика торжественно виставлено найперше

---

[1]) Повисші подробиці, що відносять ся до убійства св. Йосафата, суть виняті з »комісарського засуду убийників блаж. Йосафата« в о. Стебельського ст. 187—219 і зі зізнань сьвідків в беатифікацийнім процесї.

[2]) Сьвідоцтво наочного сьвідка Михайла Кантакузина, l. c., том I, ст. 31 – 32.

в витебській катедрі, а опісля перевезено в торжественнім поході до полоцької катедри, де згідно з волею св. Мученика єго похоронено.

І знов сповнило ся на нім се, що завсїгди повтаряє ся в історії Церкви, а се, що »мученицька кров є насїнєм християн«. Один наочний сьвідок розказує нам, що коли шестого дня видобуто тїло Сьвятого з глибин Двини, товпи з витебського народу і з околиці плакали і нарікали на злочин і на тих, котрі до того допровадили і з найбільшою пошаною окружили єго, тиснули ся щоб бодай єго діткнути ся, а ті що доси були найбільшими єго ворогами, стали тепер унїятами і проклинали схизму. А коли знова служба св. Йосафата хотїла на своїх плечах занести сьвяте тїло з катедри до лодки на Двинї, щоби так перевезти єго до Полоцька, ті самі не дозволили на се, але несли єго на власних своїх раменах і се уважали собі за найбільше своє щастє.

Подібно було також і в Полоцьку, коли перевезено св. тїло з Витебська. Іван Дзягилевич, публичний нотар в Полоцьку і наочний сьвідок, який між иншими рівнож спроваджував тїло з Витебська, так сьвідчить перед апостольською комісиєю: »Скоро приїхали ми (до Полоцька), цїле місто, від найменшого почавши до найбільшого, всї вийшли на зустріч, щоби подивити ся на так нечуваний вид. Довкруги нїчого більше не можна було чути, як лиш крик і щире нарікане. Одні проклинали убийників, другі просили Божого мужа о сьвяті молитви, инші признавали схизму за гріх та присягали на вічну Унїю. Чули ми від схизматиків, чи то тих, котрі єго убили, чи то тих, котрі позволили на убийство, що папська і латинська віра (як они називають католиків) позбавила житя Йосафата... Полоцьк і Витебськ ствердить то, що по єго смерти так горячою була Унїя і ту і там, що як здавало ся була одна вівчарня і один пастир аж до смерти бл. п. Жигмонта III., коли то провідники схизми на виборі короля вимусили свободу совісти, повибудовували собі церкви, попсували нечесних (то є відвели від Унїї що було гіршого)«[1]).

Той сам Лев Сапіга, що перед роком виступив проти св. Йосафата з так безосновними кривдячими його закидами, ба-

---

[1]) Сьвідоцтво Дзягилевича, l. c. том I, ст. 45 і 46.

жаючи очивидно винагородити заподіяну йому кривду, перший домагав ся, щоби покарати злочинців в відповідний спосіб; а коли король визначив комісию, яка мала вислідити винних і відповідно їх покарати, він сам обняв в ній провід і 27-ох найбільших виновників засудив на смерть, а містови Витебськ відобрав всї привілеї, навіть ратуш казав з землею зрівнати і пізнїйше найревнїйше дбав о канонїзацию св. мученика. Крім того цїлу свою родину віддав під особлившу єго опіку.

Всї злочинцї з винятком одного (Василевського, полочанина) навернули ся перед смертию і приняли Унїю. В загалї цїла Біла Русь по убитю св. Йосафата з дуже малими виїмками отверто признавала ся до Унїї. В тій запопадливости спорив Витебськ з иншими білоруськими містами. Аж до кінця XVIII. віка то є аж до розбору Польщі не було там анї одної схизматицької церкви. Був се найкращий овоч мученичої смерти св. Йосафата[1]).

---

[1]) Порівнай єще Макарія Исторія Русской Церкви, том X, ст. 457 і слїдуючі, том XI, ст. 277—308 і М. Кояловича, Литовская церковная Унія, том II, ст. 121—139.

РОЗДІЛ V.

Мелетій Смотрицький навертає ся до Унії, єго літературні твори в єї справі і обороні.

Головний справник усїх забурень, яких жертвою упав св. Йосафат, Мелетій Смотрицький[1]), забавивши якийсь час по мученичій смерти св. архиепископа у Вильнї в монастири св. Духа, скоро побачив, що публична думка приписує єму вину убійства св. Йосафата, уважав за відповідне утечи нишком з монастиря і з Вильна, щоб в сей спосіб уйти перед рукою справедливости. Вперед сховав ся в Київі, а коли єму тут совість не давала спокою, вибрав ся в дорогу на схід до Царгороду, а опісля до Єрусалиму мабуть тому, щоби у жерел дослїдити науку східної Церкви[2]). Тимчасом, як сам опісля в своїй »Апольоґії« признає, місто правди найшов там незнанє і єретицькі блуди, що плямили чистоту східної віри. А що. вже давнїйше, заки єще зістав архимандритом монастиря св.

---

[1]) Saulus et Paulus Ruthenae Unionis seu Meletius Smotriscius, Archieppus Hieropolitanus, per Jacobum Susza, Eppm. Chelmensem. editio altera Bruxellis 1864. — пор. М. Кояловичъ, Литовская Церковная Унія, том II, ст. 139 165, Макарія, Исторія Русской Церкви, том XI, ст. 259—370, о. Стебельського, Хронольоґія, Львів 1866. Guépin, S. Josaphat, том II, ст. 1 – 25 і 157—181 і Кульчинський, Specimen Eccl. Ruth. ст. 221—243 в Парижі.

[2]) Про сю подорож Смотрицького на схід повідомляє Борецький ректора школи виленського брацтва Бобриковича 12. січня 1625 у Голубева l. c. ст. 273 - 275. Коли 1626 р. рознесла ся вістка, що Смотрицький а враз з ним і Борецький покинули схизму, висилає Борецький новий пастирський лист до цїлої Руси, в якім осуджує сю вістку, як неправдиву видумку, l. c. ст. 279—281.

Духа в Вильні, мав сумніви що до науки, яку з такою заїлостию голосив проти Унії і тайно зносив ся з уніятами, шукаючи у них просьвіченя і лиш завдяки своїй слабій воли і змінчивому характерови перервав сї зносини, скоро доглянув, що братя з монастиря св. Духа єго слїдять, взяв ся тепер на ново дослїджувати католицьку науку і вернувши по кількалїтній вандрівцї з'заграницї до вітчини, приняв Унїю і в покутї як вірний син Церкви закінчив житє в Дермани на Волини в тамошнім Василиянськім монастири.

В послїдних лїтах перед своєю смертию оголосив кілька своїх праць в обороні Унії, що по нинїшний день гідні суть того, щоб їх прочитати так ізза змісту, як також прегарного польського язика, в яких осуджує свої давнїйші блуди, а схизматиків взиває, щоб пішли за єго приміром.

Перший твір, видрукований по поворотї зі Сходу і по наверненю до Унії має заголовок »Apologia Peregrinatiey do krajów wschodnich« (1628 р.). Оправдавши ся в нїм з причин, які єго наклонили до сеї подорожи, а про які була згадка висше, виказує наглядно, що Схід, а особенно царгородський патриярх заразив ся кальвінською єресию, що з царгородських проповідниць проповідники сю єресь безкарно голосять, що навіть народний катехизм, виданий 1622 р. якимсь Ґарґаном, подає єретицькі блуди яко науку східної Церкви.

Переходячи до руських відносин і до характеристики головних провідників руської, схизматицької Церкви і писменників, що бороли ся проти уніятів, питає ся: »Хтож був сей Христофор Філярет (Бронський), що перший виступив проти сеї єдности наших старших? Кальвінїст, який не знав анї віри нашої грецької, анї руського письма; отсе писав про се і тим нас боронив, чого навчив ся в заведенях кальвінських а не в наших церковних. Хтож був Теофіль Ортольоґ (псевдонїм Смотрицького перед наверненєм)? Приклонник Лютра, який свої молоді лїта стратив на науцї в липській і вітемберській академії при ґробі Лютра а окоптїлій димом лютерського жару прибув на Литву і Русь підносячи лямент (автор письма »Ламент«) тимсамим заразив єї чадом. Хтож знова Зизанїй? Неук, який розуміючи, що так легкою є річию, добре про доґмати віри розправляти, як не є річию трудною як небудь проповідувати, попав сам в тоті блуди і єреси, які нам подавав

і нас єресию заразив. А що за один Клирик? Подібний до Зизанія навчитель (dydaskał), до якого достроїв ся також і зненавиджений понурянський навчитель, котрого проклятий ариянський дух пробиває ся в розумованях проти походженя св. Духа«[1]).

В дальшім оповіданю висьвітлює ріжниці, котрі ділять Церкви східну і західну, доказує що сущної ріжниці в вірі між одною а другою нема, суть лише непорозуміня; що ріжниці до Церкви внесли ложні учителї, пересяклі єресию, які велїли руському народови вірити в єретицькі блуди яко в правди віри старої руської Церкви, а надто розсїваючи брехнї на західну, латинську Церков поширяли підступно роздор між одною а другою Церквою і розярили проти себе уми.

Кінчить свою Апольоґію гарним зворотом до шляхотського стану на Руси, словами: »Пригляньмо ся шляхотський стане отій Зизанїєм, Філялєтом, Ортольоґом, Клириком і иншим того рода новими богословами описаній і друком по по сьвітї проголошеній новій вірі і розваж точку в їх блудах і єреси, чи є она згідною з вірою ваших предків! Без сумнїву побачите, що так дуже від себе ріжнять ся, як дуже ріжнять ся між собою правовірний і єретик... Блуди їх і єреси киньмо під наші ноги... Повернїм до православної віри наших правовірних предків, а подібно як они яко правовірні прославимо ся!...

Так отже поступи преславний шляхотський стане, а Бог дасть, що небавом ти будеш тїшити ся а враз з тобою і цїлий руський нарід... Очистїм від єретицьких плям віру предків наших і увінчаймо єї любовію однодумців в вірі: тодї Господь Бог буде з нами і приверне нам всьо наше тїлесне і душевне добро, якого ми вже так довгий час не зазнавали, усуне грозячий нашій Церкві упадок і приверне нашому народови руському давну свободу«[2]).

Заки єще Смотрицький віддав Апольоґію до друку, віддав єї рукопись до оцїнки псевдомитрополитови Борецькому. Акт єго наверненя не був єще тодї довершений. Завізваний Бо-

---

[1]) Апольоґія ст. 95 і 96.

[2]) L. c. ст. 126—128.

рецьким прибув разом з иншими схизматицькими епископами на синод до Київа 1628 р. Уповаючи на свою вимову, та на повагу, яку мав у схизматиків, був переконаний, що віддасть на тім синоді велику прислугу Унії і що не виявляючи себе уніятом, єще й инших епископів за собою потягне[1]). Тимчасом гірко завів ся.

Скоро лиш появив ся на синоді, счинила ся серед схизматицьких епископів страшна проти него буря, яких Борецький і Мужиловський, слуцький протопіп, упередили про зміст Апольогії, жадаючи єї осудженя. Щоб спасати житє, йдучи за радою своїх прихильників, підписав все, чого від него зажадали. Коли однак через се відзискав свободу і вернув до Дерманя, оголосив незабаром »Протестацию« проти київського синода[2]) і дізнаного насильства, виразив жаль ізза свого упадку і без зміни видрукував »Апольгію«. З противної сторони викликала »Апольогія« відповідь під заголовком: »Antidotum przeciw Apologii«. Як автор підписав ся протопіп Мужиловський, хоч дійсним автором »Антідота« мав бути єретик Ґівель[3]). Письмо се повне їдких нападів на Унію і Смотрицького. Тому то й Смотрицький не полишив його без відповіди. Завдячуємо йому наслідком сего в теольогічній і полємічній літературі польській один з найгарнійших літературних творів так під зглядом змісту як і форми, то є книжку під заголовком: »Exaetesis«. Книжка ся зєднала Смотрицькому у сучасних зовсім справедливе призвіще »польського Ціцерона«[4]).

---

[1]) Схизматицька оборона сего синода є випечатана у Голубева l. c. ст. 302—317.

[2]) Протестация Мелетія Смотрицького проти київського собора, який відбув ся в августі 1628 р. — випечатана у Голубева l. c. ст. 323—348. Написана була 7. вересня 1628 р.

[3]) Повний заголовок дуже рідкої книжки є: »Antidotum przezacnemu narodowi ruskiemu albo Warunek przeciw Apologii jadem napełnionej, którą wydał Melecy Smotrycky niesłusznie Cerkiew ruską prawosławną w niej pomawiając Herezyą i Schizmą dla niektórych Scribentów, przez Wgo Ojca Andrzeja Mużyłowskiego. Слуцьк 1629.

[4]) Exaetesis abo Expostulatia t. j. Rozprawa między Apologią i Antidotem o ostanek błędów, herezyi i kłamstw Zyzanijowych, Philaletowych, Orthologowych y Klerykowych, uczyniona przez w Bogu wielebnego Meletiusza Smotrzyskiego, rzeczonego Archiepiskopa Połockiego, Episkopa Witebskiego i Mscisławskiego, Archimandrytę Wileńskiego y Dermańskiego

Не можемо відмовити собі сего, щоб не подати з неї в отсїм місци хоч кілька уступів. Сейчас на вступі заявляє, що одиноким єго змаганєм є попирати справу Унії і винагородити нанесену єї кривду в часї схизматицького заслїпленя. В дальшім тягу книжки, подїленої на т. зв. експостуляциї або роздїли, що так руська як і царгородська Церков в наслїдок довголїтної схизми попали в єреси і збиває роздїл по роздїлови закиди автора »Antidotum«, який усильно старав ся руську Церков увільнити від закиду єреси і хотїв би виперти ся усїх учителїв і письменників, які бороли ся в єї імени через трийцять лїт проти Унії, а за яких голосом прямувала цїла руська схизма і їх оплачувала, щоб писали в єї оборонї.

Мужиловський закидує Смотрицькому, що він тому покинув схизму і приняв Унїю, бо полюбив сьвіт і віддав ся єму в неволю.

На се так відповідає Смотрицький в першім роздїлї: »Кождого року з многих місць, від певних і поважаних між вами осіб по три тисячі готового гроша на отсїм своїм зборі в Київі (1628 р.) ви менї жертвували і обіцялисьте удержанє для придїлених менї духовних і сьвітських осіб в печерській Лаврі. Єслиб я гонив за сьвітом, то був бим поперестав на тім, що ви самі менї до рук пхали... але я не хотїв погубити себе проклятою схизмою, поширюючи єретицькі блуди, не хотїв я в кінци бути Каїном, яким би я мусїв стати, єсли бим остав при вас«.

Відтак на доказ їх каїнової природи вичисляє жорстокости, яких допустили ся на унїятах, так дальше пише: »О немилосердні батько- і брато-убійники, ви більше жорстокі чим Есав... ви як би так могли то живцем пожерлибисьте всїх унїятів як ваші предки, бо ви дуже на се зло захланні; внутренности їх з них висновуючи жерлибисьте, чого мало що не здїлали ті, котрі мстили ся над висше згаданим св. Архиепископом (Йосафатом).. Тому що унїят, нуж з ним під лїд, під меч, під топір. Тих, котрі св. Церков, єї віру, обряди і церемонії в Руськім народї заховати і укріпити і на вічні часи

do obcej strony Narodu Ruskiego. Anno Dni 1629 Aprilis 3. w monasteru Derman iu. Львів, друк Шелїґі. (Находить ся в книгозборі ґрафа Жигм. Черницького в Руську і звідси брали ми до ужитку).

задержати старають ся, тих то ви невдячники переслїдуєте, тих бєте, сїчете, убиваєте, топите і мордуєте. Єще вам з рук ваших кров убитих вами братів тече, а ви мимо сего важите ся називати мимо сего Авелями... Що правду на вас говорю, то знає про се добре преславна Корона і В. Князївство Литовське«.

В послїднім, тринайцятім роздїлї виказує, до якого упадку і пониженя привела схизма Русь і Церков у инших народів і так пише: »Не глядїть на давнину схизми, але шукайте єї початку, поступу і скріпленя, і як то єї Господь Бог покарав неволею, неладом, безуспішностию і голодом слова Божого, як єї в нїчім нїгде, на свободї анї в неволи, не благословить і нї в чім їй не пособляє. Бо той сам занепад, який є найбільшим добром в свободї московській, той сам є в неволи турецькій. Всюди в нїй утїхи духовні занепали, всюди спасенні справи остигли. Всюди полагоджують спасенні справи як наймити і невільники, от щоби відправило ся... Монаший послух занепав, ревність попередників завмерла. Духовного мужа між монахами зі сьвічкою, а між сьвітськими й не шукай. Школи упали. Сьпів церковний устав... дяка доброго трудно, а вченого сьвященика єще труднїйше знайти, а про мудрого проповідника навіть не питай. Ті християнські народи, які суть в турецькій неволи, по більшій части вже потурчились, нашого народу також не малу частину забрала Церков римська, не малу часть загарбала єресь, кальвінїзм, ариянїзм, а навіть і магометаньство. Стратилисьмо князїв, шляхти мало, а панів єще менше. Духовеньство висше і низше є у своїх в зневазї; в Москві бояри, коли по їх гадцї в справах духовних не поступають гноблять їх і в той спосіб не пастирі пасуть череду але череда, пастирів. А за щож таке пониженє? Ото за нїчо инше, як тільки за те, що зневажають Вітця Вітцїв, тому то їх також і Господь Бог віддав в зневагу людий сьвітських. Народила Вам та пекольна їдь нових блудів і єресий, наплодила вам та проклята схизма схизматенят...«

В противеньстві знова до тих шкід, які принесла схизма народови, вказує на користи, яких Церков і всї стани по Унії сподївати ся можуть, заохочує покінчити вже раз зі сумним роздором народа і Церкви.

Єще перед появою »Exaetesis« чув себе Смотрицький зобовязаним відозвати ся осібно до виленського брацтва св. Духа, з яким вязали його многолїтні зносини яко архимандрита, і в котрім стільки нагрішив проти Унїї, а особенно проти св. Йосафата і єго білоруської диєцезиї. Хоч однак трудно доказати, що він був безпосередним виновником убійства полоцького архиепископа, то без сумнїву посередно тяжила на нїм вина єго мученичої смерти. Колиб не єго висланники, не єго підбурюючі письма і відозви вислані до Білорусинів, булаб Біла Русь остала в спокою і послусї свому пастиреви, як то в часї трох перших лїт спокійно признавала єго своїм пастирем. Знав, що він найбільше причинив ся до схизматицького завзятя виленського брацтва і єго ненависти до Унїї, тому непокоїла єго совість, доки не направив о скілько міг заподїяного зла. Єще в грудни 1628 р. вислав до тогож брацтва »Paraenesis abo Napomnienie«[1]). Письмо се повне великої любови так до самого брацтва, якому під многими зглядами почуваєсь до вдячности, як також до руського народа і в наслїдок тої любови висказує просьбу до брацтва і руського народа, щоби не дались зводити ложним і слїпим учителям. Пригадує брацтву, як то він, хоч нишком і несьміло, коли перебував в монастири св. Духа, перестерігав перед ложию і блудами, що поширював Зизанїй і инші облудники, яких письма розходили ся з братської друкарнї по цїлій Литві і Руси та поширяли заразу. Покинувши схизму, не покинув, як каже, старої руської віри, але єресь, якою заразили згадані писателї неунїятську Церков. »Змінив я — є його слова — сею моєю зміною і сї тобою на сьвіт пущені блуди і єреси на православну віру; а не змінив віри православної а лише єреси і блуди. Дай Господи Ісусе Христе, щоб і ти (брацтво) за Єго св. ласкою спільно зі мною те саме здїлало, і всі ті, що чванять ся будьто би знали в що вірують, а мимо сего в блудах і єресях Зизанїя по уха занурили ся.

Вір тепер, преславне брацтво, що як повіривши твоїм Зизанїям, ти зійшло на манївцї, так зійдеш на манївцї і тепер, єсли не оглянеш ся а підеш за сими виклинателями правди божої і правдивих доґматів віри. Колиб я за твої великі

[1]) Краків у Андрея Пйотровчика 1629 (ст. 62).

зглядом мене добродійства не був тобі зобовязаний, колиб я не був архимандритом монастиря виленського, колиб я не був архиєреєм руської Церкви, то я би мовчав. Але всї ті три причини змушують мене, щоб я тебе напімнув і перестеріг [1]).

Пригадує дальше брацтву, що вже само брацтво 1623 і 1626 схиляло ся до Унії, але злі дорадники відвели єго від неї. »Тому, пише дальше, преславне брацтво, продовжай сю почату угоду. Не уважай гріхом анї встидом сего, що инші народи без встиду і без гріха здїлали. Ти лише як колись богато руського народу могло потягнути до повіреня тим твоїм новим писателям і виступленя проти Унії, так також можеш богато відтягнути від сего а привести до сьвятої єдности[2]).

Перестерігає також брацтво, що єреси, які єго учителї і писателї закидають римській Церкві, є правдивою потворою. Всї ті видумані єреси римської Церкви подрібно розбирає і виказує, що є пустою вигадкою. А довершивши того, звертає ся до брацтва і руського народа і успокоює єго перед побоюванєм, які поширювали серед Русинів люди злої волї: поспитаймо так самі себе, що нам відбирає св. єдність такого, на чім опирало би ся наше спасенє, що зміняє нам в нашім богослуженю, що нарушує в звичаях, церемонїях і обрядах? Полишає нам цїле наше богослуженє, цїлий царгородський символ, цїле осьвяченє і споживанє на кваснім хлїбі і під двома видами Тайни Євхаристиї. До увіреня в чистилище нас не змушує... і всьо инше, що небудь є в Церкві східній, в цїлости нам полишає. Говорите, календар старий з часом залишити нам прийде ся. Однак знаємо на певно, що то не є правда віри. Вже св. Золотоустий доказує, що не добре роблять ті, що в одній і тій самій східній Церкві одного і тогож дня сьвяткують два сьвята а то Різдво Господа Христа і Богоявленє; до тих однак, котрі обходили сьвята подібно як ми тепер, каже: Їх розуміня не осуджуймо, а йдїм за своєю наукою, полишім кождого при своїй гадцї... Тому то і ми так само говорім з тим Сьвятим про свій день Пасхи і про день Пасхи римської Церкви.

---

[1]) Paraenesis ст. 28 і 29.
[2]) Там, ст. 34 і 35.

Кажете також і того мабуть найбільше боїте ся, що з Унією пропаде нам митрополия і епископства, бо права церковні не позволяють, щоби в одній диєцезиї було двох митрополитів або двох епископів. Але і се ваше побоюванє не має основи, бо знаєте, що в одній і тій самій диєцезиї, а навіть в однім і тім самім місци можуть бути два епископи, але ріжних обрядів, отже не загине ізза Унії ані митрополія ані епископства, бо не стоять сему на перешкоді права церковні... Унія задержує всї наші духовні і сьвітські права, свободи і вольности, які тепер на ново потверджують присягою польські королї, а без Унії все марно пропаде... Царгородський патриярхат перенесїм на землю Руську, бо з волї Божої маємо до сего час, нагоду і причину... Нагоду пригідну, бо дістанемо поміч від патриярха патриярхів і Короля Єго Величества нашого Пана. Маємо причину до сего також поважну, бо патриярх є єретиком. Що я все добре розважив і під твою розвагу ті відповіди даю, то видно з сего, що відкинувши блуди і єреси твого Зизанія, Філялєта, Ортольоґа... не хочу мати нїчого спільного з їх єретицьким пастирем, а посредством св. загального Фльорентського Собора і тут в нашій вітчинї Берестейського Собора, сю спасенну правду тобі поручаю[1]).

Не можливо, щоб сї вимовні і повні сили слова не знайшли відгомону в серцях многих читачів писань Смотрицького, і щоб не стались они причиною пізнаня правди, хоч істория не зберегла нам імен осіб, що під єго впливом навернули ся.

В наведених письмах, що їх Смотрицький як унїят оголосив, налягав також на се, щоб для приспішеня наверненя прочих схизматиків до Унії скликано синод, зложений так з унїятів як і зі схизматиків, на якім через виміну гадок сподївав ся, що легко дадуть ся усунути ріжниці, котрі дїлять одних і других. Напімненє єго не остало без наслїдку. Король позволив на той синод[2]) і епископи унїятські на него згодили ся. Назначено єго на 28. жовтня 1629 р. у Львові. Прибув там митрополит Рутський зі своїми епископами і численним ду-

---

[1]) Paraenesis ст. 48—52.

[2]) Письмо короля до митрополита Рутського з 29. марта 1629 р у Голубева І. с. ст. 353—354.

ховеньством; прибув також сам Смотрицький як головний єго справник.

Зі сторони схизматицьких епископів не прибув ніхто. Прибуло вправді до Львова кількох монахів, висланників виленського брацтва св. Духа і декілько сьвітських осіб, іменно князь Пузина і Древинський, волинський судия[1]), але ті не брали участи в торжественних синодальних зібранях, що відбувались в латинській катедрі, лише приватно представили ся митрополитови. Подібно львівське брацтво ставропигійське помимо наказу королївського лиш приватно зносило ся з митрополитом, так само як посли виленського брацтва. Сї послїдні заявили: »не наша то справа, а наших отців епископів є річию залагодити приступленє до Унії«. На зібраню у митрополита дня 31. жовтня додали єще виленські посли з Пузиною: »най буде вільно патриярхови приїхати до Польщі, а що він постановить, за тим підемо!«[2]) Дивна суперечність з дотеперішним заховуванєм ся брацтв виленського і львівського і прочих схизматиків! Коли їх старшина і пастирі то є епископи заявили ся були за Унією — брацтва виступили проти неї і потягнули за собою руське населенє, ставляючи свою гадку в церковних справах висше гадки і суда пастирів. Тепер не уважають себе покликаними видати суд в тій самій справі, мимо сего, що не могло їм бути незвісним, що їх патриярх, за яким були готові піти, був більше кальвінїстом чим сином східної Церкви[3]), тепер відкликують ся до єго рішеня. Впрочім відклик до рішеня патріярха був нещирий, бо они добре знали, що анї унїяти не згодять ся на спровадженє патриярха до Польщі, анї патриярх не упокорить ся перед Апостольською Столицею.

---

[1]) Козаки і неунїятська шляхта були противні львівському синодови. Здавалось, що Борецький годив ся на него, але під напором козаків і шляхти, які з'їхали ся на нараду до Київа, уступив враз з прочим неунїятським духовеньством. Пор. цікаву про сей предмет переписку у Голубева l. c. ст. 360 - 379.

[2]) Проєкт угоди православних з унїятами, приготований унїятами на синод — у Голубева l. c. ст. 379—384.

[3]) Supplementum ad historica Russiae documenta, Petropoli 1848 ст. 157, ч. 66 і »Miscellanea« Кояловича, Vilnae 1650, ст. 40—61.

Зїзд отже не приніс овочів, яких сподївав ся Смотрицький, а обурив короля на схизматиків єще більше, так що король від тоді заборонив будувати схизматицькі сьвятинї і покликувати схизматиків до сенату. Схизматики видячи грізну поставу монарха спокорніли і притихли, коли не на довший час, то принайменше аж до смерти Жигмонта III. Був в сїм певного рода хосен для Унії, бо унїяти не потребуючи боронитись перед схизматиками могли працювати з здвоєними силами над поширенєм і укріпленєм Унії.

2. Розчарованє, якого дізнав Смотрицький на львівськім соборі а до якого привязував великі надії, спричинило мабуть се, що коли в недовзї опісля запитував його папа Урбан VIII, яких би средств треба ужити, щоб позбути ся останків схизми на Руси і привести до Унії цїлу Русь, вже не дораджує анї синодів анї диспут анї переконувань, противно промовляє за енерґічними середниками.

Русини від єдности Церкви відірвані, каже, є темні, без образованя і знаня доґматів і правд віри. В тій темнотї і заслїпленю подібні до людий позбавлених здорових змислів ідуть несьвідомо на свою погубу і не позволяють провадити ся тим, які є просьвічені сьвітлом правди. З такими нема що говорити а иншого для них нема средства, як се, яке подає євангеліє: «нагли». Бож люди нерозумні і вперті инакше добре не роблять як примушені. Чого то не робили унїяти через трийцять лїт? Кілько то диспут, наук для їх просьвіченя урядили, кілько письм видали? а все таки впертих і заслїплених схизматиків не позискали для єдности. Колиб місто сего всї католики, які мають нарід руський в добрах своїх, були дбали про єго спасенє і лише сьвящеників унїятських до парохіяльних церков допускали, не булоб нинї схизматиків. Але на жаль в наслїдок байдужности про добро душевне того народа, попирають схизматицьких епископів, а схизматицьких сьвящеників по парохіях боронять перед унїятськими епископами, схизматицьких епископів хоронять по монастирях свого патронату і в сей спосіб піддержують схизму і на себе стягають кару божу. Бачать, як заслїплений нарід губить себе, держачись схизми, а не запобігають погубі єго. Тому нехай папа прикаже королеви, сенаторам і епископам, щоби всї Унію попирали, а духовеньство сьвітське і монаше щоби нікому не

уділяло св. Тайн, хто в добрах своїх схизму словом чи ділом попирає, а тоді схизма скоро зникне«.

Друге средство, яке подав Смотрицький сьв. Отцю для утвердженя і поширеня Унії було, щоби св. Отець заборонив членам Конґреґациї оо. Єзуїтів змушувати руську молодїж, що образуєть ся в їх колеґіях, зміняти обряд а принимати латинський, бо в той спосіб Унію ослабляють, а схизматиків до Унії відражають«[1]).

Рада, щоб латинська шляхта недопускала в своїх добрах на Руси схизматицьких попів, видає ся після нинїшних наших понять строгою і гноблячою совість, а булаб може тим, колиб нарід руський в тім часї був мав переконаня релїґійні, або колиб через накинене йому унїятських сьвящеників накинено також й доґмати, противні його дотеперішній вірі. Тимчасом надто він був темним, щоб зрозуміти ріжницю між Унією а схизмою; а Унія не лиш правд віри первісної східної Церкви але навіть обрядів тоїж Церкви не нарушувала, піддаючи Церков виключно під зглядом єрархічним в зависимість від папи в місто від царгородського патриярха. Колиб була рада Смотрицького ввійшла в житє і то від першої хвилини Унії, не булиб мусїли унїятські епископи, Потїй, Рутський, св. Йосафат стільки борб звести в єї обороні, а Польща не булаб виставлена на стільки колотнеч, яких ми були сьвідками. Але коли се не стало ся за володїня Жигмонта III, то тим менше можна було сподївати ся сего з почином панованя вільнодумного короля Володислава IV, якому видало ся, що уступками для схизматиків успокоїть край.

Коли Смотрицький подавав свої ради папі, Жигмонт III. був вже на склонї житя. З тої мабуть причини папа Урбан VIII, йдучи за радою Смотрицького, не виявив йому своїх бажань. А тим менше міг се зробити для його наслїдника, не бачучи в нїм анї тої самої прихильности для Унії, анї того самого єї зрозуміня.

Лиш заборонив Єзуїтам, щоб руської шляхотської молодїжи, яка образувала ся в їх колеґіях, не відтягали від східного обряду, тому що вже передше і пізнїйше, про що

---

[1]) Epistola Meletii Smotriscii ad Urbanum VIII Anno Dni 1620 die 16. Febr. в творі Szuszi: »Saulus et Paulus.. « Bruxellis 1864, ст. 167 – 179.

висше була згадка, жадали сего митрополит Рутський і єго епископи. На жаль заборона ся вийшла за пізно, бо до сего часу загал руської шляхти вже був покинув рідний обряд і приняв латинський.

Після мученичої смерти св. Йосафата а іменно після примірного а строгого покараня єго убийників, як також і тих, що могли а не перешкодили злочинови а їх похваляли, страх переняв схизматиків; коли то сьвідків по раз перший після 30-лїтної безкарної самоволї віддано строгій справедливости монарха і польского ряду, коли схизматицькі архиєреї повтїкали з призначених собі Теофаном епископств і шукали прибіжища в Київі і на Українї і коли єще гетьман Конецпольський в 1625 р. задав козакам діймаюче пораженє, приневолюючи їх до принятя упокорюючих условин мира — тодї Польща мала корисну нагоду до цїлковитого позбутя схизми і скріпленя Унїї. Енергічний ряд бувби скористав в переполоху, який тодї огорнув схизматиків і їх протекторів козаків, а псевдомитрополита Борецького разом з єго епископами потягнув до відвічальности, яко висьвячених проти краєвого права, бо без попередної презенти і королївського дозволу і покарав прогнанєм з краю тим більше, що не було трудно доказати їм зрадничих зносин з Царгородом а навіть з Москвою[1]). Сим бувби усмирив ворохобників проти унїятських епископів, а прочим схизматикам бувби перешкодив спроваджувати схизматицьке духовеньство.

Перепровадивши се з енергією і консеквенциєю на вісїм лїт перед вступленєм на престол Володислава IV, був би запобіг трудному положеню, в якім найшов ся Володислав IV. при вступленю на престол, як також дальшим наслїдкам того положеня. Населенє увільнене від бунтівників, дізнавши цїлючого впливу Унїї і пересьвідчившись, що до тепер кормлено єго лиш обмовою проти неї, по кількох лїтах булоб перестало

---

[1]) Петрушевич: »Сводная Галицко-Руская Лѣтопись« від 1600 - 1700 р. Львів 1874. На стор. 454 каже, що Йов Борецький псевдомитрополит, вислав 1625 р. до царя Михайла Федоровича, луцького епископа Ісаака з просьбою щоби заопікував ся Україною і Запорожем. Мабуть більше таких булоби викрило ся в часї слїдства. На иншім місци згадує ся, що Жигмонт III. в листї до Льва Сапіги виразно згадує про зносини Борецького і Смотрицького з Туреччиною.

тужити за схизмою, яка єму під зглядом духовим не приносила правдивого хісна.

Коли Конецпольський побив козаків, так они спокорнїли і зглядом Унїї зобоятнїли, що в услівях мира анї словечком не упоминали ся про инші права схизми, як се робили при кождій спосібности від 1620 р. Рівнож замовкли брацтва, навіть таке найрухливійше і найзавзятїйше як виленське, від мученичої смерти св. Йосафата і королївського засуду на виленських братчиків, тим більше що стратило так краснорічивого і дїяльного провідника, яким був Мелетій Смотрицький.

На жаль того хвилевого корисного положеня для Унїї не з'умів ряд польський як звичайно використати для Унїї і для себе. Мученича смерть св. Йосафата більше чим єго апостольська праця принесла Унїї овочі; бо не лиш єї скріпила і утвердила на Білій Руси, але впливала спасенно і на инші руські диєцезиї, а що найважнїйше додавала унїятським епископам відваги до дальшої витревалої і жадними трудностями не зраженої оборони св. справи, якої они були представниками. Зібрані около свого митрополита в Новгородку, на вістку про злочин сповнений на їх сьвятім товаришови, пишуть до Риму до сьватого Отця, що готові подібно як замучений полоцький архиепископ положити своє житє за Церков і за душі собі поручені![1]) І дїйсно не спроневірив ся нї один.

Не одну єще тяжку борбу до кінця XVII. віку доведеть ся Унїї звести; але зрошена і скріплена мученичою кровію св. Йосафата, трудом і апостольською працею своїх пастирів, она так вже зросла ся з руським народом, так глубоке в нїм запустила корінє, що нїяка буря, нїякий удар з ворожої сторони не вспіє єї не лиш викорінити, але перешкодити єї зростови, противно вік XVII. кінчить ся приступленєм до неї останнїх трех досї віддїлених в границях Польщі епископств: луцького, перемиського і львівського.

---

[1]) Архів Пропаґанди, том I, переписка руських епископів і Василиян з Пропаґандою — і Кульчинський Specimen Eccl. Ruth. ст. 235—236 в Парижи. Є тут лист епископів до Пропаґанди про смерть св. Йосафата.

ДОДАТОК

I.

Professio fidei Praesulum Ruthenorum nomine Hypatii Episcopi Brestensis Romae Clementi VIII facta. (Vide Monumenta hist. Poloniae, Theineri, tom III, pag. 238—245).

Sanctissime ac Beatissime Pater!

Ego humilis Hypatius Pociej Dei gratia Protothronius Volodimiriensis et Brestensis Episcopus in Russia, nationis Russorum seu Ruthenorum, unus ex procuratoribus reverendorum in Christo patrum dominorum Praelatorum ejusdem nationis videlicet: Michaelis Rahosa Archiepiscopi Metropolitae Kioviensis et Haliciensis, ac totius Russiae, et Gregorii Archiepiscopi denominati, electi in Episcopum Polocensem et Vitebscensem, et Jonae Hohol electi in Episcopum Pinscensem et Turoviensem, et Michaelis Kopestynski Episcopi Praemisliensis et Samboriensis, et Gedeonis Balaban Episcopi Leopoliensis et Dionysii Zbiruiski Episcopi Chelmensis, ab eis specialiter constitutus et missus una cum reverendo in Christo Patre domino Cyrillo Terlecki Exercha Episcopo Luceoriensi et Ostrosiensi ejusdem nationis, altero ex procuratoribus dictorum dominorum Praelatorum, et collega meo ad ineundam et suscipiendam unionem Sanctitatis vestrae et sanctae Romanae Ecclesiae, atque ad deferendam debitam obedientiam ipsorum omnium et totius Ecclesiastici eorum status et ovium eis commissarum nomine hic sanctae Sedi beati Petri et Sanctitati vestrae uti summo Pastori universalis Ecclesiae, ad Pedes ejusdem Sanctitatis vestrae positus, ac infrascriptam sanctae Orthodoxae fidei professionem juxta formam Graecis ad unitatem dictae sanctae Romanae

Ecclesiae redeuntibus praescriptam facturus et emissurus, tam procuratorio nomine praedictorum dominorum Archiepiscopi et Episcoporum Ruthenorum meorum principalium, quam etiam meo proprio, simul cum praedicto domino Cyrillo Exarcha Episcopo Luceoriensi et Ostrosiensi procuratore et collega meo, polliceor et promitto, quod ipsi domini Archiepiscopus et Episcopi illam ratam et gratam habebunt, ac suscipient et acceptabunt, et intra tempus competens ratificabunt et confirmabunt, atque de novo juxta praedictam formam de verbo ad verbum facient, et emittent, et eorum manu subscriptam et sigillo obsignatam ad Sanctitatem vestram et hanc sanctam Apostolicam Sedem transmittent, prout sequitur:

Firma fide credo et profiteor omnia et singula, quae continentur in Symbolo fidei, quo sancta Romana Ecclesia utitur, videlicet:

Credo in unum Deum Patrem omnipotentem, factorem coeli et terrae, visibilium omnium et invisibilium. Et in unum Dominum Jesum Christum, Filium Dei unigenitum. Et ex Patre natum ante omnia saecula. Deum de Deo, lumen de lumine, Deum verum de de Deo vero. Genitum, non factum, consubstantialem Patri: per quem omnia facta sunt. Qui propter nos homines, et propter nostram salutem descendit de coelis. Et incarnatus est de Spiritu sancto ex Maria Virgine, et homo factus est. Crucifixus etiam pro nobis: sub Pontio Pilato passus, et sepultus est. Et resurrexit tertia die secundum Scripturas. Et ascendit in coelum: sedet ad dexteram Patris. Et iterum venturus est cum gloria judicare vivos, et mortuos: cujus regni non erit finis. Et in Spiritum sanctum Dominum, et vivificantem: qui ex Patre, Filioque procedit. Qui cum Patre, et Filio simul adoratur, et conglorificatur: qui locutus est per Prophetas. Et unam sanctam Catholicam et Apostolicam Ecclesiam. Confiteor unum baptisma in remissionem peccatorum. Et expecto ressurectionem mortuorum. Et vitam venturi saeculi. Amen.

Credo etiam, suscipio, atque profiteor ea omnia, quae sacra Oecumenica Synodus Florentina super unione Occidentalis et Orientalis Ecclesia definivit et declaravit, videlicet; quod Spiritus sanctus a Patre et Filio aetenaliter est, et essentiam suam suumque esse subsistens habet ex Patre simul et Filio: et ex utroque aeternaliter, tamquam ex uno principio, et unica spiratione procedit. Cum id quod sancti Doctores et Patres dicunt, ex Patre per Filium procedere Spiritum sanctum, ad hanc intelligentiam tendat, ut per hoc significetur Filium quoque esse, secundum Graecos quidem

causam, secundum Latinos vero principium subsistentiae Spiritus sancti, sicut et Patrem. Cumque omnia, quae Patris sunt, ipse Pater unigenito Filio suo gignendo dederit, praeter esse Patrem; hoc ipsum quod Spisitus sanctus procedit ex Filio, ipse Filius a Patre aeternaliter habet, a quo aeternaliter etiam genitus est. Illamque verborum illorum, Filioque, explicationem veritatis declarandae gratia, et imminente tunc necessitate, licite ac rationabiliter Symbolo fuisse appositam.

Item in azymo sive fermentato pane triticeo corpus Christi veraciter confici, sacerdotesque in altero ipsum Domini corpus conficere debere, unumquemque scilicet juxta suae Ecclesiae, sive Occidentalis, sive Orientalis consuetudinem.

Item si vere poenitentes in Dei charitate decesserint, antequam dignis poenitentiae fructibus de commissis satisferecint et omissis, eorum animas poenis purgatorii post mortem purgari: et ut a poenis huiusmodi releventur, prodesse eis Fidelium vivorum suffragia, Missarum scilicet sacrificia, orationes, et eleemosynas, et alia pietatis officia, quae a Fidelibus pro aliis Fidelibus fieri consueverunt secundum Ecclesiae instituta. Illorumque animas, qui post baptisma susceptum nullam omnino peccati maculam, vel in suis corporibus, vel eisdem exutae corporibus (prout superius dictum est) sunt purgatae, in caelum mox recipi, et intueri clare ipsum Deum trinum et unum sicuti est, meritorum tamen diversitate alium alio perfectius. Illorum autem animas, qui in actuali mortali peccato, vel solo originali decedunt, mox in infernum descendere, poenis tamen disparibus puniendas.

Item sanctam Apostolicam Sedem, et Romanum Pontificem in universum Orbem tenere primatum; et ipsum Pontificem Romanum, successorem esse beati Petri Principis Apostolorum, et verum Christi Vicarium, totiusque Ecclesiae caput, et omnium Christianorum patrem ac doctorem existere; et ipsi in beato Petro pascendi, regendi, et gubernandi universalem Ecclesiam a Domino nostro Jesu Christo plenam potestatem traditam esse; quemadmodum etiam in Actis Oecumenicorum Conciliorum et in sacris canonibus continetur.

Insuper profiteor ac recipio alia omnia, quae ex decretis sacrae Oecumenicae Generalis Synodi Tridentinae sacrosancta Romana et Apostolica Ecclesia, etiam ultra contenta in supradicto

fidei Symbolo, profitenda ac recipienda proposuit atque praescripsit, ut sequitur.

Apostolicas et Ecclesiasticas traditiones, reliquasque ejusdem Ecclesiae observationes et constitutiones firmissime admitto et amplector.

Item sacram Scripturam juxta eum sensum, quem tenuit et tenet sancta mater Ecclesia, cujus est judicare de vero sensu et interpretatione sacrarum Scripturarum, admitto, nec eam umquam nisi juxta unanimem consensum Patrum accipiam et interpretabor.

Profiteor quoque, septem esse vere et proprie sacramenta novae legis a Jesu Christo Domino nostro instituta, atque ad salutem humani generis, licet non omnia singulis necesaria, scilicet Baptismum, Confirmationem, Eucharistiam, Poenitentiam, Extremam unctionem, Ordinem et Matrimonium; illaque gratiam conferre: et ex his Baptismum, Confirmationem et Ordinem sine sacrilegio reiterari non posse.

Receptos quoque et approbatos Ecclesiae Catholicae ritus in supradictorum omnium sacramentorum solemni administratione recipio et admitto.

Omnia et singula, quae de peccato originali, et de justificatione in sacrosancta Tridentina Synodo definita et declarata fuerunt, amplector et reciptio.

Profiteor pariter in Missa offerri Deo verum, proprium, et propitiatorium sacrificium pro vivis et defunctis, atque in sanctissimo Eucharistiae sacramento esse vere, realiter, et substantialiter corpus, et sanguinem una cum anima et divinitate Domini nostri Jesu Christi; fierique conversionem totius substantiae panis in corpus et totius substantiae vini in sanguinem, quam conversionem Catholica Ecclesia transubstantiationem appellat.

Fateor etiam sub altera tantum specie totum atque integrum Christum, verumque sacramentum sumi.

Constanter teneo purgatorium esse, animasque ibi detentas Fidelium suffragiis juvari. Similiter et sanctos una cum Christo regnantes venerandos atque invocandos esse, eosque orationes Deo pro nobis offerre, atque eorum reliquias esse venerandas.

Firmissime assero, imagines Christi, ac Deiparae semper Virginis, necnon aliorum Sanctorum habendas et retinendas esse, atque eis debitum honorem ac venerationem impartiendam.

Indulgentiarum etiam potestatem a Christo in Ecclesia relictam fuisse, illarumque usum Christiano populo maxime salutarem esse affirmo.

Sanctam Catholicam et Apostolicam Romanam Ecclesiam omnium Ecclesiarum matrem et magistram agnosco, Romanoque Pontifici beati Petri Apostolorum Principis successori, ac Jesu Christi Vicario veram obedientiam spondeo ac juro.

Caetera item omnia a sacris Canonibus et Oecumenicis Conciliis ac praecique a sacrosancta Tridentina Synodo tradita, definita, et declarata, indubitanter recipio atque profiteor: simulque contraria omnia, et schismatica, atque haereses quascumque ab Ecclesia damnatas et rejectas et anathematizatas, ego pariter damno, relicio et anathematizo.

Hanc veram Catholicam fidem, extra quam nemo salvus esse potest, quam in praesenti sponte profiteor, et veraciter teneo, eamdem integram et inviolatam usque ad extremum vitae spiritum constantissime, Deo adjuvante, retinere et confiteri, atque a meis subditis, vel illis, quorum cura ad me in munere meo spectabit, teneri, doceri, et praedicari, quantum in me erit, curaturum. Ego idem Hypatius Pociei Protothronius Episcopus Vladimiriensis, et Brestensis, procurator supradictorum dominorum Archiepiscopi et Episcorum Ruthenorum, procuratorio eorum nomine et meo proprio, ut supra, spondeo, voveo, ac juro: Sic me Deus adjuvet, et haec sancta Dei Evangelia.

II.

Constitutio super Unione Nationis Ruthenae cum Ecclesia Romana.

CLEMENS EPISCOPUS

Servus Servorum Dei ad perpetuam rei memoriam.

Magnus Dominus et laudabilis nimis in Civitate Dei nostri in monte sancto ejus. Civitas Dei supra montem posita, quae abscondi non potest, in qua gloriosa et admiranda operatur Deus, et ipse fundavit eam Altissimus, Sancta est Ecclesia una Catholica, et Apostolica, aedificata a Christo Domino supra Beatissimum Apostolorum Principem Petrum, qui est fundamentum Ecclesiae,

quod positum est a summo architecto Christo Jesu, qui cum si primarium fundamentum et Lapis electus et angularis, qui portat et sustentat omnia verbo virtutis suae, idem ipse, cui vocat ea, quae non sunt, tanquam ea quae sunt, et qui dixit, et facta sunt, Simonem Jonae filium hominem mortalem et natura sua imbecillem singularis gratiae privilegio Cepham vocavit, hoc est Petrum, eique tantam firmitatem et soliditatem dedit, ut esset petra immobilis, supra quam aedificavit Sanctam Civitatem suam, quae est Ecclesia Dei viventis, eamdemque per legitimam Summorum Romanorum Pontificum successionem, in quibus beati Petri auctoritas nunquam deficit, aedificat autem usque in finem saeculorum. Itaque per omnes aetates et tempora ad hanc petram Fidei, Spiritu Sancto auctore, confluunt gentes, et in hanc Deo dilectam Civitatem per salutaris Baptismi januam introducuntur nationes et populi multi. Saepe etiam, qui fallaciis hominum, et Diaboli insidiis seducti per devia aberrantes, et perniciosa schismata sectati inseruerunt se doloribus multis, et ab hac Sancta Civitate discesserunt, iidem Divinae misericordiae abundantia per resipiscentiam, conversionem et poenitentiam tamquam ex fluctibus emergunt, et erroribus ac schismatibus damnatis et repudiatis iterum in hanc sanctam Civitatem a Summo Romano Pontifice, qui illus Claves habet, reducuntur, et ad pristinam unitatem magno Ecclesiae Catholicae gaudio revocantur, et ad pristinam unitatem magno Ecclesiae Catholicae gaudio revocantur. Et ne veteram antiquitatis memoriam repetamus, novissime his diebus nostris illustre reconciliationis et reversionis ad Catholicam Ecclesiam exemplum extitit Ruthenorum Episcoporum: qua in re abundantes divitias bonitatis Dei erga humilitatem nostram agnoscimus, qui cum ita disposuerit, ut Pontificatus Noster in tam multas Christianae Reipublicae calamitates et tantam temporum acarbitatem incideret, saepe etiam secundum multitudinem dolorum in corde nostro consolationibus suis laetificat animam nostram. Antea siquidem Rutheni Episcopi, atque ea omnis copiosa et clara Natio cum Romana Ecclesia omnium Ecclesiarum Matre et Magistra non communicabat, sed proprii sermonis, atque idiomatis usu, retento Graeco ritu, vivebat, et luctuosum Graecorum gentem tanquam a fonte quodam promanarunt.

Nuper vero Venerabilis frater Michael Archiepiscopus et Metropolita Kioviensis, Haliciensisque, ac totius Russiae, et cum eo plerique ejus Comprovinciales Episcopi, videlicet Venerabilis frater

Hypatius Protothronius Episcopus Wlodimiriensis et Brestensis, Cyrillus Exarcha Episcopus Luceoriensis et Ostrosiensis, Gregorius nominatus Archiepiscopus electus in Episcopum Polocensem et Vitebscensem, Leontius Episcopus Piscensis, et Turoviensis, qui paulo post ex hac vita decessit, et Dionysius Episcopus Chelmensis et Belsensis, et deinde Jonas Archimandrita Kobrinensis electus in Epiccopum Pinscensem et Turoviensem in locum demortui Leontii praedicti, hi omnes divina Spiritus Sancti luce eorum corda collustrante, coeperunt ipsi secum cogitare, inter se multa consultatione et prudentia adhibita conferre, et serio tractare, se et greges quos pascerent, non esse membra corporis Christi, quod est Ecclesia, qui visibili ipsius Ecclesiae capiti Summo Romano Pontifici non cohaererent, et propterea spiritualis vitae influxus se non posse capere, neque crescere in charitate, cum ab eo essent disjuncti, ex quo secundum Deum pendet totum corpus compactum, et connexum per omnem juncturam subministrationis in mensuram operationis uniuscujusque membri: quin etiam se omnibus animae periculis et insidiis Principis tenebrarum tanquam leonis rugientis propositos esse, qui intra ovile Christi, intra Arcam salutis, et intra Domum illam non essent, quae est aedificata supra petram, quam flumina et venti irruentes nequeunt prosternere, in qua sola domo Agnus ille ad vitae fructum comeditur, qui tollit peccata mundi. Quamobrem pro concilio, et salutari deliberatione inter se statuerunt, ac firmiter decreverunt redire ad suam et omnium fidelium Matrem Romanam Ecclesiam, reverti ad Romanum Pontificem Christi in terris Vicarium, et totius populi Christiani communen Patrem et Pastorem, longo quidem temporis intervallo post annos fere centum quinquaginta, et amplius, postea quam primum a piae mem. Eugenio Papa IV. in Generali Concilio Florentino Graeci recepti et reconciliati Ecclesiae fuerant. Hanc autem deliberationem et decretum scripto tradiderunt, et mandarunt, cui Michael Archiepiscopus, et omnes supradicti Episcopi subscripserunt, datumque est die secunda mensis Decembris anno 1594, in quo seipsos ad Romanae Ecclesiae communionem, et unitatem procurandam communi veluti vinculo obstrinxerunt.

Quod igitur idem Michael Archiepiscopus, et Coepiscopi ejus supradicti salutariter statuerant, sedulo exequentes, duos ex eorum numero delegerunt primarios Episcopos Venerabiles fratres Hypatium Protothronium Episcopum Wlodimiriensem, et Brestensem, et

Cyrillum Exarcham Episcopum Luceoriensem et Ostrosiensem, praestantes viros et zelo Dei praeditos, qui cum Romam advenissent, secum decretum illud detulerunt, de quo supra diximus, Michaelis Archiepiscopi, et Metropolitae, et sua, et aliorum Episcoporum, qui superius enumerati sunt, manu subscriptum. Et literas praeterea ad Nos scriptas attulerunt, datus ex Regno Poloniae, et Magno Ducatu Lithuaniae die 12. Junii anno Domini 1595. juxta Kalendarium vetus, quibus infrascripti Episcopi subscripserant, Michael Archiepiscopus Metropolita Kioviensis, et Haliciensis, ac totius Russiae Hypatius Protothronius Episcopus Wlodimiriensis et Brestensis, Cyrillus Exarcha Episcopus Luceoriensis et Ostrosiensis, Gregorius nominatus Archiepiscopus electus in Episcopum Polocensem, et Vitebscensem, Leontius Episcopus Pinscensis et Turoviensis postea defunctus, Michael Episcopus Premisliensis, et Samboriensis, Gedeon Episcopus Leopoliensis, Dionysius Episcopus Chelmensis, et novissime Jonas Archimandrita Kobrinensis, electus postmodum in Episcopum Pinscensem, et Turoviensem loco praedicti Leontii Episcopi, ut praefatur, defuncti.

Cum igitur duo supradicti Episcopi et Oratores Hypatius et Cyrillus benigne a Nobis in conspectum et colloquium nostrum essent admissi, easque literas ab ipsis quoque subscriptas Nobis reddidissent, Nostram atque Apostolicae Sedis gratiam humiliter petierunt, seque intra gremium Catholicae Romanae Ecclesiae recipi, et tanquam membra iterum capiti uniri supplicarunt, salvis eorum ritibus, et caeremoniis in Divinis Officiis, et Sacramentorum administratione, et alias juxta unionem celebratam in Concilio Florentino inter Occidentalem, et Orientalem Graecorum Ecclesiam: vicissim obtulerunt se paratos omnes haereses, et schismata damnare, omnesque errores detestari, quos damnat, et detestatur Sancta Catholica Romana Ecclesia, et eos praesertim, quorum causa hactenus ab eadem Romana Ecclesia separati et disjuncti fuerint, tum etiam Fidei Catholicae professionem rite facere, ac Nobis denique uti vero Christi Vicario, et Sanctae Apostolicae Sedi obedientiam, et subjectionem debitam praestare, et perpetuo spondere. Attuleruńt iidem Episcopi praeterea ad Nos literas charissimi in Christo Filii Nostri Sigismundi Poloniae, et Sveciae Regis, qui ut est egregie pius, et Catholicae Religionis propagandae cupidus, salutare hoc negotium de Ruthenis ad reconciliationem, et unitatem Catholicae Ecclesiae recipiendis magnopere Nobis com-

mendavit, quod et alii fratres Nostri Catholici Episcopi Poloni fecere, hoc est dilictus filius Noster Georgius Cardinalis Radzivilius Episcopus Cracoviensis, Joannes Demetrius Archiepiscopus Leopoliensis, et Bernardus Episcopus Luceoriensis.

Nos igitur, qui per Dei gratiam nihil magis optamus aut quaerimus, quam animas Christo lucrari, eorum petitionibus, et oblationibus intellectis, et consideratis, eas etiam a Venerabilibus fratribus Nostris S. R. E. Cardinalibus Congregationi Sanctae Romanae, et Universalis Inquisitionis praefectis diligenter considerari jussimus; cumque omnia accurate excussa et examinata essent, et duo Episcopi supradicti Hypatius, et Cyrillus tam suo proprio, quam Michaelis Archiepiscopi, seu Metropolitani, et Coëpiscoporum suorum nomine, quae ad haeresum, errorum, et schismatis condemnationem, et detestationem pertinebant, rite praestitissent; item prompti essent publice fidem Catholicam ex formula praescripta profiteri, ac Nobis, et Sedi Apostolicae veram obedientiam exhibere, ob eas causas statuimus ad Dei gloriam Ruthenos Episcopos, et Nationem ad corporis Ecclesiae, et Romanae Ecclesiae communionem et unitatem admittendos et recipiendos esse. Quod ut more magis solemni, et majori cum laetitia spirituali fieret, certo constituto die, hoc est hodierno, qui est tertius et vegesimus mensis Decembris anni praesentis 1595 sacro Sabathi quatuor temporum, et vigiliae Natalis Domini Nostri Jesu Christi geminato jejunio, Venerabiles fratres nostros S. R. E. Cardinales, eorumque amplissimum Collegium in Nostrum Apostolicum Palatium, et in Aulam, quae dicitur Constantini, hujus rei causa congregaverimus, quibus nobiscum de more considentibus, multisque Praesulibus, Praelatis, et Aulicis honoratis viris, et familiaribus nostris praesentibus et astantibus, duos supradictos Episcopos Ruthenos Oratores introduci mandavimus, qui ad pedes humilitatis nostrae provoluti, se ad corporis Ecclesiae catholicae, et Romanae Ecclesiae unitatem, et obedientiam recipi, et admitti iterum suppliciter petierunt. Tum jussu nostro lecta est deliberatio et decretum supradictum Michaelis Archiepiscopi Metropolitae, et Episcoporum Ruthenorum, qui ei subscripserunt, quique supra singullatim nominati sunt, de petenda, et quibusvis impedimentis remotis firmiter efficienda cum Romana Ecclesia ejusmodi reconciliatione, et membrorum ad caput suum nova unione. Lectum est autem primo loco Ruthenico sermone, ut conscriptum est, deinde lecta est versio

latina ad verbum. Tum lectae sunt etiam literae de eadem re ad Nos a praedictis Michaele Archiepiscopo Metropolitano, et Episcopis Ruthenis scriptae, de quibus supra diximus, et eodem plane modo, primum quidem Ruthenico sermone, deinde ex latina versione ad verbum sunt lectae, mox ab uno ex Secretariis nostris domesticis clara voce ipsis Episcopis, et Oratoribus latine significare jussimus, quantam animus noster laetitiam caperet, et exultaret spiritus noster in Deo salutari nostro propter Ruthenorum hanc saluberrimam deliberationem, quantum ipsi deberent Deo bonorum omnium auctori, qui Spiritus Sancti afflatu hanc eis mentem dedisset ut veteres errores agnoscerent, et detestarentur, et ad petram Fidei, ad Romanam Ecclesiam, Caput, Matrem, et Magistram omnium Ecclesiarum redirent.

Tum illi statim Hypatius, et Cyrillus tam suo proprio nomine, quam uti oratores et Procuratores Michaelis Archiepiscopi et Coepiscoporum suorum supradictorum fidem Catholicam juxta formam professionis fidei orthodoxae a Graecis faciendae ab hac Sancta Sede praescriptam integre, et de verbo ad verbum professi sunt, Nobis, et Apostolicae Sedi debitam, et perpetuam obedientiam, et subjectionem praestiterunt, quam Nos una cum Venerabilibus fratribus nostris S. R. E. Cardinalibus recepimus, atque haec omnia Archiepiscopum, et Episcopos Ruthenos eorum collegas ac Clerum et Populum rata, et grata habituros, et eamdem fidei professionem facturos, atque obedientiam praestituros, omnia denique per ipsos eorum Oratores, et procuratores, atque et promissa confirmaturos, et observaturos bona fide, et corde sincero coram Deo, qui judicaturus est vivos et mortuos, jurejurando promiserunt. Primus autem Hypatius Episcopus fidei orthodoxae professionem fecit latina lingua, quod ipse latine nosset, juxta formam praedictam: legit autem eam clara voce de scripto integre in eum, qui sequitur modum.

Sanctissime, ac Beatissime Pater, Ego humilis Hypatius Pociey, Dei gratia Protothronius Wlodimiriensis, et Brestensis Episcopus in Russia, Nationis Russorum, seu Ruthenorum, unus ex Procuratoribus Reverendorum in Christo Patrum Dominorum Praelatorum ejusdem nationis, Venerabilis Michaelis Rahosa Archiepiscopi Metropolitae Kioviensis, et Haliciensis, ac totius Russiae, et Georgii Archiepiscopi denominati electi in Episcopum Polocensem, et Vitebscensem, et Jonae Hohol electi in Episcopum Pin-

scensem, et Turoviensem, et Michaelem Kopystenski Episcopi Premisliensis, et Samboriensis, et Gedeonis Balaban, Episcopi Leopoliensis, et Dionysi Zbiruisky Episcopi Chelmensis, ab eis specialiter constitutus, et missus una cum Reverendo in Christo Patre Domino Cyrillo Terlecky Exarcha Episcopo Luceoriensi, et Ostrosiensi ejusdem Nationis altero ex Procuratoribus dictorum Dominorum Praelatorum, et Collega meo ad ineundam, et suscipiendam unionem Sanctitatis Vestrae, et Sanctae Romanae Ecclesiae, atque ad deferendam debitam obedientiam ipsorum omnium, et totius Ecclesiastici eorum status, et ovium eis commissarum nomine, huic Sanctae Sedi Beati Petri, et Sanctitati Vestrae, uti Summo Pastori Universalis Ecclesiae ad pedes Sanctitatis Vestrae positus, ac infrascriptam Sanctae Orthodoxae Fidei professionem juxta formam Graecis ad unitatem dictae S. R. E. redeuntibus praescriptam facturus, et emissurus tam procuratorio nomine praedictorum Dominorum Archiepiscopi, et Episcoporum Ruthenorum meorum principalium, quam etiam meo proprio simul cum praedicto Domino Cyrillo Exarcha Episcopo Luceoriensi, et Ostrosiensi Procuratore, et Collega meo polliceor, et promitto, quod ipsi D. Archiepiscopus, et Episcopi illam ratam, et gratam habebunt, ac suscipient, et acceptabunt, et intra tempus competens ratificabunt, et confirmabunt, atque de novo juxta praedictam formam de verbo ad verbum facient et emitteet, et eorum manu scriptam, et sigillo obsignatam ad Sanctitatem Vestram, et hanc Sanctam Apostolicam Sedem transmittent, prout sequitur: *(Omittitur professio Fidei, quia supra reperitur impressa).*

Tum Ruthenica lingua conscripta, et similiter ab ipso subscripta pro eo lecta est a dilecto filio Eustachio Volovitio Canonico Vilnensis Ecclesiae ejusdem linguae perito. Deinde Cyrillus Episcopus eamdem Orthodoxae Fidei professionem fecit ad eamdem prorsus formam, prout Hypatius Episcopus fecerat Ruthenice scriptam, eo quod linguam latinam non calleret. Sed, et latina scriptam, ac ab ipso subscriptam ejus nomine legit dilectus filius Lucas Doctorius Canonicus Luceoriensis, huiusmodi sub tenore, videlicet: Sanctissime, ac Beatissime Pater. Ego humilis Cyrillus Terlecky Dei Gratia Exarcha Episcopus Luceoriensis, et Ostrosiensis in Russia, nationis Russorum, seu Ruthenorum, unus ex Procuratoribus Reverendorum in Christo Patrum Dominorum Praelatorum ejusdem Nationis, videlicet Michaelis Rahosa Archiepiscopi

Metropolitae Kioviensis et Haliciensis, ac totius Russiae, et Gregorii Archiepiscopi denominati electi in Episcopum Polocensem, et Vitebscensem, et Jonae Hohol electi in Episcopum Pinscensem et Turoviensem, et Michaelis Kopystensky Episcopi Premisliensis, et Samboriensis, et Gedeonis Balaban Episcopi Leopoliensis, et Dionisii Zbiruisky Episcopi Chelmensis, ab eis specialiter constitutus, et missus una cum Reverendo in Christo Patre Domino Hypatio Pociei Protothronio Wlodimiriensi, et Brestensi Episcopo ejusdem Nationis, altero ex Procuratoribus dictorum Dominorum Praelatorum, et Collega mea, ad ineundam et suscipiendam unionem Sanctitatis Vestrae, et S. R. E. atque ad deferendam debitam obedientiam ipsorum omnium et totius Ecclesiastici eorum status, et ovium eis commissarum nomine, huic Sanctae Sedi Beati Petri, et Sanctitati Vestrae, uti Summo Pastori Universalis Ecclesiae ad pedes ejusdem Sanctitatis Vestrae positus, ac infrascriptam Sanctae Orthodoxae Fidei professionem, juxta formam Graecis ad unitatem dictae Sanctae Romanae Ecclesiae redeuntibus praescriptam facturus, et emissurus, iam proprio nomine praedictorum Dominorum Archiepiscopi, et Episcoporum Ruthenorum meorum principallium, quam etiam meo proprio simul cum praedicto Domino Hypatio Protothronio Wlodimiriensi, et Brestensi Episcopo Procuratore, et collega mea polliceor, et promitto, quod ipsi Domini Archiepiscopus, et Episcopi illam ratam, et gratam habebunt, ac suscipient, et acceptabunt, et intra tempus competens ratificabunt, et confirmabunt atque de novo juxta praedictam formam de verbo ad verbum facient, et emittent, et eorum manu subscriptam, et sigillo obsignatam ad Sanctitatem Vestram, et hanc Sanctam Apostolicam Sedem transmittent, prout sequitur. Firma fide etc. *prout supra.*

Quare Nos commisimus, et mandavimus dilecto filio nostro Julio Antonio Presbytero Cardinali Sanctae Mariae Transtiberim Sanctae Severinae, Majori Poenitentiario nostro, ut eosdem Hypatium et Cyrillum Episcopos et Oratores, ac eorum comites, familiares et domesticos tam Presbyteros et Clericos, quam etiam laicos, et alias quascumque personas dictae Nationis Ruthenorum Romae praesentes a quibusvis excommunicationis, suspensionis, interdicti, aliisque Ecclesiasticis sententiis, censuris, et poenis, in quas propter praemissa, seu schisma, haereses, et errores praefatos, quibus forsan adhaeserint, quomodolibet incurrerunt, auctoritate nostra in utroque foro absolvat in forma Ecclesiae consueta, nec

non cum eisdem Episcopis ac eorum comitibus, familiaribus, et domesticis, et quibusvis aliis personis, Presbyteris, et Clericis super irregularitate per eos praemissorum occasione contracta, quodque clericali charactere, quo antea rite insigniti fuerunt, illiusque privilegiis uti, ac in omnibus etiam sacris et Presbyteratus Ordinibus antea rite susceptis etiam in Altaris ministerio ministrare, seu dicto charactere, qui insigniti non sunt, insigniri, et si idonei fuerint, ad omnes etiam Sacros et Presbyteratus Ordines praedictos promoveri, et quaecumque, et qualiacumque Beneficia Ecclesiastica cum cura, et sine cura, etiamsi canonicatus, praebendae, dignitates, personatus, administrationes, vel officia existant, sive si jam obtineant sive si eis alias in futurum canonice conferantur, recipere, et obtinere, et quoad vixerint, retinere; nec non cum eisdem Episcopis, ut Ecclesiis, quibus canonice praesunt, seu praefecti fuerunt, praeesse: et munere concecrationis per eos antea rite suscepto uti, et ad alias similes Cathedrales, vel etiam majores etiam Metropolitanas Ecclesias transferri, et illis praesse, libere, et licite possint, et valeant dicta auctoritate dispenset.

Ipsis vero Hypatio, et Cyrillo Episcopis, et Oratoribus facultatem, et potestatem dedimus, cum in Russia fuerint, absolvendi eadem nostra Apostolica auctoritate eodem modo ab excommunicationis, suspensionis et interdicti sententiis, censuris, et poenis Michaelem Archiepiscopum, et ceteros Episcopos supradictos. Ac similiter cum praefatis Archiepiscopo, et Episcopis super hujusmodi irregularitate praemissorum occasione per eos fortasse contracta dispensandi. Ac insuper, ut iidem Archiepiscopus, et Episcopi supradicti sic absoluti, et cum quibus, ut praefatur, fuerit dispensatum, unusquisque in Propria Civitate, et Dioecesi, vel in sua jurisdictione omnes, et singulos tam Presbyteros, et Clericos, quam alias quascumque etiam laicas utriusque sexus personas, qui, quaeve ad hujusmodi unitatem S. R. E. venerint vel eam amplexi fuerint, in praedicta forma Ecclesiae absolvere, nec non cum Presbyteris, et clericis praedictis super irregularitate per eos, vel eorum aliquem occasione praemissorum quemodolibet contractam quoad Ordinum exequutionem, quam quorumcumque beneficiorum Ecclesiasticorum retentionem vel assequutionem dispensare pariformiter eadem nostra auctoritate, possint, quemadmodum etiam aliis literis Nostris in forma Brevis latius continetur.

Ut igitur de Ruthenorum ad Romanam Ecclesiam reditu, et reconciliatione ad posteritatis memoriam certa, et perpetua extet testificatio hac nostra perpetua constitutione Venerabiles fratres Michaelem Archiepiscopum Metropolitam, et ceteros Episcopos Ruthenos supradictos, qui decreto consenseruut, et literis ad Nos missis subscripserunt, tam praesentes, quam absentes, una cum omni eorum Clero, et populo Nationis Ruthenae, seu Russae, quae ad temporale dominium, et ditionem charissimi filii nosfri Sigismundi Poloniae, et Sveciae Regis pertinet, ad laudem, et gloriam Sanctae, et individuae Trinitatis, Patris, Filii, et Spiritus Sancti, ad incrementum, et exaltationem Fidei Christianae intra gremium Ecclesiae Catholicae, et unitatem S. R. E., uti membra nostra in Christo recipimus, unimus, adjungimus, annectimus, et incorporaramus, *atque ad majorem charitatis nostrae erga ipsos significationem omnes sacros ritus, et caeremonias, quibus Rutheni Episcopi, et Clerus juxta Sanctorum Patrum Graecerum instituta in Divinis Officiis, et Sacrosanctae Missae sacrificio, ceterorumque Sacramentorum administratione, aliisve sacris functionibus utuntur, dummodo veritati, et doctrinae Fidei Catholicae non adversentur, et communionem cum Romana Ecclesia non excludant, eisdem Ruthenis Episcopis, et Clero ex Apostolica benignitate permittimus, concedimus, et indulgemus.*

Non obstantibus Constitutionibus, et Ordinationibus Apostolicis, ceterisque contrariis quibuscumque.

Omnes igitur unanimes uno spiritu benedicamus Deum coeli, et Patrem misericordiam, qui facit mirabilia magna solus a saeculo, qui corda filiorum ad patrem convertit, oves Christi ad ovile reduxit, membra capiti iterum conglutinavit. Benedictus Deus, qui semper cogitat cogitationes pacis et vult omnes salvos fieri, et ad agnitionem veritatis venire. Benedicti sint fratres nostri Michael Archiepiscopus Metropolita, et Coepiscopi ejus Rutheni, qui aures suas non obturaverunt ad vocem Domini, sed illi ad ostium cordis stanti, et pulsanti aperuerunt, per ipsius gratiam, qui dat velle et perficere pro bona voluntate. Det illis Deus abundatiam coelestium donorum, et conservet, et corroboret in hoc sancto proposito cum omni Clero, et fideli populo, ut permaneant in charitate, et obedientia S. R. E. Matris suae, ut agnoscant, et perpetuo confiteantur magnitudinem divinae misericordiae erga ipsos, et ambulent in via Domini conservantes unitatem spiritus in vinculo pacis nobiscum,

ut filii nostri dilecti, quos singulari nostro cum gaudio suscepimus in Domino. Ita Christus Dominus pro sua immensa clementia Ruthenorum exemplo Graecos omnes ab Orthodoxae Fidei tramite aberrantes, qui eos in erroribus sequuntur, permoveat, qui Ruthenis ipsis in hac reconciliatione praeire debuerant, qui tamdiu duplici gravissimo jugo animae, et corporis premuntur, quorum calamitatem dies, et noctes lugemus, et ut ipsi sectentur unitatem, et pacem, ac erroribus et tenebris rejectis amplectantur veritatem et lucem, et revertantur ad Nos, qui intra cor nostrum in visceribus Jesu Christi eos repicere optamus, ut in omnibus glorificetur Deus, et Pater Domini Nostri Jesu Christi, et fiat unum ovile, et unus Pastor. Amen.

Volumus autem, ut praesentium literarum transumptis etiam impressis, Notarii publici manu subscriptis, et sigillo personae in dignitate Ecclesiastica constitutae obsignatis eadem prorsus fides in judicio, et extra illud ubique locorum habeatur, quae iisdem praesentibus haberetur, si forent exhibitae, vel ostensae.

Nulli ergo omnino hominum liceat hanc paginam etc. nostrae receptionis, unionis, adjunctionis, annexionis, incorporationis, permissionis, concessionis, et indulti infrigere etc.

Si quis autem etc.

Datum Romae apud S. Petrum anno Incarnationis Dominicae 1595. Decimo Kal. Januarii Pontificatus nostri Anno IV.

ЗМІСТ.

Сторона

Передне слово автора V
Виказ жерел, з яких автор черпав IX
Вступ 1

КНИГА ПЕРША.

Погляд на відносини руської Церкви до Апостольської Столиці від часу заведеня християньства на Руси до другої половини XVI. віка.

Розділ I. Відносини руської Церкви до Апостольської Столиці від заведеня християньства на Руси до фльорентийського Собору 9
Розділ II. Відносини руської Церкви до Апостольського Престола від фльорентийського Собору аж до другої половини XVI віка 15

КНИГА ДРУГА.

Внутрішний стан руської Церкви перед Берестейською Унією.

Розділ I. Руський епископат 29
Розділ II. Низше руське духовеньство сьвітське і монаше 36
Розділ III. Сьвітські люди реформаторами руської Церкви — Брацтва 49
Розділ IV. Царгородські патриярхи в виду внутрішного занепаду руської Церкви перед Берестейською Унією 55

КНИГА ТРЕТА.

Переговори, які попередили Берестейську Унію.

Розділ I. Перша гадка про Унію 64
Розділ II. Побут царгородського патриярха Єремії II. на Литві і Руси в 1588 і 1589 р. 73
Розділ III. Заходи руських епископів в справі Унії в 1590, 1591 і 1592 рр. 86
Розділ IV. Переписка князя Константина Острожського з володимирським епископом, Іпатієм Потієм, в справі Унії 1593 р. 92

Сторона
Розділ V. Переговори в роках 1594 і 1595 96
Розділ VI. Дволичність митрополита Михайла Рагози у веденю нарад 106
Розділ VII. Відносини князя Константина Острожського до переговорів 111

КНИГА ЧЕТВЕРТА.

Епископи Іпатій Потій і Кирило Терлецький їдуть до Риму.

Розділ I. Епископи Іпатій Потій і Кирило Терлецький їдуть до Риму, щоби в імени цілого руського епископату віддати руську Церков під власть папи 123
Розділ II. Підбурюванє проти Унії в часї між заключенєм Унії в Римі а синодом в Берестї 1596 р. 128
Розділ III. Синод в Берестї від 6. до 10. жовтня 1596 р. . 136

КНИГА ПЯТА.

Берестейська Унія загрожена.

Розділ I. Інтриґи князя Константина Острожського . . . 159
Розділ II. Церковні брацтва в борбі проти Унії 178
Розділ III. Запорожські козаки по стороні схизми . . . 188

КНИГА ШЕСТА.

Унія повільно побіджає.

Розділ I. Опіка папів і Жигмонта III. над Берестейською Унією 207
Розділ II. Митрополит Іпатій Потій забезпечує Унії правне істнованє 215
Розділ III. Митрополит Велямин Рутський орґанізує унїятську Церков і побільшає число єї ісповідників . 232
Розділ IV. Св. Йосафат Кунцевич, полоцький архиепископ, відроджує унїятську Церков 265
Розділ V. Мелетій Смотрицький навертає ся до Унії, єго літературні твори в єї справі і обороні 302

Додаток 317

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

BX
4711
.612
L5519
1916
c.1
ROBA